

#30 (3) / 2018

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

HUMANUM

ISSN: 1898-8431

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

30 (3) / 2018

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

HUMANUM

MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE
INTERNATIONAL SOCIAL AND HUMANITIES STUDIES

INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I EDUKACJI HUMANUM

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Chief Editor
prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Sekretarz redakcji / Assistant editor:
mgr Aleksandra Nowosad

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

ks. prof. dr hab. Tadeusz Bąk
prof. dr hab. Wojciech Słomski
prof. dr hab. Stanislav Szabo

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Język polski: mgr Tomasz Sańpruch
Język słowacki: Mgr. Andrea Gieciová-Čusová
Język czeski: PhDr. Mariola Krakowczyková, Ph.D.
Język rosyjski: Andrey Stenykhin MA

REDAKTOR STATYSTYCZNY | Statistical Editor:

mgr Marcin Moniuszko

REDAKTOR TECHNICZNY | Technical Editor:

mgr Michał Głaczyński

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE |

Graphic design: mgr Rita Schultz

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: J. E. Bp Prof. ThDr.
PhDr. Stanislav Stolarik, PhD. (Słowacja)

CZŁONKOWIE | Members:

Dr h.c. prof. Ing. Jozef Živčák, PhD. (Słowacja),
Dr h.c Prof. Daniel J. West Jr. PhD. FACHE, FACMPE
(USA), prof. PhDr. Anna Žilová, PhD. (Słowacja),
Prof. Devin Fore, PhD. (USA), Prof. zw. dr hab.
Wojciech Słomski, Prof. MUDr. Vladimír Krčmery
DrSc. Dr h.c. Mult. (Słowacja), Prof. Ing. Alexander
Belohlavek, PhD. (USA), prof. h.c. doc. MUDr. Maria
Mojžešova, PhD. (Słowacja), Prof. dr hab. Ewgenii
Bobosow (Białoruś), Prof. PhDr. Vasil Gluchman,
CSc. (Słowacja), ks. Prof. PhDr. Pavol Dancak, PhD.
(Słowacja), Doc. PhDr. Nadežda Krajčova, PhD.
(Słowacja), JUDr. Maria Bujňakova, CSc.(Słowacja),
Prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina), Prof. dr hab.
Jurij Kariagin (Ukraina), PhDr., Marta Gluchmanova

Lista recenzentów | List of reviewers:

znajduje się na stronie www.humanum.org.pl
oraz na końcu ostatniego numeru
w danym roczniku | *list of reviewers available at*
www.humanum.org.pl and in the last issue of volume

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: **Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum**,
ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland
Co-editor – International School of Management in Prešov (Slovakia)
© Copyright by The authors of individual text

ŻADEN FRAGMENT TEJ PUBLIKACJI NIE MOŻE BYĆ REPRODUKOWANY, UMIESZCZANY W SYSTEMACH PRZECHOWYWANIA INFORMACJI LUB PRZEKAZYWANY
W JAKIEJKOLWIEK FORMIE – ELEKTRONICZNEJ, MECHANICZNEJ, FOTOKOPII CZY INNYCH REPRODUKCJI – BEZ ZGODNY POSIADACZA PRAW AUTORSKICH
WERSJA WYDANIA PAPIEROWEGO HUMANUM MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE JEST WERSJĄ GŁÓWNA

ISSN 1898-8431

Czasopismo punktowane Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 7 pkt, poz. 992
The magazine scored by Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 7 points, pos. 992

30 (3) / 2018

Spis treści

MAGDALENA RAK-SUSKA, ANNA BINIĘDA: Zjawisko estetyzacji ciała w perspektywie socjologicznej. Przegląd wybranych koncepcji teoretycznych i wyników badań	3
ALEKSANDER SAPIŃSKI: The importance of messianic literature in relation to the neo-messianic view of contemporary security of Poland – selected issue	13
ANDRZEJ PIECZYWOK: Działania edukacyjne w sferze bezpieczeństwa żywnościowego	19
PAWEŁ CZARNECKI: Budućność sociálnej pedagogiki	39
ТИМЧУЛА АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ: Народно-сценічні танці українців Закарпаття в сучасному соціомистецькому просторі	55
BARTOSZ STRASZAK: Etyka w reklamie – normy prawne i moralne	65
KONRAD GRZEGORCZYK: Oświadczenia stron w czynnościach notarialnych	75
ARKADIUSZ MATUSIAK: Uproszczony akt oskarżenia w sprawach publicznoskargowych	89
KATARZYNA KOSSOWSKA: Polska myśl pedagogiczna pod koniec XVIII wieku wobec zmian w kształceniu i wychowaniu kobiet	109

Spis treści – cd.

BARTOSZ KUŚ: Europejski Urząd do spraw Bezpieczeństwa Żywności oraz system wczesnego ostrzegania, zarządzanie kryzysami i sytuacje zagrożenia w związku z zapewnieniem bezpieczeństwa żywności w Unii Europejskiej	123
MAGDALENA GRUDZIECKA, JERZY KSIĄŻEK: Mediacje rodzinne i porozumienie rodzicielskie jako narzędzie wspierające rozstających się rodziców	135
PAULINA MAKOSA: Instagram. Wirtualny bazar	145
DANIEL JAKIMIEC: Stadia rozwoju rodziny z osobą uzależnioną od alkoholu i ich znaczenie dla czynności procesowych sądu opiekuńczego w postępowaniu wykonawczym	157
MAŁGORZATA SZRENIAWSKA: Właściwość organów oraz współpraca w zakresie bezpieczeństwa żywności	169
TOMASZ DEMENDECKI: Prawdliwość doręczenia pisma w postępowaniu cywilnym a kryterium czasu. Właściwa chwila (pora) doręczenia	175

Magdalena Rak-Suska

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Anna Binięda

Wyższa Szkoła Ekonomii I Innowacji

Lublin, Poland

Zjawisko estetyzacji ciała w perspektywie socjologicznej. Przegląd wybranych koncepcji teoretycznych i wyników badań / *The phenomenon of body aestheticization from the sociological perspective. Review of selected theoretical concepts and research results*

Abstract

The article focuses on the problem of body aestheticization as a source of social prestige in the consumer society. It also contains an attempt to verify the thesis that the body aestheticization is used as a tool to multiply the resources of social prestige. The results of the research on aestheticization of the appearance presented in the paper indicate that firmly fixed beliefs about social benefits that result from physical attractiveness are strongly entrenched among consumers of the beauty market. Nearly half of Poles claim that the external appearance is one of the most important values – it plays a decisive role in both personal and professional success. These beliefs are also illustrated in an observable, statistical increase in the economic value of the Polish beauty market from the current PLN 16 billion to PLN 20 billion forecast for 2021. Additionally, the analysis of secondary data confirms the general thesis that the aestheticization of the body is used to increase social prestige.

Key words: sociology of the body, body aestheticization, social prestige, beauty market.

1. WSTĘP

Współczesne społeczeństwa z rozwiniętymi strukturami gospodarczymi charakteryzują się znacznym stopniem zróżnicowania stylów życia i związanej z nimi oferty konsumpcyjnej. <<Przemysł konsumpcyjny>> ukierunkowany jest z jednej strony na wytwarzanie nowych potrzeb konsumenckich, a z drugiej na ich zaspokajanie. W związku z rozwojem nowych trendów w zakresie stylów życia na rynku powstają nowe usługi i produkty dające szerokie możliwości wyboru współczesnemu konsumentowi. Jedną z takich możliwości jest ingerowanie w wygląd zewnętrzny za pomocą nowoczesnych metod odmładzania, upiększania czy dzięki stosowaniu wyspecjalizowanej chemii kosmetycznej. W efekcie, współczesny konsument może nie tylko upodobnić się do kreowanego przez media ideału piękna, ale również dostosować swój wizerunek do pełnionej roli lub do pozycji społecznej, która stanowi przedmiot jego aspiracji. Można zatem stwierdzić, że szeroki zakres korzystania z usług rynku beauty jest rodzajem praktyk cielesnych cechujących konsumentów epoki postmodernistycznej.

Na początku XX wieku T. Veblen wydał dzieło zatytułowane <<Teoria klasy próżniaczej>>, w którym – choć sam autor nie koncentrował się na socjologii ciała, lecz na charakterystyce klas społecznych – można doszukać się analogii odnośnie do wyglądu zewnętrznego, zachowań i stylów życia odróżniających pewne grupy od innych. Veblen podkreślał, że konsumpcja ostentacyjna, wyrażająca się posiadaniem dużej ilości dóbr oraz w bogactwie, pełniła funkcję podkreślającą status społeczny, a nawet miała za zadanie wzbudzać zazdrość innych.

Tym samym, naturalnym celem działania ludzkiego było osiągnięcie sukcesu w postaci dorobku materialnego mierzonego porównywaniem się z osiągnięciami innych. Pragnąc podkreślić swój status i pozycję społeczną, przedstawiciele klasy próżniaczej odznaczeni byli określonymi cechami zewnętrznymi jak: elegancki ubiór, fryzura, sposoby konsumowania czasu wolnego czy manery, gesty i zachowania (Veblen 2008: 25). Mimo, że w obecnych społeczeństwach europejskich zaciera się podział na klasy i warstwy społeczne, spostrzeżenia Veblena nie tracą na aktualności – moda, wygląd zewnętrzny, konsumpcja demonstracyjna nadal są chętnie wykorzystywanymi narzędziami dyferencjacji społecznej – w strategię tę wpisuje się również korzystanie z usług rynku beauty w celu poprawy wyglądu zewnętrznego. Rozwój rynku kosmetycznego i medycyny estetycznej to jeden z przejawów estetyzacji ciała, która wynika z licznych przemian społeczno-ekonomicznych. Zjawisko to polega na wykorzystywaniu różnorodnych metod i form modyfikacji, kształtowania, projektowania ciała, w tym wyglądu zewnętrznego, a także jego eksponowania niczym dzieła sztuki.

Należy podkreślić, że estetyzacja jest wynikiem rozpowszechnienia się kultury konsumpcyjnej. Przekształcanie ciała w obiekt estetyczny to zdaniem Z. Baumana jeden z głównych celów ponowoczesności. Jak twierdzi autor, w ponowoczesności konsumenci kierują się nie tyle zasadami etycznymi, co estetycznymi. (Bauman 2006: 67). Estetyzacja ciała wyrosła na gruncie przemian w kulturze konsumpcyjnej, w tym upowszechnienia się reklamy, generującej proces przenikania różnorodnych obrazów artystycznych i wykorzystywania ich w mediach. Jak podkreśla M. Douglas, ciało jest i było odbiorcą społecznych znaczeń, odgrywało i odgrywa nadal rolę symboliczną w społeczeństwie. Obecnie stanowi również najbardziej czytelny

i wyrazisty obraz systemu społecznego. Zdaniem wspomnianej antropolożki niektóre grupy społeczne wykazują się tendencją do recypowania i prezentowania takiego podejścia do ciała (wraz ze sposobami posługiwania się nim), aby odpowiadało ono pozycji społecznej, którą posiadają. (Douglas 2007: 118–119). Przykładem są chociażby środowiska artystyczne, dla których wygląd zewnętrzny ma szczególne znaczenie w wyrażaniu stylu życia czy nadania twórczego charakteru swojej osobie.

Dążenie do estetyzacji własnego ciała warunkowane jest różnymi czynnikami o podłożu społecznym i psychologicznym. W niniejszym artykule skoncentrowano się głównie na wybranych czynnikach społecznych oraz na roli, jaką we współczesnej estetyzacji pełni tzw. branża beauty. Ze względu na liczne przemiany w strukturze społecznej i zacieranie się podziału na warstwy oraz klasy społeczne, estetyzacja ciała przejawiająca się w korzystaniu z usług rynku kosmetycznego i medycyny estetycznej stanowi dla jednostki źródło prestiżu społecznego. Celem artykułu jest weryfikacja następującej tezy sformułowanej w oparciu o wyniki badań nad estetyzacją ciała w kontekście rynku beauty w Polsce – estetyzacja ciała przejawiająca się w korzystaniu z usług rynku kosmetycznego i medycyny estetycznej stanowi dla jednostki źródło prestiżu społecznego.

2. ESTETYZACJA CIAŁA JAKO ŹRÓDŁO PRESTIŻU SPOŁECZNEGO

Estetyzacja jest pojęciem szerokim, gdyż obejmuje różne wymiary życia społeczno-kulturowego. Jednym z socjologów, którzy zwrócili uwagę na to zjawisko był J. Baudrillard. Analizując społeczeństwo konsumpcyjne dostrzegł on rolę rozwijającej się kultury masowej, ogarniającej media i sztukę produkowaną w skali masowej i adresowanej do masowego odbiorcy. W ten sposób stopniowo zaczęła zacierać się granica między sztuką wysoką a niską, a tym samym między sztuką a życiem codziennym. Początkowo zjawisko estetyzacji koncentrowało się na idei ludzkiego życia, które według myślicieli takich jak Nietzsche czy Foucault oznaczało sztukę przekształcenia egzystencji w arcydzieło i pielęgnowanie wartości estetycznych. Jednak wraz z rozwojem postmodernizmu estetyzacja zaczęła nabierać nowego znaczenia. Stała się procesem społecznym podkreślającym, że to, co estetyczne (np. sztuka, stylizacja wnętrza, ciała, przestrzeni społecznej, moda) przyjmuje formę dominanty społecznej określającej byt ludzi. Innymi słowy, to, co wcześniej znajdowało się poza obszarem estetycznym, współcześnie nabiera estetycznego charakteru (Rogoziński 2015: 75).

Jak twierdzi M. Featherstone, estetyzacja obejmuje niemal wszystkie dziedziny życia społecznego, w których pojawiają się chociażby namiastki estetycznej egzystencji. Życie codzienne społeczeństwa konsumpcyjnego przesiąknięte jest znakami i symbolami, w której głównym ogniwem jest rynkowa manipulacja obrazami napędzana przez media (Featherstone 1997: 307). Prowadzi to do nadania wartości obrazom, które wzbudzają pragnienia i potrzeby. W szereg tych obrazów wpisują się m.in. kanony piękna, urody i mody obejmującej ciało i wygląd zewnętrzny, co zachęca jednostki do podporządkowania się estetycznym imperatywom. Niektórzy postmoderniści zauważają, że estetyzacja wyraża również zatarcie się podziałów klasowych i społecznych (Guzowska 2015: 58). Ciało ma nie tylko wymiar symboliczny. Jak podkreśla Ch. Shilling, sensoryczne doświadczenie cielesności pomaga jednostce budować własną tożsamość, stanowi integralną część obrazu własnej osoby. W efekcie,

cielesna tożsamość ujmowana jest jako przedsięwzięcie, inaczej projekt podlegający przemianom, modyfikacjom zgodnie z obowiązującą koncepcją siebie (Shilling 2010: 226). W społeczeństwie konsumpcyjnym ciało podlega refleksji, staje się starannie organizowanym konstruktem i przedmiotem troski, natomiast sposoby ingerencji w cielesność ulegają nie tylko szerokiemu rozwinięciu, ale determinowane są różnorodnymi czynnikami, w tym chęcią zdobycia prestiżu społecznego czy podporządkowania się panującej modzie (Shilling 2010: 226).

Jak twierdzi P. Bourdieu, grupy społeczne cechują się określonym podejściem do rozpoznania i nabywania kapitału kulturowego. Z kolei kapitały (społeczne czy kulturowe) stanowią środki do nabywania różnorodnych dóbr społecznych i realizowania subiektywnych celów jednostek. W ujęciu Bourdieu najważniejszym celem jednostek i grup jest zdobycie kapitału dla podniesienia lub utrzymania zajmowanej pozycji społecznej. Sposób nabywania kapitału najbardziej uwidacznia się w codziennej egzystencji jednostek np. poprzez rodzaj konsumowanych dóbr, wybór sprzętów czy mebli do mieszkania, a także ubiór i wygląd zewnętrzny (Bourdieu 2005: 102). Pomnażanie kapitału w postaci preferowanego stylu życia, zdobycia wykształcenia, osiągnięć, konsumpcji na pokaz czy estetyzacji ciała ma pomóc jednostkom przybliżyć się do tego, co dane społeczeństwo uznaje za prestiżowe. Prestiż społeczny związany jest z szacunkiem, uznaniem oraz podziwem wyrażanym wobec jednostki, natomiast jego najwyższą postać stanowi sława (Sztompka 2002: 131–336).

W socjologii pojęcie prestiżu poruszane jest w aspekcie różnorodnych dóbr społecznych. W niniejszym artykule za prestiż uznano czynnik determinujący określone zachowania społeczne, którego głównym elementem jest hierarchia umożliwiająca podział jednostek na osoby bardziej i mniej znaczące (Domański 2012: 9). Na prestiż składa się skala ocen jawnych i ukrytych, nie zawsze świadomie przypisywanych innym za zasoby osobiste jak: wiedza, inteligencja, powożenie i sukcesy życiowe czy walory zewnętrzne wyznaczające atrakcyjność fizyczną. W analizach P. Bourdieu wyznacznikiem prestiżu społecznego, który pełni funkcję stratyfikującą są m.in. sposoby rozporządzania ciałem. Francuski socjolog traktował ciało jako nośnik znaczeń, które pełniło formę kapitału fizycznego. Rozporządzanie ciałem według Bourdieu nosi formy symbolicznej dystynkcji. Ciało konstruowane w określony sposób staje się formą przekazu, informacją dla innych o posiadanym statusie, władzy czy rozmaitych zasobach. Jednostka poddając swoje ciało estetyzacji dąży do manifestacji nie tylko swojej tożsamości, ale zasobów cennionych społecznie, którymi dysponuje. W ten sposób dochodzi do kumulacji estetycznego potencjału związanych z ciałem i wymiany wartości na inne formy kapitału np. pieniądze, dobra, budowę sieci społecznych i relacji. Estetyzacja ciała umożliwia nagromadzenie kapitału nabytego (fizycznego), za pomocą którego pozyskiwany jest kapitał społeczny, kulturowy i ekonomiczny (Bourdieu 2005 : 105). Estetyzację ciała można rozpatrywać w odniesieniu do prestiżu społecznego, gdyż jego wyznaczniki dotyczą również urody, aparycji i wyglądu zewnętrznego.

3. CHARAKTERYSTYKA RYNKU *BEAUTY* W POLSCE

Rynek kosmetyczny obejmujący przemysł i wytwórnictwo kosmetyków, a także usługi z zakresu kosmetologii i medycyny estetycznej jest potocznie określane branżą beauty. Obecnie polska kosmetyka jest bardzo szeroko rozwinięta, co wynika

z dynamicznego wzrostu zapotrzebowania na tego typu usługi, a także przemian społecznych i trendów w zakresie upiększania. Historia polskiego rynku kosmetycznego jest długa, gdyż sięga lat 70–tych XIV wieku, kiedy to wyprodukowano pierwsze perfumy o nazwie Wody Królowej Węgier, autorki i ambasadorki tego produktu (Siwiec i Czuma 2011: 28). Prawie trzy wieki później powstała pierwsza apteka, która poza specyfikami leczniczymi oferowała kosmetyki do codziennej pielęgnacji, jednak droga do rozwoju usług i rynku kosmetycznego została otworzona na początku XX wieku.

Na przestrzeni lat rynek stopniowo ewaluował dzięki działalności wielu wybitnych lekarzy i chemików. Pierwszy etap jego dynamicznego rozkwitu przypadał na lata 30-te XX wieku. Kluczową rolę odegrała tutaj dr Julia Świtalska, autorka licznych publikacji skierowanych do kobiet, w których prezentowała sposoby zachowania młodości, piękna i zdrowia m.in. dzięki ćwiczeniom gimnastycznym. Świtalska prowadziła własne laboratorium w mieszkaniu, gdzie testowała składy zagranicznych kosmetyków w celu dostosowania ich do potrzeb rynku polskiego. Z czasem rozpoczęła współpracę z Towarzystwem Akcyjnym Franciszka Karpińskiego, poprzez które z powodzeniem sprzedawała specyfiki upiększające, w tym tabletki na odchudzanie. W latach 30-tych powstały również liczne szkoły zawodowe mające na celu kształcenie przyszłych kosmetyczek, których program bazował na ówczesnej literaturze obejmującej sztukę pielęgnacji ciała i fryzjerstwo (Pytkowska 2010: 33-35).

Wielokierunkowy i obiecujący rozwój polskiego rynku beauty przerwał wybuch II wojny światowej, w wyniku której liczne fabryki, laboratoria i przedsiębiorstwa kosmetyczne zostały upaństwowione. Dopiero w latach 60-tych na nowo rozwinęła się sprzedaż kosmetyków do pielęgnacji ciała, twarzy, włosów, a także produktów do makijażu. Produkcję i sprzedaż napędzały nowo powstałe i funkcjonujące do dziś przedsiębiorstwa. W latach 70-tych modę na upiększanie propagowały takie działaczki jak Barbara Jaroszevska –założycielka pierwszego liceum dla kosmetyczek oraz Irena Rudowska autorka licznych publikacji z zakresu dermatologii i pielęgnacji. Te wszystkie wydarzenia przygotowały solidne fundamenty do drugiej fazy rozwoju rynku beauty, która rozpoczęła się tuż po transformacji ustrojowej. Polskie firmy kosmetyczne z jednej strony otrzymały szansę na aktywność rynkową poza granicami kraju, z drugiej zaś spotkały się z kryzysem związanym z nowymi zasadami funkcjonowania w gospodarce wolnorynkowej.

Rezultatem przekształceń gospodarczych i rozwoju firm rodzimych było podwojenie się produkcji rodzimej branży kosmetycznej w 1993 roku oraz 50% przyrost liczby detalicznych podmiotów handlowych oferujących specyfiki kosmetyczne. Pod koniec lat 90–tych w kraju funkcjonowało 450 fabryk produkujących kosmetyki (Pacanowska i Ciechanowski 2012: 291). Wśród dwudziestu największych firm działających na rynku międzynarodowym w czołówce znaleźli się polscy producenci: Dax Cosmetics, Dr Irena Eris, Ziaja, Dermika i Kolastyna. Ich przychody do końca XX wieku osiągnęły od 50 do 100 mld złotych (Pacanowska i Ciechanowski 2012: 292). Kolejną szansę na umocnienie pozycji na rynku umożliwiło wejście Polski do Unii Europejskiej. Nie tylko rozpoczął się eksport do krajów członkowskich wspólnoty, ale również otwarty został rynek wschodni. Tylko w 2006 roku wartość eksportu produktów kosmetycznych wyniosła 868 mln euro (Pacanowska i Ciechanowski 2012: 293).

Obecnie polski przemysł kosmetyczny znajduje się na szóstym miejscu w Europie pod względem wartości rynkowej szacowanej na 16 mld zł. Jak wynika z „Raportu o stanie branży kosmetycznej w Polsce 2017”, rodzimy rynek beauty rośnie w tempie 2 punktów procentowych rocznie, dzięki czemu wyprzedził rynek francuski i włoski. Prognozowana wartość polskiego przemysłu kosmetycznego na rok 2021 to obecnie 20 mld zł (Lipiński 2017: 11–12). Pod względem segmentacji rynku do najlepiej sprzedających się produktów należą: przybory toaletowe (27%), produkty do pielęgnacji skóry (24%), specyfiki do pielęgnacji włosów (21%), zapachy i perfumy (15%) oraz kosmetyki do makijażu (13%) (DSiAM 2017: 18).

W 2012 roku wartość usług beauty osiągnęła 1,4 mld złotych, a dynamikę wzrostu tego sektora szacowano na 10% w skali roku. Inwestycja w salon kosmetyczny zwraca się po około roku funkcjonowania na rynku, a dochody wahają się od 7 do 20 tys. zł miesięcznie ze względu na wielkość salonu, lokalizację i ofertę (Questus 2012: 4). Co ciekawe, rynek beauty jest jednym z tych, które cechuje odporność na kryzys gospodarczy, od 2004 roku dochody branży kosmetycznej stale rosną, a w kolejnych latach jej tempo może zbliżyć się nawet do 4–5% wzrostu rocznie (Lipiński 2017:12). Ogromne zainteresowanie usługami rynku kosmetycznego niewątpliwie związane jest z szeregiem czynników społecznych, a głównie ze zjawiskiem estetyzacji ciała, które zostanie omówione w dalszej części artykułu.

4. ESTETYZACJA CIAŁA W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Kreowanie wyglądu zewnętrznego zgodnie z obowiązującymi standardami piękna oraz dążenie do zachowania walorów atrakcyjności fizycznej to przejawy estetyzacji ciała, której jedną z form jest korzystanie z usług rynku beauty. Z socjologicznego punktu widzenia sukces branży kosmetycznej uwarunkowany jest czynnikami społeczno-kulturowymi. Wśród niektórych można wymienić: aktualne trendy w zakresie stylów życia, rosnąca rola znaczenia wyglądu zewnętrznego w różnych sferach rzeczywistości społecznej, a także przemiany w zakresie systemów wartości. Na podstawie analizy wyników badań empirycznych nad rolą wyglądu zewnętrznego i sposobami estetyzacji wyodrębniono trzy czynniki związane z prestiżem społecznym i znajdujące się u podłoża motywów, którymi kierują się badani dbając o swój wygląd zewnętrzny. Należą do nich: sława, powodzenie życiowe i zawodowe oraz chęć wywarcia pozytywnego wrażenia na innych.

Pierwsze socjologiczne badania w Polsce nad rynkiem chirurgii plastycznej zostały przeprowadzone w 2005 roku przez G. Gawrona, M. Szczepańskiego i A. Zarębską-Mazan. Autorzy podjęli się tematyki dotyczącej motywów operacji plastycznych wśród pacjentów klinik chirurgicznych. Badania wykazały, że wśród kluczowych cech charakterystycznych dla osób poddających się zabiegom upiększającym były: przekonanie, że ideałem piękna są osoby o określonym wyglądzie (15,5%), przekonanie, że ideał piękna prezentują aktorzy/ aktorki, modelki, a więc, że jest ono domeną osób popularnych. Wyniki ukazały, że zarówno w grupie osób korzystających z zabiegów estetycznych, jak i osób niepoddających się takim zabiegom dominuje opinia, że korzystają z nich głównie celebryci i osoby sławne lub osoby posiadające kompleksy (Gawron, Szczepański i Zarębska-Mazan 2007: 97). Zaprezentowane badania były jednymi z pierwszych, które ukazały tendencję do kojarzenia sławy

z niestandardowymi sposobami dbania o urodę, jakim są operacje plastyczne. Drugim czynnikiem, wyróżniającym osoby poddające się estetyzacji jest wiara w to, że piękno zewnętrzne sprzyja sukcesom życiowym i zawodowym.

G. Gawron, M. Szczepański i A. Zarębska-Mazan wykazali, że wśród pacjentów klinik chirurgii plastycznej dominowało przekonanie o pięknym wyglądzie jako elemencie ułatwiającym funkcjonowanie w pracy zawodowej (65%) i w życiu osobistym (71,6%) (Gawron, Szczepański i Zarębska-Mazan 2007: 72–75). Z kolei, jak wynika z raportu CBOS z 2009 roku prawie połowa ankietowanych (45%) wyrażała opinie jakoby wygląd pełnił decydującą rolę w powodzeniu osobistym i zawodowym (CBOS 2009: 3). Podobne opinie wyrazili respondenci w 2017 roku. Dla 87% badanych wygląd zewnętrzny ma duże znaczenie, a dla 37% jest sprawą bardzo ważną. Zdaniem osób korzystających z różnorodnych form upiększania wygląd zewnętrzny ma duży wpływ na powodzenie życiowe (38%) lub przesądza o powodzeniu życiowym człowieka (32%). Należy jednak podkreślić, że prawie połowa badanych (49%) przypisuje średnie znaczenie dbałości o sylwetkę i muskulaturę ciała w osiągnięciu powodzenia życiowego (CBOS 2009: 4). Trzecim wyróżnionym czynnikiem jest chęć wywarcia pozytywnego wrażenia na innych.

Jest ono związane z chęcią bycia podziwianym, chęcią podobań się innym i pragnieniem zdobycia aprobaty społecznej. Badania CBOS w 2009 roku ukazały szereg motywów skłaniających ludzi do dbania o wygląd zewnętrzny (ubranie, urodę, fryzurę, makijaż itp.), wśród których znalazły się: chęć poprawy własnego samopoczucia (72%), chęć podobań się innym (45%), wyrażenie sposobu na zdrowy styl życia (45%), chęć zwrócenia na siebie uwagi (24%) oraz podążanie za modą (20%) (CBOS 2009: 4).

W analizach GfK z 2016 roku aż 44% badanych przyznaje, że wygląd zewnętrzny to jedna z istotnych wartości, jakie wyznają. Motywy dbania o wygląd różnicują się pod względem płci. Dla kobiet najbardziej istotne są: potrzeba dobrego samopoczucia (65%), chęć wywarcia dobrego wrażenia na spotkanych osobach (50%) oraz sposób na manifestację własnej osobowości (48%). Mężczyźni dbając o wygląd zewnętrzny kierują się: chęcią podobań się bliskiej osobie (46%), chęcią zrobienia dobrego wrażenia na kobietach atrakcyjnych fizycznie (43%) oraz chęcią bycia dobrym przykładem dla potomstwa (42%). Do najpopularniejszych sposobów estetyzacji wyglądu należą: korzystanie z zabiegów kosmetycznych (wśród kobiet wskaźnik ten osiąga 69%) oraz precyzyjne planowanie zakupu specjalistycznych kosmetyków (77%) (GfK 2017: 3–6).

Zaprezentowane badania pokazują, że dbanie o wygląd zewnętrzny pełni ważną rolę w życiu osobistym i zawodowym. Wyniki podkreślają, że konsumenci sięgają po formy estetyzacji ciała, które oferuje im rynek. Korzyści z estetyzacji ciała i motywy do niej skłaniające wiążą się bez wątpienia z zaspokojeniem potrzeby prestiżu społecznego.

5. ZAKOŃCZENIE

Zainteresowanie ciałem w socjologii pojawiło się w ostatnich latach wraz z rozwojem społeczeństwa konsumpcyjnego, reklamy oraz zjawiskiem przenikania wytworów i obrazów artystycznych do życia codziennego. Zwrócono uwagę na rolę, jaką we

współczesnej kulturze pełni ciało oraz jego wygląd zewnętrzny. Należy podkreślić, że w zakresie estetyzacji ciała wyróżnia się formy normatywne (praktyki upiększania i dekorowania jak np. makijaż) lub bardziej radykalne (np. tatuowanie i piercing) (Kluczyńska 2016: 279). Praktykowanie każdej z nich podkreśla fakt, że ciało jest nośnikiem znaczeń i symboli stanowiącymi kody kulturowe. W niniejszym artykule skupiono się na wstępnej weryfikacji tezy mówiącej o tym, że estetyzacja ciała stanowi dla jednostek źródło prestiżu społecznego. Wyróżniono jego trzy wymiary mające znaczenie dla osób poddających się zabiegom poprawiającym urodę: sława, powodzenie w życiu osobistym i zawodowym oraz chęć podobania się innym. Wyniki zaprezentowanych badań pokazują, że od kilku lat coraz mniejsze znaczenie dla respondentów ma wyrażanie swojej tożsamości poprzez wygląd zewnętrzny, a coraz częściej piękno i uroda kojarzone są z sukcesem życiowym, zawodowym czy wywarciem dobrego wrażenia na innych. Jednocześnie estetyzacja przejawiająca się w korzystaniu z oferty rynku beauty przypisywana jest osobom sławnym i popularnym. Prestiż jest dobrem społecznie cenionym, który zostaje przypisany na podstawie hierarchii ocen społecznych w oparciu o posiadane zasoby (jak m.in. piękno, aparycja). Prestiż stanowi dobro pożądaną ułatwiające dostęp do innych zasobów respektowanych przez społeczeństwo. Motywy i przekonania na temat wyglądu zewnętrznego wśród osób poddających się estetyzacji wpisują się w elementy wchodzące w zakres dóbr, jakie obejmuje prestiż społeczny.

Przedstawiona analiza rynku kosmetycznego w Polsce pokazuje, że ma on duży potencjał rozwojowy i jest jednym z głównych obszarów zainteresowań konsumentów. Z punktu widzenia socjologii wynika to z przemian społecznych, których wynikiem jest postrzeganie piękna na płaszczyźnie normatywnej. W społeczeństwie nadal funkcjonują standardy piękna, które nakazują jednostkom podporządkowanie się im bez względu na status i pozycję społeczną.

LITERATURA:

1. Bauman Z., *Praca, konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, Kraków 2006.
2. Bourdieu P., *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, Warszawa 2005.
3. CBOS, oprac. K. Pankowski, *Komunikat z badań. Polak zadbany – troska o sylwetkę i własne ciało*, Warszawa 2009.
4. Departament Strategii i Analiz Międzynarodowych, *Branża kosmetyczna. Wzrost znaczenia polskich producentów na świecie*, Warszawa 2017.
5. Domański H., *Prestiż*, UMK, Toruń 2012.
6. Douglas M., *Ukryte znaczenia. Wybrane szkice antropologiczne*, Kęty 2007.
7. Featherstone M., *Postmodernizm i estetyzacja życia codziennego*, w: *Postmodernizm. Antologia przekładów*, red. R. Nycz, Kraków 1997.
8. Gawron G., Szczepański M.S., Zarębska – Mazan A., *Chcemy być piękni, chcemy być młodzi – relacja z badań empirycznych*, w: *Pokusy piękna i urody. Rynek chirurgii plastycznej w oglądzie socjologicznym*, red. B. Pawlica, M. S. Szczepański, A. Zarębska – Mazan, Tychy 2007.
9. GfK, oprac., G. Wojnawska, Ł. Bielewicz, *Beauty 2016. Jak Polacy dbają o urodę?*, Warszawa 2017.
10. Guzowska B., *Estetyzacja – nowa matryca kultury*, w: *Nauki humanistyczne i społeczne w defensywie czy w ofensywie?*, red. Z. Drozdowicz, S. Sztajer, Poznań 2015.
11. Kluczyńska U., *Ciało jako obszar refleksji naukowej i jako projekt*, „Przegląd Nauk o Zdrowiu” nr 3, 2016, s. 277–284.
12. Pacanowska R., Czechanowski P., „Kremowy biznes”. *Ewolucja polskich firm z branży kosmetycznej po 1989 roku na przykładach Kolastyny i Laboratorium Kosmetyczne dr Irena Eris*, w: *Z dziejów przemysłu po 1945 roku*, red. E. Kościak, R. Klementowski, Wrocław 2012.

13. Pytkowska K., Kosmetologia i chemia gospodarcza w XX-leciu międzywojennym w Polsce, Warszawa 2010.
14. Questus, Rynek usług kosmetycznych w Polsce. Trendy, kierunki rozwoju, strategię i metody działania, Warszawa – Łódź 2012.
15. Rogoziński R., Co to jest estetyzacja?, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” nr 16, 2015, s. 74–95.
16. Shilling Ch., Socjologia ciała, Warszawa 2010.
17. Siwiec K., Czuma M., Węgierska Małopolska, Cieszyn 2011.
18. Sztomka P., Socjologia. Analiza społeczeństwa, Kraków 2002.
19. Veblen T., Teoria klasy próżniaczej, Warszawa 2008.

Aleksander Sapiński

University of Bielsko-Biała
Poland

The importance of messianic literature in relation to the neo-messianic view of contemporary security of Poland – selected issue

Abstract

The aim of the article is to present a voice on a matter related to the importance of messianic literature on the example of selected literary works by Jerzy Braun which in its own way serves as a motivation for a look on the security and geopolitical significance of contemporary Poland in the world. The main method of the researcher was a creative research of the literature of the subject. The article is answering the following questions: What is the significance of Messianic literature for Poland's security and what relationships exist in literature, which may be one of the „soft” determinants of contemporary security? The subject matter of the article is based on Jerzy Braun's texts, because his vision of Messianism and his dedication to understanding the possibility of using Messianic concepts in contemporary conditions turns out to be an interesting point of view for the humanistic part of security studies.

Key words: security, messianic literature, Poland, security beliefs.

1. INTRODUCTION

Nowadays, many people associate the concepts of messianism or Sarmatism with issues discussed during some classes in high school. You can also make a presumption that few people will be able to discuss freely the messianic motifs in literature. This situation is not related to modern schools offering a low level of education. The current inflow of information that reaches the human brain every day displaces information which is uninteresting, as sometimes memories from school, and gets forgotten. However, messianic thinking, despite appearances, may to a larger or smaller extent accompany every person. Every person feels special in a certain

way, distinguished, especially in modern times, when on the one hand we deal with a lack of respect for human beings and their dignity, and, on the other hand, some people may feel some „over-value”, lined with artificial needs and interests of groups. The concept of messianism in its various forms and varieties(cf. Łęchota, 2012) which thanks to the elements of religiosity can nowadays grow in strength and be perceived as mystical messages, is again becoming more and more valid to challenges Poland is facing in the era of globalization, migration crisis(cf. Szymańska, 2017) or progressing European integration, which are not understood by all.

The security of modern Poland can therefore count on enthusiasts who will defend its borders as if it was a „promised land” or those who may not feel bound to the Homeland or family and will follow global trends that give measurable financial returns in exchange for blind obedience(Matejek and Kucharczyk, 2017). Neither version will be the only right way to serve the country or people, because both versions represent extreme views. Significance of the literature in this case should have a didactic form soothing certain moods(Piwowski, 2016). Despite that, neomesianic movements seem to be strong today. This is due to politicians, public figures, celebrities and the Church, who often unknowingly lead a narrative that is based on old Messianic ideals.

2. LITERATURE AND SECURITY SCIENCES IN THE SERVICE OF POLAND – BRIEF ANALYSIS

Messianism itself or contemporary neomesianism is not only a philosophical or cultural issue, but an interdisciplinary one. You can describe this issue as a philosophical and cultural movement(Pieróg, 2002), but today you can see Neomesianic influences on the spectrum of security sciences, political sciences or even the economic spectrum. For the purposes of further analysis, the author will use a text by Braun (instytut-neomesjanistyczny.pl, 2012):

Holy Spirit, the least known person of the Holy Trinity – today we are calling you!
Last hope of the tortured – today we are calling you
A faithful refuge for martyrs – today we are calling you
Inconceivable Unity
The only bond of gold
The source of all virtues
The homeland of our power
Atonement to God
Our knowledge of God.

The above-mentioned work shows deep religious devotion and the great conviction of the author of the causative power of the Triune God, interestingly, in this case not Jesus (the Messiah), but the Holy Spirit, whom he calls the least known person. The cult of Mary, the Mother of God(Olczyk, 2013), who is called „full of grace”, has been dominating in Poland for centuries. The Fullness of Grace in this context is connected with the mystical power of the Holy Spirit(Kucharczyk and Joseph, 2015). One can, therefore, find such links in the content of the work due to the deep Marianism that prevails in Poland for many centuries. In Poland, Mary is called the Queen, which was in fact confirmed by the Royal Act (1656) and later, Mary, the Queen of the

Crown of Poland was proclaimed the main patron of the country by Pope John XXIII (1962). In religious thought it was to protect Poland from misfortunes. According to Korzeniowski, beliefs, myths and legends *remove uncertainty and fear, build and strengthen self-confidence and trust, help in dealing with life, give behaviour models (saints), strengthen social behaviour* (stylistically tailored to the needs of the content) (Korzeniowski, 2017). Faithfulness to Mary, Mother of God, the Saviour, may introduce some as Mary's mystical children to the state of continuing actions to defend Christianity as Mickiewicz, Słowacki and Towiański wrote in the past. To identify with Mary the Mother, who is full of God's grace and power, because the Holy Spirit descended to her during the Annunciation, correlates in an interesting way with the phrase „Motherland of our power” invoked by Braun. It shows that the Polish nation draws its strength like the mystical Son of God draws his power from the Holy Spirit. It also correlates with the rite of Baptism, during which the neophytes are without sin and are so full of God's grace they are like saints (Kempny, 2018). Of course, these are not new conditions, because already in the first centuries the messianism of the nation and people played a great role (Mikołajko, 1995). Due to the year of the emergence of the litany and the situation during the Romantic period, the phrase „Inconceivable Unity” turns out to also be very timely today in 2018. Due to the strength of the Polish Nation, this phrase is extremely important, because only as a unity can we achieve the intended goal. Modern neomessianic bloggers often pay attention to the fact that Poland is a large country, but not too big in a global perspective (Gadowski, 2018). When reflecting on the borderline between literature and security sciences, one could be tempted to carry out an analysis of biblical sources and to make a common (short) messianic metric of Poland (table below).

Table 1. Comparative metrics of messianic security sources in Poland

	Christ the Savior of the world	Polish Nation
Origin	Divine	Mystical devotion to Mary as the Mother of God.
Destiny	Salvation of the world	Ensuring safety for the Christian world
Measure of enforcement	Sacrifice through martyrdom	Sacrifice through partitions, occupations and times of the regime
Award	Return to eternal glory at the right hand of God the Almighty Father	Strong and independent Poland

Source: Author's own conception after “PRESJE” t. 28.

The role of messianic literature in the described area should be understood through the thought of Roland Barthes, as quoted by Adam Dziadek in the words “the book creates meaning, the meaning creates life” (Dziadek, 2010) – it presents a certain view in which literature has a significant and at the same time justified influence on the creation of certain realities. Therefore, it is necessary to pay special attention to the fact that the literature has its application for managers, politicians, priests, and also for other people with an open mind, as a development tool that changes the stereotypical perception of the world and, as discussed by Roman Batko, as a factor giving us a certain sensitivity to interpret the real world in the same way as we interpret

the world presented in literature (Batko, 2015). In the account described by Batko, it can be emphasized that neomessianism draws today from new texts of messianic literature and proposals that create Poland and the Polish Nation again as Christ of Nations, which defends Christian values in United Europe. In this case, this is due to the migration crisis mentioned above, but also due to the secularization of society progressing in the countries of Western Europe (Pokruszyński, 2011). This secularization is caused by a change in the lifestyle of citizens of other countries, greater religious diversity due to migration processes and custom issues and scandals that affect these societies.

3. CONCLUSION

The significance of the messianic literature can be described as stimulating for contemporary Poles. Motivation flowing from patriotic and individualistic motifs, which are hidden in every person, makes the messianic literature, full of references to the absolute, increase interest in defending the Homeland against contemporary cultural and economic threats (Bielecka, 2008). For contemporary people, the messianic literature requires reinterpretation to suit the needs of modern men. Reading the A hymn for the sunset in the light of work-driven migration to England takes on a completely new meaning. From the security point of view, the use of messianic literature has the task of increasing morale of the public, army and services (Kamiński, 2013). However, it is important to run security politics based on religious or national feelings in a sustainable manner. It is therefore crucial to set a clear goal that will be supported by the values passed by the messianic literature, but that its foundation will not be built on them. The diversity of the world requires efficient use of various tactics that will enable bloodless solving of the problems. Thus, the contemporary understanding of neomessianism also requires evolution. At the beginning of the 20th century, Braunism was ahead of its epoch, and for contemporary needs, neomessianism requires redefinition and openness to the social diversity of the country and the world.

REFERENCES:

1. Batko, R. (2015) 'O pożytkach czytania literatury (pięknej) w naukach o zarządzaniu', in Nieremberg, B., Batko, R., Sułkowski, Ł. (ed.) *Zarządzanie humanistyczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 205.
2. Bielecka, M. (2008) 'Nowe role organizacji międzynarodowych do spraw bezpieczeństwa', in Zięba, R. (ed.) *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, pp. 573–575.
3. Braun, J. (2012) *Litania do Ducha Świętego*, Available at: instytut-mesjanistyczny.pl (Accessed: 01.11.2018).
4. Dziadek, A. (2010) 'Literatura, literaturoznawstwo – czemu służą te sztuki', *Teksty Drugie*, 1–2(), pp. 57.
5. Gadowski, W. (2018) *Neomesjanizm – próba nowego spojrzenia*, Available at: gadowskiwitold.pl (Accessed: 30.10.2018).
6. Kamiński, S. (2010) 'Wielokulturowość w dobie współczesnych kryzysów i zderzeń cywilizacyjnych', *Kultura bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje*, 7(3), pp. 62.
7. Kempny, R. (1998) *Celebracja chrztu świętego*, Available at: opoka.org.pl (Accessed: 30.10.2018).
8. Korzeniowski, L.F. (2017) *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, 1 edn., Warszawa: Difin, p.11.
9. Kucharczyk, K., Joseph, G. (2015) *Mediazione nella famiglia e il supermo interesse del minore*, 1 edn., Norwich: RadKar., p.39

10. Łęchota, R. (2012) 'Mesjanizm, neomesjanizm, apokaliptyzm', PRSSJE, 28, pp. 66–70
11. Matejek, J. Kucharczyk, K. (2017) 'Contemporary family – social changes and risks', in Sapiński, A. Ciupka, S., Khlobystov, I. (ed.) Human resources management – interdisciplinary perspective. Odessa : Institut Kreativnych Technologii, pp. 124
12. Markowski, M. (2013) Polityka wrażliwości. Wprowadzenie do humanistyki, Kraków: Universitas, p.27.
13. Mikołajko, Z. (1995) 'Mesjanizm współczesnego katolicyzmu', Etyka, 28, pp. 123.
14. Piróg, S. (2002) 'Mesjanizm', in Kowalczykowska, A., Bachórz J. (ed.) Słownik literatury polskiej XXI wieku. Wrocław: Ossolineum, pp. 536–538.
15. Piwowarski, J. (2016) Nauki o bezpieczeństwie. Zagadnienia elementarne, 1 edn., Kraków : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APERION, p. 113.
16. Pokruszyński, W. (2011) Filozoficzne aspekty bezpieczeństwa, 1 edn., Józefów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie, p. 23.
17. Szymańska, J. (2017) 'Strategia Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego: priorytety, bariery, efekty', Studia BAS, 51(3), pp. 159–166.

Andrzej Pieczywok

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Poland

Działania edukacyjne w sferze bezpieczeństwa żywnościowego / *Educational workings in the sphere of the food safety*

Abstract

The article relates to problems connected with the educational activity in the area of the food person safety. Content is leaning his on two principal pillars: challenge and the threat of the person safety. Matters relating the nomenclature of notion: wholesome safety and the safety of food, threat and challenge in the area of the safety of the food, and also the planes of their reference were moved in the article. Many places was dedicated educational workings in the reference to the quality of food and her safety in the school environment particularly, the persons of adult and older. The article ends recapitulation and conclusions.

Key words: food, threats, safety, education, challenges.

WPROWADZENIE

Terminy „zdrowie” oraz „bezpieczeństwo” stanowią ważne kategorie przywoływane we współczesnym dyskursie politycznym, społecznym, ale także i naukowym. Istotną przesłanką skłaniającą do podjęcia tejsz tematyki w sposób łączny stało się roszące znaczenie bezpieczeństwa żywnościowego obywateli, którego filarem jest zdrowie.

Zdrowie jest wartością podstawową, a prawo do niego należy do podstawowego katalogu praw, których respektowanie w stopniu gwarantującym bezpieczeństwo zdrowotne¹ powinno być wspierane skuteczną polityką państwa. Definicja Światowej

¹ J. Ruszkowski, *Zwiększenie bezpieczeństwa zdrowotnego*, ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010, s. 6.

Organizacji Zdrowia (WHO) wpisała pojęcie zdrowia w holistyczną koncepcję zakładającą, że całość jest czymś więcej niż sumą części. Istotą holizmu jest właśnie to „więcej niż...”, które musi być dodane, by poszczególne części złożyły się na całość. Są to stosunki, połączenia, związki oraz zależności, które z mutacji możliwych relacji tworzą „coś więcej” dla części lub całości. Owe prawidłowe stosunki części i całości określa się mianem synerгии (współdziałania).

Literatura przedmiotu odwołuje się do różnych czynników warunkujących stan zdrowia populacji, poczynając od koncepcji pól zdrowia Lalonda, po liczne koncepcje analizy czynników chroniących zdrowie i zdrowiu szkodzących². Od czego więc zależy zdrowie w wymiarze indywidualnym? Dwa czynniki wydają się dominujące: zachowania, w tym wiedza o czynnikach wspierających zdrowie, oraz wyposażenie genetyczne, które w przypadku wielu schorzeń ma istotne znaczenie. Nie bez wpływu pozostaje oczywiście stan środowiska, zarówno przyrodniczego, jak i społecznego. Na stan zdrowia całej populacji ma ponadto wpływ stan służby zdrowia, dostępność świadczeń, skuteczność leczenia, profilaktyka, żywność oraz działania z zakresu promocji zdrowia.

W obszarze bezpieczeństwa zdrowotnego człowieka dość duży wpływ na jego funkcjonowanie ma bezpieczeństwo żywności. Ze względu na istotę i konieczność zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności, opracowano szereg metod służących temu celowi, które mogą być wdrażane w społeczeństwie w postaci systemowych rozwiązań. Wdrożenie systemu pozwala na uporządkowanie wszystkich działań podejmowanych w celu zapewnienia jakości, w tym przede wszystkim bezpieczeństwa produkowanych wyrobów, zmianę postępowania i przeniesienie odpowiedzialności na pracowników bezpośrednio zaangażowanych w produkcję. Umożliwia także produkcję żywności o stałej, niezmiennej jakości i opanowanie procesu tak, aby nie dopuścić do produkcji wyrobów nie spełniających ustalonych wymagań (w tym dotyczących ich jakości zdrowotnej).

Na czoło wszelkich zagrożeń związanych z żywnością bez wątplenia na pierwsze miejsce wysuwa się kwestia możliwości wyżywienia szybko rosnącej populacji Ziemi. Mająca ponad 200 lat - i później modyfikowana - teoria maltuzjańska (od nazwiska ekonomisty i demografa Thomasa Malthusa, który w 1798 roku opublikował pracę „Prawo ludności”) głosi, o ile ludność naszej planety rośnie zgodnie z postępowaniem geometrycznym, to żywności przybywa w najlepszym razie w tempie arytmetycznym, co musi prowadzić do katastrofalnych następstw (niedożywienie znacznej liczby mieszkańców na świecie).

Dostęp do wystarczającej ilości bezpiecznej i odpowiedniej pod względem wartości odżywczych żywności ma kluczowe znaczenie dla naszego życia i dobrego stanu zdrowia. Niebezpieczna żywność zawierająca szkodliwe bakterie, wirusy, pasożyty lub substancje chemiczne jest przyczyną ponad 200 chorób - począwszy od biegunki aż po nowotwory. Każdego roku około 2 mln osób, w tym wiele dzieci, umiera z powodu biegunek wywoływanych przez bakterie obecne w żywności i w wodzie.

Niebezpieczna żywność powoduje powstanie błędnego koła chorób i niedożywienia, w szczególności dotyczącego niemowląt i małych dzieci, osoby starsze i chore.

2 J. B. Karski, *Praktyka i teoria promocji zdrowia. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2003, s. 38 i nast.

Choroby przenoszone drogą pokarmową hamują rozwój społeczno-gospodarczy, ponieważ obciążają systemy opieki zdrowotnej i narażają na straty gospodarki krajowej, turystykę i handel. W ramach całego łańcucha dostaw artykuły spożywcze przekraczają dzisiaj wiele granic między krajami. Dobra współpraca pomiędzy rządami, producentami i konsumentami sprzyja zapewnianiu ich bezpieczeństwa oraz jakości życia.

Polacy coraz więcej uwagi przywiązują do żywności organicznej i produktów z certyfikatami. Równie chętnie sięgamy po żywność tradycyjną, lokalną czy pochodzącą „prosto od rolnika”. Rynek żywności ekologicznej w Polsce wciąż jest nienasycony, ale popyt na bio produkty rośnie bardzo szybko.

TERMINOLOGICZNE WYMIARY FUNKCJONOWANIA POJĘĆ: BEZPIECZEŃSTWO ZDROWOTNE I BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOCI (ŻYWNOSCIOWE)

Rozważania na temat bezpieczeństwa żywności, należałoby rozpocząć od zdefiniowania znaczenia pojęcia bezpieczeństwo zdrowotne.

Pojęcie bezpieczeństwa zdrowotnego jest bardzo szerokie - obejmuje istotne czynniki wpływające na stan zdrowia populacji. Ich współdziałanie jest determinantą procesu uzyskiwania efektów zdrowotnych w skali społecznej. Odpowiada subiektywnemu poczuciu zagrożenia, jakie spotyka pacjentów oraz ich rodziny w sytuacji choroby³, ponadto wiąże się ściśle z kwestiami dostępności w zakresie zaspokajającym potrzeby zdrowotne. Można bowiem precyzyjnie wymieniać instytucje i regulacje oraz określać cechy, cele i rezultaty polityk, które tworzą subsystem bezpieczeństwa zdrowotnego. Jednym z istotnych zadań bezpieczeństwa zdrowotnego jest właściwe zapewnienie ochrony zdrowotnej społeczeństwu zdolnemu do efektywnego tworzenia dóbr materialnych oraz kulturalnych. Zdrowie ma więc istotne znaczenie ekonomiczne w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego.

Bezpieczeństwo zdrowotne polega przy tym na zapewnieniu ogółowi obywateli, jak i poszczególnym osobom warunków jego utrzymywania oraz zapewnienia przez instytucje publicznej służby zdrowia. Obejmuje przy tym podtrzymywanie korzystnych trendów zdrowotnych w społeczeństwie, przeciwdziałanie chorobom i ich ograniczanie, zwalczanie epidemii i pandemii, a także utrzymywanie i tworzenie odpowiedniej infrastruktury medycznej związanej z dostępem pacjentów do świadczeń zdrowotnych oraz systemu ochrony zdrowotnej⁴. Najważniejszymi instytucjami bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli są:

- Minister Zdrowia odpowiada za politykę państwa obejmującą ochronę zdrowia i zasady organizacji opieki zdrowotnej; prowadzi nadzór nad: produktami

3 J. Ruzzkowski, op. cit., s. 33. W przedmiocie bezpieczeństwa zdrowotnego zob. także M. Karpiuk, N. Szczęch, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. I, Olszyn 2017, s. 157-158.

4 Zob. T. Płusa, *System ochrony zdrowia*, podzadanie badawcze 1.2.3.6, [w:] *Diagnoza organizacji państwa w kontekście jego sprawności i efektywności działania w sferze kierowania i wykonawczej, w aspekcie bezpieczeństwa narodowego RP*, zadanie badawcze Nr 1, red. W. Kitler, Warszawa 2013, w ramach zadania badawczego finansowanego przez NCBiR nt. *System bezpieczeństwa narodowego RP*, DOBR/0076/R/ID1/2012/03, w latach 2012-2013, s. 359.

leczniczymi, wyrobami medycznymi w tym do diagnostyki in vitro, wyposażeniem wyrobów medycznych, w tym do diagnostyki in vitro, aktywnymi wyrobami medycznymi do implantacji i produktami biobójczymi, nad kosmetykami w zakresie bezpieczeństwa i zdrowia ludzi; odpowiada za organizację i nadzór nad systemem Państwowego Ratownictwa Medycznego, zawodów medycznych, za warunki sanitarne i nadzór sanitarny, lecznictwo uzdrowiskowe, koordynację systemów zabezpieczenia społecznego w zakresie rzeczowych świadczeń leczniczych⁵;

- Ministerstwo Zdrowia odpowiada za organizację systemu ochrony zdrowia, politykę zdrowotną i lekową. Narzędzia prawne będące w dyspozycji Ministra Zdrowia pozwalają na prowadzenie polityki zdrowotnej wypełniającej konstytucyjny obowiązek państwa, polegający, m.in. na zapewnieniu każdemu obywatelowi prawa do ochrony zdrowia, równym dostępie do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych, zapewnieniu szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku oraz zwalczaniu chorób epidemicznych i zapobieganiu negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska⁶;
- Główny Inspektor Sanitarny jest organem właściwym w zakresie ochrony zdrowia publicznego związanego z niekorzystnym wpływem szkodliwości i uciążliwości środowiskowych oraz polegające na zapobieganiu powstawaniu chorób, w tym chorób zakaźnych i zawodowych⁷;
- Inspektor ds. Substancji Chemicznych, do którego zakresu właściwości należy gromadzenie danych dotyczących mieszanin niebezpiecznych lub mieszanin stwarzających zagrożenie oraz
- dostarczanych przez Europejską Agencję Chemikaliów informacji dotyczących substancji. Ponadto, udostępnianie danych dotyczących substancji niebezpiecznych i mieszanin niebezpiecznych lub substancji stwarzających zagrożenie i mieszanin stwarzających zagrożenie służbom medycznym i ratowniczym⁸;
- Biuro ds. Substancji Chemicznych - jest urzędem centralnym wspierającym Inspektora do spraw Substancji Chemicznych w realizacji jego zadań;
- Główny Inspektor Farmaceutyczny, który sprawuje nadzór nad warunkami wytwarzania i importu produktów leczniczych i produktów leczniczych weterynaryjnych, jakością i obrotem produktami leczniczymi, z wyłączeniem produktów leczniczych weterynaryjnych, obrotem wyrobami medycznymi, z wyłączeniem wyrobów medycznych stosowanych w medycynie weterynaryjnej w celu zabezpieczenia interesu społecznego w zakresie bezpieczeństwa zdrowia i życia ludzi przy stosowaniu produktów leczniczych i wyrobów medycznych, znajdujących się w hurtowniach farmaceutycznych, aptekach, działach farmacji szpitalnej, punktach aptecznych i placówkach obrotu pozaaptecznego⁹;

5 Ustawa 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (tj. Dz. U. z 1997 r., Nr 141, poz. 943).

6 T. Piłusa, op. cit., s. 10.

7 Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (tj. Dz. U. z 1998 r., Nr 90, poz. 575 z późn. zm.).

8 Biuro ds. Substancji Chemicznych, źródło http://www.chemikalia.gov.pl/informacje_ogolne.html, [28.11.2017].

9 Ustawa z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne (tj. Dz. U. z 2008 r., Nr 45, poz. 271 z późn. zm.)

- Prezes Urzędu Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych jest organem właściwym w zakresie dopuszczania do obrotu produktów leczniczych, biobójczych, wprowadzania do obrotu wyrobów leczniczych, badań klinicznych¹⁰;
- Narodowy Fundusz Zdrowia (NFZ) – w polskim systemie opieki zdrowotnej spełnia on funkcję płatnika. Ze środków pochodzących z obowiązkowych składek ubezpieczenia zdrowotnego, NFZ finansuje świadczenia zdrowotne udzielane ubezpieczonym i refunduje leki¹¹.

Wymienione podmioty posiadają właściwości w zakresie zapewniania oraz tworzenia warunków bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa oraz poszczególnych osób. Tworzą przy tym system opieki zdrowotnej oparty na ubezpieczeniach zdrowotnych w skład, którego wchodzi: Ministerstwo Zdrowia, organy kontroli i nadzoru, podmioty lecznicze, Narodowy Fundusz Zdrowia oraz pacjenci.

Samo pojęcie bezpieczeństwa żywnościowego jest bardzo złożone i może być rozpatrywane wielowątkowo. Wynika to m.in. z faktu powiązania go z aspektami ekonomicznymi, ekologicznymi, socjalnymi i energetycznymi. Ponadto może być ono rozpatrywane na kilku płaszczyznach, tj. gospodarstwa domowego, kraju, ugrupowania integracyjnego oraz w skali międzynarodowej (światowej).

Pojęcie bezpieczeństwa żywnościowego ma swoje miejsce w naukach ekonomicznych zajmujących się rolnictwem, filozofii, doktrynach politycznych czy socjologii, ale także w naukach o bezpieczeństwie i obronności.

Wcześniej pojęcie to używane było przez sztaby wojskowe w ramach działań wojennych albo ekonomicznego i politycznego uzależniania krajów, które same nie były zdolne do wytworzenia wystarczającej ilości żywności¹². Istnieje wiele definicji tego pojęcia, które są różnie interpretowane. Zmienność podejścia do definicji bezpieczeństwa żywnościowego była wywołana m.in. zmiennością prowadzenia polityki dotyczącej żywności, zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym. Kryzys żywnościowy w latach 70. XX w. wywołał dyskusję na forum międzynarodowym.

Spośród wielu definicji pojęcia bezpieczeństwo żywnościowe na szczególną uwagę zasługuje ta sformułowana przez dwóch amerykańskich socjologów, L. Busha i W.B. Lacey, którzy podają, że „bezpieczeństwo żywnościowe ma co najmniej trzy wymiary: pierwszym jest rozporządzalność, tj. posiadanie wystarczającej ilości dostępnej żywności dla całej ludności w każdym czasie, aby podtrzymać życie ludzkie. Drugim wymiarem bezpieczeństwa żywnościowego jest dostępność. Podaż żywności nie powinna być ograniczana przez to, co ekonomiści nazywają efektywnym popytem (...). Trzecim wymiarem jest adekwatność (...). Adekwatność może być rozumiana w kategorii zbilansowanej racji pokarmowej, przy czym równocześnie adekwatna podaż żywności jest wolna od chorób i trujących substancji”¹³.

¹⁰ Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o Urzędzie Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych (tj. Dz. U. z 2011 r., Nr 82, poz. 451).

¹¹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (tj. Dz. U. z 2008 r., Nr 164, poz. 1020 z późn. zm.).

¹² W. Michna, *Bezpieczeństwo żywnościowe*, [w:] Encyklopedia agrobiznesu, Warszawa 1998, s. 63-64.

¹³ L. Bush, W.B. Lacey (ed.), *Food Security in the United States*, Westview Press, Boulder-London-Colorado, 1984, s. 2, [w:] red. J. Małyśz, op. cit., s. 85-86.

Zdaniem J. Małyusz¹⁴ wspomniane trzy wymiary bezpieczeństwa żywnościowego należy rozpatrywać na kilku płaszczyznach: z punktu widzenia pojedynczego gospodarstwa domowego w skali narodowej i międzynarodowej.

W literaturze najczęściej wskazuje się trzy wymiary bezpieczeństwa żywnościowego: „rozporządzalność”, „dostępność”, „adekwatność”¹⁵. Rozporządzalność oznacza „posiadanie wystarczającej ilości dostępnej żywności dla całej ludności w każdym czasie, aby podtrzymać życie ludzkie”, „dostępność” to nieograniczenie podaży żywności, zaś „adekwatność” rozumiana jest jako „zbilansowana racja pokarmowa”, „wolna od chorób i substancji trujących”¹⁶.

Bezpieczeństwo żywności, żywienie i bezpieczeństwo żywnościowe są ze sobą nierozdzielnie powiązane.

Bezpieczeństwo żywności stanowi element jej jakości. Bardzo często w literaturze i dokumentach prawnych jest używane określenie „Jakość i bezpieczeństwo żywności”. Spośród wszystkich elementów jakości tylko bezpieczeństwo żywności podlega odpowiednim ustawom prawnym i jest przez nie regulowane. Bezpieczeństwo żywności to zapewnienie o jej nieszkodliwości dla zdrowia i życia człowieka, w przypadku jej przygotowania i spożycia, zgodnie z zamierzonym użytkowaniem¹⁷.

Bezpieczeństwo i jakość produktu spożywczego muszą być zapewnione w całym cyklu rolno-spożywczym: od produkcji pierwotnej do momentu spożycia. Bezpieczeństwo zdrowotne żywności to konieczne do spełnienia warunki, które dotyczą¹⁸:

- używanych w produkcji żywności substancji dodatkowych oraz aromatów,
- ilości występowania substancji zanieczyszczających żywność,
- pozostałości pestycydów w żywności,
- środowiska napromieniania produktów spożywczych,
- cech organoleptycznych produktów żywnościowych,
- działań podejmowanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa zdrowia i życia człowieka.

Według Kodeksu żywnościowego (Codex alimentarius) bezpieczeństwo żywności to ogół czynników, które zapewniają bezpieczną dla zdrowia i życia człowieka żywność, pod warunkiem jej prawidłowego przygotowania i/lub spożycia zgodnego z jej przeznaczeniem¹⁹.

Bezpieczeństwo żywnościowe stanowi jedno z najważniejszych globalnych wyzwań współczesnego świata. Związane jest to przede wszystkim z rosnącą liczbą ludności. O ile obecnie liczba ludności na świecie wynosi około 7 mld, to szacunki wskazują, że populacja światowa w 2050 roku może osiągnąć ponad 9 mld²⁰. W związku z tym

¹⁴ J. Małyusz, *Ekonomiczna interpretacja bezpieczeństwa żywnościowego*, [w:] red. S. Kowalczyk, *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa 2009.

¹⁵ *Ibidem*, s. 79.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ T. Skrabka-Błotnicka, B. Masłowski, *Bezpieczeństwo żywności*, Wrocław 2010.

¹⁸ Ustawa o bezpieczeństwie żywności i żywienia z dnia 25 sierpnia 2006 roku (tj. Dz. U. 2006, nr 171, póź. zm. 1225).

¹⁹ J. Gawęcki, *Żywność człowieka, Podstawy nauki o żywieniu*, cz. I, Warszawa 2010.

²⁰ P. Gill, *Bezpieczeństwo żywnościowe w Polsce rośnie*, Farmer, [online], <http://www.farmer.pl/fakty/polska/bezpieczenstwo-zywnosciowe-w-polsce-rosnie,51801.html>. Global, [16.03.2017].

powstaje problem, jak przygotować się do takiego wzrostu populacji, jak sprostać wyzwaniom związanym z produkcją żywności i jej bezpieczeństwem. Równie ważną kwestią jak produkcja żywności jest też jej dystrybucja. Obecnie na całym globie jest niedożywionych około osiemset milionów osób, a jednocześnie około miliarda osób jest otyłych. Wskazuje to wyraźnie na poważny problem globalnej dystrybucji żywności. Równie ważną kwestią, szczególnie dla krajów słabo rozwiniętych, jest występujący tam niedostateczny poziom osiągalności cenowej

Bezpieczeństwo żywnościowe należy do najważniejszych potrzeb społecznych. W hierarchii potrzeb podstawowych według Masłowa odpowiadają mu dwie podstawowe kategorie – dążenie do zaspokojenia głodu oraz chęć poczucia bezpieczeństwa. Zatem pojęcie bezpieczeństwa żywnościowego łączy w tym kontekście dwie zasadnicze, fundamentalne ludzkie potrzeby. Jego szczególny charakter tkwi więc w zmianie podejścia do klasyfikacji potrzeb, w ich zespoleniu. Należy podkreślić, że na przestrzeni lat szeroka i złożona koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego podlegała procesowi ewolucji. Wyjściowo bowiem, w ujęciu historycznym, dążenia do zaspokojenia potrzeby głodu oraz bezpieczeństwa były pragnieniami rozłącznymi²¹.

Podsumowując ten aspekt prezentowanych treści należy stwierdzić, że przywołane podejścia do rozumienia bezpieczeństwa żywności nie wyczerpują wszystkich możliwości i absolutnie nie stanowią kompletnego ich rejestru. Warto wspomnieć o innych podejściach do istoty bezpieczeństwa żywnościowego w ujęciu prawniczym, prawa rolnego oraz z dziedziny ekonomii rolnictwa, zarówno krajowej, jak i zagranicznej.

WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA I WYZWANIA DLA BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOCI (ŻYWNOCIOWEGO)

Zagrożenia dla zdrowia populacji mogą pochodzić z wielu źródeł, włączając kłeski żywiołowe, pojawiające się i już istniejące patogeny oraz katastrofy chemiczne i środowiskowe. Zmiana klimatu i ekstremalne warunki pogodowe są uznawane jako czynniki mające wpływ na zdrowie, podobnie jak tradycyjne zagrożenia natury chemicznej, biologicznej, radiologicznej i nuklearnej (CBRN). Co istotne, te zagrożenia zdrowotne nie uznają granic państw, co oznacza, że niedostateczna reakcja w jednym z państw może wpłynąć na pogorszenie sytuacji w państwach sąsiednich. Stąd efektywne przeciwdziałanie i reagowanie w obliczu tych zagrożeń musi być skoordynowane i zakrojone na skalę ogólnoeuropejską. Systemy nadzoru i monitorowania mogą wcześniej ostrzec przed nadchodzącymi zagrożeniami, a tym samym umożliwić podjęcie kroków zapobiegających najpoważniejszym skutkom tych zagrożeń. Gotowość do odpowiedzi na zagrożenia stanowi rdzeń systemu bezpieczeństwa zdrowotnego w Europie.

Zagrożeniem bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa są przede wszystkim choroby, w tym w szczególności choroby cywilizacyjne, oraz inne zagrożenia zdrowotne (środowiskowe i społeczne). Zapadalność na choroby z grupy tzw. chorób cywilizacyjnych jest różna dla różnych społeczeństw. Jest ona niewątpliwie funkcją jakości systemu służby zdrowia w danym państwie, nakładów na profilaktykę, ogólnie nakładów na ochronę zdrowia.

²¹ S. Kowalczyk (red.), *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa 2009, s. 131.

Zagrożenia bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa można podzielić na bezpośrednie i pośrednie. Zagrożenia bezpośrednie to przykładowo:

- choroby cywilizacyjne,
- zagrożenia klimatyczno-przyrodnicze,
- zagrożenia komunikacyjne,
- choroby społeczne (alkoholizm, narkomania, choroby psychiczne),
- epidemie, pandemie,
- złe warunki pracy,
- stan służby zdrowia w państwie.

Zagrożenia pośrednie to z kolei np.:

- (zbyt małe) nakłady na służbę zdrowia,
- (zbyt małe) wydatki na infrastrukturę komunikacyjną,
- (zbyt małe) wydatki na bhp,
- (zbyt małe) wydatki na przeciwdziałanie skutkom zagrożeń klimatycznych,
- (zbyt małe) wydatki na profilaktykę w zakresie chorób cywilizacyjnych,
- (zbyt małe) wydatki na rozwój ratownictwa medycznego.

Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności dwukrotnie, tj. w latach 2005 i 2010, przeprowadził badania (Eurobarometer) wśród konsumentów Unii Europejskiej na temat współczesnych zagrożeń żywności. Badania dotyczyły wskazania najważniejszych czynników zagrażających bezpieczeństwu żywności, które w niekorzystny sposób wpływają na różne sfery życia społecznego²². Badania w 2005 roku wykazały, że najistotniejszymi zagrożeniami wskazywanymi przez ankietowanych były:

- zanieczyszczenia środowiska,
- pozostałości pestycydów w warzywach, owocach czy zbożach,
- niehigieniczne warunki stosowane przy produkcji żywności oraz w ośrodkach gastronomicznych,
- pozostałości hormonów i antybiotyków w mięsie.

Eurobarometer przeprowadzony w 2010 roku wykazał wiele nowych zagrożeń, do których należały m.in.:

- wytwarzanie żywności ze sklonowanych zwierząt,
- znajdujące się w produktach spożywczych nanocząsteczki,
- niekorzystny wpływ na żywność substancji zawartych w plastikowych opakowaniach,
- jakość oraz świeżość żywności,
- ryzyko choroby związanej ze sposobem żywienia, np. cukrzyca,

²² W. Dzwolak *Doskonalenie systemów zarządzania bezpieczeństwem żywności*, „Przemysł Spożywczy” 2011, Nr 2, s. 6-11.

- niestosowanie zdrowego stylu życia,
- niestosowanie zaleceń żywieniowych²³.

Wyniki badań prowadzonych w 2010 roku przez EFSA (European Food Safety Authority) wskazały też inne czynniki, które stanowią istotne zagrożenie bezpieczeństwa żywności. Należą do nich:

- rtęć w rybach oraz dioksyny w mięsie wieprzowym,
- konserwanty, barwniki oraz aromaty dodawane do żywności,
- żywność modyfikowana genetycznie,
- warunki hodowli zwierząt,
- nowe wirusy u zwierząt, np. ptasia grypa,
- choroba szalonych krów,
- alergie na substancje zawarte w żywności²⁴.

Zanieczyszczeniami chemicznymi żywności są wszystkie substancje chemiczne, które dostały się do żywności w wyniku procesów jej wytwarzania, przetwarzania, uzdatniania, preparowania, pakowania, magazynowania, transportu oraz wynikające z zanieczyszczenia środowiska²⁵. Zanieczyszczenia te mogą się pojawić na wszystkich etapach produkcji, przetwórstwa i obrotu żywnością (od producenta do bezpośredniego konsumenta), uwzględniając także hodowlę i leczenie zwierząt oraz uprawę roślin. Rozwój przemysłu chemicznego oraz stosowanie na skalę masową związków chemicznych powodują przedostawanie się do surowców żywnościowych różnych ścieków, pyłów oraz gazów, które zanieczyszczają środowisko naturalne. Zanieczyszczenia te w poważny sposób wpływają na bezpieczeństwo i jakość zdrowotną produktów spożywczych. Powodują szereg chorób oraz zatruc chemicznych, a także niekorzystnych zmian w funkcjonowaniu organizmu człowieka. Obecność tych związków może ujawnić się następnym pokoleniom w postaci: chorób nowotworowych, wad wrodzonych u płodu, zaburzeń płodności, a także uszkodzeń układu nerwowego i odpornościowego. Skażenie żywności substancjami chemicznymi to głównie wynik działalności człowieka. Do najczęściej występujących w żywności zagrożeń chemicznych zalicza się:

- naturalnie występujące w surowcach substancje chemiczne, np. solanina w ziemniakach, toksyny w grzybach kapeluszowych czy amygdalina w migdałach,
- dodawane do żywności w sposób zamierzony substancje dodatkowe (konserwanty, barwniki, emulgatory, stabilizatory itp.),
- substancje antyodżywcze naturalnie występujące w żywności,
- obecne w pożywieniu w wyniku działalności człowieka sztuczne nawozy, pozostałości pestycydów oraz leków weterynaryjnych, a także azotanów,
- substancje pochodzenia technologicznego, tj. środki do mycia i dezynfekcji

²³ *Ibidem*.

²⁴ R. Wierzejska, *Zagrożenia związane z żywnością. Sondaż konsumencki EFSA*, „Przemysł Spożywczy” 2011, Nr 2, s. 2.

²⁵ *Ibidem*.

- maszyn i urządzeń stosowane w produkcji i przetwórstwie produktów spożywczych,
- pochodzące ze skażonych ekologicznie terenów metale ciężkie,
- toksyny,
- świadome fałszowanie żywności²⁶.

Nawozy sztuczne to substancje chemiczne stosowane w celu wzbogacenia gleby w składniki mineralne niezbędne do prawidłowego rozwoju roślin. Do tych substancji zalicza się nawozy: azotowe, potasowe, fosforowe i wapniowe. Szczególne niebezpieczeństwo stanowią nawozy azotowe, tj. azotany i azotyny. Nawożona nimi gleba powoduje zwiększenie zawartości związków azotowych w roślinach uprawnych, np. kapuście, marchwi, szpinaku, oraz kumulację tych związków w tkankach. Zbyt duża zawartość jonów azotanowych przyczynia się do powstawania N-nitrozoamin w żywności, które są bardzo toksyczne oraz wykazują właściwości rakotwórcze. Azotyny wywołują methemoglobinemię powodującą utrudnienie zdolności łączenia się krwi z tlenem. Na tę chorobę narażone są szczególnie niemowlęta do trzeciego miesiąca życia, których organizm nie wytwarza enzymu rozszczepiającego methemoglobinę²⁷.

Pestycydy to związki chemiczne stosowane w celu ochrony roślin przed różnymi plagami. Ich stosowanie jest szkodliwe dla środowiska naturalnego i żywności, a negatywne skutki ich działania to niszczenie także pożytecznych roślin oraz owadów. Do pestycydów zalicza się głównie:

- insektycydy (środki owadobójcze),
- rodentycydy (środki zwalczające gryzonie),
- moloskocydy (środki zwalczające mięczaki),
- herbicydy (środki chwastobójcze),
- akarycydy (środki roztoczebójcze),
- fungicydy (środki grzybobójcze),
- repelenty (środki do odstraszenia owadów),
- atraktanty (środki wabiące owady do pułapek)²⁸.

Metale ciężkie i ich związki mogą być zanieczyszczeniem produktu spożywczego lub naturalnym składnikiem żywności. Naturalna ich zawartość w pożywieniu jest niewielka, stąd też nie wpływają istotnie na zaburzenie funkcji fizjologicznych organizmu. Metale będące zanieczyszczeniami żywności w nadmiernej ilości mogą być szkodliwe i stanowić zagrożenie dla zdrowia i życia człowieka. Należą do nich przede wszystkim ołów, rtęć, arsen, kadm i nikiel, a źródłem ich pochodzenia są głównie:

- aparatura przemysłowa w zakładzie produkcyjnym,
- opakowania żywności,
- różne substancje dodawane do żywności, np. barwniki,

26 J. Gawęcki, W. Roszkowski, *Żywność człowieka a zdrowie publiczne*, cz. III, Warszawa 2009.

27 E. Przysiężna, *Podstawy żywienia człowieka*, Wrocław 2008.

28 W. Adamczyk., *Ekologiczne problemy jakości wyrobów*, Kraków 2009.

- metale stosowane w produkcji żywności jako katalizatory,
- zwierzęta i rośliny, które zawierają duże ilości toksycznych metali²⁹.

Żywność zafałszowana to produkty spożywcze:

- do których dodano substancje, które wpływają na zmianę składu oraz wartości odżywczej,
- od których odjęto lub w których zmniejszono zawartość jakiegoś składnika wpływającego na wartość odżywczą lub inną właściwość produktu,
- w których dokonano zabiegów zmieniających wygląd oraz ukrywających rzeczywisty skład,
- na opakowaniu których podano fałszywą nazwę, datę lub miejsce produkcji, skład, termin przydatności do spożycia lub datę minimalnej trwałości³⁰.

Prawo żywnościowe ma na celu zapobieganie oszukańczym praktykom oraz fałszowaniu żywności. Należy podkreślić, że nie wszystkie działania dotyczące fałszowania żywności prowadzą do zagrożenia jej bezpieczeństwa. Jednak mogą one wprowadzać w błąd konsumenta co do jakości produktu i jego wartości odżywczej³¹.

Innymi zagrożeniami żywności są zanieczyszczenia fizyczne, którymi są wszystkie materiały i ciała obce, które przypadkowo dostały się do żywności. Ich obecność może być przyczyną uszkodzeń fizycznych organizmu, m.in. poranienia jamy ustnej czy przełyku.

Głównymi źródłami pochodzenia zanieczyszczeń fizycznych są:

- surowce, np. kamienie, piasek, żwir, łupiny, pestki, kości, ości, skórki,
- procesy produkcyjne, np. odłamki szkła, kawałki metalu, śrubki, sznurki, drzazgi, plastik, części narzędzi,
- człowiek, np. włosy, paznokcie, biżuteria, guziki, niedopałki,
- stan sanitarny zakładu, np. farba, tynk, szkło z lamp oświetleniowych, szkło laboratoryjne, elementy drewniane, gryzanie, szkodniki, owady.

Zakażenia i zatrucia mikrobiologiczne to powszechne wśród społeczeństwa choroby przenoszone drogą pokarmową. Źródłem zakażeń żywności są przede wszystkim drobnoustroje, tj. bakterie, wirusy i grzyby. Drobnoustroje te są szeroko rozpowszechnione w środowisku naturalnym. Występują one w żywności i stanowią nieodłączny element życia człowieka. Biorą one udział w fermentacji, produkcji biomasy czy wytwarzaniu konserwantów, przez co pełnią wiele pożytecznych funkcji. Z drugiej strony są przyczyną psucia się żywności, obniżenia wartości odżywczej i pogorszenia jej jakości zdrowotnej, co prowadzi do ostrych i niebezpiecznych zakażeń i zatruc pokarmowych.

Wśród wielu produktów spożywczych na rynku coraz częściej obecna jest żywność modyfikowana genetycznie, zwana także transgeniczną. Żywność tego rodzaju ma te same składniki pokarmowe, które znajdują się w codziennej diecie, tj. białka,

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ S. Kowalczyk, *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa 2007.

tłuszcze, węglowodany, kwasy nukleinowe. Żywność transgeniczna oznacza różne produkty spożywcze: żywność, która jest GMO (np. pomidory, kukurydza), zawierającą GMO (np. frytki, koncentrat pomidorowy) lub wytwarzaną z GMO (np. produkty fermentacji mlekowej, chleb pieczony na bazie transgenicznych drożdży). Światowym liderem w uprawie roślin transgenicznych są Stany Zjednoczone, natomiast w Unii Europejskiej produkuje Hiszpania³².

Modyfikacje genetyczne roślin polegają na wprowadzeniu, zmodyfikowaniu lub usunięciu z nich określonych genów. Modyfikacje genetyczne zwierząt polegają na wprowadzeniu do ich organizmów określonych genów lub modyfikacji genów już obecnych. Mają one na celu uzyskanie u zwierząt pożądanых cech hodowlanych³³.

Rozpowszechnienie żywności modyfikowanej genetycznie oraz jej wprowadzenie do handlu stało się dla społeczeństwa tematem kontrowersyjnym i dyskusyjnym. Produkcja żywności transgenicznej z jednej strony daje wiele nowych możliwości, z drugiej zaś budzi obawy. Żywność modyfikowana genetycznie podlega znacznie dokładniejszym badaniom, kontrolom i testom niż jakkolwiek inna. Wprowadzenie na rynek nowego produktu ze zmodyfikowanego genetycznie surowca wymaga dokładnych badań określających bezpośrednie konsekwencje żywieniowe, toksykologiczne, alergologiczne oraz ekologiczne. Na podstawie wieloletnich obserwacji i analiz upraw oraz konsumpcji żywności transgenicznej nie stwierdzono, jak dotąd, żadnych jej negatywnych skutków. Wiele projektów badawczych zrealizowanych w krajach Unii Europejskiej w zakresie biobezpieczeństwa GMO stanowi podstawę do stwierdzenia, iż rośliny i zwierzęta modyfikowane genetycznie nie wprowadzają żadnego nowego zagrożenia dla zdrowia człowieka i środowiska poza współczynnikiem niewiadomej, który dotyczy klasycznej uprawy roślin. Żywność GMO podlega rygorystycznym przepisom prawnym we wszystkich krajach Unii Europejskiej. Przepisy te regulują zasady dotyczące komercjalizacji żywności z surowców modyfikowanych genetycznie. Wyznaczono wyspecjalizowane laboratoria referencyjne, w których przeprowadza się analizy żywności i pasz modyfikowanych genetycznie. Każdy producent żywności transgenicznej ma obowiązek znakowania swoich produktów zawierających każdą ilość transgenicznego kwasu nukleinowego, białka, a także innych składników, np. cukru. Znakowanie ma umożliwić konsumentowi ocenę oraz dokonać właściwego wyboru produktu. Konsument ma przywilej oraz prawo do otrzymywania od producenta informacji dotyczących produktu. Oczekuje on znakowania produktów spożywczych w celu ich identyfikacji³⁴.

Środowisko naturalne, będące siedliskiem bardzo wielu organizmów żywych, wpływa w istotny sposób na bezpieczeństwo żywności. Powietrze, woda oraz gleba są w poważny sposób zanieczyszczone i skażone przez rozwój przemysłu w XIX i XX wieku. Stanowią one główne elementy środowiska, za pośrednictwem których mikro- i makroelementy przechodzą do materii żywej, gdzie są akumulowane w tkankach i narządach. Koncentracja poszczególnych zanieczyszczeń w tkankach i narządach zwierząt powoduje skażenie żywności toksycznymi metalami, które stanowią zagrożenie dla jej bezpieczeństwa. Istotnym czynnikiem w analizie wpływu zanieczyszczeń środowiska na bezpieczeństwo żywnościowe jest pojęcie higieny. Higiena

32 D. Kołożyn-Krajewska, T. Sikora, *Zarządzanie bezpieczeństwem żywności. Teoria i praktyka*, Warszawa 2010.

33 *Ibidem*; Z. Libudzisz, K. Kowal, Z. Żakowska, *Mikrobiologia techniczna. Mikroorganizmy w biotechnologii, ochronie środowiska i w produkcji żywności*, Warszawa 2008.

34 *Ibidem*.

zajmuje się badaniem wpływu oraz działania na organizm ludzki czynników środowiska. Zatem wysoka higiena produkcji żywności powinna zapewniać warunki do produkcji żywności zdrowej i bezpiecznej dla życia człowieka, o pożądanej jakości zdrowotnej³⁵.

Powietrze, stanowiące jeden z głównych elementów środowiska naturalnego, jest w istotny sposób zanieczyszczone wieloma czynnikami. Organizmy roślinne i zwierzęce są narażone na działanie wielu pyłów, gazów oraz cieczy, które przedostając się z powietrza, powodują uszkodzenie ich tkanek, zmniejszenie odporności czy zmniejszenie przyrostu. Zanieczyszczenia powietrza ujemnie wpływają na przyrodę, a po dostaniu się do roślin i zwierząt, będących podstawowymi źródłami żywności, stanowią zagrożenie dla organizmu ludzkiego³⁶.

Wiele substancji zanieczyszcza wody powierzchniowe, co powoduje zmianę ich smaku, barwy oraz zmętnienie. Wpływa to na pogorszenie ich jakości oraz przede wszystkim przydatność do spożycia i wykorzystanie w sferze produkcji.

Gleba, która obok powietrza i wody stanowi główny element środowiska naturalnego, w istotny sposób wpływa na jakość surowców do produkcji żywności. W zależności od pochodzenia jest ona bogata w wiele składników mineralnych, z których korzystają rośliny stanowiące zasadnicze źródło mikro- i makroelementów dla ludzi i zwierząt. Zanieczyszczenia środowiska wpływają na zmianę właściwości chemicznych, fizycznych i biologicznych gleby. Obniżają jej urodzajność, przez co zmniejszają plony i jakość surowców.

Oprócz opisanych wcześniej podstawowych zagrożeń bezpieczeństwa żywności występuje jeszcze kilka innych rodzajów zagrożeń, które w dzisiejszych czasach stanowią istotny problem dla jakości i bezpieczeństwa żywności. Do innych współcześnie występujących zagrożeń bezpieczeństwa żywności zalicza się:

- patogeny,
- zagrożenia związane z prionami,
- pasożyty przenoszone przez żywność,
- szkodniki żywności,
- klęski żywiołowe,
- bioterroryzm³⁷.

W ostatnich latach dostrzec można przejawy słabości systemu bezpieczeństwa żywności i bezpieczeństwa żywnościowego powodowane różnymi czynnikami. Mimo prób wzmocnienia unijnego systemu bezpieczeństwa żywności i systemu wczesnego ostrzegania, wciąż dochodzi do wypadków mogących mieć negatywne skutki dla zdrowia konsumentów.

35 W. Dzwolak, *Doskonalenie systemów zarządzania bezpieczeństwem żywności*, „Przemysł Spożywczy” 2011, Nr 2, s. 6-11.

36 D. Kołożyn-Krajewska, T. Sikora, *op. cit.*

37 J. Gawęcki, W. Roszkowski, *op. cit.*

PRZESTRZENIE EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOCI (ŻYWNOCIOWEGO)

W czasach rosnącego chaosu w kwestii żywieniowych zaleceń rośnie potrzeba sukcesywnego zmniejszania dezorientacji panującej wśród społeczeństwa. Co nakłania do refleksji nad koniecznością prowadzenia edukacji żywieniowej nie tylko już u najmłodszych grup społeczeństwa, ale przede wszystkim wśród opiekunów, odpowiedzialnych za wpajanie prawidłowych nawyków żywieniowych u swoich dzieci i budowanie właściwych zachowań, związanych z prowadzeniem higienicznego trybu życia, ale także edukacji wśród osób dorosłych i seniorów.

Najbardziej popularną metodą kreowania właściwego stosunku jednostek i grup do zdrowia jest edukacja zdrowotna, wykorzystywana zarówno w różnego typu kampaniach populacyjnych, jak i w siedliskowych programach promocji zdrowia. Ważnym wyzwaniem, któremu musi dziś ona sprostać, jest więc niwelowanie nierówności w zdrowiu, w tym m.in. poprzez poszukiwanie i wdrażanie skuteczniejszych sposobów oddziaływania na ludzi o różnym poziomie wykształcenia i wieku.

Największe znaczenie i wpływ na zdrowie ma prozdrowotny styl życia, czyli świadome zachowania sprzyjające utrzymaniu i ochronie zdrowia. Pod tym hasłem kryją się: aktywność fizyczna, racjonalne żywienie, utrzymywanie czystości ciała i otoczenia, zachowanie bezpieczeństwa, radzenie sobie ze stresem, poddawanie się profilaktycznym badaniom medycznym, itp.

Edukacja zdrowotna najczęściej rozumiana jest jako proces, w którym ludzie uczą się, jak dbać o własne zdrowie i zdrowie społeczności, w której żyją. W związku z tym edukacja zdrowotna może być ukierunkowana na indywidualną osobę lub na grupę ludzi, a także na osoby odpowiedzialne za politykę zdrowotną w państwie i podejmujące decyzje na różnych szczeblach władzy. Ma wtedy za zadanie demonstrowanie osobom odpowiedzialnym za podejmowanie takich decyzji w różnych sektorach państwowych różnych form działania na rzecz wprowadzania zmian służących poprawie zdrowia ludności.

W wyniku edukacji powinny zwiększyć się kompetencje człowieka i jego odpowiedzialność za zdrowie, ale także za wytwarzanie i dobór żywności. Człowiek, który ma ukształtowane prawidłowe zachowania zdrowotne, może prowadzić zdrowy styl życia, wzmacniać zdrowie oraz świadomie wpływać na stan własnego zdrowia i społeczności, w której żyje. Takie zachowania są najczęściej wynikiem wychowania zdrowotnego i żywnościowego, stanowiącego integralną część systemu wychowania ukierunkowanego na kształtowanie pełnej osobowości.

Jednym z podstawowych zadań szkoły jest przygotowanie ucznia do życia tak, aby w przyszłości potrafił dokonywać właściwych wyborów w sprawach zdrowia i żywności. Umiejętności i nawyki związane ze zdrowym stylem życia kształtują się we wczesnym okresie życia, gdyż wtedy psychika dziecka jest wrażliwa na oddziaływanie otoczenia. Później trudno to zmienić, dlatego nabyte w tym wieku umiejętności, nawyki i postawy zachowane zostaną na dalsze lata życia.

Najczęstszymi formami promocji zdrowia i zdrowej żywności w szkołach są warsztaty, apele i prelekcje, pokazy, pogadanki, filmy edukacyjne, rajdy, wycieczki, organizowanie spotkań z pielęgniarką szkolną, olimpiady, udział w konkursach, zawodach, kampaniach, imprezy sportowo – rekreacyjne.

Natomiast zasadnicze cele promowania zdrowego żywienia i aktywności fizycznej w szkole i poza szkołą dotyczą:

1. Zapobiegania wadom postawy, promowaniu ruchu i sportu w życiu człowieka.
2. Aktywnym spędzaniu czasu wolnego.
3. Promowaniu zdrowego żywienia.
4. Umiejętności radzenia sobie z emocjami.
5. Promowaniu bezpiecznego korzystania z Internetu.
6. Motywowaniu oraz wspieraniu uczniów w dbałości o zdrowie i w zapobieganiu chorobom
7. Bezpieczeństwo dzieci – ograniczanie zachowań ryzykownych – dbanie o swoje bezpieczeństwo i nauka pomocy innym.

Natomiast, według Europejskiej Agencji Bezpieczeństwa i Zdrowia w Pracy promocja zdrowia w miejscu pracy jest zbiorowym wysiłkiem pracodawców, pracowników i społeczeństwa dążącym do polepszenia zdrowia i samopoczucia pracowników.

Jednym z obszarów w ochronie zdrowia pracujących, obok oceny środowiska pracy i profilaktycznej opieki zdrowotnej nad pracownikami, jest promocja zdrowia w miejscu pracy. Jest to bardzo istotne, a wciąż niedocenione ogniwo w prawidłowo działającym, kompleksowym systemie ochrony zdrowia pracujących.

Punktem wyjścia dla profilaktyki zdrowotnej jest choroba i wszelkie działania zapobiegające jej powstaniu. Skierowane są do osób z grup podwyższonego ryzyka, np. zagrożonych chorobą wieńcową, otyłością, cukrzycą czy chorobą nowotworową. Celem jest zmniejszenie ryzyka wystąpienia choroby.

Podstawą działań w zakresie promocji zdrowia są zachowania prozdrowotne. Badania naukowe dowodzą, że zdrowie człowieka aż w 50% zależy od jego własnych zachowań. Prozdrowotne style życia obejmują m.in.:

1. prawidłowe odżywianie się,
2. aktywność fizyczną,
3. unikanie palenia tytoniu i nadmiernej konsumpcji alkoholu,
4. umiejętność radzenia sobie ze stresem,
5. problemy ergonomiczne i związane z nimi zaburzenia zdrowia (szczególnie bóle krzyża).

Promocja zdrowia i zdrowej żywności w miejscu pracy to szereg zorganizowanych, ponad obligatoryjnych i dobrowolnych działań, wykraczających poza tradycyjne zadania profilaktyki medycznej, nakierowanych na wprowadzanie zmian w środowisku społeczno organizacyjnym zakładu pracy. Są to działania wykraczające poza obowiązki pracodawcy w zakresie ochrony zdrowia pracowników oraz bezpieczeństwa i higieny pracy.

Strategia promocji zdrowia w miejscu pracy skupia się na tzw. pozytywnych aspektach zdrowia, takich jak dobre samopoczucie, sprawność, odporność na stres i włącza je w politykę zdrowotną firmy. Promocja zdrowia podejmowana jest po to, by pracownicy dobrze czuli się w swoim miejscu pracy, mniej chorowali, bardziej angażowali się w rozwój firmy, lepiej funkcjonowali w życiu zawodowym i codziennym, a w efekcie, by przedsiębiorstwo lepiej realizowało swoje zadania ekonomiczne.

Jednym z istotniejszych problemów dotyczących promocji zdrowia i żywności jest dbałość o jego stan w wieku poprodukcyjnym. Starzenie się jest wyzwaniem, z którym nie każdy potrafi sobie poradzić. Świadomość problemów, jakie mogą pojawić się w starości, odpowiednie przygotowanie się do tej fazy życia, właściwa postawa wobec starości swojej i innych, niewątpliwie pomogą przeżyć każdemu ten okres jak najlepiej, z wykorzystaniem bogactwa doświadczeń całego życia. Wiek starszy nie jest odizolowany od wcześniejszych okresów życia - zarówno od przeżyć pozytywnych jak i negatywnych. Satysfakcja w wieku starszym często wiąże się z odczuwaniem subiektywnego zadowolenia, poczucia radości, a także szczęścia w relacjach i kontaktach z innymi.

Osoby starsze nie zawsze są podmiotem działań promocji zdrowia, raczej te działania obejmują młodsze pokolenia. Jednak Komisja Europejska uważa, że są argumenty uzasadniające promocję zdrowia wśród osób starszych. Starzenie się jest procesem uniwersalnym i globalnym. Podtrzymywanie potencjału zdrowia jest bardzo ważne. Opieka zdrowia zajmuje się przywracaniem zdrowia.

Regularna aktywność fizyczna wywołuje u osób starszych szereg oddziaływań prozdrowotnych:

1. Korzystnie modyfikuje obecność i przebieg chorób przewlekłych np. choroba wieńcowa, nadciśnienie tętnicze, otyłość, hipercholesterolemia, czy osteoporoza.
2. U osób cierpiących na schorzenia układu ruchu może pomóc w zmniejszeniu dolegliwości bólowych.
3. Zaletą treningu jest także zwiększenie wrażliwości komórek na insulinę, poprawa tolerancji glukozy, a w związku z tym mniejsze ryzyko wystąpienia cukrzycy
4. Systematyczne wykonywanie ćwiczeń ruchowych wiąże się z mniejszym ryzykiem infekcji oraz może mieć wpływ na redukcję ilości przyjmowanych leków.
5. Jest to także niezależna determinanta sprawności umysłowej w zaawansowanym wieku.

Oprócz scharakteryzowanych powyżej trzech poziomów odniesienia (szkół, zakładów pracy, osób starszych) dotyczących promocji i ochrony zdrowia, kolejnym jest oferta realizowana w gminach i powiatach. W samorządach powiatowych głównie tymi kwestiami zajmują się Wydziały Zdrowia i Spraw Społecznych. Jeśli chodzi o zasadnicze zadania w zakresie ochrony zdrowia są one następujące:

1. Tworzenie i wdrażanie programów promocji i edukacji zdrowotnej oraz zdrowego trybu życia, w tym: rozwijanie i popieranie działalności podejmowanej w celu informowania społeczeństwa o szkodliwości chorób społecznych i uzależnień.

2. Promocja zdrowia psychicznego, przeciwdziałanie uzależnieniom poprzez następujące działania: prelekcje, konkursy profilaktyczne dla uczniów z zakresu uzależnień, promowanie uroczystości bezalkoholowych, konferencje dla nauczycieli dotyczące zagrożeń cywilizacyjnych młodzieży we współczesnym świecie.
3. Profilaktyka nowotworów i chorób zakaźnych.
4. Propagowanie wiedzy i doskonalenie umiejętności udzielania pierwszej pomocy.
5. Promowanie idei krwiodawstwa i transplantologii.
6. Profilaktyka chorób będących skutkiem niewłaściwego stylu życia, w tym przeciwdziałanie otyłości, propagowanie właściwego odżywiania.
7. Obchody Narodowego Dnia Życia, promującego wartość rodziny w wychowaniu młodego pokolenia.
8. Współpraca z organizacjami społecznymi i pozarządowymi w zakresie promocji zdrowia i oświaty zdrowotnej.
9. Realizacja zadań z zakresu Narodowego Programu Zdrowia.
10. Realizacja zadań z zakresu Narodowego Planu Zdrowotnego.
11. Przygotowanie, realizacja i koordynacja zadań wynikających z Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego.
12. Współpraca z Powiatowym Inspektorem Sanitarnym.
13. Współdziałanie, zebranie i opracowanie danych na potrzeby jednostek realizujących zadania związane z zapobieganiem oraz zwalczaniem zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi.
14. Współpraca z samorządem lekarskim, pielęgniarskim i aptekarskim oraz nadzorem specjalistycznym w zakresie realizacji zadań powiatu i spraw związanych z zabezpieczeniem ciągłości udzielania świadczeń.
15. Opracowywanie i publikacja informacji dla mieszkańców nt. obowiązujących aktów prawa i jego zmian, w zakresie dotyczącym udzielania świadczeń zdrowotnych, dostępności usług medycznych oraz profilaktyki i ochrony zdrowia.
16. Współpraca z placówkami zewnętrznymi i komórkami własnej jednostki w zakresie sporządzania wniosków dotyczących pozyskania środków z Funduszy Unii Europejskiej, na zadania związane z profilaktyką, edukacją i ochroną zdrowia.

PODSUMOWANIE

Reasumując, można stwierdzić, że zarówno w kategoriach obiektywnych, jak i subiektywnych stan zdrowia Polaków poprawił się od początku transformacji ustrojowej. Wskazują na to wskaźniki dotyczące umieralności, w tym niemowlęcej, zmiany

wzorca umieralności według przyczyn, wydłużanie się przeciętnego trwania życia. Niepokoić mogą zróżnicowania, naturalne w przypadku różnych grup wiekowych, bardziej niepokojące według miejsca zamieszkania i poziomu wykształcenia. Także w ujęciu subiektywnym stan zdrowia Polaków jest lepszy niż w pierwszych latach przemian. Można więc uznać, że w Polsce nie doświadczamy kryzysu zdrowotnego w rozumieniu istotnego pogarszania się stanu zdrowia populacji. Nie oznacza to jednak, że sytuacja będzie się nadal poprawiać.

Obok wymiaru zdrowotnego niemałe znaczenie dla zachowania bezpieczeństwa żywnościowego mają dwa pozostałe czynniki, tj. fizyczna i ekonomiczna dostępność. W pierwszym przypadku dyskusyjnym zagadnieniem jest kwestia źródeł pozyskiwania żywności. W celu zagwarantowania bezpieczeństwa zasadne wydaje się dążenie do uniezależnienia się od importu niezbędnego do zaspokojenia minimalnego zapotrzebowania fizjologicznego. Istotne jest również tworzenie odpowiednio rozbudowanych rezerw żywności i właściwe nimi zarządzanie - na wypadek zakłóceń na rynku krajowym i światowym. Dodatkowo, w przypadku państw słabo rozwiniętych, szczególnie ważnym działaniem (w zakresie poprawy bezpieczeństwa żywnościowego, w tym ekonomicznej dostępności) jest poprawa realnych dochodów ludności. Jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu jest wzrost dochodów z eksportu z tych państw poprzez szersze otwarcie dostępu (biorąc pod uwagę ograniczony asortyment sprzedaży, głównie żywności, oraz niewielkie możliwości rozwoju alternatywnych przedsięwzięć) do rynków państw rozwiniętych oraz pomoc w adaptacji nowych technik uprawnych, służących również przetwórstwu spożywczemu.

Zagwarantowanie bezpieczeństwa żywnościowego wydaje się stanowić z jednej strony jeden z ważniejszych obowiązków władz, z drugiej - istotne wyzwanie, jakiemu muszą stawić one czoła. To, w jaki sposób władzom poszczególnych krajów, a także organom międzynarodowym uda się wywiązać z konieczności zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego swoim obywatelom, może w szczególny sposób wpływać na poziom dobrobytu i rozwoju społeczno-gospodarczego.

Każda nowa żywność i każdy nowy składnik żywności dopuszczony do sprzedaży w UE podlegają naukowej ocenie bezpieczeństwa. Zezwolenie odpowiednich organów dotyczące nowej żywności obejmuje szczegółowe warunki jej stosowania i etykietowania.

Zwiększona koncentracja na problemie bezpieczeństwa żywności idzie w parze z rosnącym wśród społeczeństwa poziomem edukacji i świadomości bezpośredniego związku między zdrowiem a spożywaną żywnością oraz z postępem nauki, który umożliwia wykrywanie zagrożeń i doskonalenie technik ich zwalczania. Działania zaradcze, takie jak ograniczanie chemizacji w produkcji rolnej, eliminacja dodatków do żywności, rozwijanie upraw ekologicznych oraz promowanie ekstensywnej hodowli i upraw z zachowaniem norm ochrony środowiska, są z jednej strony kosztowne i złożone, z drugiej - niezmiernie ważne dla zdrowia i życia ludzkiego³⁸. Warto dodać, że złożone podejście do bezpieczeństwa żywności tkwi w konieczności kontrolowania produktów żywnościowych w całym łańcuch wytwórczości, począwszy od hodowli i upraw poprzez przechowalność, a skończywszy na przetwórstwie i obsłudze sprzedaży z uwzględnieniem działań prośrodowiskowych.

³⁸ S. Kowalczyk (red.), *op. cit.*, s. 15.

LITERATURA:

1. Adamczyk W., *Ekologiczne problemy jakości wyrobów*, Kraków 2009.
2. Biuro ds. Substancji Chemicznych, źródło http://www.chemikalia.gov.pl/informacje_ogolne.html, [28.11.2017].
3. Bush L., Lacey W.B. (ed.), *Food Security in the United States*, Westview Press, Boulder-London-Colorado 1984.
4. Dzwolak W., *Doskonalenie systemów zarządzania bezpieczeństwem żywności*, „Przemysł Spożywczy” 2011, Nr 2.
5. Gawęcki J., W. Roszkowski, *Żywnienie człowieka a zdrowie publiczne, cz. III*, Warszawa 2009.
6. Gawęcki J., *Żywnienie człowieka, Podstawy nauki o żywieniu, cz. I*, Warszawa 2010.
7. Gill P., *Bezpieczeństwo żywnościowe w Polsce rośnie*, Farmer, [online], <http://www.farmer.pl/fakty/polska/bezpieczenstwo-zywnosciowe-w-polsce-rosnie,51801.html>. Global, [16.03.2017].
8. Karpiuk M., Szczęch N., *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. I, Olszyn 2017.
9. Karski J. B., *Praktyka i teoria promocji zdrowia. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2003.
10. Kołożyn-Krajewska D., Sikora T., *Zarządzanie bezpieczeństwem żywności. Teoria i praktyka*, Warszawa 2010.
11. Kowalczyk S. (red.), *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa 2009.
12. Libudzisz Z., Kowal K., Żakowska Z., *Mikrobiologia techniczna. Mikroorganizmy w biotechnologii, ochronie środowiska i w produkcji żywności*, Warszawa 2008.
13. Małysz J., *Ekonomiczna interpretacja bezpieczeństwa żywnościowego*, [w:] red. S. Kowalczyk, *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa 2009.
14. Michna W., *Bezpieczeństwo żywnościowe*, [w:] *Encyklopedia agrobiznesu*, Warszawa 1998.
15. Płusa T., *System ochrony zdrowia, podzadanie badawcze 1.2.3.6*, [w:] *Diagnoza organizacji państwa w kontekście jego sprawności i efektywności działania w sferze kierowania i wykonawczej, w aspekcie bezpieczeństwa narodowego RP*, zadanie badawcze Nr 1, red. W. Kitler, Warszawa 2013, w ramach zadania badawczego finansowanego przez NCBiR nt. *System bezpieczeństwa narodowego RP*, DOBR/0076/R/ID1/2012/03, w latach 2012-2013, s. 359.
16. Przysiężna E., *Podstawy żywienia człowieka*, Wrocław 2008.
17. Ruszkowski J., *Zwiększenie bezpieczeństwa zdrowotnego*, ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.
18. Skrabka-Błotnicka T., Masłowski B., *Bezpieczeństwo żywności*, Wrocław 2010.
19. Ustawa o bezpieczeństwie żywności i żywienia z dnia 25 sierpnia 2006 roku (tj. Dz. U. 2006, nr 171, póź. zm. 1225).
20. Ustawa 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (tj. Dz. U. z 1997 r., Nr 141, poz. 943).
21. Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (tj. Dz. U. z 1998 r., Nr 90, poz. 575 z późn.zm.).
22. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne (tj. Dz. U. z 2008 r., Nr 45, poz. 271 z późn. zm.).
23. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (tj. Dz. U. z 2008 r., Nr 164, poz. 1020 z późn. zm.).
24. Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o Urzędzie Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych (tj. Dz. U. z 2011 r., Nr 82, poz. 451).
25. Wierzejska R., *Zagrożenia związane z żywnością. Sondaż konsumencki EFSA*, „Przemysł Spożywczy” 2011, Nr 2.

Paweł Czarnecki

Faculty of Aeronautics, Technical University of Košice
Košice, (Slovakia)

Budúcnosť sociálnej pedagogiky / *Future of social pedagogy*

Abstract

This article addresses some forecasts and requirements regarding the development of social pedagogy in the near future. Social pedagogy is a theoretical and practical discipline, and if we want to think about its future, we need to address each of these aspects separately. Developing theory in such disciplines as, for example, social pedagogy, of course, is of importance only on condition that this theory can be realized in practice. It should be borne in mind that the possibility of practicing theory (social policy or social work) depends on a number of factors to which social pedagogy has no influence. In the context of reflection on the future of social pedagogy, this distinction between theory and practical needs and the possibilities of its implementation seems to be essential, as there may be a situation in which the intense development of theory will not be accompanied by an intensive practice in practice.

Key words: social pedagogy, pedagogy.

Tento článok rieši isté prognózy a požiadavky týkajúce sa rozvoja sociálnej pedagogiky v najbližšej budúcnosti. Sociálna pedagogika je teoretickou aj praktickou disciplínou a ak sa chceme zamýšľať nad jej budúcnosťou, musíme sa venovať každému z týchto aspektov samostatne. Rozvíjanie teórie v takých disciplínach, ako je napr. sociálna pedagogika, má, samozrejme, význam len za podmienky, že táto teória môže byť zrealizovaná v praxi. Pritom je potrebné mať na pamäti to, že možnosť pôsobenia teórie na prax (sociálnu politiku alebo sociálnu prácu) závisí od radu činiteľov, na ktoré sociálna pedagogika nemá žiaden vplyv. V kontexte úvah o budúcnosti sociálnej pedagogiky sa zdá byť podstatným práve toto rozlišovanie medzi teóriou a praktickými potrebami i možnosťami jej uskutočňovania, pretože môže dôjsť k situácii, v ktorej intenzívny rozvoj teórie nebude sprevádzaný rovnako intenzívnym konaním v praxi.

Rozlišovanie medzi sociálnou pedagogikou v Poľsku a vo svete sa zas zdá byť opodstatnené vzhľadom na podstatné rozdiely jednak v rozsahu reálnych možností aplikácie teoretických riešení v praxi, ako aj škály a druhu sociálnych problémov, ktoré vystupujú v Poľsku aj v hospodársky rozvinutejších krajinách. Napríklad, kým najdôležitejším problémom, ktorému budú musieť v najbližších rokoch čeliť krajiny Západnej Európy, sa zdá byť problém imigrácie, v Poľsku bude nepochybne najväčším problémom starnutie spoločnosti. Je teda možné predložiť tézu, že v najbližšej budúcnosti sa bude sociálna pedagogika v Poľsku (aj v ostatných postkomunistických krajinách), ako aj v krajinách tzv. starej Európskej únie rozvíjať viac-menej nezávisle.

Tiež je potrebné upozorniť na to, že akékoľvek prognózy týkajúce sa budúcnosti je možné formulovať z dvoch hľadísk: z normatívneho hľadiska a z hľadiska nezaangažovaného pozorovateľa. V prvom prípade sa pýtame, čo je potrebné urobiť, aké ciele majú byť vyčlenené a aké metódy použité pre ich dosiahnutie, teda jednoducho povedané, aká by mala byť budúcnosť sociálnej pedagogiky. V druhom prípade sa na základe pozorovania aktuálnych javov a zmien vystupujúcich v spoločnosti usilujeme predpokladať, ako bude situácia vyzeráť v budúcnosti, nezávisle od toho, ako by mala vyzeráť podľa nás.

Ak sa pokúšame hodnotiť rozvoj sociálnej pedagogiky z perspektívy nezaangažovaného pozorovateľa, musíme, žiaľ, konštatovať, že budúcnosť sociálnej pedagogiky a jej príbuzných disciplín v Poľsku nevyzerá optimisticky. Sociálna pedagogika ako teoretická disciplína sa síce v mnohých akademických centrách v Poľsku rozvíja, avšak jej základným cieľom a významom jestvovania nie je rozvíjanie teoretických výskumov spoločnosti, ale iniciovanie cieľených sociálnych zmien, teda praktické pôsobenie na túto spoločnosť. Možnosti iniciovania týchto zmien cieľeným spôsobom sú však v Poľsku relatívne malé, ak to porovnáme s krajinami, ako sú USA, Nemecko, Veľká Británia či škandinávске krajiny.

O príčinách tohto stavu sa tu nebudeme zmieňovať podrobne. Stačí spomenúť, že plánované pôsobenie na fungovanie jednotlivých sociálnych prostredí je možné len v podmienkach dôslednej dlhodobej sociálnej politiky. V Poľsku však takáto politika stále *de facto* nejestvuje. Od začiatku deväťdesiatych rokov máme v Poľsku do činenia so sledom činností smerujúcich k zmierneniu jestvujúcich sociálnych problémov, ale nie s politikou robenou komplexným spôsobom, ktorá by zahŕňala viacero rôznych oblastí naraz a realizovala by jasne definované ciele. Tento znepokojivý stav možno do istej miery vyplýva z vnímania sociálnej politiky výlučne ako protikrizovej činnosti alebo ako nástroja, ktorý má nasledujúcim vládam zabezpečiť sociálny pokoj. Aj keby to však v podstate bolo takto, sociálni pedagógovia nemôžu akceptovať tento druh sociálnej politiky ako činnosti prípustnej v rozvinutom demokratickom štáte v 21. storočí.

Na druhej strane, pri zaoberaní sa otázkou trendov v dnešnej spoločnosti aj v samotnej sociálnej pedagogike sa objavuje väčší či menší náznak neistoty. Existuje totiž riziko, že isté problémy sa nepodarí postrehnúť dostatočne rýchlo na to, aby im bolo možné účinne predísť, pričom iné zas budú prehnané. Sociálna pedagogika, tak ako ostatné sociálne vedy, nedosiahla a ani nikdy nedosiahne taký stupeň presnosti výsledkov a na nich založených predpokladov ako prírodné vedy.

Tento nedostatok presnosti je zas výsledkom metódy extrapolácie, ktorú využívajú sociálne vedy s cieľom diagnostikovania budúcich javov a ktorá je založená na predpoklade, že budúce javy sa budú rozvíjať podobným spôsobom ako javy pozorované

v súčasnosti. Do úvahy sa tu berú kvantitatívne aspekty prognózovaných javov, ako aj podmienky, v akých sa formujú, pričom je snaha určiť, či a v akom stupni budú tieto podmienky jestvovať aj v budúcnosti.

Inou metódou, ktorá dovoľuje urobiť istú prognózu budúcnosti osvetu a výchovy, je porovnávací metóda. Táto metóda spočíva v porovnávaní zmien, ktoré vystupujú v jednotlivých oblastiach života v rôznych krajinách (často aj v ponímaní rôznych sociálnych vied), s cieľom odhaliť tie činitele, ktoré spôsobujú, že tieto podobné javy vedú v rôznych krajinách k rôznym dôsledkom.

V tomto článku sa teda sústreďíme predovšetkým na predstavenie tých možností rozvoja sociálnej pedagogiky, ktoré by nielen mali, ale po splnení určitých podmienok (legislatívnych, organizačných, politických) aj mohli byť uskutočnené. Nezávisle od toho, akým spôsobom sa v skutočnosti bude táto disciplína rozvíjať, je totiž možné načrtnúť istý ideálny stav a zhodnotiť, aké sú šance na realizáciu tohto cieľa.

Pri formulovaní prognóz tohto druhu je preto potrebné uvedomiť si, že nie všetky problémy je možné aj zodpovedajúco včas diagnostikovať. Zvlášť nepredvídateľné sú určité udalosti objektívneho charakteru (politické, ekonomické a pod.), ktoré so sebou prinášajú negatívne sociálne javy. Napríklad, v prvej polovici 80. rokov 20. stor. sa nedalo čakať, že sa v našich krajinách zmení politické zriadenie a že sa kvôli tomu objavia sociálne javy typické pre kapitalistické krajiny. Iným príkladom je zárobková emigrácia Poliakov po vstupe Poľska do Európskej únie, ktorej rozsah bol oveľa väčší než sa očakávalo,¹ pričom sociálne dôsledky sú viditeľné až teraz.²

Formulovanie prognóz týkajúcich sa rozvoja negatívnych sociálnych javov v Poľsku sa často ukazuje byť možným na základe skúseností rozvinutejších krajín. Príkladom takéhoto problému je drogová závislosť. Tento jav bol v Poľsku prítomný už v období PLDR, avšak po roku 1989 došlo k podstatnému nárastu množstva užívaných psychoaktívnych látok,³ zmenil sa aj ich druh a vzťah k nim v niektorých sociálnych skupinách (vrátane mládeže).⁴ Závislosť od týchto psychoaktívnych látok sa v dôsledku týchto zmien stala problémom, ktorý sa dotýkal oveľa širšej vzorky spoločnosti než v rokoch pred r. 1989, čo je, samozrejme, spojené s nutnosťou zavedenia nových preventívnych a podporných činností. Príčinou onej zmeny bola v tomto prípade zmena zriadenia a otvorenie hraníc, čím sa zjednodušil import drog, ako aj obchod s drogami v krajine. Túto zmenu nebolo možné zo zrejmych dôvodov predpokladať.⁵

1 Podľa správy CEED Institute boli v roku 2014 v emigrácii v krajinách EÚ takmer 2 mil. Poliakov. Zo správy vyplýva, že rozsah emigrácie je oveľa väčší, než sa očakávalo pred vstupom Poľska a iných krajín Strednej Európy do EÚ, a rozsah návratov oveľa menší. Porov. 2014 - CEED Report: Migration in the 21st century from the perspective of CEE countries – an opportunity or a threat? <http://ceedinstitute.org/report/1798>.

2 Problému zmien v rodinách v dôsledku zárobkovej emigrácie žien sa venuje I. Szczygielska. Porov. I. Szczygielska, *Migracje zarobkowe kobiet oraz ich wpływ na funkcjonowanie rodzin*, Warszawa 2013.

3 Výrazný nárast drogových závislostí v Poľsku bol zaznamenaný od 60. rokov, čo bolo spojené s objavením sa nových metód produkcie drog. Opätovný silný nárast nastúpil v Poľsku začiatkom 80. rokov. Porov. *Narkomania w Polsce*, oprac. D. Adrejew-Frączek, Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 1992, s. 1.

4 A. Jablensky, *Characteristics of Current Substance Abuse Patterns in Countries of Central and Eastern Europe*, in: H. Klingemann, C. Goos, R. Hartnoll, A. Jablensky, J. Rehm (red.): *European Summary on Drug Abuse*, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 1993, s. 27n.

5 Podmienkou efektívnej politiky pôsobenia proti drogovým závislostiam je dnes úzka medzinárodná spolupráca. Porov. *Prowadzić europejską politykę antynarkotykową w oparciu o rzetelne dane. Z Wolfgangiem Góetzem rozmawia Klaudia Palczak*, „Serwis Informacyjny Narkomania” 2009, č. 3, s. 2.

Keďže však tento problém v Poľsku nabral podobné formy ako v iných krajinách, bolo možné využiť skúsenosti týchto krajín.

Tiež je potrebné zdôrazniť, že prognóza týkajúca sa situácie sociálnej pedagogiky v najbližšej budúcnosti (rovnako v teórii, ako aj v praxi) nie je len druhom futurologických predpokladov bez väčšieho vplyvu na túto oblasť, ale je (prinajmenšom by mala byť) jej integrálnou súčasťou. Inými slovami, jednou z úloh sociálnej pedagogiky by malo byť formulovanie prognóz týkajúcich sa budúcich sociálnych problémov, ako aj vyhľadávanie metód, ktoré by mohli tieto problémy v budúcnosti vyriešiť. Odpoveď na otázku budúcnosti sociálnej pedagogiky je podstatná predovšetkým z praktických dôvodov. Ak chceme efektívne riešiť narastajúce sociálne problémy, je zrejme, že tieto problémy je potrebné vnímať a chápať oveľa skôr. Z tohto dôvodu je opodstatneným tvrdenie, že diagnostika budúcich sociálnych problémov na základe pozorovania javov a trendov, ktoré vystupujú tu a teraz, je neodlučiteľným elementom každej teórie z oblasti sociálnej pedagogiky.

Pedagogika ako náuka o výchove je vo svojej podstate nasmerovaná na budúcnosť. Výchova je dlhodobým plánovaným procesom dosahovania určitých cieľov, teda vyvolávania zmeny v rôznych sférach fungovania chovanca, pričom sú tieto ciele situované práve do budúcnosti. Ak si teda sociálni pedagógovia stanovujú určité ciele, v istom zmysle tým projektujú budúcnosť – tak spoločnosti, ako aj samotnej sociálnej pedagogiky. Z tohto pohľadu by sme mohli pedagogiku, vrátane sociálnej pedagogiky, charakterizovať ako náuku o cielenom procese vyvolávania zmien, jednoducho povedané, ako menenie budúcnosti. Nie náhodou je jedným z hlavných prvkov všetkých ideológií určitý výchovný program, ktorého priamym cieľom je výchova „nového človeka“ a nepriamym – vytvorenie novej spoločnosti.⁶

Táto orientácia na budúcnosť v sociálnej pedagogike znamená, že sa nemôže obmedzovať na registrovanie sociálnych faktov, na hodnotenie svojej reakcie na ne v situácii, keď je toto hodnotenie negatívne. Mala by byť jedným z podstatných činiteľov vytvárania budúcnosti a aby mohla byť spolutvorcom tejto budúcnosti, musí si uvedomiť, aké procesy aktuálne v spoločnosti vystupujú a ktoré z nich je schopná ovplyvniť a ktoré nie. Nie je síce schopná predísť všetkým problémom a ideálna spoločnosť bude asi navždy utopickým projektom, ale aj keď jej vplyv na sociálnu skutočnosť musí byť obmedzený, je schopná meniť aspoň dôsledky oných budúcich problémov spoločnosti, chrániac tak jej najslabších členov.⁷

Ako som už spomenul, efektívne a trvalé riešenie problémov spojených s fungovaním jednotlivca v istom prostredí v rozsahu celej spoločnosti je možné len v rámci určitej situácie sociálnej pedagogiky vedenej štátom. Ak teda formulujeme prognózu situácie sociálnej pedagogiky v najbližšej budúcnosti, zdá sa byť zrejme, že by sme si zároveň mali položiť otázku o budúcnosti sociálnej pedagogiky v Poľsku, ako aj v rozvinutejších krajinách.

V Poľsku sa pri pokusoch zavedenia modelu aktívnej sociálnej pedagogiky stretávame s problémami, ktorých hlavnou príčinou sa zdá byť nedostatok vhodnej spolupráce medzi jednotlivými inštitúciami, predovšetkým medzi centrami sociálnej

6 Porov. napr. E. Fiedler, *Nowy człowiek - 12 szkiców na temat ducha nowego pokolenia*, Kraków 1935; M. M. Rozenhal, *Budownictwo socjalizmu i narodziny nowego człowieka*, Warszawa 1951.

7 Opodstatneným by možno bolo vytvorenie samostatnej špecializácie v rámci sociálnej pedagogiky, ktorá by sa zaoberala výlučne prognózovaním vzdelávania a výchovy. Prívržencom vytvorenia takejto špecializácie v Poľsku je m. in. R. Wroczyński.

práce a úradmi práce. V dlhodobej perspektíve bude tento stav viesť, pravdepodobne, k odčleneniu sa dvoch skupín využívajúcich štátnu podporu: osôb, ktoré využívajú pomoc podporných inštitúcií a sociálnych pracovníkov, a nezamestnaných osôb „aktivizovaných“ úradmi práce. Tým bude podpora zo strany sociálnych pracovníkov nasmerovaná výlučne na onú prvú skupinu, pričom to bude v prvom rade materiálna podpora – ak to povieme priamo, finančné príspevky pre osoby bez prostriedkov na život. Tým sa stane otáznou zmysluplnosť aktívnej sociálnej politiky, pretože táto politika bola už vo svojom predpoklade nasmerovaná na jednotlivcov s vážnymi problémami vo fungovaní v sociálnych prostrediach, a nie výlučne na osoby, ktoré ostávajú bez práce len dočasne.

Príklad Poľska poukazuje na to, že aj keby sme sformulovali určité ciele a spôsoby konania na úrovni sociálnej pedagogiky, podmienkou realizácie takejto politiky je spolupráca rôznych druhov inštitúcií a organizácií. Harmonická spolupráca medzi organizáciami, z ktorých každá bola zriadená pre plnenie odlišných úloh, je zase možná len pod podmienkou, že štát bude viesť ucelenú sociálnu politiku, ktorá tu však stále chýba.

Nástrojom, pomocou ktorého sa sociálna pedagogika snaží pôsobiť na fungovanie sociálnych prostredí, je zas sociálna práca. Keďže v Poľsku nejestvuje samostatné povolanie sociálneho pedagóga, funkciu formovania sociálneho prostredia z hľadiska jeho výchovných činností plní predovšetkým sociálna práca. Je teda zrejme, že od rozvoja sociálnej práce bude závisieť situácia sociálnej pedagogiky. Keďže v posledných dvoch dekádach došlo v Poľsku k veľkému rozvoju sociálnej práce a počet sociálnych pracovníkov vo vzťahu k počtu obyvateľov v tejto krajine sa už vyrovnáva európskym štandardom, je možné očakávať, že ďalší rozvoj sociálnej práce ako takej tu bude prebiehať podobne ako v iných krajinách.

V prvom rade teda môžeme očakávať nárast špecializácie sociálnej práce. Okrem toho, onen nárast špecializácie bude korelovaný s rozvojom a zdokonaľovaním sa metód evolúcie efektivity sociálnej práce, vďaka čomu sa budú rozvíjať jej nové metódy, ktoré pri obmedzenosti zdrojov a narastajúcich potrebách sociálnej práce doviaolia dosiahnuť uspokojivé výsledky. Zároveň sa bude vyvíjať aj vzdelávanie sociálnych pracovníkov, pretože bude nevyhnutné, aby si študenti osvojovali poznatky a zručnosti, ktoré v súčasnosti nie sú súčasťou vzdelávania v odbore sociálna práca.⁸ Všetky tieto nové špecializácie a metódy sociálnej práce budú tvoriť predmet teoretického záujmu sociálnej pedagogiky.

Jedným z problémov sociálnej pedagogiky ako teórie je fakt, že čerpá z práce mnohých iných vied, z ktorých každá využíva vlastný pojmový aparát. To zas prináša nevyhnutnosť zosúladenia významov základných pojmov sociálnej pedagogiky. Je totiž zrejme, že tieto významy sa v rozsahu každej z týchto vied navzájom značne odlišujú. Tiež je pritom možné poukázať na pojmy, ktoré používa tak sociálna pedagogika, ako aj iné sociálne vedy, pričom každá z týchto vied dáva týmto pojmom trochu odlišný význam. Ako príklad tu môže poslúžiť pojem sociálne prostredie. V sociálnej pedagogike je tento pojem rovnoznačný s pojmom výchovné prostredie, teda skupina činiteľov vplyvujúcich na rozvoj jednotlivca. V sociológii, ako aj v iných sociálnych

8 Porov. S. Zhdanova, *Improving the Professional Competence of a Future Social Worker Social Security Institutions: Theory and Practice*, „Middle-East Journal of Scientific Research“ 2013, č. 17 (11).

vedách, ktoré nie sú spojené s pedagogikou, sa zas používa pojem lokálne prostredie (sociálna skupina, lokálna komunita) a pod. len vo význame skupiny jednotlivcov, ktorých spájajú určité vzťahy. Vzhľadom na objavovanie sa nových oblastí výskumov (nových výchovných prostredí, ako aj zmien vystupujúcich v už jestvujúcich prostrediach) bude dôležitým vypracovanie nových výskumných metód v sociálnej pedagogike.

Spory v rozsahu sociálnej pedagogiky sa budú týkať aj problémov, ktoré sú fundamentálne pre sociálne vedy ako také. Jedným z takýchto problémov je otázka epistemologického statusu sociálnej pedagogiky. Konkrétne je potrebné odpovedať si na otázku, či je pedagogika empirickou vedou, teda druhom poznania založeného na opozícii predmetu poznania a subjektu, ktorý v procese poznávania do tohto predmetu nezasahuje, alebo či patrí k humánnym vedám. V druhom prípade je potrebné prijať predpoklad, že predmet a subjekt poznania ostávajú vo vzťahu vzájomnej závislosti a každé poznanie predmetu vyvoláva zmeny tak v samotnom predmete, ako aj v poznávajúcom subjekte. Napriek zdaniu to nie je čisto teoretický spor, pretože od toho, či sociálnu pedagogiku budeme rátať k sociálnym, alebo k empirickým vedám, závisí výber výskumnej metódy. V empirických vedách je základnou metódou pozorovanie a pomer, takže je možné sformulovať rad presných metodologických predpokladov, ktorých využívanie dovoľuje splniť tzv. kritériá vedeckosti (objektivizmus výsledkov, intersubjektívna komunikovateľnosť a pod.). Humánne vedy však nevyužívajú žiadnu stálu, všeobecne akceptovanú metodológiu, nevyužívajú ani žiadne vopred prijaté teoretické modely, ktoré by prinášali kritériá interpretácie skúmaných javov.⁹

Praktické úlohy, ktoré sa v najbližšej budúcnosti ocitnú pred sociálnou pedagogikou, budú, samozrejme, tvoriť výsledok rozvojových procesov, ktoré v súčasnosti vystupujú v jednotlivých spoločnostiach. Aby sa zas teoretické predpoklady mohli realizovať v praxi, mala by si sociálna pedagogika nanovo prebrať základné otázky, teda pýtať sa na vlastný predmet, ciele, metódy a možnosti konania. Odpoveď na otázku, čím je dnes výchovné prostredie človeka, je zo zrejmych dôvodov úplne iná než v období, keď nejestvovali masové médiá ani internet, keď možnosti cestovania boli oveľa viac obmedzené a raz získané povolanie dávalo záruku zamestnania sa na celé obdobie pracovnej aktivity. Ide tu nielen o objavenie sa nových druhov výchovných prostredí, čo pred sociálnou pedagogikou otvára nové oblasti výskumov, ale predovšetkým o fakt, že podstatne hlbšími zmenami prešli v podstate všetky tradičné výchovné prostredia, počnúc rodinou, cez školu, rovesnícku skupinu, pracovné prostredie, lokálnu komunitu a pod.¹⁰

Skúsenosti rozvinutejších krajín, ako aj Poľska poukazujú na to, že nie všetky sociálne problémy je možné aj efektívne vyriešiť. Sociálni pedagógovia a sociálni pracovníci síce vykonávajú činnosti, ktoré majú zmierniť určité problémy, súčasne však v mnohých prípadoch pretvárajú výchovné prostredie do tej miery, že sa stáva zdrojom ďalších disfunkcií v sociálnom fungovaní jednotlivcov. Preto sa zdá, že je nutné zrevidovať doterajšie ciele a metódy konania tak, aby sa pri riešení jedných problémov nevytvárali ďalšie.

⁹ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia*, Kraków 2003, s. 16.

¹⁰ Príkladom problému, ktorý bude v najbližšej budúcnosti predmetom intenzívnych výskumov, sú nepochybne rozličné dôsledky zárobkovej emigrácie Poliakov. Porov. napr. *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, pod red. K. Slany, Kraków 2008.

Predovšetkým tu ide o jasné načrtnutie oblastí, v ktorých je v danej chvíli možné prakticky zaviesť činnosti, ktorých cieľom je vyvolanie zmeny v budúcnosti. Základné zásady, ktorými sa riadi sociálna pedagogika, ako napr. zásada subjektivismu (podľa ktorej je človek tvorcom sociálneho sveta, a preto môže tento svet aj vedome vytvárať), zásada rovných šancí pre všetkých, zásada sociálnej pomoci a pod., síce ostávajú tie isté, menia sa však podmienky, v ktorých majú byť tieto zásady uplatňované. Ako dnes máme rozumieť napr. zásade autonómie jednotlivca, ktorá prikazuje rešpektovanie individuálnych volieb, a teda aj tých, ktoré sa týkajú životných štýlov neakceptovaných väčšinou spoločnosti? Máme právo nútiť drogovu závislé osoby liečiť sa alebo by sme mali rešpektovať ich túžbu užívať psychotropné látky? Má štát právo odoberať deti rodičom, ktorí odmietajú pracovať a žijú výlučne zo sociálnej podpory? Akým spôsobom by sme mali vytýčiť hranice medzi toleranciou a súhlasom so zlom?

Toto všetko sú otázky, na ktoré bude musieť sociálna pedagogika odpovedať nakoľko, rovnako ako na ne musela odpovedať aj v minulosti. Zo súčasnej perspektívy sa nedokážeme ubrániť dojmu, že tradičná sociálna pedagogika bola nadmieru autoritatívna. Všimnime si, že už samotný pojem „problém“ nám káže myslieť na isté sociálne javy ako na narušenie sociálneho poriadku a harmónie, ktoré by sme mali odstrániť, aby sme v našom sociálnom prostredí dosiahli požadovaný stav vecí. Ťažkosti v sociálnom fungovaní jednotlivca sú teda vnímané ako narušenie sociálneho poriadku a spoločnosť, ktorá týchto jednotlivcov podporuje pri riešení ich individuálnych problémov, v podstate realizuje nielen záujem týchto jednotlivcov, ale aj svoj vlastný záujem.

Opätovné premyslenie si vyžaduje aj otázka subjektivity v sociálnej pedagogike. Tradičná sociálna pedagogika je založená na presvedčení o jestvovaní „ukrytých“ síl v každom človeku, ktoré je možné „odkryť“ vďaka zodpovedajúcej podpore zo strany sociálneho prostredia, umožňujúc tak jednotlivcovi realizovať potenciál, ktorý je v ňom ukrytý.¹¹ Základy tohto presvedčenia však tvorí klasická koncepcia, podľa ktorej je subjekt istým uceleným, homogénnym celkom, ktorý je zbavený vnútorných rozporov a ktorý je sformovaný radom udalostí vytvorených jeho autobiografiou, predovšetkým však tým, ktorý je vykonávateľom všetkých volitívnych činností. Súčasná postmodernistická filozofia však toto presvedčenie spochybnila¹² (okrem iného preto, že nenachádza potvrdenie v objavoch súčasnej vedy, napr. v psychoanalýze). Sociálne vedy nemôžu byť ľahostajné voči kritickým argumentom, ktoré spochybňujú opodstatnenosť klasickej koncepcie subjektu.¹³

Vyššie som už spomenul, že v dôsledku rýchlych zmien v súčasnom svete sa objavilo veľa nových výchovných prostredí, ktoré by sa mali stať predmetom výskumov

11 M. Cichosz, *Pedagogika społeczna w toku przemian – wypracowane koncepcje, obszary badań – ciągłość i zmiana*, in: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, pod red. W. Danilewicz, Warszawa 2009.

12 Podľa A. Mączkowskiej, pojem autonómneho subjektu je situovaný v centre súčasného filozofického a politického diskurzu. Je to diskurz, ktorý „poskytuje alibi politickým koncepciám, v ktorých obraz všeobecnej slobody harmonizuje s totalitnou víziou sociálneho poriadku“. Porov. A. Mączkowska, *Podmiot i pedagogika...*, s. 17.

13 Zdá sa byť zámerným udržiavanie tradície stretnutí sociálnych pedagógov, počas ktorých sa hovorí o mieste a úlohách sociálnej pedagogiky v určitých sociálnych podmienkach. Prvé takéto stretnutie sa uskutočnilo v Lodži v roku 1945, nasledujúce vo Varšave v roku 1975; v ďalších rokoch sa uskutočnili konferencie venované jednotlivým problémom tejto disciplíny: vzťahom medzi sociálnou pedagogikou a sociálnou politikou (1967), histórií sociálnej pedagogiky (1979), vzdelávaní v podmienkach zmien zriadenia (1981). Porov. A. A. Przecławaska, W. Theiss, *Pedagogika społeczna – dyskusji ciąg dalszy, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, č. 8.*

sociálnej pedagogiky. Rozvoj elektronickej komunikácie spôsobil, že dnes je pre mnohých jednotlivcov jedným z najdôležitejších výchovných prostredí internet. Je to výchovné prostredie v pravom slova zmysle, pretože jednotlivec nadväzuje prostredníctvom internetu rad sociálnych kontaktov, stretáva sa s obrovským množstvom informácií a názorov, môže tiež sám vyjadrovať svoje vlastné presvedčenia, pričom získava odozvu od ostatných užívateľov, jednoducho, podlieha rovnakým sociálnym pôsobeniam ako v reálnom svete.

Je teda nepochybné, že sociálna pedagogika bude musieť v najbližšej budúcnosti zohľadniť zmeny spôsobené rozšírením elektronických komunikačných prostriedkov (rovnako negatívnych, ako aj pozitívnych) vo výchovnom prostredí dnešného človeka. Cieľom týchto výskumov by malo byť na jednej strane pochopenie, akým spôsobom moderné komunikačné prostriedky výchovne pôsobia na rozvoj jednotlivca, na strane druhej zas identifikácia ohrození, ktoré môžu v budúcnosti viesť k negatívnym dôsledkom vo fungovaní celých sociálnych prostredí. Ide tu o priame ohrozenia, ako sú násilie v kyberpriestore, pornografia (vrátane detskej pornografie), tzv. grooming (unášanie detí prostredníctvom internetu), rozširovanie drog, činnosť rôznych siekt a pod., ako aj nepriame ohrozenia, ako napr. závislosť od internetu, zánik záujmov v dôsledku obmedzenia tvorivých a aktívnych spôsobov trávenia voľného času, ťažkosti v nadväzovaní trvalých sociálnych vzťahov a pod. Kým ohrozenia prvého typu sú predmetom výskumov rôznych vedeckých disciplín a rozbiehajú sa aj rôzne aktivity, ktoré by mali deti a mládež pred nimi chrániť,¹⁴ vplyv nepriamych hrozieb na sociálny život je ešte stále nemožné jednoznačne definovať. Internet je svojskou skutočnosťou, prebiehajúcou súčasne s reálnym svetom, v ktorej platia úplne iné pravidlá: neverbálna komunikácia je obmedzená na minimum, každý je vnímaný rovnakým spôsobom, čím zaniká pocit sociálnych rozdielov, každý môže ľubovoľným spôsobom formovať svoju identitu, vzťahy medzi ľuďmi nie sú trvalé, jestvuje možnosť jednostrannej komunikácie (t.j. formulovanie správ, ktoré nie sú určené konkrétnemu adresátovi) a pod.¹⁵ Nepochybne tu máme do činenia s dlhodobými zmenami, pravdepodobne nezvratiteľnými, ktorých diagnostika si vyžaduje rovnako dlhodobé výskumy.

Dôsledky trávenia dlhého času v kyberpriestore majú dosah na všetky oblasti života jednotlivca, pričom najzjavnejšie sú v rodine, ktorá je najdôležitejším prostredím života a výchovy. Kvôli rozvoju moderných komunikačných technológií rodina prestala byť miestom, v ktorom sa dieťaťu odovzdávajú určité hodnoty a postoje, pretože tým sa dieťa učí z médií a z internetu, a základné funkcie rodinného prostredia boli zredukované na uspokojovanie základných psychických potrieb a potrieb spojených s biologickou existenciou jednotlivca. Z tohto dôvodu sa prehlbuje medzigeneračné rozdelenie, rodičia prestávajú byť pre deti autoritami a vzorce správania v jednotlivých oblastiach života detí sa čoraz viac odlišujú od vzorcov správania generácie ich rodičov.

Internet môže okrem zmien vo fungovaní rodiny vyvolávať negatívne následky aj v živote spoločnosti ako takej. Neustále „kŕmenie sa“ scénami obsahujúcimi násilie a zverstvá môže viesť k strate schopnosti odlišovať dobro od zla a k vypestovaniu si

14 S. Taboń, *Niebezpieczny komputer i Internet*, in: *Zaniedbane i zaniechane obszary edukacji w szkole*, pod red. M. Suświńto, Olsztyn 2006, s. 338n.; P. Kwiatkowski, *Internet – szansa na rozwój kompetencji społecznych czy zagrożenie uzależnieniem?*, in: *Czego obawiają się ludzie? Współczesne zagrożenia społeczne – diagnoza i przeciwdziałanie*, pod red. nauk. M. Libiszowskiej-Zółtkowskiej, Warszawa 2007, s. 358n.

15 B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2002, s. 22.

lahostajnosti voči cudziemu utrpeniu. Povrchnosť a nestálosť sociálnych kontaktov sa môže stať príčinou rozpadu lokálnych komunit, ktoré sú u nás tak či onak dosť slabé, pretože jednotlivcov, ktorí ich tvoria, už nebudú spájať skutočné putá.¹⁶

Toto všetko spolu vedie k nepriaznivým zmenám v osobnosti, ako aj k takému sociálnemu fungovaniu detí a mládeže (a v blízkej budúcnosti aj celej spoločnosti), proti ktorému je potrebné aktívne pôsobiť. Oslabeniu, ba dokonca aj rozbitiu podliehajú sociálne väzby v spoločnosti, vrátane rodiny, ktorá prestáva plniť výchovné funkcie.¹⁷ Sociálna pedagogika síce nie je jedinou disciplínou, na pleciach ktorej spočíva zodpovednosť za rozbehnutie aktivít smerujúcich k zmierneniu negatívnych dôsledkov, avšak aj ona má v tejto oblasti zohrať podstatnú úlohu. Pochopenie si vyžaduje predovšetkým dlhodobý výchovný vplyv internetu (a ostatných elektronických médií) na rôzne druhy sociálnych prostredí. Keďže internet je schopný ovplyvňovať veľa rôznych oblastí fungovania jednotlivca, v budúcnosti by ho možno bolo možné využiť ako nástroj plánovaného pôsobenia na podobu sociálneho prostredia a rozvoj jednotlivca, teda ako výchovný prostriedok.

Model rodiny podľahol v posledných desaťročiach podstatnej premene, nezávisle od rozvoja masovokomunikačných prostriedkov, aj keď tieto prostriedky skrze rozširovanie určitých vzorcov tento proces nepochybne urýchlili. Mnohé rodiny sa síce naďalej trápia s „tradičnými“ problémami, ako násilie, alkoholizmus či drogová závislosť, ktoré často vedú k ich rozpadu, no predsa sa objavujú i rodiny, v ktorých prestali zaväzovať predchádzajúce úlohy a členovia sa navzájom vnímajú ako partneri.¹⁸ A keďže dnes nejestvujú jasné kritériá, ktoré by jednotlivým členom rodiny určovali ich miesto a funkciu, z rovnakých dôvodov sa v rodine nedá hovoriť ani o autorite. Preto sa zdá, že je nutné odlíšiť vonkajšie činitele, vplyvajúce na rodinu deštruktívne, od procesov zmien, akým podlieha súčasný model rodiny.

Všeobecný prístup k internetu sa napokon stáva elementom širšieho problému, ktorým je vplyv globalizácie na súčasné výchovné prostredie. Je nepochybné, že globalizácia má podstatný vplyv na toto prostredie, a preto by mala byť predmetom výskumov sociálnych pedagógov. Globalizácia, chápaná ako proces medzinárodnej komunikácie a obchodnej výmeny, v podstate nie je negatívnym javom, pretože je možné poukázať na rad pozitívnych účinkov¹⁹ (okrem iného urýchlený hospodársky rast, voľný trh, zvyšovanie sa počtu demokratických krajín, rozširovanie moderných dopravných prostriedkov²⁰ a pod.), ale predsa len so sebou prináša aj rad negatívnych javov vplývajúcich na spoločnosť v celosvetovom rozsahu.²¹ Spomedzi

16 Výchovné ohrozenia spojené s Internetom opisuje S. Kozak. Porov. S. Kozak, *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2011.

17 S. Koczy, *Rola nowych technologii informacyjnych w aspekcie patologii społecznych*, in: *Oblicza patologii społecznych*, pod red. S. Bobas, Radom 2011, s. 157n.

18 Z výskumov vyplýva, že rozhodná väčšina žien vníma seba ako rovnocenné partnerky v manželstve. Porov. Dorota Luber, *Kobieta jako równorzędna partnerka męzczyzny w małżeństwie i w rodzinie*, „Pedagogika Rodziny” 2011, č. 1, s. 164.

19 „Je potrebné trvať na tom – upozorňoval pápež Ján Pavol II. – že globalizácia ako každý iný systém musí slúžiť ľudskej osobe, musí slúžiť solidarite a spoločnému dobru.” Jan Paweł II, *Sprawiedliwość każdego człowieka źródłem pokoju dla wszystkich*, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1998, č. 1, s. 5.

20 W. Grądzki, *Konteksty i wyzwania globalizacji*, „Edukacja i Dialog” 2004, č. 4, s. 32n.

21 Z. Bauman definuje globalizáciu ako „proces koncentrácie kapitálu a iných efektívnych finančných prostriedkov; tiež, a azda predovšetkým, ako proces koncentrácie slobody pohybu a konania (dva druhy slobody, ktoré sa z podstatných praktických dôvodov stali synonymom)”. Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, PIW, Warszawa 2000, s. 85.

týchto negatívnych dôsledkov globalizácie je možné vymenovať medzi iným narastajúce preľudnenie v rozvojových krajinách, čo pri obmedzených zdrojoch vedie k ťažkostiam v uspokojovaní základných životných potrieb, narastajúce zadlženie štátov, podnikov aj domácich hospodárstiev, neustále sa prehľbujúcu priepasť medzi privilegovanými a bohatými elitami a chudobnými masami, znečisťovanie životného prostredia, rozvoj medzinárodnej kriminality a pod.

Globalizácia nie je dôvodom, pre ktorý je súčasné výchovné prostredie oveľa rozmanitejšie než pred dvoma či troma desaťročiami. Vďaka moderným technikám odovzdávania informácií a súčasným médiám má človek na výber širokú ponuku odlišných, často navzájom sa vylučujúcich hodnôt, ideí, presvedčení, postojov a životných štýlov. Ba čo viac, tieto idey, hodnoty a pod. nie sú len zbierkou svetonázorových alternatív, spomedzi ktorých si môžeme ľubovoľne vyberať, pretože často sú nám viac či menej otvorene vnucované pomocou rôzneho druhu propagand a manipulácie. V Poľsku majú tieto ideologické zmeny ešte dynamickejší charakter než v iných krajinách, pretože zmeny spojené s nedávnou transformáciou zriadenia sa prekrývajú so zmenami, ktoré si vyžaduje európska integrácia, ako aj s premenami vyvolávanými globalizačnými procesmi.²² Z dôvodu globalizácie je súčasné výchovné prostredie oveľa zložitejšie než v období, keď sa v Poľsku formovala sociálna pedagogika, čo sociálnych pedagógov stavia do úplne novej situácie.

Jedným z dôsledkov globalizácie je úspešné oslabovanie vplyvu štátu na život spoločnosti, čo vedie okrem iného k znižovaniu možností štátu riešiť sociálne problémy. Systém poskytovania sociálnej starostlivosti a pomoci je však v Poľsku jednou zo štátnych inštitúcií, preto je potrebné očakávať, že spolu s oslabovaním sa úlohy štátu v sociálnom živote bude znižovaniu podliehať aj vplyv tohto systému. Sociálna pedagogika a sociálna práca sa teda ocitnú v situácii, v ktorej budú sociálne problémy narastať a zároveň sa budú znižovať reálne možnosti riešenia týchto problémov. Už dnes sa zavádzajú isté činnosti smerujúce k preneseniu úloh štátu na iné subjekty (hlavne mimovládne organizácie), pričom však v súčasnosti nevieme, či budú dostatočne efektívne pre budúcnosť. Spolupráca štátnych inštitúcií a mimovládnych organizácií sa v najbližšej budúcnosti nepochybne stane jednou z dôležitých oblastí výskumov sociálnej pedagogiky. Keď zohľadníme toto všetko, stane sa samozrejmom požiadavka nevyhnutnosti vypracovania dlhodobého programu reformy sociálnej politiky, ktorý by vyšiel v ústrety výzvam, ktorých prvé symptómy sú viditeľné už dnes a ktoré v najbližšej budúcnosti narastú do miery najvážnejších sociálnych problémov. Tento program by mal obsahovať odporúčania vzťahujúce sa na sociálnu politiku štátu aj na mimovládny sektor.

Na druhej strane, znižujúca sa úloha štátu ako hlavného činiteľa schopného iniciovať ciele zmeny sociálnych prostredí bude, pravdepodobne, vyrovnaná posilnením vplyvu lokálnych komunít. Avšak v Poľsku, ako sme už veľakrát opakovali, sú lokálne komunity príliš slabé na to, aby efektívne podporovali jednotlivcov neschopných správne fungovať v spoločnosti a úloha miestnej samosprávy je stále obmedzená predovšetkým na opatrovnícke funkcie.

Vzhľadom na mnohorozmernosť, tempo a nemožnosť predpokladať zmeny vystupujúce vo všetkých výchovných prostrediach je možné sformulovať aj požiadavku

²² Porov. P. Sztompka, *From East – Europeas to Europeans: Changing Collective identities and shifting boundaries in the New Europe*, "European Review" 2004, č. 4.

návratu ku koncepcii školy ako prostredia, ktoré čo najširším spôsobom pôsobí na mimoškolské životné prostredie dieťaťa a mládeže. Samotná myšlienka školy ako prostredia, ktoré rôznym spôsobom pôsobí na celú lokálnu komunitu, sa v Poľsku objavila už v predvojnovom období (Wolna Wszechnica Polska), v praxi bola snaha o zavedenie tohto modelu v období PÉDR. V období transformácie zriadenia boli úlohy školy z praktického hľadiska obmedzené výlučne na didaktickú sféru. V súčasnosti je škola zvlášť v malých vidieckych komunitách jedinou inštitúciou, ktorá by mohla pôsobiť na výchovné prostredie a pretvárať ho takým spôsobom, aby sa stávalo priaznivejším pre rozvoj jednotlivca. Túto funkciu môže škola efektívne realizovať len pod podmienkou začatia spolupráce s inými lokálnymi inštitúciami a organizáciami, ako napr. inštitúcia kultúry a rekreácie, inštitúcia sociálnej podpory, opatrovnícke centrá, pracoviská a aj farnosti.

Ďalším dôsledkom globalizácie je nezamestnanosť, presnejšie povedané, taká jej forma, s akou máme do činenia v súčasnosti. Medzi ekonómami vládnu rôzne názory na to, či globalizácia vedie v dlhšej časovej perspektíve k zvýšeniu počtu pracovných miest, alebo spôsobuje vyššiu nezamestnanosť. Je nepochybné, že zavedenie moderných technológií spôsobilo nárast zamestnanosti v krajinách, v ktorých boli v hospodárstve masovo zavedené práve tieto moderné technológie. Boli to však hlavne pracovné miesta, ktoré si vyžadovali vysokú kvalifikáciu, avšak počet pracovných miest vyžadujúcich si špecializovanú prípravu sa v tomto období nezvýšil.²³ Dá sa teda domnievať, že onen nárast vyplýval najmä z informatizácie jednotlivých sektorov hospodárstva, takže mal prechodný charakter (čo, zdá sa, potvrdzuje nárast nezamestnanosti po kríze v roku 2008).

Tak či onak, v dôsledku globalizácie sa objavuje istá sociálna skupina zložená z jednotlivcov s nízkou úrovňou odbornej kvalifikácie, ktorej šance na nájdenie si práce na čoraz náročnejšom pracovnom trhu sú stále menšie. Ako dokazujú výskumy, tieto osoby ostávajú dlhšiu dobu bez práce, čo spôsobuje ich sociálnu marginalizáciu, aj keď sa zo začiatku usilujú nájsť si zamestnanie.²⁴ To znamená, že sociálna pedagogika nebude musieť vypracovať metódy aktivizácie nezamestnaných osôb, ktorým hrozí marginalizácia, ale práve tých marginalizovaných. Takouto metódou môže byť sociálna práca smerujúca k aktivizácii celých spoločností (a nie – ako doteraz – len jednotlivcov).²⁵

Najväčším problémom, pred ktorým sa sociálna pedagogika v Poľsku ocitne v najbližšom období, je však starnutie obyvateľstva, teda tzv. demografická kríza. Sociálna politika síce môže značne formovať prirodzený prírastok, avšak k zmene demografickej štruktúry spoločnosti dochádza vo veľkých časových intervaloch, takže aj keby sa dnes vďaka spusteniu podporných činností podarilo zvrátiť situáciu a radikálne zvýšiť prirodzený prírastok, jeho účinnosť by bola citelná až vo vzdialenej budúcnosti. Je teda nepochybné, že nezávisle od toho, aké činnosti sa v súčasnej dobe začnú, celkom určite je možné povedať, že v krajine sa objaví rad sociálnych problémov vyplývajúcich zo starnutia spoločnosti (medzi iným zníženie životnej úrovne,

23 K. Żygulski, *Globalizacja procesów społeczno-gospodarczych*, in: *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2000, s. 426n.

24 K. Faliszek, E. Leśniak-Berek, *Společnost lokálna wobec problemu wykluczenia społeczne-go – organizowanie pomocy dla samopomocy*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2011, s. 38.

25 Prívŕzencom „renesancie” prostredia sociálnej práce je m. in. M. Rymsza. Porov. M. Rymsza, *Aktywna polityka społeczna w teorii i praktyce*, in: *W stronę aktywnej polityki społecznej*, pod red. T. Kaźmierczaka, M. Rymszy, ISP, Warszawa 2003.

čo je spojené s nevyhnutným znížením dôchodkov, zhoršenie dostupnosti bezplatnej zdravotnej starostlivosti, pokles tempa hospodárskeho rastu a pod.).²⁶

Jestvujú aj vážne sociálne problémy, s ktorými sa trápia rozvinuté krajiny a ktoré sa v najbližšej budúcnosti, pravdepodobne, nebudú týkať Poľska. Príkladmi takýchto problémov sú multikulturalizmus, imigrácia a sociálna integrácia národnostných menšín. Zásada tolerancie voči akémukoľvek druhu menšiny v multikulturálnych komunitách narastá do miery prvoradého pravidla regulujúceho život spoločnosti, pretože spoločnosť, ktorá by neprejavila tolerantný postoj voči menšine, by nebola schopná fungovať ako celok. „Idea tolerancie – píše A. Borowiak – si tak získava mieru nadradenej kultúrnej hodnoty, svojského „prvého pravidla“, ktoré umožňuje hladké a pokojné fungovanie postmodernej spoločnosti, zloženej z krajne sa odlišujúcich jednotlivcov (kultúrne, etnicky, nábožensky, svetonázorovo a pod.).“²⁷ Pri skúmaní poľskej literatúry predmetu je ťažké zbaviť sa dojmu, že v poľskej sociálnej pedagogike sa ešte vždy veľká váha prisudzuje otázke integrácie menšiny, čo, ako sa zdá, je výsledkom smerovania k vytvoreniu si odstupu, ktorý rozdeľuje poľskú sociálnu pedagogiku a západnú pedagogiku a ktorý vznikol ešte v PLDR. Nič však nepoukazuje na to, že v najbližšej budúcnosti by sa Poľsko mohlo stať cieľom migrácie, takže problém integrácie menšiny bude zohrávať len okrajovú úlohu.²⁸

Na druhej strane sa zdá, že obdobie, v ktorom boli snahy o priame kopírovanie západných vzorov a riešení, sa v poľskej sociálnej pedagogike chyli ku koncu a poľskí sociálni pedagógovia čoraz viac vnímajú odlišnosť a špecifikum sociálnych problémov v Poľsku v porovnaní s najrozvinutejšími krajinami Európy. Objavuje sa tiež povedomie, že napriek istým podobnostiam sociálnych problémov v Poľsku a v rozvinutejších krajinách jestvuje aj rad podstatných rozdielov, ktoré nie je možné prekonať v predpokladateľnej perspektíve času, v dôsledku čoho bude môcť poľská sociálna pedagogika využiť skúsenosti iných krajín len v obmedzenom rozsahu.

Jestvuje tiež celý rad sociálnych problémov, na ktoré sociálna pedagogika nemá väčší vplyv, avšak môže ich skúmať a revidovať. Tieto problémy sú spojené so zmenami, ktoré v spoločnosti vystupujú pod vplyvom určitých objektívnych činiteľov, predovšetkým ekonomických, teda vplyvom nárastu bohatstva spoločnosti a spôsobu distribúcie tohto bohatstva. Tento nárast bohatstva spoločnosti ako celku v podmienkach štátov s liberálnym trhovým hospodárstvom je možný len vtedy, keď dochádza k vzdelaniu silnej strednej vrstvy²⁹. Skúsenosti krajín, v ktorých sa táto trieda mnohé desaťročia formovala, poukazujú na to, že časť sociálnych problémov je možné vyriešiť vďaka tomu, že štát vytvorí podmienky, v ktorých budú obyvatelia bez prekážok rozvíjať vlastnú iniciatívu a podnikavosť. V porovnaní s mnohými krajinami sú podmienky rozvoja individuálneho podnikania v Poľsku stále dosť ťažké,

26 V porovnaní s inými krajinami Európskej únie je percento mladých ľudí v Poľsku naďalej značne nižšie. O demografických prognózach na najbližšie dve dekády porov. GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035, 2009*, www.stat.gov.pl [dostupné 18. januára r. 2012].

27 A. Borowiak, *Światopogląd postmodernistyczny, a postulat tolerancji*, in: *Tolerancja i wielokulturowość. Wyzwania XXI wieku*, red. A. Borowiak, P. Szarota, Wydawnictwo SWPS Academia, Warszawa 2004, s. 42.

28 Napriek mnohým rozdielom, smery migrácie sa počas posledných dvoch desaťročí nezmenili. Porov. napr. S. Castles, M. J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, MacMillan 1993.

29 Proces formovania sa strednej vrstvy v Poľsku v období transformácie opisuje H. Domański. Podľa tohto autora, okrem mnohých inštitucionálnych prekážok sa o podstatné spomalenie tohto procesu zaslúžili historické udalosti: obdobie PLDR a predtým obdobie okupácie, počas ktorého si poľská inteligencia myslela, že na nej spočíva misia národného oslobodenia. Porov. H. Domański, *Polska klasa średnia*, Wrocław 2002.

čo je argumentom za koordináciu činnosti štátu v mnohých ďalších oblastiach, ktoré na prvý pohľad nesúvisia so sociálnou politikou.

Napriek vyššie vymenovaným problémom a výzvam, ktorým bude musieť sociálna pedagogika čeliť v budúcnosti, sa pesimizmus ohľadom jej možnosti pôsobenia na sociálny život vo všeobecnosti zdá byť neopodstatnený. Mnohé sociálne problémy sa síce nedarí vyriešiť a možno sa ich nepodarí vyriešiť ani v budúcnosti, avšak tvrdenie, že sociálna pedagogika je ako praktická činnosť úplne neefektívna, by bolo neopodstatnené a nespravodlivé. Ak sa pozrieme na rozvoj sociálnej pedagogiky a sociálnej práce z historickej perspektívy, ukazuje sa, že v prvom období ich jestvovania boli najväčším sociálnym problémom, ktorý bolo nutné riešiť, neludské pracovné podmienky. Rovnako ťažké bolo definitívne vyriešiť tento problém aj veľa vtedajších sociálnych problémov, avšak zavádzané dôsledné sociálne zákonodarstvo spôsobilo, že problém degradujúcich pracovných podmienok bol v rozvinutých krajinách úplne vyriešený. Vo vysoko rozvinutých krajinách sa efektívne darí riešiť sociálne problémy spojené s chudobou, napr. bezdomovectvo, ktorého miera sa v rozhodnej väčšine týchto krajín počas pár posledných desaťročí značne znížila.

Keď sa teda pozrieme na rozvoj sociálnej pedagogiky a sociálnej práce v Poľsku, je nepochybné, že obe v poslednom štvrtstoročí značne pokročili. K lepšiemu sa zmenili tak legislatívne podmienky, ako aj fungovanie podporných inštitúcií (okrem iného sa viacnásobne zvýšil počet sociálnych pracovníkov). Poľská sociálna pedagogika si v tomto období dokázala prisvojiť riešenia, ktoré boli celé desaťročia vypracovávané v iných krajinách, uskutočňujúc pritom svojskú syntézu práce poľských sociálnych pedagógov a sociálnej pedagogiky rozvíjanej na druhej strane „železnej opony“.

Výchovný katastrofizmus v sociálnej pedagogike sa teda zdá byť neopodstatnený aj z toho dôvodu, že pesimistické prognózy týkajúce sa výchovy, ktoré boli predstavané pred niekoľkými desiatkami rokov, sa ukázali ako nepravdivé. Predpokladal sa napr. úplný rozpad a zánik rodiny ako výchovného prostredia. V skutočnosti sa však rodina v mnohom zmenila a napriek tomu, že niektoré jej funkcie zanikli (napr. dnes už rodina nepripravuje dieťa na budúcu pracovnú aktivitu, zvýšil sa a stále sa bude zvyšovať počet neúplných rodín a rovnako aj neformálnych zväzkov), predsa len naďalej jestvuje ako základné výchovné prostredie a nič nepoukazuje na to, že by mala zaniknúť.³⁰

V súčasnosti sme v období, kedy je všetkým jasné, že zahraničné vzorce (teoretické aj legislatívne riešenia) prestávajú v Poľsku fungovať a že je potrebné hľadať nové možnosti. Isté formálne riešenia, ktoré už teraz fungujú v iných krajinách, budú efektívne zavádzané aj tu (napr. privatizácia sociálnej práce, rozširovanie supervízie sociálnych pracovníkov a pod.), avšak je nepochybné, že automatické prenášanie vzorcov riešenia sociálnych problémov z krajín, ktoré na realizáciu úloh sociálnej pedagogiky vyčleňujú niekoľkonásobne viac prostriedkov ako Poľsko, je nemožné tak vzhľadom na obmedzenosť zdrojov, ako aj vzhľadom na odlišný druh a rozsah sociálnych problémov.

Ani samotný vstup Poľska do Európskej únie nespôsobil zmenšenie sociálnych problémov či objavenie sa nových možností ich riešenia. Naopak, javy, ktoré sa v Poľsku objavili v období transformácie zriadenia, ako napr. ochudobnenie veľkých skupín

³⁰ Porov. napr. M. Gordon, *The Nuclear Family in Crisis: The Search for an Alternative*, New York 1972.

obyvateľstva a sociálna marginalizácia najslabších, nielenže nezaniikli, ale stali sa trvalým elementom našej sociálnej reality. Masová zárobková emigrácia Poliakov v istom stupni zmiernila dôsledky vysokej nezamestnanosti a chudoby, zároveň však priniesla rad nových problémov. Keďže sa zdá, že tieto negatívne javy majú v Poľsku trvalý charakter, je potrebné ich vnímať nielen ako prechodnú krízu, ktorá bude onedlho prekonaná (takto boli vnímané v období transformácie aj v prvých rokoch po vstupe Poľska do EÚ), ale ako trvalý element výchovného prostredia.

Nasmerovanie systému poskytovania sociálnej starostlivosti a pomoci v Poľsku hlavne na poskytovanie priamej podpory jednotlivcom, ktorých biologické prežitie by bolo nemožné bez podpory zo strany štátu, je výsledkom obdobia transformácie, v dôsledku ktorého sa objavili veľké sociálne skupiny, ktoré nie sú schopné vysporiadať sa s novou skutočnosťou.³¹ Zákon o sociálnej pomoci z roku 1997 sa prakticky nepričinil o zmenu spôsobu fungovania systému.³² Nový zákon o sociálnej pomoci z roku 2004 mal prispôbiť činnosť poľského systému štandardom Európskej únie tak, aby sa prioritou stala aktivizácia marginalizovaných osôb. Nezdá sa však, že by došlo k požadovaným zmenám.³³ Čo je teda prekážkou, ktorá sťažuje zavedenie týchto zmien?

Je možné ponúknuť tézu, že hlavným činiteľom brzdiacim zavedenie zmien, ktoré sa však úspešne zavádzajú v iných krajinách, je istý typ všeobecného povedomia v spoločnosti, a to tak na strane inštitúcií poskytujúcich sociálnu pomoc a podporu, ako aj na strane jednotlivcov a skupín, ktoré túto podporu využívajú. Preto sa spolu s formálno-inštitucionálnymi zmenami môže meniť a aj by sa mala meniť mentalita spoločnosti. V mentalite ľudí je naďalej prítomné veľmi silné presvedčenie, že štát alebo širšie spoločnosť je povinná poskytovať jednotlivcovi istú podporu a ten má zas právo požadovať ju. Tento „spoločenský“ spôsob myslenia o sociálnej skutočnosti je nepochybne dedičstvom minulosti, avšak v nových podmienkach tvorí jeden z hlavných činiteľov, ktoré jednotlivcov aj celé spoločnosti udržiavajú v stave vypestovanej bezradnosti.

Zdá sa, že sociálna pedagogika sa tu ocitá v zvláštnej situácii, pretože jej predmetom nie je len samotný jednotlivec ako subjekt, ktorý aktívne formuje seba samého, ale aj prostredie a jeho pôsobenie na jednotlivca. Základným predpokladom sociálnej pedagogiky je však téza o závislosti jednotlivca od jeho sociálneho prostredia. Sociálna pedagogika sa teda snaží formovať sociálne prostredie takým spôsobom, aby toto prostredie podporovalo rozvoj jednotlivca, abstrahujúc v istom zmysle fakt, že jednotlivec nie je úplným výtvorom svojho sociálneho prostredia, ale ostáva autonómnym subjektom, schopným vedomého formovania seba samého a stavania sa proti tlaku prostredia. Fakt, že inštitucionálna pomoc, ktorá zahŕňa celé sociálne skupiny, vedie v dôsledku k objaveniu sa závislosti od tejto pomoci a k zániku individuálnej aktivity, by mal sociálnych pedagógov v budúcnosti prinútiť k hľadaniu takých foriem podpory, ktoré sa samy v sebe nestanú príčinou vzniku ďalších problémov v rozsahu celej spoločnosti.

31 Porov. M. Rymśa, *Reformy społeczne lat dziewięćdziesiątych. Próba podsumowania*, in: *Reformy społeczne. Bilans dekady*, pod red. M. Rymśy, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.

32 Porov. M. Rymśa, *Praca socjalna i pracownicy socjalni po drugiej reformie samorządowej z 1999 r.*, in: *Wielowymiarowość pracy socjalnej*, pod red. K. Fryszackiego i K. Piątka, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2002.

33 Porov. M. Rymśa, *Rola służb społecznych w upowszechnianiu aktywnej polityki społecznej*, in: *Aktywizacja. Partnerstwo. Partycypacja. O odpowiedzialnej polityce społecznej*, pod red. M. Grewińskiego, J. Tyrowicza, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2007.

BIBLIOGRAFIA

1. Bauman Z., *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, PIW, Warszawa 2000.
2. Borowiak A., *Światopogląd postmodernistyczny, a postulat tolerancji*, in: *Tolerancja i wielokulturowość. Wyzwania XXI wieku*, red. A. Borowiak, P. Szarota, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa 2004.
3. Castles S., Miller J.M., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, MacMillan 1993.
4. Cichosz M., *Pedagogika społeczna w toku przemian – wypracowane koncepcje, obszary badań – ciągłość i zmiana*, in: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, pod red. W. Danilewicz, Warszawa 2009.
5. Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław 2002.
6. Domański H., *Polska klasa średnia*, Wrocław 2002.
7. Faliszek K., Leśniak-Berek E., *Spółeczność lokalna wobec problemu wykluczenia społecznego – organizowanie pomocy dla samopomocy*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2011.
8. Fiedler E., *Nowy człowiek - 12 szkiców na temat ducha nowego pokolenia*, Kraków 1935; M. M. Rozenhal, *Budownictwo socjalizmu i narodziny nowego człowieka*, Warszawa 1951.
9. Gordon M., *The Nuclear Family in Crisis: The Search for an Alternative*, New York 1972.
10. Grądzki W., *Konteksty i wyzwania globalizacji*, „Edukacja i Dialog” 2004, č. 4.
11. Jablensky A., *Characteristics of Current Substance Abuse Patterns in Countries of Central and Eastern Europe*, in: H. Klingemann, C. Goos, R. Hartnoll, A. Jablensky, J. Rehm (red.): *European Summary on Drug Abuse*, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 1993.
12. Jan Paweł II, *Sprawiedliwość każdego człowieka źródłem pokoju dla wszystkich*, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1998, č. 1.
13. Koczy S., *Rola nowych technologii informacyjnych w aspekcie patologii społecznych*, in: *Oblicza patologii społecznych*, pod red. S. Bobas, Radom 2011.
14. Kozak S., *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2011.
15. Kwiatkowski P., *Internet – szansa na rozwój kompetencji społecznych czy zagrożenie uzależnieniem?*, in: *Czego obawiają się ludzie? Współczesne zagrożenia społeczne – diagnoza i przeciwdziałanie*, pod red. nauk. M. Libiszowskiej-Zółtkowskiej, Warszawa 2007.
16. Luber D., *Kobieta jako równorzędna partnerka mężczyzny w małżeństwie i w rodzinie*, „Pedagogika Rodziny” 2011, č. 1.
17. Pałka S., *Pedagogika w stanie tworzenia*, Kraków 2003.
18. Pręćławska A.A., Theiss W., *Pedagogika społeczna – dyskusji ciąg dalszy*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, č. 8.
19. Rymśza M., *Aktywna polityka społeczna w teorii i praktyce*, in: *W stronę aktywnej polityki społecznej*, pod red. T. Kaźmierczaka, M. Rymśzy, ISP, Warszawa 2003.
20. Rymśza M., *Praca socjalna i pracownicy socjalni po drugiej reformie samorządowej z 1999 r.*, in: *Wielowymiarowość pracy socjalnej*, pod red. K. Frysztackiego i K. Piątka, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapi”, Toruń 2002.
21. Rymśza M., *Reformy społeczne lat dziewięćdziesiątych. Próba podsumowania*, in: *Reformy społeczne. Bilans dekady*, pod red. M. Rymśzy, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.
22. Rymśza M., *Rola służb społecznych w upowszechnianiu aktywnej polityki społecznej*, in: *Aktywizacja. Partnerstwo. Partycypacja. O odpowiedzialnej polityce społecznej*, pod red. M. Grewińskiego, J. Tyrowicza, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2007.
23. Szczygielska I., *Migracje zarobkowe kobiet oraz ich wpływ na funkcjonowanie rodzin*, Warszawa 2013.
24. Sztompka P., *Fromm East – Europeas to Europeans: Changing Collective identities and shifting boundaries in the New Europe*, „European Review” 2004, č. 4.
25. Tańko S., *Niebezpieczny komputer i Internet*, in: *Zaniedbane i zaniechane obszary edukacji w szkole*, pod red. M. Suświłło, Olsztyn 2006.
26. Zhdanova S., *Improving the Professional Competence of a Future Social Worker Social Security Institutions: Theory and Practice*, „Middle-East Journal of Scientific Research” 2013, č. 17 (11).
27. Żygulski K., *Globalizacja procesów społeczno-gospodarczych*, in: *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2000.

Тимчула Андрій Васильович

Kiev National University of Culture and Arts
Kiev, Ukraine

Народно-сценічні танці українців Закарпаття в сучасному соціомистецькому просторі / *Folk-stage dances of Ukrainians of Transcarpathia in the modern societal space*

Abstract

The article analyzes the priority directions of development of folk-stage dance in the works of Transcarpathian choreographers-producers; the creative and ethnographic activity of dance groups aimed at the revival of ancient folk dances is researched; the role of international and regional ethno- and folklore festivals in preserving authentic musical and choreographic art; the strategies of creation of modern decorations of famous folk-stage dances of Ukrainians of Transcarpathia are analyzed.

Key words: choreographic art, folk-stage dances, Ukrainians of Transcarpathia, folk traditions, ethnophobc festivals, choreographic vocabulary.

Дослідженню хореографічного мистецтва етнографічних груп українців присвячено багато культурологічних та мистецтвознавчих праць вітчизняних науковців. Багато наукових розвідок та досліджень присвячені вивченню особливостей традиційної танцювальної культури та народно-сценічному мистецтву бойків, гуцулів та лемків Прикарпаття, серед яких назвемо праці О. Бігус «Народно-сценічна хореографія Прикарпатського регіону: становлення та тенденції розвитку» (2011 р.) Б. Стасько «Хореографічне мистецтво Івано-Франківщини» О. Квецько «Бойківський танець у контексті розвитку українського народно-сценічного танцю» та «Хореографічна культура бойків Івано-Франківської області як складова частина етнографічних груп Прикарпаття» (2015), О. Фабрики-Процької «Виконавська діяльність народної хорової капели „Лемковина» у контексті розвитку українського народного-

пісенного мистецтва», проте дані дослідження не розкривають особливостей формування та розвитку народно-сценічного хореографічного мистецтва українців Закарпаття, ані на сучасному етапі, ані в історичній ретроспективі, що зумовлює актуальність даної статті.

На сучасному етапі український народно-сценічний танець перебуває у процесі адаптації та еволюціонування відповідно до тенденцій соціомистецького простору XXI ст. Величезний досвід провідних вітчизняних балетмейстерів нині стає основою для створення народно-сценічних творів хореографічного мистецтва, у яких сучасна тематика та відповідність художнім потребам суспільства втілюються завдяки використанню специфічної системи образно-виражальних засобів, властивих народному танцю, нерозривно пов'язаних із фольклорними традиціями і національно-етнічною своєрідністю хореографічної мови. Проте, на нашу думку, сьогодні потребує оновлення і доповнення фольклорної бази, як безумовно незамінного джерела творчих балетмейстерських втілень, завдяки якому хореографічна мова народного танцю розвивається у нових сценічних формах, зберігаючи національну ідентичність, а також застосування інноваційних форм обробки та інтерпретації фольклорних зразків.

Наразі в діяльності балетмейстерів-постановників народно-сценічного танцю українців Закарпаття існує тенденція до розвитку даного виду хореографічного мистецтва у таких напрямках як: *фольклорні, побутові, образні та сюжетні народні танці; хореографічні композиції (у тому числі й вокально-хореографічні);* а також *стилізовані народні танці*. Для створення народно-сценічних композицій першого напрямку, постановники звертаються до відтворення автентичних традицій народного танцю, до речі, одних із найпопулярніших, насичених яскравими образами та сюжетними лініями з елементами календарної та родинно-побутової обрядовості бойків, гуцулів, долинян і лемків – «Аркан», «Голуб», «Гуцулка», «Дуботанець», «Трясунець», «Карічка», «Весільний» та ін., етнографічних варіацій коломийки (наприклад, «Лемківська коломийка»), козачків та ін., особливості композиційної будови, малюнки, хореографічна лексика та музичне оформлення яких відносяться до стародавнього фольклору.

Середхореографічних сюїт та вокально-хореографічних композицій, створених на основі поєднання автентичного фольклору кількох етнографічних груп, наразі в репертуарах хореографічних колективів Закарпаття представлені «Свято в Карпатах» (балетмейстер М. Сусліков), «Барви Карпат» (балетмейстер І. Курилюк), «Карпати», «Україно, моя Україно!» (балетмейстер М. Вантух) [8], у яких балетмейстери роблять акцент на використанні традиційних рухів (як окремих лексичних одиниць хореографічної мови) та малюнків, як універсальних засобів виразності при створенні образів відповідно до характеру етносів і темі хореографічного твору, що сприяє художньому вираженню настрою, почуттів, емоційного стану тощо.

Особливе місце займають постановки здійснені з використанням локальної лексики єдиної етнографічної групи, в яких балетмейстери акцентують на образотворчих виражальних засобах народно-сценічного танцю (виражають явища оточуючої дійсності) – імітаційно-наслідувальних та асоціативних.

Наприклад, хореографічна композиція «Карпатське чудо-озеро» (колективи хореографічного відділу Ужгородського коледжу культури і мистецтв, постановка І. Пастеляка, І. Шевцової, М. Шютіва та Є. Бабяк і О. Хижун), в основу сюжету якої покладена легенда про створення озера Синевир. [10].

Варто зазначити, що хоча в умовах сучасного соціомистецького простору, поширення серед багатьох українських постановників народно-сценічного танцю набуває напрям стилізації народного танцю, що на думку дослідників пояснюється значним впливом західних хореографічних культур та популяризацією сучасного танцю [7, 69], закарпатськими балетмейстерами він є найменш розробленим, оскільки тенденція до розвитку автентичного фольклорного танцю лишається превалюючою.

Для народно-сценічного мистецтва XXI ст. характерними стають тенденції поєднання класичної та народної хореографічної лексики з елементами пластики і пантоміми. Так, наприклад, у Львівському драматичному театрі ім. Лесі Українки, в 2015 р. відбувся показ одноактного балету-вистави «Легенда гір» (балетмейстер А. Тимчула та Х. Хіляк, постановник Н. Кіптілова) у виконанні колективу Театру танцю факультету культури і мистецтв національного університету ім. Івана Франка і провідних учасників Заслуженого ансамблю народного танцю України «Юність» та Зразкового ансамблю народного танцю України «Роси світанку», сюжетна лінія якого зумовила постановників поєднати побутовий і обрядовий хореографічний матеріал з елементами академічної хореографії [6, 169].

Специфіку розвитку народно-сценічного танцю українців Закарпаття на сучасному етапі великою мірою визначає високий рівень дослідження та розробки хореографічного фольклору регіону, популяризація найкращих зразків народно-сценічних постановок, здійснених за радянської доби, а також характерне для закарпатців збереження стародавніх традицій, обрядів та ритуалів у побутуванні.

Важливу роль у розвитку народного хореографічного мистецтва українців Закарпаття на сучасному етапі відіграють середні та вищі мистецькі навчальні заклади, на базі яких функціонують ансамблі народного танцю. Відповідно до регіональної специфіки еволюціонування народно-сценічного танцю, технічні, композиційні та лексичні новації учасників та керівників танцювальних колективів поєднуються з етнографічною діяльністю, з метою відродження стародавніх танців. Так, наприклад, в Інституті мистецтв Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, у 2006 р. було засновано ансамбль танцю «Дивосвіт» (керівники В. Шеремета, Ю. Скобель), головною метою якого є відродження та постановка автентичних гуцульських танців. Фольклорні експедиції колектив проводить не лише в Івано-Франківській області (Верховинський та Косівський райони), а й у Рахівському районі Закарпатської області [6, 167].

Величезну роль у збереженні традиційної календарної та родинної обрядової культури українців Закарпаття, а відтак і народної хореографічної культури, відіграє проведення обласних етно- та фольклорних фестивалів.

Так, наприклад, під час проведення II-го обласного етнофестивалю «Закарпатська свадьба» (2017 р.) учасники відродили традиційне весілля марамороських долинян. З весільними ритуальними та обрядовими танцями виступив народний ансамбль пісні і танцю «Лісоруб» («Затанцювання свадьбы», «Золотий танець») та народний фольклорний колектив Міжгірського районного будинку культури («Легінський танець на гуні») [11].

Політики нового осмислення автентичної гуцульської календарної обрядовості та відродження її у сучасних соціокультурних та побутових умовах дотримуються вокально-танцювальний ансамбль та фольклорно-етнографічний колектив с. Буковець, які є організаторами проведення таких свят як «Полонинська весна», «Толока» (за купальськими мотивами) та «Радуйся, земле, Новий рік народився» [2, 69–70], а також хор «Гомін Карпат», танцювальний колектив «Черемош», квартет «Ясени» та ансамбль тріостих музик «Черемош», основою репертуару яких є стародавній фольклор, зібраний учасниками під час власних етнографічних експедицій [2, 17].

Лемківське народно-сценічне мистецтво на сучасному етапі широко популяризується не лише під час проведення традиційного обласного фестивалю лемківського народного мистецтва «Лемківська ватра» (с. Ворочово, Перечинський район). Найкращі зразки автентичного хореографічного фольклору є основою репертуару заснованої у 2002 р. танцювальної групи народного ансамблю пісні і танцю «Лемковина» – народно-сценічні танці «Киваний», «Обертан», «Чардаш» та ін. у постановці балетмейстерів О. Копильчака (2002–2013 рр.) та А. Кіяха (з 2013 р.) [12, 95], а також таких колективів як ансамбль танцю «Турянська долина» («Бойки», балетмейстер Е. Воронич), народний фольклорно-етнографічний ансамбль «Лемківчанка», ансамбль народного танцю «Надзбручанка» («Трясунець», балетмейстер О. Данечкін) та ін. [1]. У сучасному репертуарі Заслуженого Прикарпатського ансамблю пісні і танцю України «Верховина» (балетмейстер В. Кулаківський) переважають театралізовані вокально-хореографічні обрядові дії, патріотичні тематичні програми, серед яких особливе місце займає композиція «Лемківські візерунки» [16, 275].

Великого значення для збереження автентичного музичного та хореографічного мистецтва Бойківщини має проведення міжнародного етнічного фестивалю «Всесвітні бойківські фестини», заснованого у 1992 р. за сприяння Всеукраїнського громадського товариства «Бойківщина ХХІ ст.», який відбувається раз на 5-ть років та обласного фестивалю коломийки «Дзвінки перлини Верховини» (с. Воловець), організованого у 2008 р. управлінням культури Закарпатської облдержадміністрації. У рамках проведення фестивалів окрім святкових виступів професійних та аматорських ансамблів, традиційно проводяться і творчі конкурси. Так, наприклад, під час проведення VII обласного фестивалю коломийок «Дзвінки перлини Верховини», у 2017 р., хореографічні постановки бойківських коломийок представили колективи народного ансамблю пісні і танцю «Плай» та зразковий ансамбль народного танцю «Джерельце Карпат», а у конкурсі на краще виконання коломийки яскраво виділялася постановка фольклорного ансамблю «Іршава» (керівник Н. Мельник-Гудь). Варто зазначити, що репертуар аматорського народного фольклорного ансамблю «Іршава» (хореограф М. Шютів) складають переважно

народно-сценічні постановки, створені на основі автентичних фольклорних джерел боржавських долин: танці «Бубнярський» («Ардярський», записаний у с. В. Раковець), «Довжанка» (постановка М. Панька), «Раківчанка» (постановка С. Мельника), а також «Угорський танець», «Румунський танець», календарно-обрядова веснянка «Цинторія», вокально-хореографічна композиція «Не плач мила, не журися», «Танець пастухів», «Міла моя», «Любила-любила», «Балканські мотиви» та ін. [9].

Варто зазначити, що акцентоване на розробку фольклорних традицій спрямування розвитку народно-сценічної хореографії на Закарпатті спостерігається і в діяльності дитячих самодіяльних ансамблів.

Одним із найвідоміших дитячих колективів Закарпаття є зразковий ансамбль народного танцю «Джерельця Карпат» Закарпатського обласного будинку культури профспілок під керівництвом М. Сачка. На сучасному етапі в репертуарі Зразкового дитячого ансамблю народного танцю «Джерельце карпат» народні танці «Гуцулка», «Пастушок», «Бубнарський» та хореографічні композиції «Ми – радість Закарпаття», «На Січі Запорізькій», «У Лисичеві на царині», «Гуцульська рапсодія», «Полонинські залицяння» та ін., в основі яких народні традиції та звичаї українців Закарпаття [5, 75].

На сучасному етапі народне хореографічне мистецтво перечинсько-березнянських долин найкраще презентовано діяльністю дитячого ансамблю танцю «Турянська долина» (художній керівник та балетмейстер-постановник І. Пастеляк, балетмейстер Е. Воронич), створеного у 2000 р. у с. Туря-Ремета Перечинського району, в репертуарі якого не лише народні танці етнографічної групи долин, наприклад, «Турянський» (балетмейстер І. Пастеляк), «Чардаш з Парховане», а й інших етнографічних груп та нацменшин Закарпаття: «Сувенір Закарпаття» (балетмейстер І. Пастеляк), «Березнянка», «Бубнарський», «Карічка», «Чопаш-чардаш», «Стародавній чардаш», «Чардаш з Поздішова», «Гречаники», «Гуцулка», «Танець зі стільцями», «Ой Марічко, чічері», «Циганський танець», «Увиванець», «Завбручанські притупи», а також хореографічні композиції: «Карпати» (балетмейстер І. Пастеляк), «Рушники», «Вареники» [4].

Активну творчу діяльність у контексті популяризації автентичного хореографічного фольклору краю проводить Заслужений академічний закарпатський народний хор, під керівництвом Н. Петій-Потапчук. У 2010 р., до 65-річчя Заслуженого академічного Закарпатського народного хору, колектив, у репертуарі якого репрезентовано старовинні русинські і українські народні пісні й танці, а також музична і хореографічна культура усіх національних меншин, які історично населяють Закарпаття – німецькі, російські, румунські, словацькі, угорські та чеські, у рамках святкової концертної програми презентував вокально-хореографічні композиції, побудовані на автентичних закарпатських народних піснях «Яроцька карічка», «Шовкова косиця» (балетмейстер К. Балог) та ін. [5].

Наразі репертуар колективу збагатився не лише хореографічними творами («На Кичерці», (балетмейстер В. Пішта), вокально-хореографічними композиціями («Червена ружа», постановники Н. Петій-Потапчук та М. Шютев) та відновленою постановкою «Дуботанцю», яку здійснив у 1970-х рр.

І. Попович (музична обробка І. Мартона) [13], а й концертними програмами. Його окрасою стали: програма «Бал у старому селі» (2013 р.) (балетмейстер М. Шютев), побудована на вокально-хореографічних композиціях, в основі сюжету – обрядові традиції Ужгородщини, архаїчні пісні та популярні танці першої половини ХХ ст. (закарпатські та угорські варіанти вальсу, карічки та чардаша); концерт «Новорічний увиванець» (2015 р.), у якому, відповідно до задуму постановника, зацентровано на виступі танцювальної групи (народно-сценічні закарпатські танці «Дуботанець», «Увиванець», «Тропонятка», «Березнянка», «Сіпаний»; «Гопак», «Інвертіта», «Лампаш», «Васильові цифри»; сучасна постановка «Кохання через тин» (балетмейстер В. Микула) та «Цімбори, цімборики» (балетмейстер Ю. Балєга) [3]; концертна програма «Сухий танець» (2017 р.), побудована на календарній обрядовості зимового циклу, названа на честь традиційного танцю марамороських долинян з Хустщини (с. Вишково) (виконувався під час Різдяного посту під акомпанемент сопілки та дримб), балетмейстером якої став М. Сачко.

У репертуарі одного з найдавніших самодіяльних колективів, заснованого у 1947 р. – ансамблю пісні і танцю «Лісоруб» (художній керівник В. Шепета), балетмейстером якого з 1989 р. є М. Герман, на сучасному етапі переважають народно-сценічні постановки та вокально-хореографічні композиції: «Гуцулка», «Словацька сюїта», «Бичківське весілля», «Бичківські вечорниці», «Гопак», «Привітальна», «Словацькі візерунки», «Мараморощина квітуча», «Віночок лемківських пісень», «Водичанський скаканий», «Лісоруби», «Аркан», «Свято в Карпатах», «Горі селом» та ін. [14]. Варто зазначити, що хореографія більшості із вищеназваних постановок належить Й. Волощуку, незмінному керівнику танцювальної групи ансамблю протягом 1952–1989 рр., проте балетмейстер-постановник М. Герман створив власні обробки, збагативши композиції сучасним баченням народно-сценічного танцю та новими елементами хореографічної лексики.

У 2000 р., на базі ансамблю пісні і танцю «Лісоруб» (с. Великий Бичків, Рахівського району) було започатковано проведення обласного фестивалю народної хореографії, присвяченого пам'яті балетмейстера Й. Волощука.

Проаналізувавши репертуар 18-ти хореографічних колективів різних районів Закарпатської області, які брали участь у фестивалі хореографічного мистецтва імені Й. Волощука (Рахівський район) у 2012 р. (народні ансамблі пісні і танцю «Лісоруб», «Черемош», народний ансамбль танцю «Кольори Карпат», дитячі хореографічні ансамблі «Марічка», «Хуторяночка», хореографічні колективи «Гуцульські барви», «Вікторія» та ін.) [15], можемо зробити висновок щодо тенденції розвитку народно-сценічного танцю на Закарпатті. Більшість представлених композицій – новітні хореографічні постановки народних танців українців Закарпаття: «Карічка» (балетмейстер Н. Змушко), фольклорна композиція «Мелодії і танці Затисянської долини» (балетмейстер І. Гнепа), «Ясінчанка» (балетмейстер М. Решук), «Гуцулочка» (балетмейстер М. Майор), «Козачок» (балетмейстер Г. Тулайдан), «Тячівська долина» (балетмейстер Ж. Поор), «Гуцульський танець» (балетмейстер М. Огразанська), «Карпатські візерунки» (балетмейстер Л. Бундаш), «Космочанка» та «Водичанські наспіви» (балетмейстер В. Піпаш) та ін. Натомість композиції, створені провідними балетмейстерами у другій половині ХХ ст., були представлені у сучасній обробці:

«Дробойка» та «Дібровчанка» (хореографія К. Балог, постановка І. Пастеляка), «Чинадійка» (хореографія К. Балог, постановка Ж. Короловича), «Увиванець» (хореографія В. Ангарова, постановка С. Огарь), «Водичанський скаканий» та «Мароморощина квітуча» (хореографія Й. Волощука, постановник М. Герман) та ін. Так, наприклад, у танці «Чинадійка» балетмейстер Ж. Королович, для збагачення емоційно-чуттєвої складової композиції, зробив акцент на використанні таких рухів як дівочий хід, боковий хід із поворотами на 360°, кружляння парами, хід з невеликими стрибками, комбінований дівочий хід з підскоками, основний хід, комбінація оплесків, упадання, переступки, боковий хід.

Аналізуючи стратегії створення сучасних обробок відомих народно-сценічних танців українців Закарпаття, можемо розрізнити три напрямки діяльності балетмейстерів, які подаємо від найбільш до найменш поширених: адаптація оригінальної хореографічної постановки відповідно до технічного рівня учасників ансамблю (нерідко із залученням лексичних новоутворень, проте з неодмінним дотриманням локальної хореографічної лексики відповідно до районування того етносу, фольклорі джерела яких були використані при першій постановці), яка включає збереження назви, музичного оформлення та основних елементів танцю; відтворення оригінальної постановки (у тому числі збереження композиційного малюнку та комбінацій, кількісного складу учасників, музичного оформлення та детальне копіювання костюмів і реквізиту); стилізація постановки, для якої характерна кількісна та/або гендерна зміна виконавців, використання іншого музичного супроводу, костюмів, створення авторської композиції, поєднання елементів народного танцю з сучасним тощо, незмінним лишається лише основний крок танцю.

Безумовно, протягом практично 70-ти років хореографічна лексика народно-сценічного танцю українців Закарпаття зазнала певних змін, пов'язаних з такими факторами як посилення симбіозу класичного танцю з народним, збагачення засобів виразності та прагнення балетмейстера за допомогою інноваційного підходу створити постановку, яка б вражала глядачів і була внесена до золотого фонду вітчизняної народно-сценічної хореографії поряд із танцями «Увиванець» та «Дубкани-скакуни» В. Ангарова, «Березнянка» та «Бубнарський» К. Балог, «Березнянський» та «Дуботанець» І. Поповича та ін., проте головні принципи – втілення у постановці глибинної думки та почуття, звернення до актуальних сучасному глядачу сюжетів, комбінування режисерського та хореографічного інструментарію задля здійснення художньо та технічно майстерної постановки, лишилися незмінними.

Висновки. Специфіку розвитку народно-сценічного танцю українців Закарпаття на сучасному етапі великою мірою визначає високий рівень дослідження та розробки хореографічного фольклору регіону, популяризація найкращих зразків народно-сценічних постановок, здійснених за радянської доби, а також характерне для закарпатців збереження стародавніх традицій, обрядів та ритуалів у побутуванні.

Виявлено, що розвиток народно-сценічного мистецтва українців Закарпаття не обмежується тільки вивченням та відтворенням найкращих зразків сценічних обробок фольклорних танців краю, які створені на сьогоднішній день.

Важливе місце в діяльності етнографічних, фольклорних, народних ансамблів танцю займає робота дослідників зі збору, обробки та фіксації кращих зразків хореографічної культури даного регіону, на основі чого створюються нові сценічні постановки, які відображають та розкривають основні духовні цінності українського народу. Процес осучаснення народно-сценічного танцю на Закарпатті відбувається за рахунок використання балетмейстерами новітніх підходів до системи образно-виражальних засобів та урізноманітнення хореографічної лексики, яка збагачує технічні та емоційно-чуттєві складові композиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Веклюк Л. У Ворочові відбулася «Лемківська ватра» [Електронний ресурс] / Л. Веклюк. – URL : http://zakfolkcenter.at.ua/news/u_vorochovi_vidbulasja_lemkivska_vatra/2017-07-17-357
2. Верховинщина (Загальні описи та історичні нариси про населені пункти району) / Упорядкував І. Зеленчук. – Верховина : Редакція журналу (видавництва) «Гуцульщина», 2004. – 331 с.
3. Грись Т. «Новорічний увиванець» [Електронний ресурс] / Т. Грись // Новини Закарпаття. – 2015. – 26 грудня. – URL : <http://novzak.uz.ua/news/novorichnyu-uvyvaneц/>.
4. Закарпатський дитячий ансамбль танцю «Турянська долина» відзначить 16-ту річницю святковим концертом [Електронний ресурс] // Закарпаття онлайн. – URL : <https://zakarpattya.net.ua/News/161747>.
5. Мартинів О. Діяльність видатних українських балетмейстерів у контексті розвитку гуцульської хореографії / О. Мартинів // Актуальні питання гуманітарних наук. – Вип. 17. – 2017. – С. 70–77.
6. Марусик Н. Формування науково-методичної бази гуцульської хореології та хореографічної педагогіки / Наталя Марусик // Вісник Львівського університету. Серія «Мистецтвознавство». – 2015. – Вип. 16. – Ч. 2. – С. 161–170.
7. Пісклова І. Особливості обробки танцювального фольклору (на прикладі сучасних постановок) / І. Пісклова // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 5. – С. 64–70.
8. Програма заключного гала-концерту професійних колективів Всеукраїнського фестивалю-конкурсу народної хореографії ім. П. Вірського. – Київ, 2003. – 4 с.
9. Програма самодіяльного народного ансамблю «Іршава» [Електронний ресурс]. – URL : <http://folkirshava.narod.ru/programa.htm>.
10. Толвай О. Шість колективів закарпаття представляли хореографічне мистецтво у Львові / О. Толвай // Закарпатський обласний організаційно-методичний центр культури. – 2017. – 22 травня. – URL : http://zakfolkcenter.at.ua/news/shist_kolektiviv_zakarpattja_predstavljali_khoreografichne_mistectvo_u_lvovi/2017-05-22-322
11. Толвай О. Відбувся другий обласний етнофестиваль «Закарпатська свальба» / О. Толвай // Закарпатський обласний організаційно-методичний центр культури. – 2017. – 11 вересня. – URL : http://zakfolkcenter.at.ua/news/vidbuvsja_drugij_oblasnij_etnofestival_zakarpatska_svalba/2017-09-11-376.
12. Фабрика-Процька О. Р. Виконавська діяльність народної хорової капели «Лемковина» у контексті розвитку українського народнописаного мистецтва / О. Р. Фабрика-Процька // Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ: Плай, 2007. – Вип. X–XI. – С.93–100.
13. Хланта І. Заслуженому Академічному Закарпатському народному хору – 70 до найвищих мистецьких осянь / І. Хланта // Закарпатський обласний організаційно-методичний центр культури. – 2015. – 11 жовтня. – URL : <http://zakfolkcenter.at.ua/news>.

14. Художня самодіяльність. Великобичківський селищний будинок культури [Електронний ресурс]. – URL : <http://josipchyk.wixsite.com/club-buchkiv/about>.
15. Чегіль М. У фестивалі хореографічного мистецтва ім. Волощука взяло участь 18 колективів / М. Чегіль // Новини Закарпаття. – 2012. – 26 листопада. – URL : <https://zakarpattya.net.ua/News/103744-U-festyvali-khoreografichnoho-mystetstva-im.-Voloshchuka-vzialo-uchast-18-kolektyviv>.
16. Шафета В. Баян та акордеон у складі естрадних і фольклорно-орієнтованих професійних та самодіяльних колективів / В. Шафета // Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського: Музичне виконавство і педагогіка: історія, теорія, інтерпретаційні аспекти композиторської творчості / Автори проекту, ред.-упор. : М. А. Давидов, В. Г. Сумароков. – Київ : НМАУ, 2011. – Вип. 96. – С. 272–279.

Bartosz Straszak

Collegium Humanum
Szkoła Główna Menedżerska
Warsaw, Poland

Etyka w reklamie – normy prawne i moralne / *Ethics in advertising – legal and moral standards*

Abstract

The article is devoted to the issues of ethics in advertising. It was created as a result of an analysis of dogmatic material as well as numerous case-laws in the field of ethics in advertising. The aim of the article is to present the concept, purpose and persuasive role of advertising, as well as to indicate, on the example of national and international jurisprudence, a contemporary understanding of ethics in advertising. The issues of advertising in the press, advertisements of lawyers' services, advertising of alcoholic beverages and intoxicants as well as advertising of gambling games were distinguished, as well as limitations in advertising. Due to the unstableness of moral norms and social diversity, it is not possible to create a fully ethical advertisement only in relation to their context. Thus, it seems that the only solution, though unsatisfactory, will be to refer to legal norms - advertising is ethical if it complies with certain rules imposed in advance. However, its reception from the point of view of society will always be relevant and difficult to determine. Ethics in advertising is important and sets specific standards that encourage broadcasters to self-control and recipients to control the transmitted content. It is impossible to specify one, generally accepted moral model, but it is possible to delineate the ethical boundary through the law. Ethics should provide a certain degree of acceptable intensity in the recipient's manipulation and serve as an indicator of interference with the consumer's psyche and its interests.

Key words: media, ethics.

WPROWADZENIE

Artykuł jest poświęcony zagadnieniom etyki w reklamie. Powstał w wyniku analizy materiału dogmatycznego jak również licznego orzecznictwa z zakresu etyki w reklamie. Celem artykułu jest przybliżenie pojęcia, celu i perswazyjnej roli reklamy, jak również wskazanie, na przykładzie pracy jurysprudencji krajowej i międzynarodowej, współczesnego rozumienia etyki w reklamie. Wyróżniono

zagadnienia reklamy w prasie, reklamy usług adwokackich, reklamę napojów alkoholowych i środków odurzających oraz reklamę gier hazardowych oraz wskazano ograniczenia w reklamie. Ze względu na niestałość norm moralnych i zróżnicowanie społeczne nie jest możliwe stworzenie reklamy w pełni etycznej tylko w odniesieniu do ich kontekstu. Stąd wydaje się, że jedynym rozwiązaniem, chociaż niezadowalającym będzie odniesienie się do norm prawnych – reklama jest etyczna, jeśli jest zgodna z określonymi regułami narzuconymi z góry. Odbiór jej jednak z punktu widzenia społeczeństwa zawsze będzie relewantny i trudny do określenia. Etyka w reklamie jest ważna i wyznacza określone standardy, które zachęcają nadawców do samokontroli a odbiorców do kontroli przekazywanych treści. Nie sposób jest określić jednego, ogólnie przyjętego wzorca moralnego, możliwe jest natomiast zakreślanie granicy etycznej poprzez przepisy prawa. Etyka powinna zapewniać pewien stopień dopuszczalnej intensywności w zakresie manipulacji odbiorcą oraz służyć, jako wskaźnik ingerencji w psychikę konsumenta i jego interesów.

1. POJĘCIE, CELE I PERSWAZYJNA ROLA REKLAMY

Słowo reklama pochodzi z języka łacińskiego i wywodzi się od wyrażenia „clamo” i „reclamo”. Oznaczają one „krzyk, wielokrotne powtarzanie, zwracanie uwagi, wołanie”.¹ Oddaje to podstawową cechę, charakterystyczną dla działalności reklamowej. Reklama, jako narzędzie marketingowe, temu właśnie służy - przedsiębiorca, który korzysta z reklamy chce zwrócić uwagę na swój produkt – określone towary i usługi. Reklama powinna być łatwo przyswajalna przez potencjalnego konsumenta i zwracać uwagę odbiorcy.² Brak jest jednej, uniwersalnej definicji pojęcia reklamy. Sytuacja taka dotyczy zarówno przepisów porządku krajowego jak i międzynarodowego. Przykładowo wskazać tutaj można definicję zawartą w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.³ Zgodnie z tym uregulowaniem reklamą jest „upowszechnianie w jakiegokolwiek wizualnej formie informacji promującej osoby, przedsiębiorstwa, towary, usługi, przedsięwzięcia lub ruchy społeczne”. Definicja ta jest najszerzą w prawie polskim i obejmuje swoim zakresem działania ruchów społecznych i przedsięwzięcia. Odnosząc się do uregulowań prawa unijnego wskazać należy przede wszystkim dyrektywę 2006/114/WE. W art. 2 lit. a dyrektywa ta definiuje reklamę, jako „przedstawienie w jakiegokolwiek formie, w ramach działalności handlowej, gospodarczej, rzemieślniczej lub wykonywania wolnych zawodów w celu wspierania zbytu towarów lub usług, w tym nieruchomości, praw i zobowiązań”.⁴ Brak jednej, uniwersalnej definicji reklamy był przyczyną dla sformułowania jej w ramach rozważań doktrynalnych. Najpowszechniej powołuje się B. Jaworską – Dębską, która definiuje reklamę sensu largo i sensu stricte. W pierwszym znaczeniu reklama to wszystkie starania zmierzające do upowszechnienia określonych informacji o ludziach, firmach, ideach, przedsięwzięciach lub rzeczach w celu ich popularyzacji, wzbudzania zainteresowania nimi. Takie działania określa się, jako „reklamę społeczną”, jednak w zakresie definicyjnym sensu largo mieści się również reklama

1 E. Nowińska, *Zwalczanie nieuczciwej reklamy. Zagadnienia cywilno-prawne*, Kraków 2002, s. 17.

2 W.M. O'Barr, *What is Advertising*, Advertising & Society Review 2005, t. 6 (Supplement Unit 1), s. 2.

3 Art. 2 Ustawy z 27.03.2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. z 2016 r. poz. 778 ze zm.

4 Wyrok TSUE z 11.07.2013 r., C-657/11, Belgian Electronic Sorting Technology NV v. Bert Peelaers et Visys NV, niepubl., pkt 33 i 34 oraz uwagi w opinii rzecznika generalnego P. Mengozziego z 21.3.2013 r. w tej sprawie, pkt 21–35.

polityczna. Reklama w wąskim ujęciu, to reklama o charakterze gospodarczym – gdzie stosuje się różnego rodzaju techniki mające na celu zwrócenie uwagi klienta na określony towar lub usługę.⁵ Poza definicjami legalnymi oraz doktrynalnymi, definicja reklamy sformułowana została również w orzecznictwie. Próbę taką podjął Sąd Najwyższy, który orzekł, iż „wypowiedź reklamowa musi odnosić się do samego towaru lub usługi, a nie informacji dotyczących przedsiębiorcy”.⁶ Możliwość wprowadzenia przeciętnego odbiorcy reklamy w błąd rozważana była szczegółowo w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i na tej kanwie wypracowano model tzw. „przeciętnego konsumenta (odbiorcy)”.⁷ Osoba taka jest racjonalna, dobrze poinformowana i uważna. Zatem celem reklamy poza zachęcaniem odbiorcy do wyboru danego towaru lub usługi jest również informacja o ich cechach (wartość informacyjna). Reklama „steruje potrzebami konsumenta, wskazuje mu określone cechy towarów (usług)”.⁸ W orzecznictwie sądów polskich przyjmuje się, że konsument ma prawo do tego, aby już w reklamie uzyskać rzetelne informacje o produkcie. Charakter przekazu reklamowego, jako zachęty do nabycia towaru lub usługi, powinien być czytelny dla przeciętnego odbiorcy. Reklama jest zjawiskiem społeczno – ekonomiczno – prawnym i w związku z tym pełni różnorodne funkcje. Są to przede wszystkim: funkcja perswazyjna, informacyjna, stabilizująca czy też ułatwiająca wybór.⁹ Funkcja informacyjna wiąże się z funkcją perswazyjną (sugestywną). Reklamę należy odróżnić od informacji. Każda reklama jest informacją, jednak z pewnością nie każda informacja pełni rolę reklamową.¹⁰ Rozpowszechniana wypowiedź jest reklamą, gdy nad warstwą informacyjną przeważa zachęta do nabycia towaru.¹¹

2. KODEKS REKLAMY

Kodeks Etyki Reklamy ustanowiony został przez Związek Stowarzyszeń Rady Reklamy. Protoplastą tego zrzeszenia była powołana w 1997 r. Rada Reklamy. Od 2005 r. związek ten działa w obecnej formie. W skład Rady wchodzi: Izba Wydawców Prasy, Międzynarodowe Stowarzyszenie Reklamy w Polsce (IAA), Polskie Stowarzyszenie Wytwórców Produktów Markowych ProMarka, Stowarzyszenie Marketingu Bezpośredniego (SMB), Związek Pracodawców Prywatnych Mediów, IAB - Związek Pracodawców Branży Internetowej Internet Advertising Bureau Polska. Zrzeszenie ma na celu zwalczanie nieuczciwego przekazu reklamowego, ochronę prawa konsumenta do rzetelnej informacji o produkcie, budowanie pozytywnego wizerunku u konsumentów i zwiększenie poczucia bezpieczeństwa na rynku.

3. OGRANICZENIA W REKLAMIE

Jednym z instrumentów służących budowaniu zaufania jest zapewnienie konsumentom uprawnienia do szerokiej informacji na temat cech oferowanych produktów i usług, z jednoczesnym zachowaniem polityki uczciwej konkurencji. Zgodnie z prawem unijnym istnieją pewne grupy produktów, które powinny być ostrożnie stosowane ze względu na swoje właściwości albo ewentualne zagrożenie dla życia

⁵ B. Jaworska-Dębska, *Wokół pojęcia reklamy*, PUG 1993, nr 12, s. 21.

⁶ Wyrok SN z dnia 14.01.1997 r., I CKN 52/96, M. Praw. 1997, nr 10, s. 411 i n.

⁷ J. Dudzik (w): *Własność przemysłowa. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich i Sądu Pierwszej Instancji*, pod red. R. Skubisza, Kraków 2006, poz. 34.

⁸ E. Nowińska, *op. cit.* s. 27.

⁹ *Ibid.*, s. 30.

¹⁰ *Ibid.*, s. 36.

¹¹ Wyrok SN z 2.10.2007 r., II CSK 289/07, OSNC 2008, Nr 12, poz. 140

lub zdrowia. Grupa tych produktów należy do kategorii, tzw. produktów sensytywnych. Mogą być one objęte zakazami bezwzględnyymi lub względnymi, jeśli chodzi o ich reklamę. Najbardziej powszechnymi są ograniczenia dotyczące reklamy napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych oraz produktów leczniczych przeznaczonych dla ludzi. Wymienione grupy produktów obwarowane są szeregiem przepisów ograniczających zakres ich reklamy oraz są przedmiotem orzecznictwa TS UE. Przepisy prawa prasowego również regulują zagadnienia związane z reklamą. W regulacji tej można wyróżnić dwa aspekty: reklamę dozwoloną i zakaz kryptoreklamy. Główną funkcją mediów masowych jest „wpływać na przekonania, postawy lub zachowania odbiorców w pewnym zamierzonym kierunku”¹². Reklama należy do takich intencjonalnych prób oddziaływania¹³. Uzasadnieniem dla istnienia regulacji dotyczących reklamy w prawie prasowym jest nie tylko, tak jak w przypadku ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, ochrona uczciwego obrotu, czy tak jak w przypadku ustawy z dnia 23 sierpnia 2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym – interesów konsumenta, ale także ochrona zaufania obywateli do wolności i rzetelności prasy¹⁴. Wydawca i redaktor mają prawo odmówić zamieszczenia ogłoszenia i reklamy, których treść lub forma są sprzeczne z linią programową lub charakterem publikacji. Przepis ten wzbudził w swoim czasie ożywioną dyskusję i liczne komentarze w doktrynie po wydaniu przez Sąd Apelacyjny w Warszawie orzeczenia z dnia 5 kwietnia 2006 r.: „Wydawca lub redaktor nie mogą odmówić umieszczenia reklamy lub ogłoszenia poza przypadkami określonymi w art. 36 ust. 2 i 4 Prawa prasowego”¹⁵ oraz przez SN orzeczenia z dnia 18 stycznia 2007 r.: „1). Swoboda wypowiedzi nie może stanowić dostatecznej podstawy wyprowadzenia z art. 36 prawa prasowego obowiązku kontraktowania. 2). Wydawca i redaktor naczelny dziennika nie mają obowiązku publikowania ogłoszeń i reklam”¹⁶.

4. REKLAMA USŁUG ADWOKACKICH

Celem każdej reklamy (tu: adwokata, względnie kancelarii adwokackiej) jest zwrócenie uwagi potencjalnych klientów na podmiot reklamujący się i nakłonienie odbiorcy do powierzenia sprawy właśnie reklamującemu się adwokatowi (kancelarii adwokackiej). Zakaz reklamy usług świadczonych przez polskich adwokatów obowiązywał już w okresie międzywojennym. W kontekście funkcjonującego od dziesięcioleci zakazu reklamy nie powinno raczej dziwić to, że także obecnie zbiór zasad etyki wykonywania zawodu adwokata, pomimo istniejącej w innych państwach tendencji do łagodzenia restrykcji w tym zakresie, nadal ustanawia zakaz reklamy usług prawnych. Dopuszczalne jest jedynie informowanie o osobie adwokata i jego działalności, w zakresie i formie wskazanej przez kodeks i organy samorządu zawodowego. Ostatnie zmiany z 19.11.2005 r. w Zbiorze Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu wprowadziły znaczące modyfikacje w omawianym zakresie, jednak nadal utrzymano w § 23 Zbioru bezwzględny zakaz reklamowania usług oraz pozyskiwania klienteli w sposób sprzeczny z godnością zawodu. Kodeks etyki zezwala adwokatom na informowanie o swojej działalności zawodowej pod warunkiem, że zakres

12 A.S.R. Manstead, M. Hewstone i in. (red.), *Encyklopedia Blackwella. Psychologia Społeczna*, Warszawa 2001, s. 438.

13 M. Iłowiecki, *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Lublin 2003, s. 38–40.

14 T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa 2006, s. 236–275.

15 Wyrok SA w Warszawie z dnia 5.04.2006 r., I ACa 332/04, Apel.-W-wa 2007, nr 2, poz. 13.

16 Wyrok SN z dnia 18.01.2007 r., I CSK 376/06, Glosa 2007, nr 4, poz. 78.

informacji oraz jej forma są zgodne z zasadami Zbioru, przepisami powszechnie obowiązującymi, szczególnie dotyczącymi ochrony konsumentów i zwalczania nieuczciwej konkurencji, informacja jest dokładna i nie wprowadza w błąd, jest przekazywana z poszanowaniem tajemnicy zawodowej oraz nie jest ukierunkowana na udzielenie adwokatowi konkretnego zlecenia, za wyjątkiem sytuacji, gdy adwokat bierze udział w postępowaniach o charakterze przetargu lub konkursu, a także, gdy składa ofertę na wyraźne życzenie potencjalnego klienta.

5. REKLAMA NAPOJÓW ALKOHOLOWYCH I ŚRODKÓW ODURZAJĄCYCH

Zakaz reklamy i promocji środków odurzających i substancji psychotropowych wynika z ograniczenia obrotu detalicznego ustanowionego w art. 41 Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii z dnia 29 lipca 2005 r. Naruszenie zakazu reklamy i promocji substancji psychotropowej lub środka odurzającego spenalizowane zostało w art. 68 w/w Ustawy. Karze podlega ten, kto prowadzi reklamę lub promuje środek odurzający lub substancję psychotropową w celach innych niż medyczne. Reklama środków odurzających i substancji psychotropowych będących produktami leczniczymi stanowi wykroczenie na podstawie art. 129a ust. 1 pkt 3 Prawa Farmaceutycznego. Artykuł 20 ust. 2 dozwala na reklamę produktów leczniczych zawierających środki psychoaktywne na zasadach określonych w PrFarm.

6. REKLAMA GIER HAZARDOWYCH

Ustawa o grach hazardowych z dnia 19 listopada 2009 r. wprowadziła szereg ograniczeń dotyczących możliwości reklamy i promocji gier hazardowych, oraz informowania o sponsorowaniu przez podmiot prowadzący taką działalność. Zabroniona jest reklama i promocja gier cylindrycznych, gier w karty, gier w kości, zakładów wzajemnych oraz gier na automatach oraz informowania o ich sponsorowaniu przez podmiot prowadzący działalność hazardową (art. 29 ust. 1 i 2 w/w Ustawy). Przewodnictwo Unii Europejskiej akceptuje promowanie gier losowych. Promocja może mieć miejsce np. w przypadku, gdy firma chcąc zwiększyć sprzedaż, urządza loterię, a przystąpienie do niej uzależniona od zdobycia określonej liczby punktów za zakupione towary. Komisja Europejska ocenia, że najczęściej stosowane są informacje handlowe w postaci reklamy telewizyjnej, reklamy w prasie drukowanej, informacji handlowej w Internecie. Przy tej formie informacji handlowej wskazuje się dwa rodzaje reklamy internetowej mającej na celu przekierowanie ruchu do usług w zakresie gier hazardowych oferowanych w Internecie. Są to banery internetowe i wyskakujące okna (ang. popups) na stronach niezwiązanych z grami hazardowymi. Pojawiają się one na stronach internetowych niezwiązanych z grami hazardowymi. Nie wchodzi one w zakres stosowania dyrektywy o handlu elektronicznym, ale są objęte m.in. dyrektywą 2005/29/WE PE i Rady z 11.5.2005 r. dotyczącą nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym oraz zmieniająca dyrektywę Rady 84/450/EWG, dyrektywy 97/7/WE, 98/27/WE i 2002/65/WE PE i Rady oraz rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady¹⁷.

¹⁷ Dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych, Dz. Urz. L Nr 149/2005, s. 22.

7. PODSUMOWANIE

Jak zatem należy rozumieć etykę w reklamie? Etyka jest refleksją nad moralnością. Filozofowie uprawiający etykę starają się po prostu zrozumieć zjawisko, które nie tylko filozofię wyprzedzało, ale doskonale obchodzi się bez niej. Ludzkość, która zapomni o tym, co napisali etycy w swych dziełach, niewiele zmieni się pod względem moralnego aspektu swoich zachowań. Nie trzeba znać pism Kanta, aby odczuwać szacunek wobec innych ludzi, nie trzeba studiować utylitarystów, aby wiedzieć, że czasami warto poświęcić własne dobro dla dobra ogółu, ani Charlesa Taylora, aby doskonalić swój charakter. Etyce brak siły perswazji, można sobie wyobrazić psychopatę doskonale rozumiejącego teorię prawa naturalnego czy znawcę kantyzmu, który kieruje się w działaniu jedynie własną wygodą, a nie prawem moralnym.

Normy etyczne, określane, jako prawo moralne, nie są tak precyzyjne jak uregulowania prawa stanowionego. Wyznaczają one ogólną drogę czy tendencję postępowania. Swą legitymizację czerpią z odwołania się do akceptowanych wartości. Jakakolwiek forma przymusu w zakresie przyjęcia określonych wartości lub norm moralnych jest nie do pogodzenia z autonomią podmiotu. Normy etyczne stanowią pomoc w ukształtowaniu udanego, godnego człowieka życia w wolności i odpowiedzialności, a także służą do wyznaczenia granic kompetencji i obowiązywania norm prawa stanowionego. Treść norm etycznych można ustalić, tylko odwołując się do osobistego sumienia. W pluralistycznym społeczeństwie nie sposób wskazać autorytetu, który byłby uprawniony do ustalania powszechnie obowiązujących wartości i norm moralnych.¹⁸

Odpowiadając na pytanie o rolę etyki w reklamie zastanowić się trzeba przede wszystkim nad tym jak społeczeństwo tę reklamę odbiera. Reklama jest, bowiem, z punktu widzenia chociażby psychologii, działaniem określonych jednostek lub grup, które ma na celu zmodyfikowanie potrzeb odbiorcy w ten sposób, by chciał on nabyć czy użytkować określone produkty. Może to oczywiście działać również w drugą stronę i reklama będzie w takim przypadku kierować potrzebami konsumentami tak, by dany produkt czy usługę usunąć z rynku. Z jednej strony mamy, więc do czynienia ze swego rodzaju manipulacją, z drugiej zaś trzeba zwrócić uwagę na podstawową funkcję reklamy. Wydaje się, bowiem, że jest to przede wszystkim pewien „język”, którym dane przedsiębiorstwo komunikuje się z rynkiem. Reklama jest zazwyczaj jedynym sposobem, by konsument o danym produkcie się dowiedział. W tym kontekście przechodząc do rozważań o etyce w reklamie zwrócić, zatem trzeba uwagę na szerokie możliwości manipulacyjne reklamy. Przedsiębiorca, który chce sprzedać swoją usługę czy produkt posiada zbiór narzędzi, które może wykorzystać. Zastosowanie przez niego reklamy może ubogacić wiedzę o obecnych na rynku towarach i usługach, informować o ich zaletach, podnosić konkurencyjność poszczególnych firm, a przez to wpływać na poprawę jakości oferowanych przez nie produktów oraz obniżkę cen. Należy wspomnieć, że papież Paweł VI nakłaniał instytucje kościelne, aby „umiały śledzić uważnie rozwój nowoczesnych technik reklamy i odpowiednio je wykorzystać do szerzenia ewangelicznego orędzia w sposób odpowiadający oczekiwaniom współczesnego świata”. Z powyższego wynika, więc, że reklama stosowana może być jednocześnie w bardzo szerokim zakresie i w różnorodnych kontekstach.

¹⁸ E. Wiszowaty, *Etyka Policji. Między prawem, moralnością i skutecznością*, Warszawa 2011, s. 32–33.

Przedsiębiorca chcąc zaprezentować swój produkt będzie chciał pokazać odbiorcy jak najwięcej jego zalet. Oczywiście jest, że w takim obszarze pojawia się wiele możliwości nadużyć i reklama musi być poddana kontroli odpowiednich organów.

Czym jest, zatem „ładna reklama”? Czy możemy uznać, że etyczność reklamy związana jest z wartościami, które reklama przekazuje czy może bardziej z jej aspektami wizualnymi? W końcu przecież nie jest obecnie problemem zrobienie pięknej reklamy, która jednocześnie przekazuje odbiorcy kontrowersyjne treści. Przyjąć należy, że etykę w tym kontekście tworzyć będą przede wszystkim normy – określone normy społeczne, ale także reguły postępowania. Etyka wymaga chociażby działania zgodnego z dobrymi obyczajami czy zasadami współżycia społecznego. A zatem zakres pojmowania działań etycznych nie pokrywa się z zakresem pojmowania działań prawnych. Etyczne będzie oznaczało na pewno zgodne z prawem, ale zgodne z prawem nie zawsze musi wiązać się z etyką. Tutaj pojawia się jednak pytanie o to, czy dobre obyczaje są takie same w każdym przypadku? Nasuwa się tutaj przykład pewnej reklamy z Malezji. Z pozoru zwykła reklama szamponu do włosów, ale zaprezentowana na aktorce w... hijabie. Taki sposób realizacji reklamy wymuszony został przez normy religijne, które panują w tym kraju. Z punktu widzenia tamtejszych odbiorców jest to reklama całkowicie normalna. Tymczasem oglądający ją Europejczyk będzie zdziwiony formą przekazu. Podobnie zresztą ma się rzecz w drugą stronę. Nasze reklamy, np. kostiumów kąpielowych czy bielizny dla przeciętnego mieszkańca krajów muzułmańskich są z pewnością siejącymi zgorszenie i nie można by ich określić mianem etycznych. Wynika z tego, że etyka w reklamie to przede wszystkim pojęcie względne. Dla jej oceny przyjąć musimy określony kontekst nie tylko geograficzny, ale też aksjologiczny i oczywiście prawny.

W kontekście prawa etyka w reklamie opierać się będzie o szereg różnorodnych przepisów, które zostały przedstawione w artykule. Nasuwa się wniosek, że jest to pewna „sztuczność” – etyka rozumiana jest po prostu przez pryzmat odpowiednich uregulowań, które ustalono w danym porządku prawnym. Czy zatem, jeżeli w Polsce nie jest etyczne (według prawa) reklamowanie eutanazji, to tak samo nieetyczne będzie to, gdy reklamę tę zobaczymy w holenderskiej telewizji? Jest to nadal ta sama reklama, jednak zmienia się kontekst prawny. W prawie holenderskim eutanazja jest w pełni legalna – co więcej dokonać jej może młody człowiek, który czuje się „życiowo spełniony”. Z punktu widzenia moralnego reklama ta wydaje się całkowicie nieetyczna. W świetle prawa jednak reklama ta jest całkowicie legalna i nie można mówić o jej nieetyczności. Polska, jako kraj katolicki hołduje pewnym wartościom. Niedopuszczalna w społecznym odbiorze jest reklama środków poronnych, wyśmiewająca się z religii. Tymczasem już kilkaset kilometrów dalej, w jednym z najbardziej ateistycznych krajów europejskich, reklama taka nie tylko mogłaby z powodzeniem zostać zaakceptowana społecznie, co jeszcze byłaby zgodna z prawem.

W związku z tym należałoby stwierdzić, że możemy mówić o etyce w reklamie w dwóch nurtach. Pierwszy nurt odnosił się będzie do uznania, że normy etyczne kreuje prawo poprzez szereg regulacji. W zależności od przyjętej aksjologii, kontekstu kulturowego i geograficznego prawo to będzie się zmieniać i zmieniać się będzie etyka. W drugim nurcie mówić zaś można o powszechnie przyjętych wartościach i dobrach, które należy chronić bez względu na to, gdzie i w jakim porządku prawnym zostały one osadzone. Etyka w tym kontekście opierać się będzie o dosyć relevantny odbiór społeczny – dobre obyczaje, zasady współżycia społecznego. Dlatego

należałoby odnieść się do przykładów jak najbardziej generalnych, obojętnych kulturowo, aksjologicznie. Tylko czy wtedy ma w ogóle sens pytanie o etyczność reklamy? Kwestią, na którą na pewno warto zwrócić uwagę to tzw. reklamy społeczne. Wydaje się, bowiem, że to szczególnie w ich przypadku ważny jest kontekst etyczny. Mają one za zadanie kształtowanie pożądanych postaw społecznych poprzez prosty i jasny przekaz. Przykładem takiej reklamy będzie z pewnością „Nie odkładaj macierzyństwa na później” Fundacji Mamy i Taty. Reklama ta, a właściwie kampania społeczna odbiła się szerokim echem w mediach i internecie, gdzie zarzucano jej właśnie nieetyczne przedstawianie kobiety. Odnoszono się przede wszystkim do umniejszania wartości kobiety ze względu na posiadanie przez nią potomstwa. Tymczasem reklama ta miała za zadanie zwrócić również uwagę na pewien społeczny problem, jakim jest niska dzietność polskiego społeczeństwa. Dla jednej grupy odbiorców wskazywała, zatem na poważny problem, o którym należy rozmawiać, dla drugiej zaś grupy naruszała dobre obyczaje poprzez degradowanie określonych podmiotów – tutaj kobiet. Inny punkt widzenia prezentują reklamy społeczne w kontekście reklamy usług szkodliwych dla zdrowia. Za przykład posłużyć mogą niedawno wprowadzone ograniczenia w reklamowaniu produktów tytoniowych. Na paczkach papierosów i tytoniu pojawiły się drastyczne obrazki przedstawiające skutki palenia. Nie są to jak dotychczas jedynie ostrzeżenia o zgubnych skutkach palenia, ale przerażające zdjęcia ukazujące w pełnej jakości raka płuc, miażdżycę, itd. Jedną z dopuszczonych grafik jest nawet dziecięca trumna z podpisem: palenie zabije twoje nienarodzone dziecko. Z pewnością sama reklama wydaje się przesadzona i „brzydka”. Z drugiej strony jej celem jest zniechęcenie odbiorcy do zakupu określonych produktów. Czy można, zatem mówić, że jest to reklama etyczna? Uważam, że nie do końca – reklama ta owszem jest dobitna, ale nie oznacza to, że osiąga zakładany efekt. Badania wskazują, że oglądanie takich obrazków po pewnym czasie znieczula potencjalnego odbiorcę i nie wywołuje zamierzonego efektu. Potwierdzeniem tej tezy może być strona internetowa, na której internauci dzielą się zdjęciami z papierosów i tworzą z nich, tzw. memy, czyli śmieszne obrazki. W rezultacie reklama została, więc ośmieszona i nie wydaje się zniechęcać kogokolwiek do zakupu wyrobów tytoniowych.

BIBLIOGRAFIA:

Akty prawne i orzecznictwo:

1. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. z 2016 r. poz. 778 ze zm.
2. Wyrok TSUE z 11.7.2013 r., C-657/11, Belgian Electronic Sorting Technology NV v. Bert Peelaers et Visys NV, niepubl., pkt 33 i 34 oraz uwagi w opinii rzecznika generalnego P. Mengozziego z 21.3.2013 r. w tej sprawie, pkt 21–35.
3. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 1997 r., I CKN 52/96, M. Praw. 1997, nr 10, s. 411 i n.
4. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2007 r., I CSK 376/06, Glosa 2007, nr 4, poz. 78.
5. Wyrok Sądu Najwyższego z 2 października 2007 r., II CSK 289/07, OSNC 2008, Nr 12, poz. 140.
6. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 kwietnia 2006 r., I ACa 332/04, Apel.-W-wa 2007, nr 2, poz. 13.
7. 7. Dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych, Dz. Urz. L Nr 149/2005, s. 22.

Literatura:

8. Czarnecki P., (2018) *Etika medialneho prostredia*, Praha, Newton College.
9. Czarnecki P., (2018) *The ethics of media in Poland*, London, Apsley Publishing.
10. Czarnecki P., (2008) *Etyka mediów*, Warszawa, Difin.
11. Dudzik J. (2006) (w:) Własność przemysłowa. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich i Sądu Pierwszej Instancji, pod red. R. Skubisza, Kraków, poz. 34.
12. Goban-Klas T. (2006). *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radio, telewizji i Internetu*. Warszawa, Wydawnictwa Naukowe PWN.
13. Howiecki M. (2003). *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Lublin, Wyd. Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.
14. Jaworska-Dębska B. (1993). *Wokół pojęcia reklamy*, PUG, nr 12, s. 20-24.
15. Manstead A.S.R., Hewstone M. i in. (red.) (2001), *Encyklopedia Blackwella. Psychologia Społeczna*, Warszawa, Wyd. Jacek Santorski.
16. Nowińska E. (2002), *Zwalczanie nieuczciwej reklamy. Zagadnienia cywilno-prawne*, Kraków, Universitas.
17. O'Barr W.M. (2005), *What is Advertising*, *Advertising & Society Review*, t. 6 (Supplement Unit 1).
18. Wiszowaty E. (2011), *Etyka Policji. Między prawem, moralnością i skutecznością*, Oficyna Wydawnicza „Łośgraf”.

Konrad Grzegorzcyk

Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie
Poland

Oświadczenia stron w czynnościach notarialnych / *Declarations of the parties in notarial activities*

Abstract

The Polish Notary has profound effects in the establishment and application of Polish law. It is not without reason that a professional notary has been assigned the status of a profession of public trust. The notary stands in defense of the rights, interests and obligations of the parties. Statements submitted to a notary public can be divided into constitutive and declaratory ones. The effects of such statements for substantive civil law or civil proceedings have already been comprehensively described. However, the importance of statements of knowledge and will of the parties in the light of the protection their interests and the obligation to protect law enforcement assigned to notaries has been addressed in the presented article. The analysis carried out on the basis of systemic notarial standards provides the conclusions on the need to improve the existing provisions, in particular as regards the powers of the notary to protect the legal system.

Key words: notary public, profession of public trust, statement, legal act, notarial act.

WPROWADZENIE

Institucja notariatu oraz funkcjonowanie notariuszy wywiera ogromne piętno na polskim systemie prawnym. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że w obecnym stanie systemu prawa polskiego niewyobrażalne byłoby jego funkcjonowanie bez istnienia notariusza, jako funkcjonariusza publicznego powołanego do dokonywania czynności, którym strony są obowiązane lub pragną nadać formę aktu notarialnego¹. Zagadnienia związane z genezą instytucji notariuszy w Rzeczypospolitej

¹ Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie, Dz. U. tj. z 2018 r., poz. 398, 723, art. 1 § 1, (dalej jako: Prawo o notariacie).

Polskiej były już szeroko badane², tak jak tematyka funkcjonowania instytucji notariatu na podstawie wprowadzonej prawie trzydzieści lat temu jednolitej ustawie ustrojowej dotyczącej notariatu³. Również przedstawiciele doktryny, teoretycy, praktycy, a w końcu judykatura niejednokrotnie podejmowali analizy zagadnienia funkcjonowania notariatu oraz statusu notariuszy i dokonywanych przez nich czynności w polskim systemie prawnym.

W oderwaniu od norm ustrojowych rządzących notariatem podkreślić trzeba, że to normy szeroko pojętego prawa cywilnego regulują czynności, jakie podejmowane powinny być przez notariuszem właśnie⁴. Niniejsza praca stanie się próbą syntezy, a następnie krytycznej analizy czynności dokonywanych przez notariuszy w świetle odbierania przez nich oświadczeń niezbędnych do prawidłowego sporządzenia określonych czynności notarialnych. Mowa w tym miejscu przede wszystkim o oświadczeniach wiedzy, które nie cechują się doniosłością oświadczeń woli koniecznych na przykład do przeniesienia własności, jednakże stanowią nieodzowny element poszczególnych czynności notarialnych⁵. Przez wzgląd na zakreślony ogromny obszar funkcjonowania notariuszy oraz dokonywanych przez nich czynności, artykuł ograniczony zostanie jedynie do wycinka rzeczywistości prawnej. Podjęta próba syntezy dokonana zostanie z perspektywy nadanych notariuszom ustrojowych praw i obowiązków, aby nie stała się ona wyłącznie powtórzeniem, innych, wybitnych opracowań odnoszących się *stricto* do prawa i procedury cywilnej.

NOTARIUSZ – ZAWÓD ZAUFANIA PUBLICZNEGO

W mojej opinii koniecznym dla takiego przedstawienia problemu stanie się przytoczenie cech nadanych notariuszom przez ich ustawę ustrojową. Obowiązujące prawo o notariacie nie zawiera legalnej definicji „notariusza”. Przydane jednak ustawą uprawnienia i obowiązki określają wyraźnie statut notariusza w polskim systemie prawnym. Powołany na wstępie art. 1 Prawa o notariacie wprowadza obszerną definicję funkcjonalną instytucji notariusza, wskazując, że jest on osobą powołaną do dokonywania czynności notarialnych⁶. Jednocześnie Prawo o notariacie nie wprowadza normatywnej definicji czynności notarialnych, a jedynie wskazuje zamknięty katalog czynności, które sporządza notariusz i tym samym, które na gruncie tej ustawy określane są przez komentatorów mianem czynności notarialnych⁷. Zdaniem

2 Wybitne analizy historyczne i opracowania zagadnień znalazły odzwierciedlenie między innymi w pracach: D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007; D. Malec, *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002; D. Malec, K. Skupiński, *Notariat polski. Historia i współczesność*, Warszawa 2006; A. Oleszko, *Ustrój polskiego notariatu*, Zakamycze 1999.

3 Obowiązujące do dziś Prawo o notariacie.

4 Mowa w tym miejscu przede wszystkim o Kodeksie cywilnym – Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. tj. z 2018 r., poz. 1020, 1104), dalej również jako: k.c.; Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym – Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. tj. z 2018 r., poz. 950), dalej również jako: k.r.o lub k.r.i.o.; Kodeksie postępowania cywilnego – Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. tj. z 2018 r., poz. 1360), dalej również jako: k.p.c.

5 Próba zdefiniowania oświadczeń wiedzy na potrzeby niniejszej pracy zostanie dokonana w jej dalszej części.

6 Art. 1 §1 Prawa o notariacie. Kwalifikacje wymagane do wykonywania zawodu notariusza nie będą przedmiotem niniejszej rozprawy, niemniej jednak warto wskazać, że odnosi się do nich Rozdział 2 Prawa o notariacie, a także, iż osoby ubiegające się o pełnienie zawodu notariusza muszą przejść jedną z najtrudniejszych dróg wśród wszystkich zawodów prawniczych.

7 Art. 79 Prawa o notariacie stanowi, że: Notariusz dokonuje następujących czynności: 1) sporządza akty notarialne; 1a) sporządza akty poświadczenia dziedziczenia; 1b) podejmuje czynności dotyczące europejskiego poświadczenia spadkowego; 2) sporządza

Aleksandra Oleszki powołanie notariusza do dokonywania czynności notarialnych należy analizować w kontekście całej regulacji prawa notarialnego⁸. Idąc dalej, nie należy ograniczać się wyłącznie do ustrojowych norm notariatu, gdzie wyrażono dość ogólnie, że notariusz na żądanie stron sporządza również projekty aktów, oświadczeń i innych dokumentów. Pamiętajć przy tym należy także, że inne materialno-prawne regulacje nadają określonym czynnościom wymóg formy aktu notarialnego⁹, a zatem także i one oczywiście w synergii z art. 79 Prawa o notariacie odnoszą się do regulacji czynności dokonywanych przez notariusza.

Definiując instytucje notariusza oraz dokonywanych czynności notarialnych wskazać należy na treść kolejnej normy, art. 2 Prawa o notariacie. Wynika z niego przede wszystkim, że czynności notarialne, dokonane przez notariusza zgodnie z prawem, mają charakter dokumentu urzędowego¹⁰. Co równie istotne, art. 2 § 1 Prawa o notariacie nadaje notariuszom status osoby zaufania publicznego oraz przyznaje im ochronę tożsamą z ochroną funkcjonariuszy publicznych¹¹. Dwa odrębne wydawać by się mogło elementy wprowadzone cytowaną normą prowadzą do ukonstytuowania prawnego statusu notariuszy.

W pierwszym rzędzie, uznać należy, że ustawowe nadanie notariuszom cech zawodu zaufania publicznego oraz przyznanie im ochrony z jakiej korzystają funkcjonariusze publiczni jest rozwiązaniem pozytywnym. Pozycję taką analizować można nie tylko pod względem prawnym czy ustrojowym, ale także pod względem komfortu wykonywania pracy.

Zawody zaufania publicznego w szerokim ujęciu zostały wprowadzone w Konstytucji RP, gdzie zgodnie z art. 17 ust 1, w drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należytym wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony¹². Na gruncie konstytucyjnym pojęcie zawodu zaufania publicznego utożsamiane jest z pojęciem wolnego zawodu. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego wypracowało istotne cechy zawodu zaufania publicznego, do których zaliczyć można: „zawód zaufania publicznego” to zawód polegający na obsłudze osobistych potrzeb ludzkich, wiążący się z przyjmowaniem informacji dotyczących życia osobistego i zorganizowany w sposób uzasadniający przekonanie społeczne o właściwym dla interesów jednostki wykorzystywaniu tych informacji przez

poświadczenia; 3) doręcza oświadczenia; 4) spisuje protokoły; 5) sporządza protesty weksli i czeków; 6) przyjmuje na przechowanie pieniądze, papiery wartościowe, dokumenty, dane na informatycznym nośniku danych, o którym mowa w przepisach o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne; 7) sporządza wypisy, odpisy i wyciągi dokumentów; 8) sporządza, na żądanie stron, projekty aktów, oświadczeń i innych dokumentów; 8a) składa wnioski o wpis w księdze wieczystej wraz z dokumentami stanowiącymi podstawę wpisu w księdze wieczystej; 9) sporządza inne czynności wynikające z odrębnych przepisów.

8 A. Oleszko, *Prawo o notariacie, Komentarz, Tom I, Ustrój notariatu*, Warszawa 2016, s. 130.

9 Mowa w tym miejscu głównie o wymogach stawianych przez Kodeks cywilny, który już w art. 73 § 2 statuuje nieważność czynności prawnej dokonanej bez zachowania przepisanej formy. Dodatkowo k.c. przewiduje formę aktu notarialnego m.in. dla: umowy zobowiązującej do przeniesienia własności nieruchomości (art. 158 k.c.); oświadczenia właściciela ustanawiającego ograniczone prawo rzeczowe (art. 245 § 2 k.c.); oświadczenie darczyńcy (art. 890 § 1 k.c.).

10 Art. 2 § 2 Prawa o notariacie.

11 Notariusz w zakresie swoich uprawnień, o których mowa w art. 1, działa jako osoba zaufania publicznego, korzystając z ochrony przysługującej funkcjonariuszom publicznym, art. 2 § 1 Prawa o notariacie.

12 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona w dniu 2 kwietnia 1997 r., (Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483), art. 17 ust. 1.

świadczących usługi. Cechą konstytutywną dla zawodów zaufania publicznego jest zatem dostęp do osobistych, a niekiedy wręcz intymnych informacji dotyczących osób trzecich przy realizowaniu czynności stanowiących istotę tych zawodów, przy czym dostęp ten jest tyleż nieunikniony, co niezbędny – jako warunek prawidłowego, a w tym przede wszystkim efektywnego wykonywania tych zawodów; wykonywanie zawodu zaufania publicznego określane jest dodatkowo normami etyki zawodowej, szczególną treścią ślubowania, tradycją korporacji zawodowej czy szczególnym charakterem wykształcenia wyższego i uzyskanej specjalizacji (aplikacja). Ustawodawca ma prawo uzależniać prawo wykonywania zawodu zaufania publicznego od spełnienia przez zainteresowanego określonych warunków dotyczących np. jego kwalifikacji zawodowych i moralnych, w tym wymagania cechy „nieskazitelного charakteru” i „rękojmi prawidłowego wykonywania zawodu”. Chociaż przy tym konstytucyjne pojęcie „zawodu zaufania publicznego” zakłada *implicite* odpowiednie przygotowanie do danego zawodu, to jednak określenie konkretnych kryteriów dostępu do zawodu zaufania publicznego, a w szczególności określenie wymaganego poziomu wiedzy i umiejętności zawodowych oraz sposobu ich weryfikacji, pozostaje w kompetencji ustawodawcy¹³.

Nie ulega więc wątpliwości, że zawód notariusza jest zawodem zaufania publicznego. W zakresie definiowania zawodu notariusza jako zawodu wolnego w doktrynie pojawiają się głosy krytyczne. Między innymi Aleksander Oleszko wskazuje, że częściowo usługowy charakter funkcjonowania kancelarii i jej finansowanie przez uczestników czynności notarialnych nie oznacza traktowania notariusza jako przedstawiciela wolnego zawodu prawniczego w znaczeniu ustrojowym¹⁴. Andrzej Kidyba wskazuje, że nie można utożsamiać wolnego zawodu notariusza z jego ustawowym statusem przedsiębiorcy¹⁵. Z drugiej jednak strony podani autorzy, w oderwaniu od ujęcia normatywnego zawodu notariusza przyznają mu cechę zawodu wolnego w odniesieniu do walorów osobistego dokonywania czynności notarialnych i ponoszenia z tego tytułu odpowiedzialności¹⁶.

Sama analiza przytoczonych powyżej cech wolnych zawodów w połączeniu z normami ustrojowymi notariatu wskazuje, że zawód notariusza jest zawodem wolnym, a zatem także zawodem zaufania publicznego. Zgodnie z przywołanym art. 17 ust. 1 Konstytucji RP oraz w związku z art. 26 i nast. Prawa o notariacie – notariusze tworzą samorząd notarialny¹⁷. Notariuszem może być powołany ten kto, między innymi jest nieskazitelnego charakteru i daje rękojmię prawidłowego wykonywania zawodu notariusza¹⁸, a także osoba, która odbyła aplikację notarialną w RP oraz złożyła egzamin notarialny w RP¹⁹. Przy powołaniu notariusz składa ślubowanie wobec Ministra Sprawiedliwości. W praktyce notariusz ślubuje przed wyznaczonym przez Ministra Sprawiedliwości prezesem właściwego sądu apelacyjnego²⁰. Wskazane elementy

13 M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz do art. 1 – 86*, Warszawa 2016, Legalis.

14 A. Oleszko, *Notariat w systemie wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2015, s. 75 i nast.

15 A. Kidyba, *Wolny zawód w kodeksie spółek handlowych. Prawda czy mit*, Rejent, wyd. specjalne, grudzień 2014, s. 45.

16 Zob. A. Oleszko, *Prawo o notariacie, Komentarz, Tom I, Ustrój notariatu*, Warszawa 2016, s. 179.

17 Art. 26 § 1 Prawa o notariacie, Rozdział 4 Samorząd notarialny – poświęcony w całości samorządowi zawodowemu notariuszy.

18 Art. 11 pkt 2 Prawa o notariacie.

19 Art. 11 pkt 4 i 5 Prawa o notariacie.

20 Art. 15 Prawa o notariacie, treść roty ślubowania notariusza: Ślubuję uroczyście jako notariusz powierzone mi obowiązki wypełniać zgodnie z prawem i sumieniem, dochować

wyraźnie wskazują cechy wolnego zawodu w rozumieniu powołanego powyżej stanowiska Trybunału Konstytucyjnego, wydane w interpretacji art. 17 ust 1 Konstytucji RP. Nie można się zatem do końca zgodzić z poglądami przywołanych powyżej wybitnych prawników, którzy definiują kwestie wolnego zawodu notariusza w oderwaniu od istotnych dla niego, a przypisanych wyraźnie ustawą ustrojową cech. Oczywiście kwestia przedsiębiorczości bądź wykonywania zawodu w różnych formach oraz swobody działalności gospodarczej jest zagadnieniem zupełnie odrębnym i jako takie nie zostanie poddane badaniu niniejszej rozprawy.

Notariusz jako osoba zaufania publicznego korzysta z ochrony prawnej przysługującej funkcjonariuszom publicznym. Zagadnienie to, jak już wspomniano, analizować można z perspektywy socjologii, psychologii, ustroju notariatu, a także w odniesieniu do materialno prawnych norm prawa karnego, które gwarantuje ochronę praw i wolności obywateli. Definiowanie ustrojowe statusu notariusza jako funkcjonariusza publicznego wydaje się być niepotrzebna. Bezsporne jest bowiem przyznanie notariuszowi takiej ochrony na gruncie art. 2 § 1 Prawa o notariacie. Wspomnieć można jedynie o prawno karnych konsekwencjach takiego statusu. Na zasadach kodeksu karnego, funkcjonariuszem publicznym jest między innymi: sędzia, ławnik, prokurator, funkcjonariusz finansowego organu postępowania przygotowawczego lub organu nadrzędnego nad finansowym organem postępowania przygotowawczego, notariusz, komornik, kurator sądowy, syndyk, nadzorca sądowy i zarządca, osoba orzekająca w organach dyscyplinarnych działających na podstawie ustawy²¹. Korzystanie przez notariusza z przymiotów funkcjonariusza publicznego łączy się ze szczególnym zestawem zarówno uprawnień jak i obowiązków. Nie można zapomnieć bowiem, że funkcjonariusze publiczni są szczególnie chronieni przez prawo karne²², ale też czyny popełniane przez nich, a wypełniające znamiona czynu zabronionego, jako szczególnie społecznie szkodliwe podlegają dodatkowym obostrzeniom²³.

W omawianej normie art. 2 wskazano także, że czynności notarialne, dokonane przez notariusza zgodnie z prawem, mają charakter dokumentu urzędowego. W pierwszym rzędzie, przymioty notariusza jako osoby wykonującej zawód zaufania publicznego, a także korzystającej podczas i w związku z pełnieniem obowiązków służbowych z ochrony przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych uzasadniają przyznanie czynnościom notarialnym cech dokumentu urzędowego. Z drugiej strony normatywne, wyraźne przyznanie cechy dokumentu urzędowego aktom notarialnym oraz innym czynnościom notarialnym niesie za sobą konsekwencje prawne na gruncie procedury cywilnej. Doniosłość dokumentu urzędowego jako środka dowodowego wywodzić można z art. 244 § 1 Kodeksu postępowania cywilnego. Dokumenty urzędowe, sporządzone w przepisanej formie przez powołane do tego organy władzy publicznej i inne organy państwowe w zakresie ich działania, stanowią dowód tego, co

tajemnicy zawodowej, w postępowaniu swym kierować się zasadami godności, honoru i uczciwości

21 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. tj. z 2018 r., poz. 20, 305, 663, art. 115 § 13, dalej również jako: k.k.

22 Mowa tu o przestępstwach szczególnych popełnianych na osobie funkcjonariusza publicznego, jak np. naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza publicznego podczas i w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych (art. 222 k.k.); czynna napaść na funkcjonariusza publicznego (art. 223 k.k.); wpływanie groźbą na funkcjonariusza publicznego (art. 224 § 2 k.k.);

23 Notariusz jako funkcjonariusz publiczny musi przestrzegać dodatkowych obowiązków wynikających również z prawa karnego, których przekroczenie może spowodować przypisanie mu popełnienia przestępstwa, jak np. przekroczenie uprawnień (art. 231 k.k.); ujawnienie informacji niejawnych (art. 266 § 2 k.k.).

zostało w nich urzędowo zaświadczone²⁴. Dokumenty urzędowe wyposażone zostały przez ustawodawcę w określone domniemania prawne. Dokumenty będą mogły skorzystać z domniemań określonych w ustawie procesowej jedynie wówczas, gdy będą sporządzone zgodnie z wymogami określonymi przez ustawodawcę. Poza domniemaniem autentyczności dokumenty urzędowe korzystają także z domniemania zgodności treści dokumentu z prawdą. Domniemanie to nakazuje uznać za zgodne z prawdą to, co w sposób urzędowy zostało w dokumencie zaświadczone. Podobnie, jak przy domniemaniu autentyczności, dla wyprowadzenia wniosków o zgodności treści dokumentu urzędowego z prawdą wystarczające jest samo przedłożenie dokumentu przez stronę (podstawa domniemania), o ile dokument ten spełnia wymogi stawiane przez ustawę dokumentom urzędowym²⁵. Materialna moc dowodowa dokumentu urzędowego i jego znaczenie dla wyniku postępowania są przedmiotem swobodnej oceny dowodów, zgodnie z zasadami z art. 233 k.p.c.²⁶.

OCHRONA INTERESÓW STRON ORAZ INNYCH OSÓB PRZY DOKONYWANIU CZYNNOŚCI NOTARIALNYCH

W powyższym omówieniu cech czynności notarialnych jako dokumentu urzędowego zarówno ustawa, jak i doktryna kładzie nacisk na zgodne z prawem dokonanie czynności notarialnych. Przyznać tym samym trzeba, że zgodne z prawem dokonanie czynności notarialnych to takie, które odpowiada wymogom wprowadzonym ustrojową ustawą notarialną, ale także odpowiadające innym materialnym normom.

Przytoczono powyżej zamknięty katalog czynności notarialnych znajdujących się w kompetencji notariusza z art. 79 Prawa o notariacie. Równocześnie kolejny przepis nakłada na notariusza istotne obowiązki związane z dokonywaniem tychże czynności.

Akty i dokumenty powinny być sporządzone przez notariusza w sposób zrozumiały i przejrzysty²⁷. Przy dokonywaniu czynności notarialnych notariusz jest obowiązany czuwać nad należytym zabezpieczeniem praw i słuszych interesów stron oraz innych osób, dla których czynność ta może powodować skutki prawne²⁸. Notariusz jest obowiązany udzielać stronom niezbędnych wyjaśnień dotyczących dokonywanej czynności notarialnej²⁹.

Poza analizą ustawowych obowiązków i uprawnień można zaryzykować stwierdzenie, że przywołane normy są konsekwencją przypisania notariuszom statusu osoby zaufania publicznego. Dla dalszej części niniejszej syntezy konieczne staje się przytoczenie poglądów odnoszących się do ochrony praw i słuszych interesów stron innych osób. Co ciekawe, jedynie zawód notariusza, spośród innych zawodów prawniczych (adwokat, radca prawny) jest obowiązany do zabezpieczenia praw innych osób, a nie tylko stron dokonywanej przed nim czynności notarialnej. Na zasadzie art. 80 § 2 Prawa o notariacie, na notariuszu ciąży obowiązek zabezpieczania praw

²⁴ Art. 244 § 1 k.p.c.

²⁵ E. Marszałkowska – Krześ (red.), *Kodeks postępowania cywilnego, Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis.

²⁶ Wyrok SN z 5 września 2008 r., I CSK 117/08, Lex nr 465904; wyrok SN z 13 stycznia 2010 r., II CSK 372/09, Lex nr 577688.

²⁷ Art. 80 § 1 Prawa o notariacie.

²⁸ Art. 80 § 2 Prawa o notariacie.

²⁹ Art. 80 § 3 Prawa o notariacie.

i słuszych interesów podmiotów, dla których czynność może powodować skutki prawne. Odnieść to należy zarówno do nieobecnych przy dokonywaniu czynności osób, na rzecz których ustanawiane jest prawo, jak i podmiotów, na których sferę majątkową dana czynność oddziałuje³⁰. Przytoczona norma nie daje notariuszowi uprawnienia do odmowy dokonania czynności notarialnej. Zgodnie jednak z art. 81 Prawa o notariacie – notariusz odmówi czynności notarialnej sprzecznej z prawem³¹. Orzecznictwo traktuje art. 80 jako zbiór dyrektyw odnoszących się wyłącznie do merytorycznej warstwy aktu notarialnego, których naruszenie nie może prowadzić do jego nieważności³².

Nadanie notariuszom obowiązku czuwania nad prawidłowym zabezpieczeniem praw stron czynności i innych osób niestety nie zostało połączone z wyposażeniem ich w odpowiednie mechanizmy prawne pozwalające na ustalenie między innymi kręgu osób zainteresowanych daną czynnością prawną. Braki legislacyjne w zakresie podobnych uprawnień *nota bene* nie odnoszą się jedynie do badania kręgu osób zainteresowanych czynnością notarialną ale również do badania prawdziwości oświadczeń składanych wobec notariuszy. Z jednej strony ustawodawca, przy uwzględnieniu podnoszonych do tej pory doniosłych cech zawodu notariusza, wymaga od takiego funkcjonariusza sporządzania czynności notarialnych zgodnie z prawem, aby dokonana czynność mogła funkcjonować w obrocie prawnym. Z drugiej jednak strony nie wyposaża go w żadne środki prawnej kontroli składanych oświadczeń, które przecież złożone przed notariuszem wywołują gamę skutków prawnych w odniesieniu nie tylko do stron czynności notarialnej³³. Oczywiście braki takie nie pociągają za sobą negatywnych konsekwencji dla notariusza dokonującego czynności notarialnej na podstawie nieprawdziwych danych przekazanych przez strony. Posługując się rzymską premią – *ignorantia iuris nocet, ignorantia facti non nocet* – nieznanomość prawa szkodzi, nieznanomość faktów nie szkodzi. Nie mniej jednak we wskazanym względzie zastanowić się trzeba nad koniecznością wyposażenia notariuszy w dodatkowe środki ochrony ich zawodu, ale także ochrony stron czynności prawnych, a nade wszystko osób trzecich, co do których czynność prawna może potencjalnie wywrzeć skutki prawne.

Poruszając tym samym kwestię staranności zawodowej notariusza wskazać trzeba, że odnosi się ona również do analizy oświadczeń wiedzy stron transakcji, o ile dotyczą rzeczy istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa i ryzyka transakcji, oraz analizy stanu prawnego nieruchomości w kontekście wpisów i wzmianek o wpisach w księdze wieczystej (tym bardziej jeśli chodzi o wpis ostrzeżeń), tak aby zapewnić stronom należyte pouczenia i zapewnić w miarę możliwości najpełniejszą ochronę ich interesów³⁴. Zasady staranności notariusza w odniesieniu do składania oświadczeń woli i wiedzy podczas czynności notarialnych, a następnie badania ewentualnej wykładni takich oświadczeń analizował wielokrotnie także Sąd Najwyższy. Za Sądem wypada stwierdzić, że bez względu na to, jak określi się potrzebę wykładni

30 A. J. Szereda, *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79 – 112 Prawa o notariacie*, Warszawa 2018, Legalis.

31 Art. 81 Prawa o notariacie.

32 Postanowienie SN z 7 lutego 2014 r., III CSK 74/13, Legalis.

33 Prawo o notariacie jedynie przy przystępowaniu do spisывania protokołu dziedziczenia mówi o pouczeniu osób biorących udział w spisывaniu protokołu o obowiązku ujawniania wszystkich okoliczności objętych treścią protokołu oraz o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywych zeznań. Art. 95c § 1 Prawa o notariacie.

34 A. J. Szereda, *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79 – 112 Prawa o notariacie*, Warszawa 2018, Legalis. por. wyrok SA w Łodzi z 9 października 2014 r., I ACa 241/14, Legalis.

czynności prawnych, w każdym przypadku, kiedy strony czynności prawnej podają sprzeczne znaczenia swoich oświadczeń woli, sąd nie może uchylić się od wykładni tych oświadczeń z powołaniem się na jasne, jednoznaczne brzmienie pisemnej umowy. W procesie wykładni umów nastawionej na ustalenie zgodnego zamiaru i celu, jaki chcą osiągnąć strony, podlegają także uwzględnieniu okoliczności towarzyszące złożonym oświadczeniom woli. Wynika to łącznie z treści art. 65 § 1 i 2 k.c. Poza tekstem umowy, uwzględnieniu podlegają także okoliczności, jakie zaszły przed złożeniem oświadczenia woli, jakie towarzyszyły złożeniu oświadczenia woli, jak i te, które zaszły później, o ile pozwolą ustalić, jaki był zgodny zamiar stron i cel zawartej umowy³⁵.

Omawiając czynności notarialne w świetle konieczności ochrony interesów stron oraz innych osób, których czynność dotyczy nie można zapomnieć o jednej z najważniejszych czynności notarialnych, jakim jest akt notarialny³⁶. Z ogólnej normy art. 91 Prawa o notariacie wynika, że notariusz sporządza akt notarialny, gdy wynika to z normy prawnej lub taka jest wola stron³⁷. Zauważyć można, iż takie zdefiniowanie obowiązku notariusza do sporządzania aktu notarialnego jest tożsame w treści z art. 1 Prawa o notariacie, który ogólnie wskazuje na zadania notariusza dokonującego czynności, której strony chcą lub są obowiązane nadać formę notarialną. Powiedziانو już powyżej, iż normy prawne przewidujące konieczność dokonywania czynności w formie aktu notarialnego umieszczone zostały w ustawach materialnych (jak Kodeks cywilny, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, czy Kodeks spółek handlowych), a dotyczą one głównie zasad przenoszenia własności nieruchomości, prawa spadkowego, a także wymogów formalnych koniecznych do spełnienia przez osoby funkcjonujące w obrocie gospodarczym.

Konieczne elementy aktu notarialnego wskazane zostały w art. 92 Prawa o notariacie. Wymienienie ich wszystkich w niniejszej rozprawie mija się z celem. Warto jednak zwrócić uwagę na art. 92 § 1 pkt 5 Prawa o notariacie, który stanowi, że akt notarialny powinien zawierać oświadczenia stron, z powołaniem się w razie potrzeby na okazane przy akcie dokumenty³⁸. Oświadczenia stron czynności prawnej dokonywanej w formie aktu notarialnego są jednym z jego najistotniejszych elementów. Norma wyrażona w powołanym powyżej przepisie odnosi się więc bezpośrednio do części merytorycznej aktu notarialnego. Oświadczenia takie prowadzą zatem do sformułowania przez notariusza treści istotnych dla danej czynności prawnej³⁹. Powtórzenia wymaga, wskazana już powyżej okoliczność badania oświadczeń zawartych w akcie notarialnym zgodnie z ogólnymi dyrektywami badania oświadczeń woli, wyrażona w Kodeksie cywilnym⁴⁰. Niemniej jednak w omawianej normie nie chodzi jedynie o oczywiście doniosłe i wywołujące skutki prawne oświadczenia woli, a również o inne oświadczenia, w tym oświadczenia wiedzy⁴¹. Pokróćce zasadnicza równica pomiędzy oświadczeniem woli a oświadczeniem wiedzy została wyrażona powyżej,

35 Wyrok SN z 26 września 2008 r., V CSK 108/08, Legalis, Por. również wyrok SN z 8 stycznia 2010 r., IV CSK 269/09, Legalis; wyrok SN z 23 października 2015 r., V CSK 35/15, Legalis.

36 Tak o akcie notarialnym, jak o najsilniejszym i najbardziej solennym sposobie dokumentowania czynności prawnej A. J. Szereda, *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79 – 112 Prawa o notariacie*, Warszawa 2018, Legalis.

37 Art. 91 Prawa o notariacie.

38 Art. 92 § 1 pkt 5 Prawa o notariacie.

39 A. J. Szereda, *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79 – 112 Prawa o notariacie*, Warszawa 2018, Legalis.

40 Art. 65 Kodeksu cywilnego - Oświadczenie woli należy tak tłumaczyć, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których złożone zostało, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje. W umowach należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, aniżeli opierać się na jej dosłownym brzmieniu.

41 K. Osajda, *Prawa o notariacie (art. 79 – 95 i 96 – 99). Komentarz*, Warszawa 2017, Legalis.

a sprowadza się do tego, że oświadczenia woli wyrażone przez stronę wywołują zazwyczaj określone przez nią skutki prawne. Oświadczenie woli zdefiniowane zostało w kodeksie cywilnym. Wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny, w tym również przez ujawnienie tej woli w postaci elektronicznej⁴². To, czy w danym przypadku dochodzi do oświadczenia woli zależy od tego, czy wola zostaje wyrażona ale także i od tego, czy dany podmiot (jego organ) ma świadomość tego i chce, by to co oświadcza było traktowane jako jego oświadczenie woli, które ma wywoływać określone skutki w sferze stosunków cywilnoprawnych⁴³. Oświadczenia wiedzy nie zostały unormowane prawnie, a definicja ich wypracowana została przez judykaturę i przedstawicieli doktryny⁴⁴. Oświadczenie wiedzy odzwierciedla stan wiedzy składającego to oświadczenie podmiotu, a nie jego wolę. Składając oświadczenie wiedzy, podmiot prawa cywilnego stwierdza istnienie pewnego stanu faktycznego lub prawnego. Oświadczenia wiedzy nie stanowią przejawu woli, lecz informację o istnieniu albo nieistnieniu określonego stanu faktycznego lub prawnego⁴⁵.

OŚWIADCZENIA STRON AKTU NOTARIALNEGO A ICH SKUTECZNOŚĆ W OBRODZIE PRAWNYM

Bezspornym jest, że oświadczenia, w szczególności wymienione powyżej oświadczenia woli składane przed notariuszem w trakcie dokonywania czynności notarialnej, jaką jest akt notarialny cechują się swego rodzaju doniosłością i wywierają określone skutki prawne przypisane woli stron takich czynności. Istotne przy tym jest aby oświadczenia te składane były zgodnie z prawdą. Konsekwencją bowiem składania fałszywych (niezgodnych ze stanem prawnym bądź faktycznym albo złożonych dla pozorów) oświadczeń może być nieważność dokonanej w formie aktu notarialnego czynności prawnej. Akt notarialny sam w sobie nie może być prawdziwy czy też nieprawdziwy, ważny czy nieważny. Ważność (nieważność) może dotyczyć samej czynności dokumentowanej aktem notarialnym. Podobnie prawdziwe lub nieprawdziwe mogą okazać się oświadczenia zawarte w jego treści. W odniesieniu do aktu notarialnego właściwe natomiast jest posługiwanie się kategorią dokumentu niespełniającego wymagań ustawowych, względnie niebędącego dokumentem urzędowym (będącego „nieaktem”). Akt notarialny bowiem jest tylko wyrazem zachowania formy i ma wyłącznie charakter poświadczający, i jako taki sam nie stanowi źródła praw podmiotowych ani w ogóle stosunków materialnoprawnych. W płaszczyźnie ważności akt notarialny może być postrzegany pod kątem posiadania cech przewidzianych w art. 92 § 1 Prawa o notariacie, ale ta ważność aktu notarialnego nie ma nic wspólnego z ważnością w rozumieniu skuteczności materialnoprawnej⁴⁶. Co za tym idzie, nieważność w znaczeniu materialnoprawnym dotyczy czynności dokumentowanej aktem notarialnym. Jeżeli zaś dany dokument nie jest aktem notarialnym, może to oznaczać nieważność czynności, w szczególności wtedy gdy dla ważności czynność ta wymagała właśnie tej formy szczególnej⁴⁷.

42 Art. 60 Kodeksu cywilnego.

43 Uzasadnienie wyroku SN z 23 stycznia 2003 r., III RN 6/02, Legalis.

44 Przepis Kodeksu cywilnego odnoszący się do „innych oświadczeń” (art. 65¹ k.c.) został wprowadzony nowelizacją ustawy z dnia 10 lipca 2015 r. i wszedł w życie w dniu 8 września 2016 r.

45 K. Osajda, *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis.

46 Uzasadnienie wyroku SN z 30 maja 2000 r. IV CKN 36/00, OSNC 2000, Nr 12, poz. 223.

47 A. J. Szereda, *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79 – 112 Prawa o notariacie*, Warszawa 2018, Legalis.

Nieco odmiennie rzecz się ma ze składanymi przy akcie oświadczeniami wiedzy stron, odnoszącymi się najczęściej do stanu faktycznego. Powiedziano już, że akty notarialne sporządzane są gdy wymaga tego określona norma prawna bądź gdy takie jest życzenie stron czynności notarialnej. Przez wzgląd na ogrom czynności, dla których przepisy prawa materialnego przewidują formę aktu notarialnego zagadnienie składania oświadczeń wiedzy oraz ich konsekwencji omówione zostanie na przykładzie ustrojów małżeńskich oraz oświadczeń małżonków o nabyciu przedmiotu czynności prawnej do majątku wspólnego bądź do majątku osobistego każdego z małżonków. Pamiętać przy tym należy, iż jest to wyłącznie wyodrębniony skrawek rzeczywistości prawnej.

Z chwilą zawarcia małżeństwa powstaje między małżonkami z mocy ustawy wspólność majątkowa (wspólność ustawowa) obejmująca przedmioty majątkowe nabyte w czasie jej trwania przez oboje małżonków lub przez jednego z nich (majątek wspólny). Przedmioty majątkowe nieobjęte wspólnością ustawową należą do majątku osobistego każdego z małżonków⁴⁸. Normy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wyraźnie wskazują elementy wchodzące w skład majątku wspólnego małżonków⁴⁹, a także wyłączenia składników majątku osobistego każdego z nich⁵⁰. Na kanwie tych przepisów powstało bogate orzecznictwo wyjaśniające reguły rządzące małżeńskimi stosunkami majątkowymi. Trzeba przy tym powiedzieć, że oprócz zawierania umów majątkowych małżeńskich rozszerzających bądź ograniczających wspólność ustawową, ciekawe stanowisko judykatury i doktryny powstało w ramach regulacji dotyczącej podziału majątku wspólnego małżonków. Ponadto, wskazać można, że z punktu widzenia procesowego podział majątku jest postępowaniem trudnym, wymagającym dowodzenia rozmaitych okoliczności (w szczególności właśnie, który składnik majątku wchodził w małżeństwie do majątku wspólnego, a który był majątkiem osobistym), niejednokrotnie długim, wymagającym powołania biegłych posiadających wiedzę specjalną.

Istotne dla spraw majątkowych małżonków stały się zmiany wprowadzone ustawą z dnia 17 czerwca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw Dz. U. Nr 162, poz. 1691, która zaczęła obowiązywać 20 stycznia 2005 r. Eliminowała ona istniejący na gruncie k.r.o. ogólny podział czynności zarządu majątkiem wspólnym małżonków, a przede wszystkim czynności małżonka przekraczające zakres zwykłego zarządu rzeczą wspólną. W obecnie obowiązującej ustawie rodzinnej pozostaje art. 37 k.r.o., który wyszczególnia czynności prawne, do ważności których potrzebna jest zgoda drugiego z małżonków. I tak, najczęściej małżonkowie, którzy nie zawierali ze sobą umów majątkowych małżeńskich, a którzy stają przed notariuszem celem nabycia na przykład nieruchomości nie stwarzają problemów natury prawnej, ponieważ wiadomym jest, że nabywana przez nich wspólnie nieruchomość trafi do ich majątku wspólnego. Również w sytuacji, gdy przed notariuszem staje tylko jedna osoba pozostająca w związku małżeńskim i chce ona nabyć (pozostając przy przykładzie) nieruchomość, zazwyczaj notariusz chroniąc (zgodnie z analizowanymi powyżej normami) nie tylko stawającego ale i jego małżonka oraz inne osoby, których czynność prawna może dotyczyć (w tym sprzedającego) wezwie do udziału w czynności drugiego z małżonków, którego zgoda i tak jest konieczna zgodnie z normami przywołanego art. 37 k.r.o.

48 Art. 30 § 1 k.r.o.

49 Art. 30 § 2 k.r.o.

50 Art. 33 k.r.o.

Co jednak w sytuacji gdy stawający przed notariuszem małżonkowie zgodnie oświadczą, że nabywany przez nich składnik wchodzi do majątku osobistego jednego z nich, albo gdy przy akcie notarialnym stawi się tylko jeden z małżonków i oświadczy, że nabywa rzecz do majątku osobistego, a oświadczenie takie nie znajdzie potwierdzenia w stanie faktycznym. Co w końcu w sytuacji, gdy oświadczenia małżonków dotyczące pochodzenia środków na nabycie nieruchomości nie będą prawdziwe i jeden małżonek oświadczając, że nabywa przedmiot ze środków osobistych tak naprawdę na ten cel przekaże środki wchodzące w skład majątku wspólnego. Czy tutaj działać będzie notarialna ochrona stron czynności oraz osób trzecich? Odpowiedź na te pytania wskazana została częściowo powyżej, gdyż to na notariuszu ciąży obowiązek zbadania prawdziwości składanych wobec niego oświadczeń. Oczywiście w rozumieniu powołanego już powyżej art. 80 Prawa o notariacie. Powiedziano już też, że notariusz nie został wyposażony w dodatkowe środki czy mechanizmy prawne badania prawdziwości składanych przed nim oświadczeń. A w końcu notariusz nie ponosi odpowiedzialności za nieznaną sobie stanu faktycznego, w tym akurat przypadku za wprowadzenie go w błąd.

Stwierdzić trzeba, że w zakresie zabezpieczenia interesów stron aktu notarialnego, a także innych, osób trzecich przy składaniu oświadczeń sprzecznych z prawdą notariusz wykonując nałożone na niego obowiązki ustawowe nie dopuszcza się uchybień, a sporządzona przez niego czynność notarialna w formie aktu notarialnego jest ważna i jako taka funkcjonuje w obrocie prawnym. W kwestii jednak podanych przykładów, nie umniejszając ważności aktu notarialnego, oświadczenia badane będą w postępowaniu cywilnym przy ewentualnym podziale majątku małżonków po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej bądź w ramach postępowania spadkowego i działowego.

W tym przypadku, za Sądem Najwyższym powtórzyć należy, przepisy kodeksu rodzinnego nie ustanawiają domniemania prawnego przynależności składników majątkowych do majątku wspólnego. Możliwe jest jedynie konstruowanie domniemania faktycznego (art. 231 k.p.c.), iż określone przedmioty nabyte w transakcji dokonanej przez jedno z małżonków, zostały nabyte do majątku objętego wspólnością ustawową. Nabycie określonej rzeczy z majątku odrębnego małżonka musi natomiast wynikać wyraźnie nie tylko z oświadczenia współmałżonka, ale przede wszystkim z całokształtu okoliczności prawnie istotnych z punktu widzenia przepisów k.r.o. Będące oświadczeniem wiedzy, oświadczenie jednego z małżonków o przynależności nabywanego prawa do jego majątku odrębnego, nie uzyskuje mocy dowodowej należnej dokumentom urzędowym przez fakt zamieszczenia go w akcie notarialnym i nie może być uznane za wystarczające dla stwierdzenia, że objęte czynnością prawo majątkowe weszło do tego majątku⁵¹. Przedmioty nabyte w trakcie wspólności małżeńskiej przez jednego z małżonków, zostały nabyte z majątku dorobkowego – na rzecz małżeńskiej wspólności majątkowej; natomiast nabycie rzeczy z majątku odrębnego musi wynikać nie tylko z oświadczenia dokonującego transakcji małżonka, ale także z całokształtu okoliczności⁵².

Jak wynika, z przytoczonych też orzecznictwa o tym, czy nabywany składnik majątkowy wchodzi w skład majątku wspólnego czy też majątku osobistego małżonków nie świadczą oświadczenia małżonków składane w trakcie czynności notarialnej,

⁵¹ Postanowienie SN z 17 października 2003 r., IV CK 283/02, Legalis.

⁵² Postanowienie SN z 6 lutego 2003, IV CKN 1721/00, Legalis.

a całokształt okoliczności faktycznych i prawnych towarzyszących stosunkom majątkowym danego związku małżeńskiego. Zastanowić się więc trzeba czy ochrona z art. 80 Prawa o notariacie nie jest wyłącznie iluzoryczna skoro składane przed notariuszem oświadczenia wiedzy mogą być podważane w drodze zwykłego dowodzenia na łamach postępowania cywilnego.

PODSUMOWANIE

Reasumując, z perspektywy notariusza jako zawodu zaufania publicznego, a także korzystającego z ochrony prawnej przypisanej funkcjonariuszom publicznym podczas i w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych składanie oświadczeń przez strony czynności notarialnych jest niezwykle istotne. Notariusz stoi na straży praw, obowiązków i interesów stron dokonywanych czynności. Działając w dobrej wierze zarówno notariusz, jak i strony składające oświadczenia dokonują ich zgodnie ze swoją najlepszą wiedzą, odzwierciedlając rzeczywisty stan faktyczny i prawny, a funkcjonariusz dokładając należytej staranności tworzy dokument urzędowy wywierający skutki w obrocie prawnym.

Tym samym nie można mówić o pozorności ochrony czy obowiązku zabezpieczenia interesów stron czynności oraz osób trzecich. Wywodzenie formy czynności notarialnej – aktu notarialnego z norm ustawowych pozostaje na gruncie niniejszego opracowania bezsporne. Ustawodawca przewidział dla konkretnych czynności prawnych formę aktu notarialnego celem nadania im podniosłego charakteru. Z kolei także od stron zależy, czy życzą sobie dokonania konkretnej czynności w formie aktu notarialnego. I tutaj to strony poddają się regulacji norm Prawa o notariacie, a co za tym idzie, podlegają one szczególnym obowiązkom i korzystają z nadanych tym aktem uprawnień. Stwierdzić zatem trzeba, iż sam w sobie poprawnie stworzony (spełniający wszelkie wymogi formalne i materialne) akt notarialny, jako dokument urzędowy korzysta z ochrony oświadczeń w nim zawartych. Następcze działania prowadzone na gruncie postępowania cywilnego, dowodzenie wbrew osnowie aktu czy innego dokumentu są również jedynie uprawnieniem przypisanym stronie postępowania cywilnego. Rozumieć je jednak należy jako uprawnienia odrębne, z których nie należy wywodzić „słabości” czynności notarialnej dokonanej w formie aktu notarialnego.

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES:

1. Kidyba A., *Wolny zawód w kodeksie spółek handlowych. Prawda czy mit*, Rejent, wyd. specjalne, grudzień 2014.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona w dniu 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483).
3. Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.
4. Malec D., *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.
5. Malec D., Skupieński K., *Notariat polski. Historia i współczesność*, Warszawa 2006.
6. Marszałkowska – Krześ E.(red.), *Kodeks postępowania cywilnego, Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis.
7. Oleszko A., *Notariat w systemie wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2015.
8. Oleszko A., *Prawo o notariacie, Komentarz, Tom I, Ustrój notariatu*, Warszawa 2016.
9. Oleszko A., *Ustrój polskiego notariatu*, Zakamycze 1999.
10. Osajda K., *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis.

11. Osajda K., *Prawa o notariacie (art. 79 – 95 i 96 – 99). Komentarz*, Warszawa 2017.
12. Postanowienie SN z 17 października 2003 r., IV CK 283/02, Legalis.
13. Postanowienie SN z 6 lutego 2003, IV CKN 1721/00, Legalis.
14. Postanowienie SN z 7 lutego 2014 r., III CSK 74/13, Legalis.
15. Safjan M., Bosek L. (red.), *Konstytucja RP, Tom I, Komentarz do art. 1 – 86*, Warszawa 2016, Legalis.
16. Szereda A. J., *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79 – 112 Prawa o notariacie*, Warszawa 2018, Legalis.
17. Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 398, 723).
18. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1360).
19. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1020, 1104).
20. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 950).
21. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 20, 305, 663).
22. wyrok SN z 13 stycznia 2010 r., II CSK 372/09, Lex nr 577688.
23. Wyrok SN z 23 października 2015 r., V CSK 35/15, Legalis.
24. Wyrok SN z 26 września 2008 r., V CSK 108/08, Legalis,
25. Wyrok SN z 5 września 2008 r., I CSK 117/08, Lex nr 465904.
26. Wyrok SN z 8 stycznia 2010 r., IV CSK 269/09, Legalis.

Arkadiusz Matusiak

Wyższa Szkoła Handlu i Prawa
im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie

Uproszczony akt oskarżenia w sprawach publicznoskargowych / *Simplified act of indictment in public-affairs cases*

Streszczenie:

W artykule autor przedstawia instytucję uproszczonego aktu oskarżenia w aktualnie obowiązującym stanie prawnym, wskazując organy uprawnione do jego sporządzenia oraz przesłanki materialne i wymogi formalne. Szczególną uwagę poświęca zagadnieniu braku uzasadnienia, w tym argumentacji przemawiającej zarówno za, jak i przeciwko takiemu rozwiązaniu, braku precyzyjnych ustawowych kryteriów takiego rozwiązania. Istotnym problemem poruszonym w artykule ma także zagadnienie braku uzasadnienia w kontekście konstytucyjnej zasady prawa do obrony. W artykule poruszone zostaje także zagadnienie zatwierdzania uproszczonego aktu oskarżenia oraz skutków jego braku.

Słowa kluczowe: prawo karne, postępowanie karne, uproszczony akt oskarżenia, skarga, oskarżyciel, oskarżenie, uzasadnienie, prawo do obrony.

Abstract:

In the article, the author presents the institution of a simplified indictment in the current legal status, indicating the authorities authorized to prepare it, material and formal requirements. Particular attention is paid to the issue of the lack of justification, including arguments both for and against such a solution, the lack of precise statutory criteria for such a solution. An important problem raised in the article is also the issue of lack of justification in the context of the constitutional principle of the right to defense. The article also deals with the issue of approving a simplified indictment and the consequences of its absence.

Key words: criminal law, criminal proceedings, simplified act of indictment, compliant, prosecutor, accuser, accused, justification, the right to defense

1. ISTOTA AKTU OSKARŻENIA

Akt oskarżenia należy zaliczyć do grupy skarg zasadniczych. Najogólniej rzecz ujmując jest nim żądanie stwierdzenia winy oskarżonego wysunięte przez uprawnionego oskarżyciela w zakresie czynu bądź czynów wskazanych w tymże akcie, a co za tym idzie, wyciągnięcia określonych konsekwencji prawnokarnych w stosunku do oskarżonego.

Jest to pismo zawierające sformułowane i usystematyzowane wyniki przeprowadzonego postępowania przygotowawczego, zawierające wniosek o ukaranie, określające zasięg i ramy rozprawy sądowej, a wreszcie stanowiące rękojmię dla osoby, przeciwko której zostało skierowane, że będzie sądzona tylko za przestępstwo nim objęte (z wyjątkiem przewidzianym w art. 398 § 1 kpk).¹

Poglądy doktryny co do istoty aktu oskarżenia są co do zasady zgodne, jednolite i niesporne. Akt oskarżenia jest skargą zasadniczą, a zatem taką która inicjuje stadium procesu. Stanowi wniosek podmiotu bezpośrednio zainteresowanego rozstrzygnięciem, o wszczęcie i przeprowadzenie stosownego postępowania sądowego i ukarania określonego oskarżonego za zarzucone mu przestępstwo.² Uzależnienie wszczęcia stadium postępowania sądowego od wniesienia tej skargi jest istotą zasady skargowości.³ Treścią skargi karnej jest oświadczenie woli ścigania oskarżonego w drodze procesu karnego wyrażone przez uprawnionego oskarżyciela w formie przewidzianej przez prawo.⁴ Oświadczenie woli ścigania musi być jasno i wyraźnie sprecyzowane.⁵ A contrario skarga będąca jedynie zapiskiem, zawierającym tylko dane co do osoby sprawcy i przebiegu zdarzenia bez określonego żądania uprawnionego oskarżyciela, choćby w formie jak najbardziej prosto wyrażonego nie może być uznana za akt oskarżenia.⁶ Ponadto, obok oświadczenia woli, do treści aktu oskarżenia należy także oświadczenia wiedzy, pozostające w bardzo silnym związku z oświadczeniem woli ścigania. Podstawą oskarżenia dla oskarżyciela są znane mu fakty, stwarzające jego zdaniem podstawę do wszczęcia postępowania sądowego.⁷ Wyrażona w akcie oskarżenia wola ścigania musi być dostatecznie sprecyzowana poprzez wskazanie określonej osoby i oznaczenie zarzucanego jej czynu przestępnego. W doktrynie podkreśla się, że kluczowe znaczenie ma fakt, że akt oskarżenia to przede wszystkim oświadczenie woli, o charakterze postulującym, zawierające wniosek oskarżyciela o sądowe rozpoznanie sprawy, dlatego też do rangi najistotniejszych elementów niezbędnych dla pełnego wyrażenia w skardze woli ścigania urastają dane osobowe oskarżonego i dokładny opis zarzucanego mu czynu.

1 H. Furmankiewicz, M. Majster, L. Penner, *Akty oskarżenia i rewizje. Zasady sporządzania i przykłady*, Warszawa, 1957, s. 5.

2 S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 198, s. 283 oraz Z. Kegel [w:] M. Lipczyńska, A. Kordik, Z. Kegel, Z. Świda–Łagiewska, *Polski proces karny*, Warszawa–Wrocław 1975, s. 263 oraz C. Kulesza [w:] P. Kruszyński (red.), *Wykład prawa karnego procesowego*, Białystok 2003., s. 322 oraz M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, s. 282 oraz M. Cieślak, *Wprowadzenie do nauki polskiego procesu karnego*, Kraków 1961, s. 45 oraz J. Grajewski [w:] J. Grajewski [red.], *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Tom I, Zakamycze 2006, s. 906.

3 S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2005, s. 271.

4 S. Waltoś, *Akt oskarżenia w procesie karnym*, Warszawa 1963, s. 10.

5 Ibidem..., s. 7.

6 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 stycznia 1932 r. w sprawie II 3 K 1165/31 (Zb. O. IK 1932, poz. 75).

7 S. Waltoś, *Akt oskarżenia ...*, op. cit., s. 8 oraz S. Stachowiak, *Skarga uprawnionego oskarżyciela jako dodatnia przesłanka procesowa*. RPEFIS, Warszawa–Poznań 1974, z. 1, s. 62–63.

Akt oskarżenia, będący skargą uprawnionego oskarżyciela jest w systemie procesowym ukształtowanym na zasadzie skargowości warunkiem dopuszczalności procesu zarówno w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego jak i prywatnego.⁸ Zakreśla on granice podmiotowe i przedmiotowe postępowania sądowego, te pierwsze poprzez wskazanie oskarżonego lub oskarżonych, te drugie przez określenie zarzucanego czynu lub zarzucanych czynów, znajdujących oparcie w prawie karnym materialnym, będącą realizacją zasady skargowości.⁹

Ponadto w literaturze zasadnie dostrzega się także porządkujący i podsumowujący charakter aktu oskarżenia, jako dokumentu procesowego, będącego ukoronowaniem pracy organów śledczych i prokuratury, mającej na celu stwierdzenie przestępstwa, wykrycie sprawcy, zebranie dowodów winy i oddanie go pod sąd. Akt oskarżenia zawiera wyniki postępowania przygotowawczego i jest wyrazem, opartego na dowodach zbieranych zgodnie z uwzględnieniem zasady bezstronności, przemawiających tak na korzyść jak i na niekorzyść oskarżonego, przekonania organów ścigania o winie oskarżonego. Zakreśla podmiotowe i przedmiotowe ramy rozprawy, stanowiąc zarazem gwarancję dla oskarżonego, że zawarte jest w nim wszystko co mu się zarzuca oraz wszystkie dane, na których oskarżenie się opiera. Jest to dokument, który zawiera krytyczne i usystematyzowane zestawienie wyników postępowania przygotowawczego, co ułatwia sądowi i stronom orientację w materiale dowodowym, dzięki czemu przyspiesza możliwość zaznajomienia się z dowodami zebranymi w toku śledztwa lub dochodzenia oraz ułatwia ich prawidłowe wykorzystanie na rozprawie.¹⁰

W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się z kolei, że akt oskarżenia jest żądaniem wszczęcia postępowania przed sądem, zakreślającym podmiotowe i przedmiotowe granice tego żądania. Zawarty w tym żądaniu opis czynu nabiera istotnego znaczenia, bo choć sam w sobie nie jest przedmiotem procesu, to pozwala na ustalenie ram postępowania i tym samym pozwala na określenie czy w orzekaniu nie dochodzi do wyjścia poza granice oskarżenia.¹¹

8 S. Stachowiak [w:] K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*. Katowice 2005., s. 466–467.

9 J. Tylman [w:] T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2009, s. 678–679 oraz T. Grzegorzczak, *Wniosek o rozpoznanie sprawy w postępowaniu przyspieszonym jako surogat aktu oskarżenia* [w:] pod redakcją A. Gerecka–Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński, *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*. Warszawa 2008, s. 97 oraz T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Warszawa 2014, s. 837 oraz D. Osowska [w:] A. Bulsiewicz, M. Jeż–Ludwichowska, D. Kała, D. Osowska, A. Lach, *Przebieg procesu karnego*, Toruń 2003, s. 73 oraz E. Samborski, *Zarys metodyki pracy prokuratora*, Warszawa 2007, s. 230 oraz P. Niedzielak, K. Petryna [w:] A. Kryże, P. Niedzielak, K. Petryna, T.E. Wirzman, *Kodeks postępowania karnego. Praktyczny komentarz z orzecznictwem*, Warszawa 2001, s. 574 oraz R.A. Stefański, *Kodeks postępowania karnego z orzecznictwem i piśmiennictwem (za lata 1998–2003)*, Toruń 2004, s. 333 oraz cytowany tam Wyrok SA w Katowicach z dnia 8 kwietnia 1999 r. – II Aka 2/99, Prz. Orz. PA w Katowicach 1999, s. 22 oraz R.A. Stefański [w:] Z. Gostyński [red.] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Warszawa 2004, s. 497–498 oraz K. Zgryzek, *Skargi zastępujące akt oskarżenia w polskim procesie karnym* [w:] pod redakcją A. Gerecka–Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński, *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*. Warszawa 2008, s. 419 oraz S. Woliński, *Akt oskarżenia*, Toruń 1946, s. 7 oraz Z. Młynarczyk, *Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym. Akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 1995, nr 10, s. 109 oraz M. Jeznach, *Akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2006, nr 11, s. 95 oraz M. Cieślak, *Wprowadzenie do nauki polskiego procesu karnego*, Kraków 1964, s. 47; S. Waltoś, *Akt oskarżenia w procesie karnym*, Warszawa 1963, s. 5.

10 K. Mioduski, *Akt oskarżenia*, WPP 1953, nr 3, s. 262–263.

11 Postanowienie SN z dnia 13 listopada 2003 roku w sprawie WK 19/03, OSNwSK 2003 /1/2413.

Sąd Najwyższy wskazuje również, że akt oskarżenia stanowi syntezę czynności w sprawie, przeprowadzonych w postępowaniu przygotowawczym, a w szczególności treści zeznań przesłuchanych świadków oraz wyjaśnień oskarżonego, pozwalających na określenie zachowań oskarżonego w czasie, miejscach i okolicznościach, co stanowi podstawę przedstawienia zarzutu i wystąpienia z aktem oskarżenia.¹²

Reasumując można zatem stwierdzić, że akt oskarżenia to, sporządzona w odpowiedniej przewidzianej przez prawo formie, skarga uprawnionego oskarżyciela, skierowana do sądu, której treścią jest oparte na zawartym w niej oświadczeniu wiedzy oskarżyciela, jego jasno i wyraźnie sprecyzowane oświadczenie woli wszczęcia i przeprowadzenia postępowania sądowego, uznania winy i ukarania określonej osoby za określony czyn, będący przestępstwem. Fundamentem oskarżenia są znane oskarżycielowi fakty, stwarzające jego zdaniem podstawę do wszczęcia postępowania sądowego. W ten sposób akt oskarżenia zakreślając granice podmiotowe i przedmiotowe procesu jurysdykcyjnego stanowi gwarancję dla oskarżonego, że zostanie pociągnięty do odpowiedzialności za przestępstwo zarzucane aktem oskarżenia i nie zostanie pociągnięty do odpowiedzialności za inne przestępstwo. Jest wreszcie akt oskarżenia przejawem zasady skargowości.

2. WYMOGI FORMALNE UPROSZCZONEGO AKTU OSKARŻENIA

Uproszczony lub inaczej skrócony akt oskarżenia to akt oskarżenia sporządzany w dochodzeniu przez Prokuratora, Policję lub inne organy uprawnione obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz wnoszenia i popierania oskarżeń przed sądem pierwszej instancji, który może nie zawierać uzasadnienia (art. 332 § 3 w zw. z art. 325d kpk).

Uproszczony akt oskarżenia musi spełniać wszystkie wymogi formalne przewidziane dla pisma procesowego oraz wymogi szczególne przewidziane dla aktu oskarżenia,¹³ określone w art. 332 i art. 333 kpk oraz §§ 225 do 226 Regulaminu wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury¹⁴, a także w art. 119 kpk.

Oznacza to, że uproszczony akt oskarżenia powinien zawierać: imię i nazwisko oskarżonego, inne dane o jego osobie, dane o zastosowaniu środka zapobiegawczego oraz zabezpieczenia majątkowego; dokładne określenie zarzucanego oskarżonemu czynu ze wskazaniem czasu, miejsca, sposobu i okoliczności jego popełnienia oraz skutków, a zwłaszcza wysokości powstałej szkody; wskazanie, że czyn został popełniony w warunkach wymienionych w art. 64 lub art. 65 k.k. albo art. 37 § 1 k.k.s.; wskazanie przepisów ustawy karnej, pod które zarzucany czyn podpada; wskazanie sądu właściwego do rozpoznania sprawy.

Akt oskarżenia powinien także zawierać: listę osób, których wezwania oskarżyciel żąda; wykaz innych dowodów, których przeprowadzenia na rozprawie głównej wymaga się oskarżyciel. Prokurator może wnieść o zaniechanie wezwania i odczytanie

¹² Wyrok SN z dnia 4 grudnia 2007 roku w sprawie II KK 88/05, OSNwSK 2007/2752.

¹³ W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego...*, op. cit., s. 330.

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 roku Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2017.1206, tj. z dnia 23 czerwca 2017 r.).

na rozprawie zeznań świadków przebywających za granicą lub mających stwierdzić okoliczności, którym oskarżony w wyjaśnieniach swych nie zaprzeczył, a okoliczności te nie są tak doniosłe, aby konieczne było bezpośrednie przesłuchanie świadków na rozprawie. Nie dotyczy to osób wymienionych w art. 182 k.p.k., czyli uprawnionych do odmowy składania zeznań. Do aktu oskarżenia dołącza się, do wiadomości sądu, listę ujawnionych osób pokrzywdzonych z podaniem ich adresów, a także adresy osób, których wezwania oskarżyciel żąda.

Prokurator może także dołączyć do aktu oskarżenia wnioski o orzeczenie wobec podmiotu zobowiązanego określonego w art. 91a k.p.k. zwrotu korzyści majątkowej albo jej równowartości uprawnionemu podmiotowi lub orzeczenie przepadku świadczenia albo jego równowartości na rzecz Skarbu Państwa. Wniosek powinien zawierać uzasadnienie.

Akt oskarżenia, jak każde pismo procesowe, powinien zawierać: oznaczenie organu, do którego jest skierowany, oraz oznaczenie sprawy, której dotyczy; oznaczenie oraz adres wnoszącego; treść wniosku lub oświadczenia; datę i podpis prokuratora.

Z powyższego wynika, że jedynym odstępstwem, znajdującym swoją podstawę prawną w art. 332 § 3 k.p.k. jest to, że uproszczony akt oskarżenia może nie zawierać uzasadnienia. Zwolnienie organu sporządzającego akt oskarżenia z obowiązku pisemnego uzasadnienia aktu oskarżenia nie ma charakteru bezwzględnego i nie oznacza ustawowego zakazu sporządzenia uzasadnienia. Decyzja o odstąpieniu od sporządzania uzasadnienia ma charakter nieobligatoryjny, a zatem ustawodawca pozostawił w tym zakresie pełną swobodę organowi procesowemu sporządzającemu akt oskarżenia, w sprawach, w których prowadzone było dochodzenie.¹⁵ Jeżeli organ procesowy uzna taką potrzebę w konkretnej sprawie może i powinien sporządzić pisemne uzasadnienie swojej decyzji i zarazem skargi. Oznacza to, że w zależności od decyzji organu procesowego taki akt oskarżenia może zarówno nie zawierać uzasadnienia, jak i równie dobrze może go nie mieć.¹⁶ Jednocześnie ustawodawca nie wskazał żadnych dodatkowych okoliczności, które muszą być spełnione by akt oskarżenia nie zawierał uzasadnienia.

Kluczową zatem przesłanką różnicującą uproszczony akt oskarżenia od zwykłego aktu oskarżenia jest ewentualność braku uzasadnienia. Możliwość sporządzania skargi zasadniczej wyrażającej wolę oskarżyciela ścigania określonej osoby za określone przestępstwo, a zarazem wyrażającej wiedzę oskarżyciela na temat tego czynu tej osoby i tym samym zakreślającej ramy podmiotowe i przedmiotowe rozpoznania sprawy karnej przez sąd, bez uzasadnienia budzi kontrowersje. Trudno znaleźć przekonujące argumenty przemawiające za ograniczeniem wymogów formalnych skargi zasadniczej w postaci braku uzasadnienia aktu oskarżenia.¹⁷ Regułą w procesie karnym jest, że akty procesowe o istotnym znaczeniu powinny być uzasadniane. Zasadą jest, że skarga karna musi posiadać uzasadnienie, a odstępstwo w sprawach zakończonych w formie dochodzenia ma charakter odstępstwa od tej zasady. Jedynym argumentem na rzecz takiego rozwiązania są względy ekonomiki procesowej, mające na celu przyspieszenie postępowania poprzez ograniczenie obowiązku

¹⁵ E. Kruk, *Skarga oskarżycielska jako przejaw realizacji prawa do oskarżania uprawnionego oskarżyciela w polskim procesie karnym*, Lublin 2016, s. 139.

¹⁶ K.Z. Eichstaedt, *Komentarz do art. 487 kpk*, Lex 2013, teza 1 do art. 487.

¹⁷ S. Stachowiak, *Skarga uprawnionego oskarżyciela jako dodatnia przesłanka procesowa op. cit.*, s. 64.

sporządzenia uzasadnienia w sprawach mniejszej wagi. Podkreślić jednak należy, że właśnie okoliczność, że możliwość odstąpienia od sporządzenia uzasadnienia aktu oskarżenia dotyczy spraw o stosunkowo niższym ciężarze gatunkowym niż te, co do których wymagane jest prowadzenie postępowania przygotowawczego w formie śledztwa, prowadzi do wniosku, że sporządzenia uzasadnienia przez organ fachowy w sprawach o stosunkowo nieskomplikowanym charakterze nie powinno prowadzić do znaczącego przedłużenia postępowania. Z natury żądania czegoś od kogoś, w tym przypadku z natury żądania rozpoznania sprawy karnej i ukarania oskarżonego przez sąd, wynika naturalna potrzeba autora uzasadnienia swojej skargi adresatom tego żądania. Również oskarżony ma prawo zaspokojenia potrzeby uzasadnienia kierowanej przeciwko niemu skargi karnej. Chodzi bowiem o kwestię niebagatelną, jaką jest wdrożenie postępowania sądowego przeciwko konkretnej osobie o określone przestępstwo. Uprawnione zatem jest stanowisko, że ten, kto na skutek skargi ma zasiąść na ławie oskarżonych, ma prawo oczekiwać, by fachowy organ oskarżycielski uprawdopodobnił, że jego żądanie jest zasadne, słuszne i znajduje oparcie w faktach wykazanych za pomocą zaproponowanych przez oskarżyciela dowodów. Uzasadnienie aktu oskarżenia daje bowiem oskarżonemu informacje na jakich podstawach oskarżyciel oparł oskarżenie, a w uzasadnieniu mogą zostać zawarte fakty, które mogą mieć relewantny wpływ na rozstrzygnięcie sprawy,¹⁸ co pozostaje w bezpośrednim związku z zapewnieniem oskarżonemu gwarancji należytego przygotowania się do obrony.¹⁹

Zasadny jest zatem postulat, aby w praktyce korzystanie z uprawnienia wynikającego z art. 332 § 3 k.p.k. stanowiło wyjątek i nie było rozumiane jako zasada w sprawach o czyny, co do których prowadzone było dochodzenie, lecz jedynie jako możliwość rezygnacji z uzasadnienia aktu oskarżenia, jeżeli uzasadniają to okoliczności sprawy, a więc nieskomplikowany ani prawnie, ani dowodowo jej charakter. Chodzi o sytuację, gdy okoliczności popełnienia czynu i sprawstwo oskarżonego nie budzą wątpliwości, zwłaszcza gdy on sam nie kwestionuje tego sprawstwa.²⁰

Argumenty te zdaje się dostrzegać Minister Sprawiedliwości, czego przejawem jest regulacja zawarta w § 224 pkt 2 Regulaminu urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury, zgodnie z którą akt oskarżenia w sprawach wieloosobowych, wieloczynowych lub o skomplikowanym stanie faktycznym lub prawnym, sporządzony w dochodzeniu przez prokuratora, powinien zawierać uzasadnienie.²¹ Dziwić musi ograniczenie tej powinności jedynie do prokuratora, z wyłączeniem innych nieprokuratorskich organów, uprawnionych do sporządzania uproszczonych aktów oskarżenia. Skoro krąg podmiotów uprawnionych do sporządzania uproszczonego aktu oskarżenia rozciąga się na podmioty nieprokuratorskie niezrozumiałym jest brak wymogu dla tych organów sporządzenia aktu oskarżenia wraz z uzasadnieniem w sprawach wieloosobowych, wieloczynowych lub o skomplikowanym stanie faktycznym lub prawnym. Z punktu widzenia nieprokuratorskich organów jest to daleko idące uproszczenie i ułatwienie. Jednak z punktu widzenia oskarżonego, stawia go to w innej sytuacji, jedynie w zależności od tego czy akt oskarżenia

18 J. Grajewski, (w:) J. Grajewski, L. K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks Postępowania Karnego. Komentarz*, t. I, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2006, s. 909–910.

19 Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 27 stycznia 2004 r. w sprawie Kyprianou przeciwko Cyprowi (numer skargi 73797/01) § 65–67 – HUDOC – baza orzeczeń ETPCz: <http://www.echr.coe.int/echr>.

20 W. Jasiński, *Skrócony akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2007, nr 6, s. 62–72.

21 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 roku Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2017.1206, tj. z dnia 23 czerwca 2017 r.).

został sporządzony przez prokuratora, czy przez inny organ procesowy, nawet w sprawie zawiłej, obszernej i skomplikowanej pod względem faktycznym i prawnym. Możliwość taka dotyczy co prawda wyłącznie postępowań, w których postępowanie przygotowawcze zakończyło się w formie dochodzenia, czyli teoretycznie w sprawach o lżejszych ciężarze gatunkowym niż te prowadzone w formie śledztwa, ale nierzadko dochodzenia prowadzone są w sprawach stosunkowo zawiłych, co do wielu osób i wielu czynów, co zdaje się dostrzegać prawodawca § 224 pkt 2 Regulaminu urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury, zawężając jednak podmiotowo krąg zobowiązanych do sporządzenia uzasadnienia. Taka regulacja nie zasługuje na aprobatę i należałoby *de lege ferenda* postulować rozszerzenie kręgu zobowiązanych do sporządzenia uzasadnienia w sprawach skomplikowanym charakterze na wszystkie podmioty uprawnione do sporządzania aktu oskarżenia w dochodzeniu.

3. PRZESŁANKI PRZEDMIOTOWE SPORZĄDZENIA UPROSZCZONEGO AKTU OSKARŻENIA

Uproszczonego aktu oskarżenia można sporządzić w sprawach, w których postępowanie przygotowawcze prowadzone było w formie dochodzenia. Oznacza to, że jeżeli organ postępowania przygotowawczego sporządza akt oskarżenia po przeprowadzeniu dochodzenia, to kwestia zamieszczenia uzasadnienia jest zależna od decyzji organu postępowania przygotowawczego.

To w jakich sprawach prowadzi się dochodzenie, a zatem w jakich sprawach istnieje możliwość sporządzenia uproszczonego aktu oskarżenia, reguluje art. 325b k.p.k.²²

Podstawowym kryterium jest przyjęcie, że dochodzenie prowadzi się w sprawach o występki podlegające kognicji sądu rejonowego jako sądu pierwszej instancji. Podstawowym wyznacznikiem, oprócz właściwości sądu rejonowego do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji, dla możliwości ustalenia, że postępowanie przygotowawcze może przyjąć postać dochodzenia, jest ustalenie zagrożenia przewidzianego przez przepis szczególny prawa materialnego. Ustawodawca przyjął bowiem, że w tej formie można prowadzić postępowanie jedynie o występki zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 5. Chodzi tu o zagrożenie wynikające z sankcji danej normy bez uwzględniania przepisów wpływających na możliwości podwyższenia górnej granicy zagrożenia.²³ w sytuacji kumulatywnego zbiegu przepisów prowadzenie dochodzenia uzależnione jest od stwierdzenia, że wszystkie zbiegające się przepisy dotyczą czynów, co do których możliwe jest prowadzenie dochodzenia.²⁴

22 Zgodnie z art. 325b kpk dochodzenie prowadzi się w sprawach o przestępstwa należące do właściwości sądu rejonowego: 1) zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, z tym że w wypadku przestępstw przeciwko mieniu tylko wówczas, gdy wartość przedmiotu przestępstwa albo szkoda wyrządzona lub grożąca nie przekracza 200 000 zł; 2) przewidziane w art. 159, art. 254a i art. 262 § 2 Kodeksu karnego; 3) przewidziane w art. 279 § 1, art. 286 § 1 i 2 oraz w art. 289 § 2 Kodeksu karnego, jeżeli wartość przedmiotu przestępstwa albo szkoda wyrządzona lub grożąca nie przekracza 200 000 zł. Spośród spraw o przestępstwa wymienione w § 1 pkt 1 art. 325b kpk nie prowadzi się dochodzenia w sprawach o przestępstwa określone w art. 155, art. 156 § 2, art. 157a § 1, art. 165 § 2, art. 168, art. 174 § 2, art. 175, art. 181–184, art. 186, art. 201, art. 231 § 1 i 3, art. 240 § 1, art. 250a § 1–3, art. 265 § 3 oraz w rozdziale XXXVI, z wyjątkiem art. 297 i art. 300, i rozdziale XXXVII Kodeksu karnego.

23 J. Grajewski [w:] Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. 1, 2015, komentarz do art. 325b kpk.

24 Postanowienie SN z 30.06.2004 r., I KZP 8/04, OSNKW 2004/7–8, poz. 81, z glosą J. Koso-

Odrębnie potraktowano występki przeciwko mieniu (niezależnie od tych, które mocą przewidzianego zagrożenia kwalifikują się do dochodzenia), ustawodawca dodatkowo przewidział, że w zakres dochodzenia wchodzi występkę ujęte w art. 279 k.k. (kradzież z włamaniem), art. 286 § 1 i 2 k.k. (oszustwo) i art. 289 § 2 k.k. (zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia połączony z przełamaniem zabezpieczeń). W przypadku jednak wszystkich przestępstw przeciwko mieniu dochodzenie jest wyłączone wówczas, gdy wartość mienia przekracza 200 000 zł (arg. z art. 325b § 1 pkt 1 i 3). Zaznaczyć należy, iż czyny wyłączone z rozdziału XXXVI k.k. (art. 297 i 300 k.k.) są przestępstwami, w których jednym z przedmiotów ochrony jest mienie. Tym samym w zakresie wskazanych przestępstw decydująca o przyjęciu jako dopuszczalnej formy postępowania przygotowawczego dochodzenia jest zawsze wartość mienia. Co do czynu z art. 300 k.k. jest nią nie wysokość ciążących zobowiązań, ale wartość przedmiotu wyjętego spod egzekucji czy przetransferowanego poza składniki danego majątku.

W piśmiennictwie przyjmuje się, że u podstaw włączenia określonego katalogu spraw w zakres dochodzenia leżał nieskomplikowany charakter spraw wymienionych w art. 325b § 1 pkt 1 kpk.²⁵ Są to przestępstwa: z art. 159 k.k. (udział w bójce z użyciem niebezpiecznego narzędzia); z art. 254a k.k. (zabieranie, niszczenie, uszkodzanie lub czynienie niezdatnym do użytku elementu wchodzącego w skład sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, ciepłowniczej, elektroenergetycznej, gazowej, telekomunikacyjnej albo linii kolejowej, tramwajowej, trolejbusowej lub linii metra).

Wydaje się, że dopuszczenie możliwości sporządzenia aktu oskarżenia bez uzasadnienia we wszystkich sprawach, w których postępowanie przygotowawcze prowadzone było w formie dochodzenia jest zbyt daleko posuniętym rozwiązaniem. Należałoby jeszcze wprowadzić dodatkowe przesłanki takie jak wskazane powyżej okoliczności w postaci nieskomplikowanego ani prawnie, ani dowodowo charakteru sprawy oraz gdy okoliczności popełnienia czynu i sprawstwo oskarżonego nie budzą wątpliwości, zwłaszcza gdy on sam nie kwestionuje tego sprawstwa.

4. PODMIOTY UPRAWNIONE DO SPORZĄDZANIA UPROSZCZONEGO AKTU OSKARŻENIA

Można wyróżnić trzy rodzaje podmiotów uprawnionych do sporządzania uproszczonego lub skróconego aktu oskarżenia, pierwszy rodzaj to prokurator, drugi rodzaj Policja i inne organy uprawnione obok Policji do prowadzenia dochodzeń, na podstawie art. 312 kpk., a trzeci rodzaj to organy uprawnione do wnoszenia i popierania oskarżeń przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzone było dochodzenie, na podstawie art. 325d.

Podział taki wynika z faktu odmiennego zakresu kompetencji tych organów odnośnie aktu oskarżenia. Prokurator ma kompetencje do sporządzenia i samodzielnego wnoszenia aktu oskarżenia we wszystkich sprawach. Policja oraz organy Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Krajowej Administracji Skarbowej i Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz Żandarmerii Wojskowej mają jedynie

nogi, Prok. i Pr. 2005/2, s. 115–118.

25 T. Grzegorzczak, *Kodeks*, 2008, s. 695; J. Grajewski [w:] Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. 1, 2015, komentarz do art. 325b kpk.

prawo do sporządzenia uproszczonego lub skróconego aktu oskarżenia w sprawach, w których prowadzone było dochodzenie i nie mają kompetencji do jego samodzielnego wnoszenia do sądu. Akt oskarżenia sporządzony przez Policję oraz organy Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Krajowej Administracji Skarbowej i Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz Żandarmerii Wojskowej wymaga zatwierdzenia i wniesienia do sądu przez prokuratora (art. 331 § 1 k.p.k.). Obowiązek zatwierdzenia aktu oskarżenia przez prokuratora stanowi gwarancję, że nikt nie będzie pociągany do odpowiedzialności karnej bez podstaw faktycznych i prawnych, gdyż nadzór nad tym sprawuje prokurator.²⁶ Zakres spraw, w których akt oskarżenia mogą wnosić organy nieprokuratorskie jest ograniczony i wynika ze specyfiki tych organów i prowadzonych przez spraw. Jako przykłady można wskazać uprawnienia strażników Państwowej Straży Łowieckiej do prowadzenia dochodzeń oraz wnoszenia i popierania aktu oskarżenia, jeżeli przedmiotem przestępstwa jest zwierzyna oraz uprawnienia strażników leśnych do prowadzenia dochodzeń oraz wnoszenia i popierania aktów oskarżenia, jeżeli przedmiotem przestępstwa jest drzewo lub drewno pochodzące z lasów stanowiących własność Skarbu Państwa, w trybie i na zasadach określonych w Kodeksie postępowania karnego.

Wątpliwości może budzić kwestia jaki charakter ma uproszczony akt oskarżenia sporządzony przez Policję oraz organy Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Krajowej Administracji Skarbowej i Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz Żandarmerii Wojskowej, w sytuacji gdy nie został zatwierdzony przez prokuratora. Skoro jest to decyzja procesowa, która bezwzględnie wymaga zatwierdzenia przez prokuratora, to bez takiego zatwierdzenia nie może wywoływać żadnych skutków procesowych. Nie jest to co prawda projekt decyzji procesowej, ale nie jest to też decyzja procesowa, która mogłaby wywołać określone skutki procesowe. Uproszczony akt oskarżenia, bez zatwierdzenia przez prokuratora, złożony w sądzie bezpośrednio przez Policję lub organy Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Krajowej Administracji Skarbowej lub Żandarmerii Wojskowej, traktowany być musi zatem jak żądanie nieuprawnionego oskarżyciela i nie wywołuje skutków prawnych. Jediną konsekwencją może być umorzenie postępowania z uwagi na brak skargi uprawnionego oskarżyciela.²⁷

Forma i sposób zatwierdzenia uproszczonego lub skróconego aktu oskarżenia nie zostały uregulowane w sposób ustawowy. Brak ustawowego wymogu co do szczególnej formy zatwierdzenia uproszczonego lub skróconego aktu oskarżenia może prowadzić do wniosku, że jego forma ma charakter dowolny, choć z zasady pisemności obowiązującej w postępowaniu przygotowawczym wynika wymóg by zatwierdzenie przybrało postać pisemną²⁸. Sposób zatwierdzenia został uregulowany w § 243 Regulaminu urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury, zgodnie z którym zatwierdzanie decyzji procesowych sporządzonych przez Policję lub inne uprawnione organy następuje na oryginale i odpisie dokumentu, ze wskazaniem imienia, nazwiska i stanowiska służbowego prokuratora oraz daty. Odpis

26 M. Siewierski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 1 grudnia 1956 roku*, III KZ 120/56, OSPiKA 1958, nr 3, s. 170.

27 W. Grzeszczyk, *Tryb uproszczony w postępowaniu przygotowawczym*, Warszawa 1974, s. 74 oraz M. Siewierski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 1 grudnia 1956 roku*, III KZ 120/56, OSPiKA 1958, nr 3, s. 168–169.

28 R.A. Stefański, [w:] Gostyński Z. [red.], *Kodeks postępowania karnego*, Komentarz, Warszawa 2004, s. 495.

zatwierdzonego dokumentu załącza się do akt podręcznych. Zatem zatwierdzenie uproszczonego aktu oskarżenia sporządzonego przez Policję może nastąpić poprzez umieszczenie na samym akcie oskarżenia adnotacji o treści „zatwierdzam” oraz podpisu ze wskazaniem stanowiska służbowego prokuratora zatwierdzającego, albo przez przesłanie przez prokuratora do sądu aktu oskarżenia sporządzonego przez Policję lub organy Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Krajowej Administracji Skarbowej i Centralnego Biura Antykorupcyjnego lub Żandarmerii Wojskowej wraz z pismem przewodnim podpisanym przez prokuratora.

W doktrynie prezentowane są rozbieżne poglądy na temat skutków złożenia w sądzie przez prokuratora pisma przewodniego kierującego do sądu uproszczony akt oskarżenia sporządzonego przez Policję bez zatwierdzenia przez prokuratora. Z jednej strony wskazuje się, że sam fakt przesłania przez prokuratora aktu oskarżenia pozwala na wnioskowanie, że treść aktu oskarżenia jest prokuratorowi znana i przez niego akceptowana,²⁹ co należy traktować jako dorozumiane zatwierdzenie uproszczonego aktu oskarżenia przez prokuratora.³⁰ Stanowisko takie znajduje potwierdzenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, który wyraził pogląd, że: „Nie byłoby żadnej słusznej racji do możliwości wyrażenia woli prokuratora nie na samym akcie oskarżenia, lecz w oddzielnym piśmie dołączonym do aktu oskarżenia. Pismem takim może być, tzw. pismo przewodnie, przy którym prokurator, zamiast prostego złożenia, przesyła akt oskarżenia sądowi. W jednym i drugim przypadku – złożenia i przesłania – akt oskarżenia uważany być musi za prawidłowy co do postaci, w jakiej ma być do sądu wniesiony.”³¹

Z drugiej strony wskazuje się, że samo wniesienie przez prokuratora aktu oskarżenia do sądu, bez jego pisemnego zatwierdzenia nie powoduje dorozumianego zatwierdzenia tego aktu.³² W takim wypadku, jeśli istnieją wątpliwości co do woli prokuratora złożenia aktu oskarżenia w sądzie, podlega on zwrotowi w trybie art. 337 § 1 kpk. Uchybienie to może być konwalidowane przez późniejsze zatwierdzenie aktu oskarżenia lub popieranie przez prokuratora oskarżenia na rozprawie głównej.³³ Należy opowiedzieć się za pierwszym z tych poglądów, bowiem kierując do sądu pismo przewodnie składające uproszczony akt oskarżenia prokurator jednoznacznie wyraża swoją wolę ścigania przed sądem osoby wskazanej w uproszczonym akcie oskarżenia za zarzucany jej czyn, a bezwzględny wymóg zatwierdzenia uproszczonego aktu oskarżenia na samym akcie byłby nadmiernym i nieuzasadnionym formalizmem.

Z kolei brak pod uproszczonym aktem oskarżenia podpisu sporządzającego go funkcjonariusza Policji albo Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Krajowej Administracji Skarbowej lub Centralnego Biura Antykorupcyjnego lub Żandarmerii Wojskowej, nawet w przypadku zatwierdzenia takiego pisma przez prokuratora, powoduje, że pismo takie pozostaje tylko projektem aktu oskarżenia i nie może wywołać skutków prawnych.³⁴ W świetle powyższego nie zasługuje na aprobatę

29 Postanowienie SN z dnia 1 grudnia 1956 roku, III KZ 120/56, OSPiKA 1958, nr 3, poz. 81.

30 R.A. Stefański, *Dochodzenie po nowelizacji kodeksu postępowania karnego w 2003 r.* Prok i Pr. 2003, z. 4, s. 60; T. Świt, *Postępowanie uproszczone w procesie karnym*, Warszawa 1972, s. 108.

31 Postanowienie SN z dnia 14 lutego 1957 roku, III Ko 127/56, niepubl.

32 P. Piszczek, *Postępowanie uproszczone w polskim procesie karnym. Model kodeksowy*. Olsztyn 2004, s. 198.

33 W. Grzeszczyk, *Tryb uproszczony w postępowaniu przygotowawczym*, Warszawa 1974, s. 75.

34 R.A. Stefański, [w:] Gostyński Z. [red.], *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, Warszawa 2004, s. 495.

stanowisko Sądu Najwyższego, że „tego rodzaju akt oskarżenia może stanowić podstawę do wszczęcia postępowania sądowego, pod warunkiem, że został zatwierdzony i wniesiony do sądu przez prokuratora, który składając podpis pod aktem oskarżenia wyraził wolę ścigania określonej osoby”.³⁵ Nie można też zgodzić się z poglądem Sądu Najwyższego, że „akt oskarżenia sporządzony przez osobę lub organ nieuprawniony, zyskuje w pełni znaczenie aktu oskarżenia jako żądanie uprawnionego oskarżyciela, jeżeli treść tego pisma odpowiada warunkom formalnym wymagany dla aktu oskarżenia i znajduje się pod nim podpis prokuratora, wskazujący niedwuznacznie na wolę ścigania oskarżonego”.³⁶

Kolejnym zagadnieniem problemowym co do uproszczonego aktu oskarżenia sporządzonego przez nieprokuratorskie organy dochodzenia, jest kwestia przesłanek determinujących lub przynajmniej umożliwiających prokuratorowi jego niezatwierdzenie. Takie niezatwierdzenie może rodzić różnorakie konsekwencje procesowe. Prokurator nie zatwierdzając uproszczonego aktu oskarżenia sporządzonego przez Policję lub inne nieprokuratorskie organy dochodzenia może: 1. sporządzić własny akt oskarżenia, który może mieć postać zwykłego lub uproszczonego aktu oskarżenia; 2. sporządzić postanowienie o umorzeniu dochodzenia; 3. zwrócić sprawę Policji lub innemu nieprokuratorskiemu organowi dochodzenia z poleceniem sporządzenia postanowienia o umorzeniu dochodzenia; 4. zwrócić sprawę Policji lub innemu nieprokuratorskiemu organowi dochodzenia z poleceniem sporządzenia poprawionego lub uzupełnionego aktu oskarżenia; 5. zwrócić sprawę Policji lub innemu nieprokuratorskiemu organowi dochodzenia z poleceniem kontynuowania dochodzenia.

Straż Graniczna ma kompetencje do prowadzenia postępowań przygotowawczych i sporządzania uproszczonych aktów oskarżenia jedynie w enumeratywnie wymienionych sprawach określonych w art. art. 1 ust. 2 pkt 4 oraz ust. 2a Ustawy o Straży Granicznej.³⁷

35 Uchwała SN z dnia 6 czerwca 1968 roku, VI KZP 13/68, OSNPG 1968, nr 7, poz. 85.

36 Uchwała SN z dnia 25 sierpnia 1960 roku, VI Ko 33/60, OSPiKA 1961, nr 6, poz. 173 z glosą A. Wernerowej OSPiKA 1961 nr 6, s. 365–368.

37 Ustawa o Straży Granicznej z dnia 12 października 1990 r. (tj. z dnia 8 grudnia 2017 r. Dz. U. z 2017 r., poz. 2365) – Zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 oraz ust. 2a Ustawy o Straży Granicznej, do zadań Straży Granicznej należy: rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców, w zakresie właściwości Straży Granicznej, a w szczególności: a) przestępstw i wykroczeń dotyczących zgodności przekraczania granicy państwowej z przepisami, związanych z jej oznakowaniem, wykonywaniem pracy przez cudzoziemców, prowadzeniem działalności gospodarczej przez cudzoziemców oraz powierzaniem wykonywania pracy cudzoziemcom, a także przestępstw określonych w art. 270–276 kk, dotyczących wiarygodności dokumentów uprawniających do przekraczania granicy państwowej, dokumentów uprawniających do pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub dokumentów wymaganych do ich wydania, b) przestępstw skarbowych i wykroczeń skarbowych wymienionych w art. 134 § 1 pkt 1 kks, c) przestępstw i wykroczeń pozostających w związku z przekraczaniem granicy państwowej lub przemieszczaniem przez granicę państwową towarów oraz wyrobów akcyzowych podlegających obowiązkowi oznaczania znakami akcyzy, jak również przedmiotów określonych w przepisach o broni i amunicji, o materiałach wybuchowych, o prekursorach materiałów wybuchowych podlegających ograniczeniom, o ochronie dóbr kultury, o narodowym zasobie archiwalnym, o przeciwdziałaniu narkomanii oraz o ewidencji ludności i dowodach osobistych, d) przestępstw i wykroczeń określonych w ustawie z 12.12.2013 r. o cudzoziemcach oraz w ustawie z 13.6.2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1836 ze zm. i 2003 oraz z 2017 r. poz. 60), przestępstw przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu oraz przestępstw i wykroczeń przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, pozostających w związku z wykonywaniem komunikacji lotniczej, f) przestępstw określonych w art. 228, 229 i 231 kk, popełnionych przez pracowników Straży Granicznej w związku z wykonywaniem czynności służbowych, g) przestępstw określonych w art. 229 kk, popełnionych przez osoby niebędące funkcjonariuszami lub pracownikami Straży Granicznej w związku z wykonywaniem czynności służbowych przez funkcjonariuszy lub

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego również ma określony w ustawie o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego zamknięty zakres przedmiotowy przestępstw, co do których ma uprawnienia do prowadzenia postępowań przygotowawczych oraz do sporządzania uproszczonych aktów oskarżenia.

Kwestia właściwości ABW do ścigania określonej kategorii przestępstw stała się przedmiotem orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego,³⁸ który uznał, że art. 5 ust. 1 pkt 2 lit. b ABWU narusza standardy demokratycznego państwa prawnego, wynikające z Konstytucji i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Jak stwierdził Trybunał Konstytucyjny, niemożność identyfikacji typów przestępstw, określonych przez ustawę karną, cechująca wskazany wyżej przepis, powoduje w konsekwencji uchybienie dotyczące art. 27 ust. 1 ustawy o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Z przepisu tego nie wynika bowiem, w związku z jakim typem przestępstwa, określonego przez ustawę karną, sąd zarządza kontrolę operacyjną, gdy powołuje się na zadania Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego – w zakresie rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania „przestępstw godzących w podstawy ekonomiczne państwa” – o których mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 lit. b ustawy o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Analogicznie zakres kompetencji pozostałych organów uprawnionych do prowadzenia dochodzeń i sporządzania uproszczonych aktów oskarżenia został określony w poszczególnych ustawach regulujących działalność takich organów jak Krajowej Administracji Skarbowej³⁹, Centralnego Biura Antykorupcyjnego⁴⁰, Żandarmerii

-
- pracowników Straży Granicznej, h) przestępstw określonych w art. 190, 222, 223 i 226 kk skierowanych przeciwko funkcjonariuszom Straży Granicznej podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, i) przestępstw określonych w art. 264a kk, przestępstw i wykroczeń określonych w ustawie z 15.6.2012 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2012 r. poz. 769) oraz wykroczeń określonych w ustawie z 20.4.2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1065 ze zm.), j) przestępstw określonych w art. 189a kk w art. 8 ustawy z 6.6.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.).
- 38 Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15.11.2010 r., SK 4/10, Z.U. 2010, Nr 9A, poz. 11.
- 39 Ustawa o Krajowej Administracji Skarbowej z dnia 16 listopada 2016 r. (tj. z 7 lutego 2018 r. Dz. U. z 1018 r. poz. 508) – Do zadań Krajowej Administracji Skarbowej należy, zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 13–16 ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej: a) rozpoznawanie, wykrywanie i zwalczanie przestępstw skarbowych i wykroczeń skarbowych, zapobieganie tym przestępstwom i wykroczeniom oraz ściganie ich sprawców; b) rozpoznawanie, wykrywanie i zwalczanie przestępstw i wykroczeń związanych z naruszeniem przepisów dotyczących towarów, którymi obrót podlega zakazom lub ograniczeniom na mocy przepisów prawa polskiego, przepisów prawa Unii Europejskiej lub umów międzynarodowych, zapobieganie tym przestępstwom i wykroczeniom oraz ściganie ich sprawców, jeżeli zostały ujawnione przez Służbę Celno-Skarbową; c) rozpoznawanie, wykrywanie i zwalczanie przestępstw określonych w art. 258, 270, 270a, 271, 271a, 273, 277a oraz w art. 286 § 1 oraz art. 299 kk, w związku z którymi nastąpiło uszczuplenie lub narażenie na uszczuplenie należności publicznoprawnej, zapobieganie tym przestępstwom oraz ściganie ich sprawców, jeżeli zostały ujawnione przez Krajową Administrację Skarbową; d) rozpoznawanie, wykrywanie i zwalczanie przestępstw określonych w: art. 228–231 kk, popełnionych przez osoby zatrudnione w jednostkach organizacyjnych Krajowej Administracji Skarbowej albo funkcjonariuszy, w związku z wykonywaniem czynności służbowych; w art. 229 kk, popełnionych przez osoby niezatrudnione w jednostkach organizacyjnych Krajowej Administracji Skarbowej albo niebędące funkcjonariuszami, w związku z wykonywaniem czynności służbowych przez osoby zatrudnione w jednostkach organizacyjnych Krajowej Administracji Skarbowej albo funkcjonariuszy; w art. 190, 222, 223 i 226 kk, skierowanych przeciwko osobom zatrudnionym w jednostkach organizacyjnych Krajowej Administracji Skarbowej albo funkcjonariuszom podczas pełnienia obowiązków służbowych lub w związku z ich pełnieniem – oraz zapobieganie tym przestępstwom i ściganie ich sprawców.
- 40 Ustawa o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym z dnia 9 czerwca 2006 r. z późn. zm. (tj. z dnia 29 września 2017 r. Dz.U. z 2017 r. poz. 1993) – Do zadań Centralnego Biura An-

Wojskowej⁴¹. Zmiana art. 312 kpk polegająca na dodaniu Żandarmerii Wojskowej do grupy organów, którym przysługują uprawnienia Policji nastąpiła na podstawie ustawy z 27.9.2013 r. na mocy której uchylony został także art. 663 kpk, regulujący dotychczas analogicznie uprawnienia tego organu w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych.

tykorusyjnego, zgodnie z art. 2 ust. 1 ustawy o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, należy rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw przeciwko: a) działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego, określonych w art. 228–231 kk, a także o którym mowa w art. 14 ustawy z 21.8.1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1393); b) wymiarowi sprawiedliwości, określonych w art. 232, 233, 234, 235, 236 § 1 i art. 239 § 1 kk, wyborom i referendum, określonym w art. 250a kk, porządkowi publicznemu, określonych w art. 258 kk, wiarygodności dokumentów, określonych w art. 270–273 kk i art. 277a § 1 kk, mieniu, określonych w art. 286 KK, obrotowi gospodarczemu, określonych w art. 296–297, 299 i 305 kk, obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi, określonych w art. 310 kk, a także o których mowa w art. 585–592 ksh oraz określonych w art. 179–183 ustawy z 29.7.2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1768), jeżeli pozostają w związku z korupcją lub działalnością godzącą w interesy ekonomiczne państwa; c) finansowaniu partii politycznych, określonych w art. 49d i 49f ustawy z 27.6.1997 r. o partiach politycznych (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 876 i 1089), jeżeli pozostają w związku z korupcją, d) obowiązkom podatkowym i rozliczeniom z tytułu dotacji i subwencji, określonych w rozdziale 6 kks, jeżeli pozostają w związku z korupcją lub działalnością godzącą w interesy ekonomiczne państwa, e) zasadom rywalizacji sportowej, określonych w art. 46–48 ustawy z 25.6.2010 r. o sporcie (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1463 i 1600), f) obrotowi lekami, środkami spożywcymi specjalnego przeznaczenia żywieniowego, wyrobami medycznymi określonymi w art. 54 ustawy z 12.5.2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1536 i 1579 oraz z 2017 r. poz. 1200 i 1458) – oraz ściganie ich sprawców.

- 41 Ustawa o Żandarmerii Wojskowej i Wojskowych Organach Porządkowych z dnia 24 sierpnia 2001 r. (tj. z dnia 7 lutego 2018 r. poz. 430) – Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 4 i 5 ustawy o Żandarmerii Wojskowej i Wojskowych Organach Porządkowych do zadań Żandarmerii Wojskowej należy wykrywanie przestępstw i wykroczeń, w tym skarbowych, popełnionych przez osoby, o których mowa w art. 3 ust. 2 tej ustawy, to jest: 1) żołnierzy pełniących czynną służbę wojskową; 2) żołnierzy niebędących w czynnej służbie wojskowej w czasie noszenia przez nich mundurów oraz odznak i oznak wojskowych; 3) pracowników zatrudnionych w jednostkach wojskowych: a) w związku z ich zachowaniem się podczas pracy w tych jednostkach, b) w związku z popełnieniem przez nich czynu zabronionego przez ustawę pod groźbą kary, wiążącego się z tym zatrudnieniem; 4) osób przebywających na terenach lub w obiektach jednostek wojskowych; 4a) osób przebywających na terenach lub w obiektach placówek zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej; 4b) osób stwarzających lub mogących stwarzać zagrożenie dla osoby ochranianej; 5) innych osób niż określone w pkt 1–4, podlegających orzecznictwu sądów wojskowych albo jeżeli wynika to z odrębnych przepisów; 6) osób niebędących żołnierzami, jeżeli współdziałają z osobami, o których mowa w pkt 1–5, w popełnieniu czynu zabronionego przez ustawę pod groźbą kary albo też jeżeli dokonują czynów zagrażających dyscyplinie wojskowej albo czynów przeciwko życiu lub zdrowiu lub zdrowiu żołnierza albo mieniu wojskowemu; 7) żołnierzy sił zbrojnych państw obcych, przebywających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz członków ich personelu cywilnego, jeżeli pozostają w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, o ile umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, nie stanowi inaczej. Do zadań Żandarmerii Wojskowej należy ujawnianie i ściganie sprawców oraz ujawnianie i zabezpieczanie dowodów przestępstw i wykroczeń wymienionych powyżej, a także zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń przez osoby. Zgodnie z art. 3ust. 2 ustawy o Żandarmerii Wojskowej i Wojskowych Organach Porządkowych Żandarmeria Wojskowa jest właściwa wobec: żołnierzy pełniących czynną służbę wojskową; żołnierzy niebędących w czynnej służbie wojskowej w czasie noszenia przez nich mundurów oraz odznak i oznak wojskowych; pracowników zatrudnionych w jednostkach wojskowych: w związku z ich zachowaniem się podczas pracy w tych jednostkach, w związku z popełnieniem przez nich czynu zabronionego przez ustawę pod groźbą kary, wiążącego się z tym zatrudnieniem; osób przebywających na terenach lub w obiektach jednostek wojskowych; osób przebywających na terenach lub w obiektach placówek zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej; osób stwarzających lub mogących stwarzać zagrożenie dla osoby ochranianej; innych osób, podlegających orzecznictwu sądów wojskowych albo jeżeli wynika to z odrębnych przepisów; osób niebędących żołnierzami, jeżeli współdziałają w popełnieniu czynu zabronionego przez ustawę pod groźbą kary albo też jeżeli dokonują czynów zagrażających dyscyplinie wojskowej albo czynów przeciwko życiu lub zdrowiu żołnierza albo mieniu wojskowemu; żołnierzy sił zbrojnych państw obcych, przebywających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz członków ich personelu cywilnego, jeżeli pozostają w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, o ile umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, nie stanowi inaczej.

Uprawnienia Policji przysługują także na mocy przepisów szczególnych – odrębnych ustaw – organom wymienionym w Prawie łowieckim⁴² – Strażnicy Państwowej Straży Łowieckiej, w ustawie o lasach⁴³ – strażnicy leśni, a także wymienionym w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 22 września 2015 r. sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom⁴⁴), wydanym na podstawie art. 325d kpk. Chodzi w szczególności o organy; Inspekcji Handlowej i Państwowej Inspekcji Sanitarnej oraz o Prezesa Urzędu Komunikacji Elektronicznej w zakresie w jakim organy te uprawnione są do prowadzenia dochodzenia.

Zgodnie z art. 325d kpk Minister Sprawiedliwości w porozumieniu z właściwymi ministrami określi, w drodze rozporządzenia, organy uprawnione obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organy uprawnione do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakres spraw zleconych tym organom, mając na uwadze określony przez ustawę zakres kompetencji tych organów.

Należą do nich:

- a) organy Inspekcji Handlowej w sprawach o ujawnione przez nie w czasie przeprowadzania kontroli przestępstwa określone w art. 43 ust. 1 i 2 oraz w art. 45³ ust. 1 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi⁴⁵ oraz w art. 38 ustawy o Inspekcji Handlowej⁴⁶;
- b) organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej w sprawach o przestępstwa określone w art. 37b ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej,⁴⁷ w art. 96–99 ustawy o bezpieczeństwie żywności i żywienia⁴⁸, w art. 14 ust. 3 ustawy o kosmetykach⁴⁹ oraz w art. 31–34, art. 36–40, art. 50 i art. 51 ustawy o substancjach chemicznych i ich mieszaninach⁵⁰;

42 Ustawa z 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1295 ze zm.). Zgodnie z art. 39 ust. 2 pkt 7 Prawa łowieckiego Strażnicy Państwowej Straży Łowieckiej mają prawo do prowadzenia dochodzeń oraz wnoszenia i popierania aktu oskarżenia, jeżeli przedmiotem przestępstwa jest zwierzyna, w trybie i na zasadach określonych w Kodeksie postępowania karnego.

43 Ustawa z 28 września 1991 r. o lasach (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 788 ze zm.). Zgodnie z art. 47 ust. 2 pkt 7 ustawy o lasach strażnicy leśni mają prawo do prowadzenia dochodzeń oraz wnoszenia i popierania aktów oskarżenia, jeżeli przedmiotem przestępstwa jest drzewo lub drewno pochodzące z lasów stanowiących własność Skarbu Państwa, w trybie i na zasadach określonych w Kodeksie postępowania karnego.

44 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22 września 2015 r. sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (tj. Dz.U. z 2018 r. poz. 522).

45 Ustawa z 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 487 z 2017 r. poz. 2245 i 2439 oraz z 2018 r. poz. 310)

46 Ustawa z 15 grudnia 2000 r. o Inspekcji Handlowej (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1063 i 2056).

47 Ustawa z 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1261 i 2111 oraz z 2018 r. poz. 138).

48 Ustawa z 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 149 i 60).

49 Ustawa z 30 marca 2001 r. o kosmetykach (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 475).

50 Ustawy z 25 lutego 2011 r. o substancjach chemicznych i ich mieszaninach (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 143).

- c) Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej w sprawach o przestępstwa określone w art. 208 ust. 2 Prawa telekomunikacyjnego⁵¹ – na podstawie § 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom.⁵²

Uprawnienia do wnoszenia i popierania aktu oskarżenia przed sądem I instancji przysługują także organom Straży Granicznej w sprawach o przestępstwa określone w art. 264 § 2, art. 264a § 1, art. 270, art. 271 § 1 i 2 oraz w art. 272–277 KK, w art. 464 ustawy o cudzoziemcach⁵³, w art. 125 ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁴ oraz w art. 9 i art. 10 ust. 1 i 2 ustawy o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁵ – na podstawie § 2 ust. 1 i 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22 września 2015 r.

Uprawnienia do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach o przestępstwa określone w art. 77–79 ustawy o rachunkowości⁵⁶ przysługują także: naczelnikowi urzędu celno-skarbowego – w sprawach z zakresu kontroli celno-skarbowej oraz naczelnikowi urzędu skarbowego – w pozostałych sprawach z tym, że przepisów tych nie stosuje się, jeżeli akt oskarżenia wnosi i popiera prokurator (§ 2 ust. 2a pkt 1 i 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22 września 2015 r. w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom.).

Organy te nie są uprawnione do zaskarżenia wyroków sądów I instancji, gdyż uprawnienia takie nie mieszczą się w granicach ustawowego upoważnienia wynikających z art. 325d kpk.⁵⁷

5. WNIOSKI

Kodeksowe uregulowanie instytucji uproszczonego aktu oskarżenia wzbudza uzasadnione kontrowersje. Kwestią rodzącą szczególne wątpliwości są przesłanki umożliwiające skrócenie skargi oskarżyciela publicznego. Obowiązujące unormowanie przepisu art. 332 § 3 k.p.k. należałoby ocenić jako niezadowalające, bowiem poza kryterium przedmiotowym, brak jest doprecyzowania kryteriów uzasadniających

51 Ustawa z 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1907 i 2201 oraz z 2018 r. poz. 106 i 138).

52 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22 września 2015 r. sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (tj. Dz.U. z 2018 r. poz. 522).

53 Ustawa z 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 2206 i 2282 oraz z 2018 r. poz. 107 i 138).

54 Ustawy z 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 51 i 107.).

55 Ustawy z 15 czerwca 2012 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2012 r. poz. 769).

56 Ustawy z 29 września o rachunkowości (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1047 ze zm.).

57 Uchwała SN z 5.11.1970 r., VI KZP 44/70, OSNKW 1970, Nr 12, poz. 166.

rezygnację z uzasadnienia aktu oskarżenia. Ponadto obecny kształt normatywny art. 332 § 3 k.p.k. nie daje wystarczających gwarancji tego, że odstąpienie od sporządzenia uzasadnienia będzie następować rzeczywiście wtedy, gdy takie uzasadnienie nie jest z punktu widzenia zebranego w sprawie materiału konieczne. Akt oskarżenia może nie zawierać uzasadnienia tylko i wyłącznie w sprawach zakończonych w formie dochodzenia. Nie wydaje się jednak, aby to kryterium było wystarczające i prawidłowe. Co prawda, co do zasady dochodzenie prowadzone jest co do czynów o stosunkowo niezbyt znacznej szkodliwości społecznej, ale nie sposób przyjąć, że łagodniejsze ustawowe zagrożenie karą za dane przestępstwo lub mniejsza wartość przedmiotu przestępstwa są wystarczającymi przesłankami do odstąpienia od uzasadnienia aktu oskarżenia. Przedmiotem dochodzenia mogą być i sprawy dowodowo jednoznaczne, jak i dowodowo złożone. Trudno znaleźć uzasadnienie dla odstąpienia od uzasadniania aktu oskarżenia w sprawie, w której materiał dowodowy wymaga pogłębionej analizy.⁵⁸ Celem instytucji uproszczonego aktu oskarżenia jest uproszczenie i przyspieszenie postępowania, jednak nie może się ono odbywać kosztem zagwarantowania oskarżonemu prawa do obrony. Brak uzasadnienia aktu oskarżenia powinien mieć charakter wyjątkowy i być dopuszczalny jedynie w sprawach o wyjątkowo prostym i nie budzącym wątpliwości charakterze tak pod względem faktycznym jak i oceny prawnej. Za taką argumentacją przemawia fakt, że akt oskarżenia bez uzasadnienia pozbawiony jest elementu dyscyplinującego oskarżyciela w zakresie prowadzenia postępowania i dbałości o prawidłowość rozumowania będącego podstawą dla konkluzji aktu oskarżenia. Wreszcie uproszczony akt oskarżenia nie spełnia funkcji gwarancyjnej, umożliwiającej oskarżonemu przygotowanie się do obrony.⁵⁹ Oskarżony ma bowiem prawo do otrzymania szczegółowej informacji o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia.⁶⁰ Brak uzasadnienia aktu oskarżenia znacząco utrudnia oskarżonemu wnioskowanie na jakich podstawach faktycznych i prawnych opiera się oskarżenie oraz jaka jest argumentacja oskarżyciela i jego interpretacja zgromadzonego materiału dowodowego, co może znacząco ograniczać zapewnienie oskarżonemu należytego przygotowania się do obrony. Z tych też względów odstąpienie od uzasadnienia aktu oskarżenia powinno być wyjątkiem, a nie regułą. Należałoby postulować doprecyzowanie przesłanek ustawowych odstąpienia od sporządzania uzasadnienia aktu oskarżenia poprzez wskazanie, że jest to możliwe tylko w sytuacji gdy okoliczności popełnienia zarzucanego czynu nie budzą wątpliwości w świetle zebranego materiału dowodowego oraz gdy oskarżony nie kwestionuje swojego sprawstwa.

Wątpliwości budzi także zróżnicowanie uprawnień nieprokuratorских organów, na takie które bez zatwierdzenia przez prokuratora nie mogą same wnosić i popierać aktu oskarżenia, a sporządzona przez nich decyzja procesowa wymaga zatwierdzenia i wniesienia do sądu przez prokuratora oraz na takie, które mogą samodzielnie sporządzać, wnosić i popierać uproszczone akty oskarżenia bez zatwierdzenia przez prokuratora. Zróżnicowanie takie nie znajduje racjonalnego wytłumaczenia i dla zabezpieczenia wnoszenia merytorycznie i formalnie zweryfikowanych skarg zasadniczych, uzasadnione byłoby, aby we wszystkich sprawach, w których możliwe jest sporządzenie uproszczonego aktu oskarżenia, niezależnie od tego jaki organ go sporządził konieczne było zatwierdzenie go i wniesienie go do sądu przez prokuratora.

58 W. Jasiński, *Skrócony akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2007, nr 6, s. 70–71.

59 E. Samborski, *Glosa do uchwały z dnia 20 czerwca 2004 r. (I KZP 10/04)*, Przegląd Sądowy 2005, nr 4, s. 184.

60 Art. 6 ust. 3 lit. a Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES:

1. Cieślak M., *Wprowadzenie do nauki polskiego procesu karnego*, Kraków 1961,
2. Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971,
3. Eichstaedt K.Z., *Komentarz do art. 487 kpk*, Lex 2013, teza 1 do art. 487,
4. Furmankiewicz H. Majster M., Penner L., *Akty oskarżenia i rewizje. Zasady sporządzania i przykłady*. Warszawa, 1957.
5. Grajewski J., (w:) Grajewski [red.], Paprzycki L.K., Steinborn S., *Kodeks Postępowania Karnego. Komentarz, t. I*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2006
6. Grzegorzczak T., *Wniosek o rozpoznanie sprawy w postępowaniu przyspieszonym jako surrogat aktu oskarżenia* [w:] pod redakcją Gerecka-Zołyńska A., Górecki P., Paluszkiwicz H., Wiliński P., *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*. Warszawa 2008,
7. Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Warszawa 2014,
8. Grzeszczyk W., *Tryb uproszczony w postępowaniu przygotowawczym*, Warszawa 1974,
9. Jasiński W., *Skrócony akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2007, nr 6,
10. Jeznach M., *Akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 2006, nr 11,
11. Kalinowski S., *Polski proces karny w zarysie*. Warszawa 1979,
12. Kegel Z [w:] Lipczyńska M., Kordik A, Kegel Z., Świda-Łagiewska Z., *Polski proces karny*, Warszawa-Wrocław 1975,
13. Kosonoga J., *Glosa do postanowienia SN z 30.06.2004 r.*, I KZP 8/04, OSNKW 2004/7-8, poz. 81., Prok. i Pr. 2005/2,
14. Kruk E., *Skarga oskarżycielska jako przejaw realizacji prawa do oskarżania uprawnionego oskarżyciela w polskim procesie karnym*, Lublin 2016,
15. Kulesza C. [w:] Kruszyński P. (red.), *Wykład prawa karnego procesowego*, Białystok 2003,
16. Mioduski K., *Akt oskarżenia*, WPP 1953, nr 3,
17. Młynarczyk Z., *Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym. Akt oskarżenia*, Prok. i Pr. 1995, nr 10,
18. Niedzielak P., Petryna K. [w:] Kryże A., Niedzielak P., Petryna K., Wirzman T.E., *Kodeks postępowania karnego. Praktyczny komentarz z orzecznictwem*, Warszawa 2001,
19. Osowska D. [w:] Bulsiewicz A., Jeż-Ludwichowska M., Kala D., Osowska D., Lach A., *Przebieg procesu karnego*, Toruń 2003,
20. Piszczek P., *Postępowanie uproszczone w polskim procesie karnym. Model kodeksowy*. Olsztyn 2004,
21. Samborski E., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 czerwca 2004 r.* (I KZP 10/04), Przegląd Sądowy 2005, nr 4,
22. Samborski E., *Zarys metodyki pracy prokuratora*, Warszawa 2007,
23. Siewierski M., *Glosa do postanowienia SN z dnia 1 grudnia 1956 roku*, III KZ 120/56, OSPiKA 1958, nr 3,
24. Stachowiak S., *Skarga uprawnionego oskarżyciela jako dodatnia przestępstwa procesowa*. RPEFiS, Warszawa-Poznań 1974, z. 1.
25. Stachowiak S. [w:] K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*. Katowice 2005,
26. Stefański R.A., *Dochodzenie po nowelizacji kodeksu postępowania karnego w 2003 r.* Prok i Pr. 2003, z. 4,
27. Stefański R.A., *Kodeks postępowania karnego z orzecznictwem i piśmiennictwem (za lata 1998-2003)*, Toruń 2004,
28. Stefański R.A. [w:] Z. Gostyński [red.] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Warszawa 2004,
29. Świt T., *Postępowanie uproszczone w procesie karnym*, Warszawa 1972,
30. Tylman J. [w:] T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2009,
31. Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2005,
32. Waltoś S., *Akt oskarżenia w procesie karnym*, Warszawa 1963,
33. Wernerowa A., *Glosa do Uchwały Sądu Najwyższego z dnia 25 sierpnia 1960 roku*, VI Ko 33/60, OSPiKA 1961, nr 6, poz. 173 z glosą OSPiKA 1961 nr 6,
34. Woliński S., *Akt oskarżenia*, Toruń 1946,

35. Zgryzek K., *Skargi zastępujące akt oskarżenia w polskim procesie karnym* [w:] pod redakcją Gerecka–Zołyńska A., Górecki P., Paluszkiwicz H., Wiliński P., *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*. Warszawa 2008,

Orzecznictwo:

36. Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 27 stycznia 2004 r. w sprawie Kyprianou przeciwko Cyprowi (numer skargi 73797/01) § 65–67 – HUDOC – baza orzeczeń ETPCz: <http://www.echr.coe.int/echr>.
37. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15.11.2010 r., SK 4/10, Z.U. 2010, Nr 9A, poz. 11,
38. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 25 sierpnia 1960 roku, VI Ko 33/60, OSPiKA 1961, nr 6, poz. 173,
39. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 6 czerwca 1968 roku, VI KZP 13/68, OSNPG 1968, nr 7, poz. 85,
40. Uchwała Sądu Najwyższego z 5 listopada 1970 r., VI KZP 44/70, OSNKW 1970, Nr 12, poz. 166,
41. Uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 czerwca 2004 r. (I KZP 10/04), Przegląd Sądowy 2005, nr 4
42. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 stycznia 1932 r. w sprawie II 3 K 1165/31 (Zb. O. IK 1932, poz. 75),
43. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 grudnia 2007 roku w sprawie II KK 88/05, OSNwSK 2007/2752,
44. Wyrok SA w Katowicach z dnia 8 kwietnia 1999 r. – II Aka 2/99, Prz. Orz. PA w Katowicach 1999,
45. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 1 grudnia 1956 roku, III KZ 120/56, OSPiKA 1958, nr 3, poz. 81,
46. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 1957 roku, III Ko 127/56, niepubl,
47. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13 listopada 2003 roku w sprawie WK 19/03, OSNwSK 2003 /1/2413,
48. Postanowienie Sądu Najwyższego z 30.06.2004 r., I KZP 8/04, OSNKW 2004/7–8, poz. 81,

Akty prawne:

49. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.1997.78.483 z dnia 16 lipca 1997 r.
50. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2. (Dz.U.1993.61.284 z dnia 10 lipca 1993 r.)
51. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 487 z 2017 r. poz. 2245 i 2439 oraz z 2018 r. poz. 310),
52. Ustawa z 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1261 i 2111 oraz z 2018 r. poz. 138),
53. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (tj. z dnia 8 grudnia 2017 r. Dz. U. z 2017 r., poz. 2365),
54. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 788 ze zm.),
55. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1047 ze zm.),
56. Ustawa z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1295 ze zm.),
57. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. –Kodeks karny (t.j. z dnia 21 sierpnia 2018 r. Dz.U.2018.1600),
58. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.),
59. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. –Kodeks postępowania karnego (t.j. z dnia 17 października 2017 r. Dz.U.2018.1987),
60. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 876 i 1089),

61. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1393),
62. Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o Inspekcji Handlowej (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1063 i 2056),
63. Ustawa z dnia 30 marca 2001 r. o kosmetykach (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 475),
64. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i Wojskowych Organach Porządkowych (tj. z dnia 7 lutego 2018 r. poz. 430)
65. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1836 ze zm. i 2003 oraz z 2017 r. poz. 60),
66. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1065 ze zm.),
67. Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1907 i 2201 oraz z 2018 r. poz. 106 i 138),
68. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1768),
69. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (tj. z dnia 29 września 2017 r. Dz.U. z 2017 r. poz. 1993),
70. Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 149 i 60.),
71. Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1463 i 1600),
72. Ustawa z dnia 25 lutego 2011 r. o substancjach chemicznych i ich mieszaninach (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 143),
73. Ustawa z 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1536 i 1579 oraz z 2017 r. poz. 1200 i 1458),
74. Ustawa z dnia 15 czerwca 2012 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2012 r. poz. 769),
75. Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. z dnia 5 listopada 2018 r. Dz.U. 2018.2094),
76. Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej r. (tj. z dnia 7 lutego 2018 r. Dz. U. z 1018 r. poz. 508),
77. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 września 2015 r. sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (tj. Dz.U. z 2018 r. poz. 522),
78. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 roku Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2017.1206, tj. z dnia 23 czerwca 2017 r.).

Katarzyna Kossowska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warsaw, Poland

Polska myśl pedagogiczna pod koniec XVIII wieku wobec zmian w kształceniu i wychowaniu kobiet / *Polish pedagogical thought at the end of the 18th century in relation to changes in women's education and upbringing*

Abstract:

The aim of the article is to present the state of pedagogical thought at the end of the 18th century and to describe attempts to implement enlightened ideas in women's education. The education system for women in the 18th century was neglected. The state did not establish its own network of institutions and did not regulate the issue of girls education by any regulation. Finishing school were often teach foreign womens and the content of teaching was limited to French, dance, embroidery, drawing, music and code of good manners. The finishing school for woman did not take into account appropriate mental and patriotic education. Good education for woman was necessary for shaping citizens, mothers, daughters and wives useful to society. Many Polish thinkers knew very well that without proper education of girls in national matters there is no chance that the Polish nation would regain independence. The article describes in turn the social and political situation of the Poland, forms of women's education and their role in the life of the state after the end of the 18th century.

Key words: enlightened, education, patriotic education, homeschooling, governess, finishing school.

Koniec wieku XVIII przyniósł szereg zmian w oświacie, gospodarce i stosunkach społecznych. Dla Polski był to szczególny okres, gdyż została podzielona przez trzy mocarstwa i przestała funkcjonować jako suwerenne państwo. Kultura oświecenia rozwijała się na terenach Rzeczypospolitej w zupełnie innych warunkach niż w krajach Europy Zachodniej. Słabość miast, ucisk feudalny na wsi i w mieście kładły na kulturze i literaturze polskiej piętno indywidualne¹. Rozpadowi państwa

1 Libera Z., *Oświecenie*, Warszawa 1991, s. 76 – 83.

towarzyszyły wysiłki zmierzające do jego ratowania i naprawy. Jednak przy opisie idei polskiego oświecenia należy pamiętać o przemianach, które zaszły w ciągu kilkudziesięciu lat epoki stanisławowskiej. Różniły się zupełnie od zmian zachodzących w czasach panowania Augusta III Sasa, gdy Stanisław Konarski rozpoczął reformę szkolnictwa. Druga połowa XVIII wieku w Polsce charakteryzuje się staraniami o poprawę funkcjonowania organów administracyjnych państwa oraz próbami reform społecznych². Aby wcielić w życie oświeceniowe ideały powołano do istnienia Komisję Edukacji Narodowej. W społeczeństwie wzrosło zainteresowanie problemami oświaty. Podejmowano różnego rodzaju działania, aby dokonać reformy wychowania młodzieży, która nie tylko już obejmowała szlachtę, ale także mieszczaństwo, chłopów i uwzględniała problem kształcenia kobiet³.

Edukacja kobiet w XVIII wieku odbywała się w domu dziecka lub bogatszych krewnych, dworach, klasztorach, szkołach świeckich oraz prywatnych pensjach. Dom rodzinny stanowił zarówno dla dziewcząt jak i chłopców pierwsze miejsce, gdzie odbierali wychowanie. Początkowo opiekę nad nimi sprawowały matki i inne kobiety. Różnice w wychowaniu dzieci obu płci zaczynały się wtedy, gdy chłopcy po osiągnięciu siódmego roku życia przechodzili pod opiekę mężczyzn, dziewczęta zazwyczaj pozostawały pod nadzorem matek do zamążpójścia. Domowe wychowanie na dworach średniej szlachty i bogatych rodów znacznie różniło się od siebie, gdyż standard życia tych stanów był różny i zapewniał inne warunki. Łączyło je jednak kładzenie nacisku na przygotowanie córek do pełnienia przyszłych ról społecznych. W zależności od zamożności rodziny opiekę nad nimi sprawowały matki lub opiekunki, chociaż nawet w małych szlacheckich dworach kobieta miała zazwyczaj służącą, która pomagała jej przy wychowywaniu dziecka⁴. Młode ubogie szlachcianki uczyły się u boku matki przede wszystkim tego, co przyda im się w przyszłości, czyli najczęściej wdrażane były w sprawowanie obowiązków domowych, a gdy matka potrafiła czytać i pisać, uczyła je także i tych umiejętności. W bogatszych domach szlacheckich i magnackich dbano przede wszystkim o to, aby dziecko nabyło umiejętności niezbędne do prawidłowego funkcjonowania w ich sferze społecznej. W przypadkach wychowania domowego w bogatszych rodzinach, matki pełniły jedynie nadzór nad kształceniem i wychowaniem dziecka i raczej wpływały na jego wychowanie za pośrednictwem zatrudnionych do tego celu osób bądź oddawały je pod opiekę uboższej rodzinie. Było to związane z innymi obowiązkami, które pełniły w domu oraz modą panującą w tych czasach. Powierzały pieczę nad swoim potomstwem: mamkom, nianiom, piastunkom, bonom, a dzieci starsze – guwernantkom, które je uczyły⁵.

Zwyczaj związany z posiadaniem nauczycielki – guwernantki nasilił się w XVIII wieku. Było to związane z nowymi zwyczajami napływającymi z zachodnich krajów. Dziewczęta z bogatszych domów uczyły się języków obcych (francuski, niemiecki) – była to umiejętność niezbędna, szczególnie dla tych z bardzo zamożnych rodów. Córki magnatów uczone były przez ochmistrzynie, na których ciążył obowiązek wychowania podopiecznych. Popularne było też zatrudnianie tzw. metrów, którzy mieli uczyć je pisania w języku francuskim oraz tańca, gry na instrumentach itp. Poza takimi umiejętnościami zarówno w zamożnych, jak i w biedniejszych dworach szlacheckich uczono młode dziewczęta umiejętności typowo kobiecych takich jak

2 Ibidem.

3 Ibidem.

4 Żołądź – Strzelczyk D., Jamrożek W., *Studia z dziejów edukacji kobiet*, Poznań 2011, s. 55.

5 Ibidem.

szycie i haftowanie. Wybór nauczycielki domowej był bardzo trudny⁶. Adam Kazimierz Czartoryski w *Listach J. Mci Pana Doświadczynskiego* wypowiadał się na ten temat, doskonale przy tym obrazując jakim osobom rodzice powierzają edukację ich dzieci. W dziele wskazywał, że pozbawienie dziecka opieki matki i zastąpienie jej piastunkami lub mało światłymi służącymi ma niekorzystny wpływ na jego wychowanie. Podkreślał, że na stanowisko domowej nauczycielki przyjmuje się chętnie cudzoziemki o nieznanym pochodzeniu, których kwalifikacje trudno w pełni zweryfikować. Nazywał je awanturnikami, które bardziej niż pracować nad umysłem i charakterem powierzonego mu dziecka szukają łatwego zarobku. Warto jednak zaznaczyć, że obok tych osób mało nadających się do pracy wychowawczej i nauczania dzieci, znalazły się i takie, które wzorowo wywiązywały się ze swoich obowiązków, czego świadectwem była postawa, wiedza i działalność dorosłych wychowanic powierzonych im przez rodziców⁷.

Dosyć popularną instytucją, która miała zapewnić dziewczętom edukację, były dwory królewskie, magnackie i szlacheckie. Na oddanie swoich córek pod taką opiekę decydowała się zarówno bogata magnateria jak i uboga szlachta. Opieka nad dziewczętami polegała głównie na towarzyszeniu pani domu w codziennych obowiązkach i przyjemnościach, co miało im zapewnić przede wszystkim umiejętność poruszania się w towarzystwie oraz edukację praktyczną, która miała im się przydać w dalszym życiu: szycie, haftowanie, śpiew⁸. Edukacja ta najczęściej nie była objęta żadnym planem. Wychowanki przebywające na takim dworze poprzez codzienną obserwację pani domu oraz kontakt z wykształconymi ludźmi, artystami i pisarzami oraz samodzielną lub wspólnie słuchaną lekturę (której bardzo często poświęcały wiele czasu), uczestnictwo czynne lub bierne w różnych formach życia artystycznego dworu (teatr, koncerty) kształtowały swój umysł i poczucie estetyki⁹.

Dosyć powszednią formą opieki i edukacji dziewcząt były szkoły klasztorne. Na ziemiach polskich funkcję edukacyjną sprawowały zakony: benedyktynek (najwcześniej rozpoczęły działalność edukacyjną), katarzynek (zakon pełnił funkcję charytatywno-nauczającą i przyjmował biedne dziewczęta na wychowanie), a także prezentki (pierwsza fundacja szkoły klasztornej we właściwym tego słowa znaczeniu¹⁰), szarytki, wizytki, sakramentki, cysterki oraz dominikanki. Zakony te zajmowały się kształceniem dziewcząt pochodzących zarówno z biednych, jak i z bogatych rodzin. Nauka w nich opierała się głównie na wpajaniu dziewczętom zasad wiary katolickiej oraz wyuczeniu praktycznych umiejętności, przydatnych w dorosłym życiu. Poza tymi umiejętnościami uczono je czytać i pisać w języku polskim i łacińskim oraz zapoznawano z katechizmem oraz uczono pobożnych pieśni. Klasztory zwracały szczególną uwagę na przekazanie wychowankom odpowiednich zasad moralnych oraz uformowanie postawy wewnętrznej i zewnętrznej, która miała świadczyć o tym, że dziewczyna odebrała wychowanie w klasztorze¹¹.

Od drugiej połowy XVIII wieku coraz więcej rodzin szlacheckich i arystokratycznych decydowało się na oddawanie swoich córek na pensje. Zakładały je najczęściej cudzoziemki (Niemki i Francuzki). Poziom nauczania w tych placówkach był

6 Ibidem.

7 Jakubiak K. (red.), *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, Bydgoszcz 2000, s. 77.

8 Żołądź – Strzelczyk D., Jamrozek W., op. cit., s. 55 – 56.

9 Ibidem.

10 Litak S., *Z problemów edukacji dziewcząt w Polsce w XVIII wieku*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3, s. 44.

11 Żołądź – Strzelczyk D., Jamrozek W., op. cit., s. 60.

niezwykle zróżnicowany, jednak wszystkie kładły ogromny nacisk na wyrobienie w młodych panienkach ogłady i umiejętności odpowiedniego zachowania w towarzystwie. Zajęcia prowadziły tam najczęściej cudzoziemki, które zapoznawały wychowanki z językiem obcym oraz kulturą własnego kraju. Dość często zdarzało się, że właścicielki tych placówek i nauczycielki tam pracujące nie posiadały odpowiednich kwalifikacji do pracy z młodymi dziewczętami oraz nie znały języka polskiego. Jedynym wyznacznikiem tego, czy kobieta nadawała się do pracy w charakterze nauczycielki było to, że mówi w obcym języku toteż bardzo często zdarzało się, że odpowiedzialność za wychowanie dziewcząt podejmowały osoby o wątpliwej reputacji. Pensje zakładano najczęściej w dużych miastach (Warszawa, Płock, Toruń, Kalisz, Kraków). Jedną z pierwszych i najpopularniejszych placówek kształcących dziewczęta była pensja założona w Warszawie przez Madame Strumle. Opis jej zawarła Klementyna z Tańskich Hoffmanowa w *Dzienniku Franciszki Krasieńskiej*: „Od niedawnego czasu niejaka panna Strumle, cudzoziemka, którą lubo panną, wszyscy Madame zowią, założyła pensję pańien, bo dotąd po klasztorach tyko się chowały; ta jej pensja w wielkiej jest renomie. Z najpierwszych domów córki nabywają tam talentów i poloru; niepospolite subiekta dotąd stamtąd wychodzą, i dla młodej panny być czas jakiś u Madame Strumle taka zaleta, jak dla kawalera być w Lunewilu¹²”. W dzienniku bohaterka powieści – Franciszka zamieszcza także opis tego, czego uczy się w tym miejscu: „Mam metra od francuskiego i od niemieckiego języka, od tańca, od rysunku, od haftu i od muzyki; śliczny tu jest klawicymbał [...] metr od tańca oprócz menuetów i kontradansa uczy nas chodzenia, kłaniania się [...] nigdzie ojczyznej mowy nie używam: wszędzie i zawsze po francusku¹³”. W tych czasach nie można było mówić o powszechnym programie nauczania dla wszystkich pensji. Nauka w nich skupiała się głównie na poznaniu przynajmniej jednego języka obcego, opanowania sztuki tańca, rysunku, muzyki oraz dobrych manier. Działania wychowawcze prowadzone przez nauczycieli w pensjach były bardzo dogmatyczne oraz nauczanie ich opierało się w głównej mierze na zacofanych przekonaniach, które nie uwzględniały podstawowych praw psychologicznych kształtujących się młodych umysłów. Sztwyne i demagogiczne podejście do działań wychowawczych pozbawiały dziewczęta nie tylko szans na wzbogacenie ich duchowego świata prawdami uwolnionymi od skostniałych przesądów, ale także uniemożliwiło im poznanie tradycji ojczystej, co skutkowało praktycznym wykluczeniem z udziału w życiu społecznym, kulturalnym oraz gospodarczym¹⁴. Takie podejście do wychowania nie wynikało wyłącznie z braku odpowiednich osób mogących zająć się odpowiednią edukacją dziewcząt, ale związane było w głównej mierze ze stanem umysłowym prowincjonalnej szlachty oraz tradycyjnym pojmowaniem potrzeb i roli kobiety w życiu społecznym¹⁵.

Na początku XVIII wieku rola kobiet w życiu politycznym społeczeństwa polskiego nie odgrywały znaczącej roli. O tym jak wyglądał rzeczywisty stan edukacji kobiet w tych czasach pisał Hugo Kołłątaj „Płeć żeńska przestawała na wychowaniu domowym, albo brała ćwiczenia po klasztorach. Było wziętą rzeczą, ażeby nie uczyły się pisać, aż za mąż wydane (...); Dlaczego wszystkie prawie kobiety polskie nie tylko miały brzydkie charakter, ale nawet nie umiały ortografii¹⁶”. Sfera aktywności

12 Tańska K., *Dziennik Franciszki Krasieńskiej w ostatnich latach panowania Augusta III pisany*, Kraków 1929, 68–69.

13 Ibidem.

14 Kot S., *Historia wychowania*, T. II, Warszawa 1996, s. 346.

15 Żołądź – Strzelczyk D., Jamrożek W., op. cit., s. 78–79.

Tańska K., *Dziennik Franciszki Krasieńskiej ...*, op. cit., Kraków 1929, s. 20.

16 Kołłątaj H., *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III, 1750–1764*, za K. Hertlem, Bardach A., Bielak H.: *Kultura Polskie. Ilustrowane wypisy źródłowe*, Kraków 1948, s. 268–269.

politycznej i społecznej była zdominowana przez mężczyzn, jeżeli miały wpływ na decyzje polityczne swoich mężów lub synów, to były to sytuacje sporadyczne i związane szczególnie z jakością łączących ich relacji. Zarówno w rodzinach magnackich i ziemiańskich kobieta musiała kierować się bezwzględny posłuszeństwem na początku względem ojca potem męża, jednak model takiego funkcjonowania nie występował w radykalnej postaci. Dominującą rolę męża – ojca w pewien sposób łagodziła i równoważyła pozycja żony – matki, która to zaczęła nabierać coraz większego znaczenia od drugiej połowy XVIII wieku, kiedy to zaczęto podejmować walkę o ocalenie tożsamości narodowej¹⁷. Zmiany poglądów na wychowanie kobiet miały swoje początki już na początkach XVIII wieku. Mimo, iż nowe prądy myślowe odnośnie wychowania docierały głównie do środowisk magnackich, zakonnych i bogatego mieszczaństwa często omijając średnio zamożną szlachtę, która nadal pozostawała w kręgu oddziaływań kultury sarmatyzmu to zainteresowanie nowym podejściem do rzeczywistości przez elity społeczeństwa polskiego z latami coraz bardziej zaczęło rozlewać się na inne stany¹⁸. W czasach saskich początek swój miało zainteresowanie sprawami polskimi i tym samym potrzeba przeprowadzenia reform. Również w edukacji. Oddziaływanie nowych prądów filozoficznych oraz pedagogicznych coraz częściej widoczne było przy podejmowaniu prób zaprowadzenia zmian w edukacji. Przykładem tego może być dosyć odczuwalna reforma szkolnictwa pijarskiego oraz jezuickiego. Jednym z ważniejszych efektów tych przeobrażeń była zmiana w podejściu do uczniów tych szkół – było ono znacznie łagodniejsze (szacunek względem wychowanków) oraz dokładniejsze¹⁹.

W atmosferze formującego się sentymentalizmu i dzięki szerokiemu oddziaływaniu traktatu pedagogicznego *Emil, czyli o wychowaniu* autorstwa Jana Jakuba Rousseau zaczęto zwracać więcej uwagi na przygotowywanie dzieci do życia i uczucia, także te w rodzinie. Jan Jakub Rousseau przedstawił w swym dziele nowy typ wychowania, który stanowił przeciwagę do wcześniejszego podejścia sprawowania opieki nad dzieckiem. W swoim dziele pisarz postulował, aby zwracać większą uwagę na relacje panujące między dzieckiem a rodzicem (opierać się miały na wzajemnej serdeczności i szacunku) oraz na bezpośrednim zaangażowaniu rodziców w proces wychowawczy. Autor zwrócił szczególną uwagę na rolę matki, która powinna najbardziej angażować się w wychowanie swoich dzieci i wprowadzać do niego nowe niż dotychczas wartości. Model ten na początku zyskał popularność w kręgach arystokracji, lecz z biegiem lat coraz bardziej się rozpowszechnił. Dostrzeżenie i podkreślenie roli matki w opiece nad dzieckiem skutkowało większym zainteresowaniem kobiet kwestiami wychowawczymi. Coraz częściej w pracach publicystycznych i powieściach ujawniała się krytyka względem tradycyjnego modelu wychowania i rozpowszechniano nowe podejście do kształtowania dzieci. Romanse, bardzo popularne wśród czytelników niejako przygotowywały ich na przyjęcie traktatów pisanych przez Jana Jakuba Rousseau oraz Johna Locke'a, gdzie rozpowszechniana była idea miłości do dziecka i uznania specyfiki dzieciństwa²⁰.

Edukacja dziewcząt w Polsce mimo ciągłych prób reformowania, była pozbawiona jakiegokolwiek nadzoru i zależała często od indywidualnych poglądów i umiejętności osób do tego zatrudnianych. Problemem tym jako pierwsza zajęła się Komisja

17 Żołądź – Strzelczyk D., Jamrożek W., op. cit., s. 45 – 83.

18 *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1991, s. 376, hasło: oświecenie.

19 Dormus K., *Dziecko w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Rocznik komisji nauk pedagogicznych” 2015, s. 132 – 133.

20 Ibidem.

Edukacji Narodowej (1773). Objęła ona swoim nadzorem wszystkie pensje, które nie spełniały wymogów określonych w wydanym dokumencie *Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjonarzom i mistrzyniom dane* (1776). Najaktywniejsi w tej sprawie jej członkowie – Adam Kazimierz Czartoryski, Hugon Kołłątaj, Grzegorz Piramowicz, jako pierwsi głośno mówili o bardzo złym stanie szkolnictwa dla dziewcząt. Przyczynę tego problemu upatrywali w ograniczonym programie nauczania, który nie uwzględniał odpowiedniego wychowania umysłowego i patriotycznego, czyli niezbędnego w kształtowaniu przydatnych społeczeństwu obywaterek, matek, córek i żon. Zarówno klasztory jak i pensje w swoich programach nauczania hołdowały tradycyjnemu systemowi wartości – kształcenie klasztorne oparte było w dużej mierze na nauczaniu dewocyjnym, z kolei w pensjach prowadzono wychowanie oparte na aktualnych ideach francuskich. Z początku zajmowano się głównie problemem odpowiedniej edukacji dziewcząt wywodzących się ze znacznie lepszych rodów²¹. Z drugiej strony coraz większa nastąpiła potrzeba odpowiedniego kształcenia kobiet z niższych stanów. Publicyści i myśliciele epoki oświecenia dostrzegli sprzeczność zasad edukacji kobiet z interesem narodowym i brak odpowiedniego nadzoru administracyjnego nad placówkami zajmującymi się kształceniem dziewcząt. Kuratela ustanowiona przez Komisję Edukacji Narodowej obejmowała placówki, gdzie odbywało się prywatne kształcenie młodzieży płci żeńskiej oraz szkoły prowadzone w klasztorach. Szczególną uwagę zwracano tam na wychowanie moralne, które miało odbywać się w zgodzie z wiarą chrześcijańską. Właścicielkom placówek i kierownikom szkół klasztornych zwracano uwagę na szczególną dbałość o czystość obyczajów i zachęcano ich, aby swoim przykładem wzbudzali oni w wychowankach poczucie miłości ojczyzny²². Edukacja prowadzona w tych placówkach miała kształtować dobre obywatelki, które gotowe będą służyć krajowi. Poza wychowaniem moralnym w dokumencie *Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjonarzom i mistrzyniom dane*, zalecano, aby młoda panienka otrzymywała jako pierwsze lekcje z pisaniami i czytania w języku polskim, a w drugiej kolejności w języku obcym oraz w arytmetyce. Edukacja powinna ponadto obejmować podstawy geometrii i architektury. Najważniejsze jednak było to, aby wpoić wychowankom przekonanie, że ich nadrzędnym obowiązkiem jest służba własnemu kraju i uświadomienie im, że nie są „nieczynną” częścią społeczeństwa, ale dzięki temu, że dobrze wykonują obowiązki matek, żon, córek – służą swojej Ojczyźnie pracą i przykładem. Wiele światłych umysłów XVIII wieku domagało się tego, aby pensjami żeńskimi kierowały kobiety wykształcone²³.

Niestety przepisy zawarte w dokumencie wydanym przez Komisję Edukacji Narodowej nie były przestrzegane i zaledwie kilka wizytowanych przez Adama Kazimierza Czartoryskiego i Antoniego Popławskiego miejsc stosowało się do wydanych w dokumencie zaleceń. Problem opracowania odpowiedniego programu kształcenia kobiet dostrzegło wielu myślicieli i publicystów epoki oświecenia i dzięki temu podjęta została dyskusja dotycząca sytuacji szkolnictwa żeńskiego. Powstało wiele pism odnoszących się do kształcenia kobiet oraz wysunięte zostały różne koncepcje mające rozwiązać te kwestie. Wypowiadający się na ten temat nie tylko ujawnili rzeczywisty stan funkcjonowania prywatnego szkolnictwa dla dziewcząt, ale także wskazali kierunek możliwych jego przemian. Mimo, że Komisja Edukacji Narodowej podjęła problem kształcenia kobiet, to nie zdołała opracować jednego dla wszystkich programu nauczania w pensjach żeńskich ani także utworzyć żadnej państwowej szkoły

21 Kot S., op. cit., s. 346 – 347.

22 Gawlik S., *Dziedzictwo pedagogiczne Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, Opole 1995, s. 20.

23 Ibidem.

żeńskiej. Przyczyną tego było zbyt małe zaufanie do tej instytucji, ale także dosyć silny konflikt sił zachowawczych i ugrupowań postępowych, które nie zdołały wspólnie wypracować spójnej koncepcji programu, który brałby pod uwagę zarówno kształtowania intelektualne jak i patriotyczne polek. Jedyne, co udało się dokonać w tej kwestii, było objęcie nadzorem funkcjonujących już placówek, ale także zwrócenie uwagi na sytuacje kształcenia kobiet oraz przedstawienie jej rzeczywistego stanu²⁴.

W drugiej połowie XVIII wieku wśród kobiet z wyższych warstw społecznych zaczęło wzrastać zainteresowanie sprawami politycznymi. Wynikało to z sytuacji, w jakiej znalazł się kraj, ale także z tego, że w coraz większej ilości państw Europy Zachodniej kobiety potrafiły dzięki swojej silnej pozycji wywierać wpływ na politykę. Związane to było z coraz większym ruchem nawołującym je do podejmowania różnych aktywności związanych z życiem społecznym nie tylko w Polsce, ale także w Europie²⁵. W Polsce początek tego okresu wielu kronikarzy wspomina bardzo źle, gdyż najczęściej próby wywierania wpływu na decyzje polityczne podejmowały kobiety lekkomyślne bądź kierujące się wyłącznie interesem własnego rodu. Krytyczne opinie dotyczące prób brania udziału w życiu politycznym Polaków nie wynikały wyłącznie z samej chęci podejmowania przez kobiety starań włączenia się w tę sferę aktywności. Największe zło, tkwiło w tym, że ich działania nie były związane z interesami narodowymi i państwowymi ale prywatnymi. Grupa kilku magnatek z otoczenia króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, podejmujących działania związane z wywieraniem wpływu na niego nie reprezentowała w żaden sposób głosu kobiet polskich. Nie można było także o nich powiedzieć, że są patriotkami one właśnie próbując wzorem francuskiej „la femme galante” kierować nie tylko podatnym na kobiece wdzięki królem, ale także sejmem i wojskiem. Były to kobiety chciwe i egoistyczne żądne wyłącznie wysokiej pozycji społecznej i majątku. Największą i zarazem najsmutniejszą rolę wśród nich odegrały obie siostry króla Stanisława Augusta – Izabella Branicka i Ludwika Zamoyska oraz jego kochanka i morganatyczna żona Elżbieta Grabowska. Te trzy kobiety znajdowały się w jego najbliższym otoczeniu, o braku poczucia odpowiedzialności za sprawy narodowe może świadczyć ich zachowanie. Podobno Elżbieta Grabowska otwarcie chwaliła się prezentami otrzymywanymi od ambasadorów innych krajów w zamian za skłanianie króla do podejmowania określonych decyzji. Jego siostra zaś Izabella Branicka bez pytania czytała królewską korespondencję oraz sprzedawała tajemnice państwowe w zamian za określone korzyści majątkowe²⁶. Tego typu zachowania były krytykowane w licznych satyrach oraz przez stronnictwo patriotyczne. Jednak nie przeszkodziło im w przesiadywaniu na galerii sali sejmowej, aby dawać znaki przychylnym im posłom – konfidentom, co w obradach należy przegłosować, a co odrzucić. Nie były tym skrupowane, gdyż ich uprzywilejowana pozycja i protekcja króla pozwalała się im w tym miejscu czuć jak u siebie w domu²⁷. Poza tymi kobietami należy wspomnieć o działalności politycznej i dyplomatycznej innych przedstawicielek płci pięknej wywodzących się z warstw uprzywilejowanych, których aktywność nasiliła się w trakcie trwania konfederacji barskiej. Należy podkreślić to, że większość niewiast udzielających się w tym ruchu wierzyła, że dzięki swojej aktywności przyczynią się do tego, żeby uratować ojczyznę i niektóre nie porzucały podjętych przez siebie obowiązków dopóki nie zabrakło im sił, zdrowia i pieniędzy²⁸. W większości wypadków kobiety te miały bardzo silne i dominujące

24 Żołądź – Strzelczyk D., Jamrozek W., op. cit., s. 45 – 83.

25 Wawrzykowska – Wierciochowska D., *Rycerki i samarytanki*, Warszawa 1988, s. 143 – 146.

26 Wawrzykowska – Wierciochowska D., op. cit. s. 130.

27 Ibidem.

28 Konopczyński W., *Kiedy rządziły nami kobiety*, Londyn 1960, s. 45.

charaktery. W sprawy polityczne mieszały się wówczas, gdy ich mężowie przez swoje niedołęstwo zostawili im pewną lukę. Jak pisał Konopczyński „Kaźda z tych pań ma przy sobie ma przy sobie, albo, jeśli jest wdową lub rozwódką lichego męża (w sensie obywatelskim) i ona odrabia za niego historyczne pensum”²⁹. Należały do nich – Anna Jabłonowska, Teofila Sapieżyna, Franciszka Krasińska, Zofia Lubomirska, Marianna Skórzewska, Amalia Mniszchowa, Maria Radziwiłłowa, Marianna Lanckorońska, Katarzyna Kossakowska, Genowefa Brzostowska³⁰. Odegrały ogromną rolę w polityce, przez co otrzymały przydomek „egerii patriotycznych”. Wspierały one armie konfederatów barskich moralnie i materialnie. Anna Jabłonowska na wieść o zawiązaniu konfederacji wysłała do Baru sześćdziesięciu wyekwipowanych swoim kosztem żołnierzy. Razem z Katarzyną Kossakowską przekazały oddziałom stronnictwa patriotycznego po 300 złotych na armię. Ponadto ochraniały niewielkie oddziały i zabiegały o pomoc z zewnątrz. Anna Jabłonowska wiele podróżowała – m.in. do Wiednia, Wenecji, Rzymu, Holandii, alby przedstawiać sprawę swojego stronnictwa i zyskiwać coraz to nowych popleczników³¹. Ponadto nawet po upadku konfederacji nie przestała udzielać się na gruncie społecznym. Gdy nie mogła działać tak szeroko w życiu politycznym, swoje zainteresowania przeniosła na administrowanie dobrami, które posiadała. Z ogromnym sukcesem przeprowadziła reformy gospodarczo – społeczno – kulturalne na swoich ziemiach. Poparcia dla Polski i konfederatów w obcych krajach szukały także Marianna Skórzewska, Zofia Lubomirska oraz Genowefa Brzostowska³².

Upadek konfederacji barskiej zwrócił uwagę na bardzo ważną kwestię. Proreformatorscy członkowie udzielający się w Komisji Edukacji Narodowej dostrzegli w kobietach potencjał i to, że ich działalność może przyczynić się do odzyskania utraconej ojczyzny oraz ocalić język i historię Polski od zapomnienia. Trzeba je tylko było w dobry sposób ukierunkować tak, alby mogły przyczynić się do poprawy sytuacji społeczno – gospodarczej kraju i przyczynić się o oswobodzenia narodu. Podjęto działania propagandowe mające na celu rozbudzenie w kobietach poczucie odpowiedzialności za ojczyznę³³. Jako jeden z pierwszych do akcji tej stanął Józef Wybicki, który napisał utwór pod tytułem *Polka, czyli oblężenie Trembowli* (1788), opowiadający o dzielnej i patriotycznej postawie kobiety, która wolała zginąć w walce niż dopuścić do tego, żeby twierdza w Trembowli dostała się w ręce wroga³⁴. Adam Kazimierz Czartoryski w *Listach Imci Pana Doświadczynskiego* (1778) wytykał błędy popełniane w wychowywaniu kobiet, ale także dawał im wskazówki do tego, jaką postawę mają przyjmować wobec sytuacji, w jakiej znalazł się naród Polski oraz zalecał lektury, które matki mają czytać swoim dzieciom. Próby wywarcia wpływu na poglądy patriotyczne kobiet były naturalnym następstwem tego, co działo się w kraju. Wiele niewiast z różnych rodów już w jakiś sposób podejmowały działania w życiu społecznym, niektóre miały też ogromny wpływ na to, co aktualnie dzieje się w polityce³⁵. W czasopiśmie ukazujących się w tym okresie pojawiało się wiele artykułów poświęconych kwestii wychowania i kształcenia niewiast i to zarówno tych z wyższych sfer jak i z ubogich warstw społeczeństwa. Były to m.in. „Nowe

29 Ibidem.

30 Wawrzykowska – Wierciochowska D., op. cit., s. 134 – 137.

31 Wawrzykowska – Wierciochowska D., op. cit., s. 135.

32 Gawlik S., op. cit., s. 32.

33 Wawrzykowska – Wierciochowska D., op. cit., s. 135.

34 Ibidem s. 142.

35 Ibidem s. 140.

Wiadomości Ekonomiczne i Uczzone” (1758 – 1761), „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” (1770 – 1777) oraz „Monitor” (1765 – 1785), czyli te, po które najczęściej ludzie w tym okresie sięgali. Autorzy zamieszczanych tam artykułów opowiadali się za tym, żeby matki bezpośrednio oddziaływały wychowawczo na swoje dzieci, kształciły w miarę możliwości ich rozum, ale także postawy moralne. Zachęcano zarówno matki jak i córki do tego, aby jak najlepiej wykonywały swoje obowiązki związane z gospodarstwem domowym, gdyż jest to najlepszy sposób, aby przysłużyć się ojczyźnie. „Monitor” zalecał wychowanie dziewcząt w duchu narodowym. Jeden z jego redaktorów Ignacy Krasicki także zgadzał się z tym poglądem. Negatywnie oceniał powierzanie kształtowania umysłu i moralności dziecka francuskim guwernantom. Uważał także, że w kształceniu przez cudzoziemki dziecko przejmując z tego wychowania wszystko to, co jest najgorsze. Dał temu wyraz nie tylko w artykułach przez siebie pisanych, ale także w swojej satyrze pt. *Żona modna*. Swoje koncepcje dotyczące reform wychowania i szkolnictwa dla dziewcząt przedstawiały dosyć szeroko „Pamiętnik Historyczno – Polityczno – Ekonomiczny” (1788 – 1795) i „Patriota Polski” (1773 – 1785). Na łamach pierwszego czasopisma wiele artykułów publikował Piotr Świtekowski, który uważał, że dziewczęta najlepiej kształcić w domach pod opieką w pierwszej kolejności matki potem nauczycieli z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym. Koncepcja planu wychowawczego przedstawionego przez publicystę dosyć ściśle związana była z utylitaryzmem, nierozzerwalnie złączonym z duchem epoki, w której tworzył³⁶. „Patriota Polski” także ogromną uwagę zwracał na wychowanie domowe oraz opowiadał się za odpowiednim dobieraniem małżeństw, gdyż rodzina, jako pierwsza przekazuje dziecku poczucie przynależności narodowej, więc i rola matki powinna być w niej dosyć mocna, zwłaszcza, gdy to na niej, jako pierwszej ciąży obowiązek wychowania dziecka w duchu narodowym. Głos w sprawie wychowania dziewcząt zabrał Franciszek Bieleński w swoim *Sposobie edukacji w XV listach opisany* (1775), przedstawia on koncepcję wychowawczą zarówno dla dziewcząt wywodzących się z szlachty tak jak i tych najniższych stanów społeczeństwa. Postulował on, aby córki chłopskie uczone były czytania, pisania oraz rachowania, a program wychowawczy i edukacyjny kierowany dla szlachcianek rozszerzyć o dodatkowe zajęcia mające przysposobić je do wykonywanych w przyszłości funkcji. Zwracał się także do KEN o utworzenie powszechnego obowiązku szkolnego dla wszystkich stanów³⁷. W celu ułatwienia samodzielnej edukacji dziewcząt w domu, Maksymilian Prokopowicz stworzył książeczkę pod tytułem *Sposób nowy i najłatwiejszy pisania i czytania razem dla panienek z przypisami dla nauczycielek* (1790). Bardzo zły miał stosunek do wpływów francuskich w wychowaniu i postulował za tym, żeby wychowanie wzbogacać o treści narodowe. Wtedy to zaczęto mówić coraz głośniejsze o potrzebie kształcenia kobiet. Polscy myśliciele i publicyści rozumieli, że bez aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym kobiet kraj nie odzyska niepodległości. Zresztą przerażające było to, że większość z nich pozostawała obojętna na fakt, iż Polska utraciła niepodległość. Aktywnie w tej kwestii występowali również Tadeusz Czacki i Hugon Kołłątaj, który to w *Listach Anonima* (1788 – 1789) pisał, że najlepszą obecnie formą kształcenia niewiast są klasztory i postulował za objęciem przez KEN nadzoru nad placówkami, do których uczęszczają dziewczęta. Mimo, że nie udało się wypracować odpowiedniego programu rozwiązania problemu kształcenia dziewcząt zwrócono uwagę na ten problem. Podjęta akcja mająca za zadanie uświadomić społeczeństwu potrzebę kształcenia kobiet sprawiła, iż coraz

³⁶ Gawlik S., op. cit., s. 24 – 28.

³⁷ Ibidem.

więcej niewiast z wysokich stanów szlacheckich i magnaterii oraz bogatego mieszczaństwa zaczęła udzielać się w życiu politycznym kraju³⁸.

Kobiety z wyższych warstw społeczeństwa znacznie się uaktywniły w okresie Sejmu Czteroletniego (1788 – 1792). Z ogromnym zainteresowaniem przysłuchiwały się obradującym posłom, których spotkania często odbywały się w ich salonach. Potem często zdarzało się, że przesiadywały do późna w galerii sali sejmowej i przysłuchiwały się toczącym tam obradom.³⁹ Zofia Lubomirska w tym okresie miłośną do ojczyzny opisywała, jako pewnego rodzaju szaleństwo, któremu kobiety oddają się z ogromną gwałtownością. Do obozu patriotek w tym czasie dołączyła Izabella Czartoryska, która swoją działalnością w ogromnej mierze przyczyniła się do wzmocnienia ruchu reformatorskiego. Swoimi czynami i przykładem przyciągała nowych zwolenników. Swoją działalnością zwróciła uwagę na to, że troska o ojczyznę zależy od wszystkich Polaków. W trakcie uchwalania konstytucji 3 – go Maja licznie zgromadzone na balkonach sejmowych w akcie poparcia przywitały z radością wchodzącego na salę króla oraz powiewały swymi szalami dając znak, że popierają zarówno jego jak i całą sprawę⁴⁰. Gdy Stanisław August Poniatowski zmierzał do kościoła świętego Jana, aby zaprzysiąc uchwalony dokument patriotki zastąpiły mu drogę, aby pogratulować mu i okazać uznanie. Ponadto zebrały się wszystkie razem, aby także złożyć tą samą przysięgę, jaką składali zebrani w kościele mężczyźni. Ich działania nie budziły zdziwienia. Czas ten można uznać za przełomowy nie tylko ze względu na to, co działo się w kraju, ale także utożsamiać go można z pierwszym powszechnym emancypacyjnym ruchem polskich kobiet. One to właśnie nie posiadając dotąd żadnych oficjalnie przyznanych praw do udziału w polityce weszły na salę sejmową i manifestowały swoje zdanie, choćby z balkonów⁴¹. Same przyznały sobie do tego prawo, aby współuczestniczyć w podejmowanych w sprawach narodu polskiego decyzjach, bo skoro miałyby działać na jego rzecz, to, czemu nie miały by o nim decydować. Wpojony w nie został patriotyzm, który zgodnie z tym, o czym nauczał Stanisław Konarski oparty był na szeregu cech, w które człowiek wyposażony może przyczynić się do ulepszenia swojej ojczyzny i oparty był na prawdach moralnych, które o wiele lepiej kształtują postawę człowieka niż zakazy i nakazy⁴². Pogląd ten, jako pierwszy wyrażony został w Polsce i różnił się znacznie od tego jak na patriotyzm patrzyli wtedy myśliciele Zachodniej Europy, którzy jako ideał dobrego obywatela upatrywali człowieka ślepo podążającego za tym, co rozkaże mu władca⁴³. Rozbudzony w kobietach z najwyższych stanów szlacheckich patriotyzm, przelał się kolejno na bogate mieszczańki, by potem kolejno wzbudzić zainteresowanie sprawami polskimi, kobiet z biedniejszych warstw szlacheckich.⁴⁴

Zarówno magnatki, bogate mieszczańki oraz kobiety z biedniejszych stanów dały wyraz swojej miłości do ojczyzny poprzez aktywny udział w powstaniu Kościuszkowskim. W obrębie Warszawy wiele z nich, jeżeli nie pomagały finansowo poprzez oddawanie na rzecz armii polskiej cennych rzeczy to szły do armii pomocniczej by tam opiekować się rannymi i robić szarpie otwierały swoje domy dla rannych, ale także kuchnie, w których żywili się mieszkańcy Warszawy. Dowódca powstania –

38 Gawlik S., op. cit., s. 24 – 28.

39 Wawrzykowska – Wierciochowska D., op. cit., s. 143.

40 Kot S., op. cit., s. 346 – 347.

41 Wawrzykowska – Wierciochowska D., op. cit., s. 146.

42 Kot S., op. cit., s. 323.

43 Wawrzykowska – Wierciochowska, op. cit., s. 56–78.

44 Gawlik S., op. cit., s. 32.

Tadeusz Kościuszko skierował do nich wezwanie, aby służyły polskiej armii pomocą, ale wiele z nich nie słysząc o nim nic szły dobrowolnie na pole bitwy by pomagać. Niektóre z nich same chwytały za broń. Podczas powstania pomagały prznosić amunicję z Arsenału, zrzucały na przeciwników kamienie z okien swoich domów i pomagały usypywać wały obronne. Większość przedstawicielek magnackich rodów opuściło Polskę by szukać łaski na dworach Europejskich. W kraju zostały tylko najgorliwsze zwolenniczki reform i Tadeusza Kościuszki, które go wspierały. Były to między innymi: „Marianna Mokronowska, Marianna Zyberk – Platerowa, Izabella Czartoryska, Konstancja Zamoyska, Aniela Węgorzewska, Aleksandra Gorzeńska⁴⁵”. Wspierały one powstanie Kościuszkowskie na wszelkie możliwe sposoby i stanowiły dla niego realne wsparcie. Wezwał je przecież do pomocy w swojej *Odezwie do kobiet* sam Najwyższy Naczelnik Sił Zbrojnych, więc pomocy tej nie odmawiały a można nawet stwierdzić, że bardzo się starały. Dziedzictwo Komisji Edukacji Narodowej i wielu polskich myślicieli zaczęło wydawać swój owoc. Kobiet wcale nie trzeba było namawiać do tego, aby zaangażowały się do pomocy, same się do niej zgłaszały i nie żałowały zdrowia, pieniędzy i czasu na to, aby przyczynić się do odzyskania wolności ojczyzny⁴⁶.

Wpływy prądów myślowych francuskich i angielskich miało niezwykle ważny wpływ na poglądy dotyczące nauczania i wychowywania. Punktem centralnych wszystkich myśli między innymi Johna Locke’a, Claude Adrien Helvétiusa, Christa Wolffa i Woltera, których dorobek intelektualny wytworzył najbardziej popularne poglądy oświeceniowych, które miały wpływ na uformowanie koncepcji dotyczących kształtowania jednostki i społeczności ludzkiej. Poglądy ich są niewątpliwie źródłem koncepcji pedagogicznych epoki, z których korzystała Komisja Edukacji Narodowej przy reformie szkolnictwa Polskiego, szczególnie, jeśli chodzi o pogląd dotyczący koncepcji szkoły, która nie tylko ma za zadanie przekazywać wiedzę, ale także wychowywać. Udzielający się w KEN –ej stawiali przed sobą wielki cel – rozbudzenie w Polskiej młodzieży ducha narodowego, tak, aby mogła ona odzyskać utraconą ojczyznę. Żeby cel ten się powiódł należało w procesie tym uwzględnić także kobiety. Mimo, że od drugiej połowy XVIII wieku najwięcej prac dotyczących sytuacji politycznej, ale także edukacyjnej kobiet pisali mężczyźni to znaleźć można wśród nich prace kobiet, które komentują w swoich utworach problemy, z jakimi boryka się społeczeństwo Polskie⁴⁷.

W miarę osiągnięcia odpowiedniego wykształcenia kobiety zaczynały samodzielnie angażować się w redakcję czasopism i zakładały pensje. W 1808 roku z powodu ogromnej liczby uczennic uczęszczających na pensję, KEN powołała pierwszy złożony z kobiet zespół wizytujący, który miał czuwać nad edukacją młodych dziewcząt. Działalność tych kobiet niewątpliwie zasługuje na pochwałę, mimo, że mogły działać w o wiele węższym zakresie niż mężczyźni swoją pracą przyczyniły się do ugruntowania pozycji kobiet w społeczeństwie polskim i przetarły ścieżkę dalszym pokoleniom pisarek. Swoją postawą dały im przykład tego, że rola kobiet w walce o dobro ojczyzny jest niesłychanie ważna i na równi z mężczyznami powinny angażować w jej sprawy. Klementyna z Tańskich Hoffmanowa w *Pamiętce po dobrej matce...* pracę tę opisywała tak: „Mężczyźni powierzył Wszechmocny ogół życia, kobiecie szczegóły; do dwóch malarzy oboje przyrównać można: jeden obrał wielkie

45 Wawrzykowska – Wierciochowa D., op. cit., s. 162.

46 Ibidem s. 156.

47 Gawlik S., op. cit., s. 32.

obrazy, widoki, pewnej mu i śmiałej ręki do skreślenia ich potrzeba; drugi miniatury i kwiaty: ostatni ten wybór cierpliwości, słodczy i delikatnego pędzla wymaga. W obydwóch dojść do doskonałości może⁴⁸. Mimo, że praca ta wykonywana przez mężczyzn i kobiety różni się od siebie to ma wspólny cel dobro ojczyzny, dlatego tak ważne jest odrzucenie sentymentalnych opowieści i romansów, aby spojrzeć racjonalnie i praktycznie na rzeczywistość.

Wielu polskich uczonych wypowiadało swoje zdanie dotyczące potrzeby kształcenia kobiet i roli, jaką odgrywają w życiu społecznym narodu. Powołana w 1773 roku przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego Komisja Edukacji Narodowej, jako pierwsza starała się uregulować sprawę kształcenia dziewcząt wydając rozporządzenie, które regulowało prace pensji bardzo popularnych od drugiej połowy XVIII wieku. Szkolnictwo dla kobiet było zaniedbywane, państwo nie wytworzyło własnej sieci placówek. Prywatne pensje były często prowadzone przez cudzoziemki, a treści nauczania ograniczały się tam do języka francuskiego, opanowania sztuki tańca, haftu, rysunku i muzyki oraz wymogów ówczesnego kodeksu dobrych manier⁴⁹. Wypowiadało się na ten temat wielu myślicieli zaangażowanych w prace KEN, takich jak m.in. Stanisław Staszic i Hugo Kołłątaj. Osoby te dobrze wiedziały, że bez odpowiedniej edukacji dziewcząt w kwestii narodowej nie ma mowy o tym, aby naród polski odzyskał niepodległość. Myśl tę najtrafniej wyraził Julian Ursyn Niemcewicz „Mogą burzyciele zagrabiąć narody. Zbierać i niszczyć te księgi, w których zapisane są plemiona ludzkiego szczęścia i klęski, ale nie stłumią w ustach matek tych pieśni, którymi one przypominają dzieciom, że miały ojczyznę⁵⁰”.

BIBLIOGRAFIA:

1. Dormus K., *Dziecko w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Rocznik komisji nauk pedagogicznych” 2015.
2. Gawlik S., *Dziedzictwo pedagogiczne Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, Opole 1995.
3. Jakubiak K. (red.), *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, Bydgoszcz 2000.
4. Kołłątaj H., *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III, 1750 – 1764*, za K. Hertlem, Bardach A., Bielak H.: *Kultura Polskie. Ilustrowane wypisy źródłowe*, Kraków 1948.
5. Konopczyński W., *Kiedy rządziły nami kobiety*, Londyn 1960.
6. Kostkiewiczowa T., *Oświecenie*, Gdańsk 2007.
7. Kostkiewiczowa T., Goliński Z., *Pisarze polskiego oświecenia*, T. III, Warszawa 1996.
8. Kot S., *Historia wychowania*, T. II, Warszawa 1996.
9. Kot S., *Historia wychowania*, T. II, Warszawa 1996.
10. Kruhowicz Z., *Wzmianki niepospolitych niewiast staropolskich XVI – XVIII wieku*, Łódź 1974.
11. Libera Z., *Oświecenie*, Warszawa 1991.
12. Litak S., *Z problemów edukacji dziewcząt w Polsce w XVIII wieku*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3.
13. Podgórska E., *Sprawa wychowania kobiet w znaczniejszych czasopismach polskich drugiej połowy XVIII w.*, „Rozprawy z dziejów oświaty”, T.I, (red.) Kurdybacha Ł., Wrocław 1961.

48 Hoffmanowa K., *Pamiętka po dobrej matce...*, op. cit., s. 16.

49 Podgórska E., *Sprawa wychowania kobiet w znaczniejszych czasopismach polskich drugiej połowy XVIII w.*, „Rozprawy z dziejów oświaty”, T.I, (red.) Kurdybacha Ł., Wrocław 1961, s. 19.

50 Gawlik S., op. cit., s.28.

14. Tańska K., *Dziennik Franciszki Krasieńskiej w ostatnich latach panowania Augusta III pisany*, Kraków 1929.
15. Tańska K., *Pamiętka po dobrej matce czyli ostatnie jej rady dla córki*, Warszawa 1855.
16. Wawrzykowska – Wierciochowska D., *Rycerki i samarytanki*, Warszawa 1988.
17. *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1991.
18. Żołądź – Strzelczyk D., Jamrożek W., *Studia z dziejów edukacji kobiet*, Poznań 2011.

Bartosz Kuś

Poland

Europejski Urząd do spraw
Bezpieczeństwa Żywności oraz
system wczesnego ostrzegania,
zarządzanie kryzysami i sytuacje
zagrożenia w związku z zapewnieniem
bezpieczeństwa żywności w Unii
Europejskiej / *European Food Safety Authority
and earlywarning system, crisis and emergency
management in relation to food safety in the
European Union*

Streszczenie:

Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności (EFSA) jest kluczowym organem Unii Europejskiej (UE) powołanym do działań związanych z oceną ryzyka. Misją urzędu jest zapewnianie doradztwa naukowego oraz wsparcia naukowo-technicznego w zakresie prawodawstwa i polityki Wspólnoty we wszystkich dziedzinach, które wywierają bezpośredni lub pośredni wpływ na bezpieczeństwo żywności i pasz oraz zapewnianie niezależnej informacji we wszystkich kwestiach w ramach tych dziedzin i informowanie o ryzyku. Strukturę EFSA tworzą cztery kategorie organów, trzy o charakterze kolegialnym oraz jeden organ monokratyczny. Organami kolegialnymi są: zarząd, forum doradcze, komitet naukowy i panele naukowe. Organem monokratycznym jest dyrektor zarządzający. Działalność urzędu obejmuje w szczególności wydawanie opinii naukowych, udzielenie pomocy naukowej lub technicznej, zlecenie badań naukowych, zbieranie danych oraz rozpoznawanie wyłaniającego się ryzyka. Działalność ta wykonywana jest z poszanowaniem zasad niezawisłości, przejrzystości i poufności. Szczególne pole działalności Urzędu związane jest z funkcjonowaniem systemu wczesnego ostrzegania. System ten ma na celu powiadamianie o bezpośrednim lub pośrednim niebezpieczeń-

stwie grożącym zdrowiu ludzkiemu, pochodzącym z żywności lub pokarmu. Oprócz urzędu system obejmuje Państwa Członkowskie UE i Komisję. W ramach opisywanego systemu jego członkowie mają obowiązek przekazywania każdej posiadanej informacji związanej z istnieniem bezpośredniego lub pośredniego niebezpieczeństwa grożącego zdrowiu ludzkiemu, pochodzącego z żywności lub pokarmu. Sytuacje kryzysowe obejmują stany, w których czynniki krytyczne znajdują się na takim poziomie prowadzącym do uznania przez Komisję, iż zarządzanie danym ryzykiem pochodzącym z żywności i pasz będzie skomplikowane w stopniu uniemożliwiającym uregulowanie go obowiązującymi przepisami. Działania związane z zarządzaniem kryzysami obejmują wszystkie działania niezbędne w celu zapobiegania, wyeliminowania lub zredukowania danego ryzyka. Metody zarządzania ryzykiem w zakresie bezpieczeństwa żywności i pasz polegają na powołaniu przez Komisję jednostki kryzysowej, w której uczestniczy Urząd, oraz przyjęciu planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi, który w szczególności określa praktyczne procedury niezbędne do zarządzania kryzysami.

Słowa kluczowe: administracja publiczna, Unia Europejska, żywność, bezpieczeństwo.

Summary:

European Food Safety Authority (EFSA) is a basic body of the European Union (EU), which is appointed for activities related to risk assessment. The EFSA mission is to provide scientific counselling and scientific and technical assistance for the EU legislation and policy in all areas which have a direct or indirect impact on food and feed safety and providing independent information on all matters in these fields and informing about risk. The structure of EFSA consists of four categories of authorities: three of them are collegial and one of them is monocratic body. Collegial bodies are: management board, consulting forum, scientific committee and scientific panels. The managing director is the monocratic body. The activities of the EFSA include especially: issuing scientific opinions, provision of scientific or technical assistance, commissioning of scientific research, data collection and recognition of emerging risks. This activity is carried out with respect for the principles of independence, transparency and confidentiality. The special field of the Office's activity is related with the early warning system. The main goal of this system is notifying of direct or indirect danger threatening human health, coming from food. In addition to the office, the system includes EU Member States and the EU Commission. Members of the system must provide an information related to the existence of a direct or indirect danger threatening human health, coming from food. The critical situations include a condition in which critical factors are at a level which leads to the Commission's recognition that the management of the risk from food will be complicated to an extent making it impossible to regulate. Activities related to crisis management include all activities necessary to prevent, eliminate or reduce a given risk. The risk management methods for food and feed safety consist of the Commission setting up a crisis unit in which the Authority participates and adopting a general food / feed crisis management plan, which, in particular, defines the practical procedures necessary for crisis management.

Key words: public administration, European Union, food, safety.

EUROPEJSKI URZĄD DO SPRAW BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOCI

Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności (European Food Safety Authority, dalej EFSA lub urząd) jest kluczowym organem Unii Europejskiej (UE) powołanym na mocy Rozporządzenia (WE) Nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r.¹ do działań związanych z oceną ryzyka. Jest to instytucja niezależna od Komisji Europejskiej, Parlamentu Europejskiego i Państw

¹ Rozporządzenie (WE) NR 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności, Dz.Urz.UE.L 2002 Nr 31, str. 1 ze zm. (dalej r.p.ż.)

Członkowskich finansowana z budżetu UE. EFSA posiada osobowość prawną. We wszystkich Państwach Członkowskich korzysta z uprawnień, jakie prawo przyznaje osobom prawnym. W szczególności może nabywać i zbywać mienie ruchome i nieruchomości oraz posiada zdolność do czynności procesowych. Misją urzędu jest zapewnianie doradztwa naukowego oraz wsparcia naukowo-technicznego w zakresie prawodawstwa i polityki Wspólnoty we wszystkich dziedzinach, które wywierają bezpośredni lub pośredni wpływ na bezpieczeństwo żywności i pasz oraz zapewnianie niezależnej informacji we wszystkich kwestiach w ramach tych dziedzin i informowanie o ryzyku. Działalność urzędu ma przyczyniać się do wysokiego poziomu ochrony życia i zdrowia ludzkiego, zdrowia zwierząt i odpowiednich warunków ich hodowli, zdrowia roślin i ochrony środowiska naturalnego w kontekście funkcjonowania rynku wewnętrznego².

EFSA zbiera i analizuje dane umożliwiające przygotowanie charakterystyk i monitorowanie zagrożeń, które wywierają bezpośredni lub pośredni wpływ na bezpieczeństwo żywności i pasz. Zapewnia także doradztwo naukowe i wsparcie naukowo – techniczne w zakresie żywienia ludności w powiązaniu z prawodawstwem Wspólnoty oraz pomoc w zakresie komunikowania się odnośnie do zagadnień odżywiania w ramach wspólnotowego programu ochrony zdrowia, opinie naukowe dotyczące innych zagadnień związanych ze zdrowiem i odpowiednimi warunkami hodowli zwierząt oraz zdrowia roślin, a także opinie naukowe o produktach innych niż żywność i pasze, mających związek z organizmami modyfikowanymi genetycznie³.

Pozostające w związku z opisaną misją zadania urzędu zostały sformułowane w formie katalogu otwartego. EFSA dostarcza instytucjom Wspólnoty i Państwom Członkowskim możliwie najlepsze opinie naukowe we wszystkich przypadkach wynikających z przepisów wspólnotowych i na każde zagadnienie, które jest objęte jego misją, wspiera i koordynuje rozwój jednolitych metodologii oceny ryzyka, zapewnia Komisji wsparcie naukowe i techniczne, a na żądanie udziela pomocy w zakresie interpretacji i uznawania opinii dotyczących oceny ryzyka, zleca badania naukowe niezbędne do wykonania powierzonej mu misji, poszukuje, zbiera, zestawia, analizuje i podsumowuje dane naukowe i techniczne, podejmuje działania zmierzające do identyfikacji i opisu wyłaniającego się ryzyka w dziedzinach objętych jego misją. Do zadań urzędu należy także ustanowienie systemu sieci organizacji działających w obszarach objętych misją Urzędu i ponoszenie odpowiedzialności za ich funkcjonowanie, udzielanie pomocy naukowej i technicznej w zakresie wdrażanych przez nią procedur dotyczących bezpieczeństwa żywności i pasz oraz pomocy naukowej i technicznej w zakresie doskonalenia współpracy między Wspólnotą, krajami kandydującymi, organizacjami międzynarodowymi i państwami trzecimi w dziedzinach objętych misją Urzędu, zapewnianie szybkiego, wiarygodnego, obiektywnego i wyczerpującego informowania społeczeństwa i zainteresowanych stron oraz przedstawianie niezależnych, własnych wniosków i zaleceń. W dziedzinach związanych z jego misją EFSA podejmuje ponadto wszelkie inne zadania zlecone przez Komisję⁴.

Strukturę EFSA tworzą cztery kategorie organów, trzy o charakterze kolegialnym oraz jeden organ monokratyczny. Organem kolegialnym urzędu jest 14-osobowy zarząd powoływany przez Radę w wyniku konsultacji z Parlamentem Europejskim na

2 Art. 22 ust. 2 i 3 oraz art. 46 ust. 1 r.p.ż.

3 Art. 22 ust. 4 i 5 r.p.ż.

4 Art. 23 r.p.ż.

podstawie listy sporządzonej przez Komisję. Cztery osoby spośród członków zarządu powinny posiadać doświadczenie zdobyte podczas pracy w organizacjach reprezentujących interesy konsumentów i innych instytucji w łańcuchu żywnościowym. Kadencja członka zarządu wynosi cztery lata i może zostać przedłużona o kolejne cztery lata. Jednak okres sprawowania pierwszego mandatu powinien wynosić sześć lat dla połowy członków. Zarząd wybiera spośród swoich członków przewodniczącego na okres dwóch lat, z możliwością ponownego wyboru na to stanowisko. Organ ten przyjmuje wewnętrzne zasady Urzędu oraz uchwała swój regulamin. Rozstrzygnięcia Zarządu zapadają większością głosów jego członków, chyba że sam Zarząd ustanowi odmienne regulacje w tym zakresie. Posiedzenia opisywanego organu odbywają się na wniosek przewodniczącego lub z inicjatywy przynajmniej jednej trzeciej jego członków. Zadaniem Zarządu jest zapewnianie aby EFSA wypełniał swoją misję i realizował powierzone mu zadania na warunkach określonych przepisami r.p.ż. Do dnia 31 stycznia każdego roku, zarząd przyjmuje program pracy na nadchodzący rok. Przyjmuje również możliwy do zrewidowania program wieloletni. Programy te mają być zgodne z priorytetami ustawodawstwa i polityk Wspólnoty w obszarze bezpieczeństwa żywności. Do dnia 30 marca każdego roku, zarząd przyjmuje sprawozdanie ogólne dotyczące działalności Urzędu za rok ubiegły⁵.

Organem jednoosobowym jest dyrektor zarządzający wyznaczany przez zarząd, w oparciu o listę kandydatów zaproponowanych przez Komisję po otwartym konkursie stanowisk, na okres pięciu lat z możliwością ponownego mianowania na to stanowisko. Może on być usunięty ze swojego stanowiska na wniosek większości członków zarządu. Dyrektor zarządzający reprezentuje Urząd na zewnątrz. Do jego kompetencji należy bieżące administrowanie Urzędem, przygotowywanie i konsultowanie z Komisją propozycji programów pracy Urzędu, implementacja programów pracy i wykonywanie decyzji zarządu, zapewnienie odpowiedniego wsparcia naukowego, technicznego i administracyjnego dla komitetu naukowego i paneli naukowych, zagwarantowanie realizacji zadań Urzędu zgodnie z wymogami użytkowników, w szczególności z uwzględnieniem adekwatności świadczonych usług i wykorzystanego czasu, sporządzenie projektu preliminarza budżetowego Urzędu oraz oświadczenia o wykonaniu jego budżetu, rozwijanie i utrzymywanie kontaktów z Parlamentem Europejskim oraz za zapewnienie stałego dialogu z jego odpowiednimi Komisjami, a także wszystkie sprawy personalne⁶.

Dyrektor zarządzający uczestniczy w zebraniach zarządu bez prawa głosu oraz prowadzi sekretariat. Przedstawia on corocznie zarządowi do zatwierdzenia projekt ogólnego sprawozdania obejmującego wszystkie działania zarządu w poprzedzającym roku oraz projekty programów prac. Po przyjęciu przez zarząd programu pracy sprawozdania ogólnego odpowiada za przesłanie obydwu dokumentów właściwym instytucjom⁷.

⁵ Art. 24 oraz art. 25 ust. 1–8 r.p.ż. Aktualnie, pomimo brzmienia art. 25 ust. 1 r.p.ż przewidującego 14-osobowy skład zarządu, zarząd tworzy 16 członków. Informacja nt. składu zarządu dostępna na stronie internetowej pod adresem: <http://www.efsa.europa.eu/en/people/mbmembers> – 25.02.2018 r.

⁶ Art. 26 ust. 1 i 2 r.p.ż.

⁷ Art. 26 ust. 2 zd. 2. r.p.ż. Po przyjęciu przez zarząd programu prac dyrektor zarządzający przekazuje go Parlamentowi Europejskiemu, Radzie, Komisji i Państwu Członkowskim. Ogólne sprawozdanie Urzędu, po przyjęciu przez zarząd, przesyła on Parlamentowi Europejskiemu, Radzie, Komisji, Trybunałowi Obrachunkowemu, Komitetowi Ekonomiczno-Społecznemu oraz Komitetowi Regionów. Obydwa programy są następnie publikowane.

Forum doradcze jest organem kolegialnym, w skład którego wchodzi przedstawiciele właściwych organów Państw Członkowskich, realizujących zadania zbliżone do wykonywanych przez Urząd. Każde Państwo Członkowskie wyznacza jednego przedstawiciela. Przedstawiciele mogą być zastępowani przez zmienników wyznaczonych w tym samym czasie. Członkowie forum doradczego nie mogą być jednocześnie członkami zarządu. Podstawowym zadaniem forum jest doradzanie dyrektorowi zarządzającemu w zakresie wykonywania jego obowiązków zgodnie z przepisami r.p.ż., w szczególności w zakresie przygotowania propozycji programu pracy urzędu. Dyrektor zarządzający może również zwracać się do forum doradczego o porady w zakresie ustalania priorytetów dla opinii naukowych⁸.

Zadaniem forum doradczego jest ustanawianie mechanizmu wymiany informacji o potencjalnych zagrożeniach i dzielenie się wiedzą w tym zakresie. Organ ten zapewnia współpracę między Urzędem i właściwymi organami Państw Członkowskich⁹. Forum doradczemu przewodniczy dyrektor zarządzający. Zebrania forum odbywają się na zaproszenie przewodniczącego lub na żądanie przynajmniej jednej trzeciej jego członków, nie rzadziej jednak niż cztery razy do roku. Procedury operacyjne forum są określone przez zasady wewnętrzne Urzędu. EFSA zapewnia forum doradczemu wsparcie techniczne i logistyczne oraz udostępnia Sekretariat na jego zebrania¹⁰.

Ostatnią kategorię organów Urzędu stanowią komitet naukowy i panele naukowe. Są one odpowiedzialne, każdy w swoim zakresie kompetencji, za przedkładanie Urzędowi opinii naukowych i w razie konieczności mają możliwość organizowania przesłuchań publicznych. Komitet naukowy jest odpowiedzialny za ogólną koordynację niezbędną do zapewnienia spójności proceduralnej opinii naukowych. Dostarcza też opinie na temat problematyki wielosektorowej objętej zakresem kompetencji więcej niż jednego panelu naukowego i na temat zagadnień, które nie są objęte zakresem kompetencji żadnego z paneli¹¹.

W skład komitetu naukowego wchodzi przewodniczący paneli naukowych i sześciu niezależnych ekspertów naukowych, którzy nie są członkami któregośkolwiek z paneli naukowych. W skład paneli naukowych wchodzi niezależni eksperci naukowci. Aktualnie w strukturze urzędu funkcjonuje dziesięć paneli naukowych. Na wniosek Urzędu liczba i nazwy paneli naukowych mogą być dostosowane przez Komisję do postępu naukowo-technicznego. Komitet naukowy i panele naukowe działają w oparciu o decyzje podejmowane przez większość członków. Zarówno komitet naukowy jak i każdy z paneli naukowych powinny wybierać spośród swoich członków przewodniczącego i po dwóch wiceprzewodniczących¹².

8 Art. 27 ust. 1–3 r.p.ż.

9 Zapewnianie współpracy między Urzędem i właściwymi organami Państw Członkowskich dotyczy w szczególności następujących zagadnień: unikania dublowania badań naukowych prowadzonych przez Urząd i Państwa Członkowskie, zgodnie z art. 32; zgodnie z uwarunkowaniami określonymi przez art. 30, ust. 4, w sytuacjach, w których Urząd i organy krajowe są zobowiązane do współpracy; wspierania łączenia się w sieć europejskich organizacji działających w dziedzinach objętych misją Urzędu, zgodnie z art. 36 ust. 1; w przypadku wykrycia przez Urząd lub Państwo Członkowskie wyłaniającego się zagrożenia.

10 Art. 27 ust. 4–6 r.p.ż.

11 Art. 28 ust. 1 i 2 r.p.ż.

12 Zob. art. 28 ust. 3, 4, 6 i 7 r.p.ż. Aktualnie działające panele naukowe to: panel ds. dodatków do żywności i składników pokarmowych dodawanych do żywności, panel ds. dodatków i produktów lub substancji wykorzystywanych w paszach, panel ds. produktów ochrony roślin i ich pozostałości, panel ds. organizmów modyfikowanych genetycznie,

Działalność urzędu obejmuje w szczególności wydawanie opinii naukowych, udzielenie pomocy naukowej lub technicznej, zlecenie badań naukowych, zbieranie danych oraz rozpoznawanie wyłaniającego się ryzyka. Opinie naukowe mogą być wydawane na wniosek Komisji w odniesieniu do wszelkich zagadnień objętych jej misją i we wszystkich przypadkach, w których ustawodawstwo wspólnotowe wymaga konsultowania się z urzędem lub z własnej inicjatywy, w sprawach objętych misją urzędu. Zadania udzielania pomocy naukowej lub technicznej powinny polegać na wykonywaniu prac naukowych lub technicznych obejmujących stosowanie dobrze ugruntowanych zasad naukowych lub technicznych, które nie wymagają oceny naukowej wykonywanej przez komitet naukowy lub panel naukowy. Do zadań tych mogą być zaliczone w szczególności pomoc Komisji w zakresie ustanawiania lub oceny kryteriów technicznych oraz pomoc Komisji w opracowywaniu wytycznych technicznych. Urząd może zlecać badania naukowe niezbędne dla wykonywania jego misji. Zlecenie takich badań powinno odbywać się w otwarty i przejrzysty sposób. W zakresie zbierania danych urząd poszukuje, zbiera, zestawia, analizuje i sumuje odpowiednie dane naukowe i techniczne w dziedzinach objętych jego misją. W szczególności powinny być zbierane dane dotyczące konsumpcji żywności i podatności osób na zagrożenia związane ze spożywaniem żywności, zasięgu i rozpowszechnienia zagrożeń biologicznych, zanieczyszczeń żywności i pasz. Działalność EFSA polega również na ustanowieniu procedur systematycznego poszukiwania, zbierania, zestawiania i analizowania informacji oraz danych pod kątem rozpoznawania wyłaniającego się ryzyka w dziedzinach objętych misją urzędu.

W przypadku gdy urząd posiada informacje uzasadniające podejrzenie poważnego ryzyka, zwraca się do państw członkowskich UE, innych agencji Wspólnoty i Komisji o przekazanie dodatkowych informacji. Państwa członkowskie, agencje Wspólnoty i Komisja powinny traktować takie prośby jako pilne i przekazać wszelkie stosowne informacje będące w ich posiadaniu. W celu stworzenia warunków dla możliwie najbardziej efektywnego wykonywania przez Urząd zadań monitorowania zdrowia oraz zagrożeń związanych z żywnością, urząd powinien otrzymywać wszelkie wiadomości poprzez system wczesnego ostrzeżenia¹³.

Opisana powyżej działalność EFSA wykonywana jest z poszanowaniem zasad niezawisłości, przejrzystości i poufności. Członkowie zarządu, członkowie forum doradczego i dyrektor zarządzający są zobowiązani działać w interesie publicznym, w sposób niezawisły. Niezależną od jakiegokolwiek wpływu zewnętrznego ma pozostawać także działalność członków komitetu naukowego i paneli naukowych. Zapewnieniu niezależności służyć ma zobowiązanie tych osób do składania deklaracji finansowych i deklaracji o udziałach, wskazujące zarówno na brak jakichkolwiek interesów, które mogłyby być uważane za podważające ich niezawisłość, jak również na jakiegokolwiek bezpośrednie lub pośrednie interesy, które mogłyby być uważane za szkodliwe dla ich niezawisłości. Deklaracje te składane są corocznie na piśmie¹⁴.

Zapewnieniu przejrzystości służyć ma przede wszystkim obowiązek podawania do publicznej wiadomości informacji dotyczących m.in. porządków dziennych i protokołów komitetu naukowego i paneli naukowych, opinii komitetu naukowego

panel ds. produktów dietetycznych, żywienia i alergii, panel ds. zagrożeń biologicznych, panel ds. zanieczyszczeń w łańcuchu żywnościowym, panel ds. zdrowia i warunków hodowli zwierząt, panel ds. zdrowia roślin, panel ds. materiałów pozostających w kontakcie z żywnością, enzymów, aromatów oraz substancji pomagających w przetwarzaniu.

13 Zob. art. 29-35 r.p.ż.

14 Zob. art. 37 r.p.ż.

i paneli naukowych bezpośrednio po ich przyjęciu, informacji, na których oparte są opinie komitetu naukowego, corocznych deklaracji o udziałach, złożone przez członków zarządu, dyrektora zarządzającego, członków forum doradczego oraz członków komitetu naukowego i paneli naukowych¹⁵. Zasadą jest również jawność posiedzeń zarządu, chyba że zarząd postanowi inaczej w stosunku do określonych punktów administracyjnych swego porządku dziennego¹⁶.

Poufność stanowi wyjątek od zasady przejrzystości. Oznacza, że urząd nie ujawnia stronom trzecim poufnych informacji, które otrzymuje, a których poufne traktowanie było wnioskowane i uzasadniane. Wyjątek stanowią informacje, które muszą być opublikowane, jeżeli wymagają tego okoliczności, w celu ochrony zdrowia publicznego. Członkowie zarządu, dyrektor zarządzający, członkowie komitetu naukowego i paneli naukowych, jak również zewnętrzni eksperci uczestniczący w swych grupach roboczych, członkowie forum doradczego oraz członkowie personelu Urzędu podlegają wymaganiom zachowania poufności nawet po zaprzestaniu wykonywania obowiązków¹⁷.

Funkcjonowanie urzędu wymaga dysponowania niezbędnymi środkami finansowymi. Na dochody EFSA składają się wkłady Wspólnoty i każdego państwa, z którym Wspólnota zawarła stosowne umowy¹⁸, należności za publikacje, konferencje, szkolenia i wszelkie inne podobne działania prowadzone przez Urząd. Wydatki Urzędu ponoszone są w szczególności na utrzymanie personelu, administracji, infrastruktury i kosztów bieżące. Są to również wydatki wynikające z kontraktów zawartych z osobami trzecimi. Budżet przyjmowany jest przez zarząd. Staje się on ostatecznym przyjęciu budżetu ogólnego Unii Europejskiej. Za wykonanie budżetu odpowiada dyrektor zarządzający¹⁹.

SYSTEM WCZESNEGO OSTRZEGANIA, ZARZĄDZANIE KRYZYSAMI I SYTUACJE ZAGROŻENIA W ZWIĄZKU Z ZAPEWNIENIEM BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOŚCI W UNII EUROPEJSKIEJ

Szczególne pole działalności Urzędu związane jest z funkcjonowaniem systemu wczesnego ostrzegania (określanego również jako „sieć”). System ten ma na celu powiadamianie o bezpośrednim lub pośrednim niebezpieczeństwie grożącym zdrowiu ludzkiemu, pochodzącym z żywności lub pokarmu. Oprócz urzędu system obejmuje Państwa Członkowskie UE i Komisję. Uczestnictwo w systemie wczesnego ostrzegania może być otwarte dla krajów kandydujących, państw trzecich lub organizacji międzynarodowych na podstawie umów zawartych między Wspólnotą a tymi państwami lub międzynarodowymi organizacjami. Każde Państwo Członkowskie,

¹⁵ Do publicznej wiadomości podawane są także informacje dotyczące deklaracji o korzyściach, wyniki badań naukowych, coroczne raporty o swojej działalności oraz wnioski kierowane przez Parlament Europejski, Komisję lub Państwo Członkowskie o opinie naukowe, które zostały odrzucone lub zmodyfikowane i uzasadnienia dotyczące odrzucenia lub modyfikacji.

¹⁶ Zob. art. 38 r.p.ż.

¹⁷ Zob. art. 39r.p.ż.

¹⁸ Umowy ze Wspólnotą Europejską, na mocy których Państwa Członkowskie przyjęły i stosują ustawodawstwo wspólnotowe w obszarze objętym przepisami r.p.ż. – zob. art. 43 ust. 1 w zw. z art. 49 r.p.ż.

¹⁹ Art. 43 ust. 1, 2, 9 oraz 44 ust. 1 r.p.ż.

Komisja i Urząd zostały zobowiązane do wyznaczenia punktu kontaktowego, który będzie członkiem sieci. Komisja jest odpowiedzialna za zarządzanie siecią. W ramach opisywanego systemu jego członkowie mają obowiązek przekazywania każdej posiadanej informacji związanej z istnieniem bezpośredniego lub pośredniego niebezpieczeństwa grożącego zdrowiu ludzkiemu, pochodzącego z żywności lub pokarmu²⁰.

W ramach systemu wczesnego ostrzegania, Państwa Członkowskie mają obowiązek niezwłocznego powiadomienia Komisji o każdym przyjętym przez nie środku, którego celem jest ograniczenie wprowadzania na rynek lub zmuszenie do wycofania z rynku, albo wycofanie żywności lub pasz dla ochrony zdrowia ludzkiego i wymagającym szybkiego działania oraz o każdym zaleceniu lub uzgodnieniu z profesjonalnymi podmiotami, których celem jest ochrona, ograniczenie lub wprowadzenie specyficznych warunków co do wprowadzania na rynek lub ostatecznego spożycia żywności lub pasz, ze względu na poważne ryzyko dla zdrowia ludzkiego, wymagające szybkiego działania, a także o każdym odrzuceniu, związanym z bezpośrednim lub pośrednim ryzykiem dla zdrowia ludzkiego, partii, kontenera, albo ładunku żywności lub pasz przez właściwy organ na posterunku granicznym Unii Europejskiej²¹.

O każdym odrzuceniu partii, kontenera lub ładunku przez właściwy organ na posterunku granicznym w Unii Europejskiej, Komisja niezwłocznie powiadamia wszystkie posterunki graniczne w Unii Europejskiej, jak również państwo trzecie pochodzenia towaru. Jeżeli środek spożywczy lub pasza, które stały się przedmiotem powiadomienia w systemie wczesnego ostrzegania, zostały wysłane do państwa trzeciego, Komisja zapewnia przekazanie właściwych informacji²².

W kontekście z analizowanych zagadnień dotyczących bezpieczeństwa żywności zagrożenie oznacza czynnik biologiczny, chemiczny lub fizyczny w żywności lub paszy, bądź stan żywności lub paszy, mogący powodować negatywne skutki dla zdrowia²³. Jeżeli jest ewidentne, że żywność lub pasze, które pochodzą ze Wspólnoty lub są przywożone z państwa trzeciego, prawdopodobnie stworzą poważne ryzyko dla zdrowia ludzkiego, zdrowia zwierząt lub środowiska, oraz że takie ryzyko nie może być opanowane za pomocą środków podjętych przez dane Państwo lub Państwa Członkowskie, wówczas Komisja ma obowiązek przyjęcia stosownego środka nadzwyczajnego. Przyjęcie jednego lub więcej środków nadzwyczajnych może nastąpić z własnej inicjatywy Komisji lub na wniosek Państwa Członkowskiego. Możliwymi do przyjęcia środkami, w zależności od powagi sytuacji w przypadku żywności lub pasz, które pochodzą ze Wspólnoty są: zawieszenie wprowadzania na rynek lub spożywania danej żywności, zawieszenie wprowadzania na rynek lub spożywania danej paszy, ustanowienie specjalnych warunków dla danej żywności lub pasz, każdy

20 Zob. art. 50 ust. 1, 2 i 6 r.p.ż. Obowiązek dotyczy przekazania takiej informacji Komisji. Komisja niezwłocznie przekazuje tę informację członkom sieci. Urząd może uzupełnić powiadomienie poprzez wszelką naukową lub techniczną informację, która będzie ułatwiać szybkie, stosowne działania zarządzające ryzykiem podejmowane przez Państwo Członkowskie.

21 Art. 50 ust. 3 r.p.ż. Powiadomieniu towarzyszy szczegółowe wyjaśnienie o powodach działania podjętego przez właściwe władze Państwa Członkowskiego, z którego powiadomienie zostało wysłane. W ślad za tym, we właściwym czasie, przekazuje się uzupełniające informacje, w szczególności, gdy środki, na których oparte jest powiadomienie, są modyfikowane lub wycofywane. Komisja niezwłocznie przekazuje członkom sieci powiadomienie i informacje uzupełniające.

22 Art. 50 ust 3 zd. ostatnie oraz ust. 4 r.p.ż.

23 Art. 3 ust. 14 r.p.ż.

inny stosowny środek tymczasowy. W przypadku żywności lub pasz, które pochodzą z państwa trzeciego Komisja ma możliwość zawieszenia przywozu żywności lub pokarmu z całego lub części danego państwa trzeciego, a gdy jest to możliwe do zastosowania, z państwa trzeciego tranzytowego, ustanowienia specjalnych warunków dla żywności lub pasz w całym danym państwie trzecim lub jego części lub przyjęcia każdego innego stosownego środka tymczasowego²⁴.

W sytuacjach zagrożenia, Komisja może tymczasowo przyjąć wskazane środki nadzwyczajne po konsultacji z danym Państwem lub Państwami Członkowskimi i poinformowaniu innych Państw Członkowskich. Bezczynność Komisji w sytuacji poinformowania jej przez Państwo Członkowskie o potrzebie podjęcia środków nadzwyczajnych umożliwia takiemu Państwu Członkowskiemu przyjęcie tymczasowych krajowych środków ochronnych. Państwo Członkowskie może utrzymać swoje tymczasowe krajowe środki ochronne, dopóki nie zostaną przyjęte środki Wspólnoty²⁵.

Sytuacje kryzysowe obejmują stany, w których czynniki krytyczne znajdują się na takim poziomie prowadzącym do uznania przez Komisję, iż zarządzanie danym ryzykiem pochodzącym z żywności i pasz będzie skomplikowane w stopniu uniemożliwiającym uregulowanie go obowiązującymi przepisami²⁶. Czynniki te to w szczególności sytuacja obejmująca bezpośrednie lub pośrednie poważne ryzyko dla zdrowia ludzkiego oraz rozproszenie ryzyka lub możliwość jego rozprzestrzenienia się na znaczną część łańcucha żywnościowego oraz wysokie prawdopodobieństwo, że ryzyko rozprzestrzeni się na kilka Państw Członkowskich lub państwa trzecie. Działania związane z zarządzaniem kryzysami obejmują wszystkie działania niezbędne w celu zapobiegania, wyeliminowania lub zredukowania danego ryzyka. Metody zarządzania ryzykiem w zakresie bezpieczeństwa żywności i pasz polegają na powołaniu przez Komisję jednostki kryzysowej, w której uczestniczy Urząd, oraz przyjęciu planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi, który w szczególności określa praktyczne procedury niezbędne do zarządzania kryzysami²⁷.

Plan ogólny określa typy sytuacji obejmujące bezpośrednie lub pośrednie ryzyko dla zdrowia ludzkiego, pochodzące z żywności i pasz, a któremu prawdopodobnie nie można zapobiec, wyeliminować go lub zredukować do akceptowanego poziomu w drodze odpowiednich przepisów, albo które nie może być adekwatnie uregulowane wyłącznie w drodze stosowania przepisów r.p.ż. oraz praktyczne procedury niezbędne do zarządzania kryzysami. Określa również przypadki, w których istnieje potencjalne ryzyko mogące przekształcić się w poważne ryzyko, któremu prawdopodobnie nie można zapobiec, wyeliminować go lub zredukować do akceptowanego poziomu²⁸.

24 Art. 53 ust. 1 r.p.ż.

25 Art. 53 ust. 2 oraz art. 54 ust. 1 i 3 r.p.ż.

26 Ryzyko oznacza niebezpieczeństwo zaistnienia negatywnych skutków dla zdrowia oraz dotkliwość takich skutków w następstwie zagrożenia – zob. art. 3 ust. 9 r.p.ż.

27 Zob. pkt 1 oraz pkt 5.4 załącznika do decyzji Komisji z dnia 29 kwietnia 2009 r. dotyczącej przyjęcia planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi, Dz.U.UE.L.2004, Nr 160, str. 98.

28 Art. 55 ust. 1 i 2 r.p.ż. W związku z tym plan ogólny określa: sytuacje kryzysowe, procedurę prowadzącą do zastosowania planu ogólnego, ustanowienie sieci koordynatorów ds. sytuacji kryzysowych, praktyczne procedury zarządzania kryzysami, zadania jednostki kryzysowej, praktyczne funkcjonowanie jednostki kryzysowej (skład, metody działania, podejmowane działania), powiązanie jednostki kryzysowej z procesem podejmowania decyzji, rozwiązywanie sytuacji kryzysowych, procedury zarządzania w przypadku potencjalnego poważnego ryzyka, strategię informowania, zasady przejrzystości – zob. pkt 1 oraz pkt 2.2 załącznika do decyzji Komisji z dnia 29 kwietnia 2009 r. dotyczącej przyjęcia planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi.

Komisja ma obowiązek niezwłocznego powiadomienia Państw Członkowskich i Urzędu o możliwości wystąpienia sytuacji kryzysowej. Wystąpienie sytuacji kryzysowej obliguje zaś Komisję do powołania jednostki kryzysowej, w której uczestniczy EFSA. Jednostka kryzysowa stanowi uzupełniający instrument mający za zadanie zapewnienie skutecznego zarządzania kryzysami poprzez zapewnianie lepszej koordynacji i szybkiego podejmowania działań. Odpowiada za zbieranie i ocenianie wszystkich stosownych informacji oraz identyfikowanie dostępnych możliwości zapobieżenia, wyeliminowania lub zredukowania do akceptowalnego poziomu ryzyka dla zdrowia ludzkiego, w sposób możliwie jak najbardziej efektywny i szybki²⁹. W związku z podjętym działaniem jednostka tamże żądać pomocy od każdej osoby publicznej lub prywatnej. Ma ona obowiązek bieżącego informowania opinii publicznej o występującym ryzyku i podjętych środkach³⁰.

W skład jednostki kryzysowej wchodzi koordynatorzy ds. sytuacji kryzysowych lub ich zastępcy z Komisji oraz z Urzędu, koordynatorzy ds. sytuacji kryzysowych z bezpośrednio zaangażowanych Państw Członkowskich oraz inni przedstawiciele Komisji, Urzędu i bezpośrednio zaangażowanych Państw Członkowskich. Niezbędna pomoc naukowa i techniczna świadczona jest przez Urząd. Jednostce kryzysowej przewodniczy wyznaczony przez Komisję koordynator ds. sytuacji kryzysowych lub jego zastępca. Przewodniczący zapewnia sprawne funkcjonowanie jednostki kryzysowej i przydziela członkom zadania, z uwzględnieniem ich kompetencji³¹.

Jednostka kryzysowa może zostać rozwiązana przez Komisję, gdy po konsultacji z jednostką i w ścisłej współpracy z Państwami Członkowskimi w ramach Stałego Komitetu ds. Łańcucha Żywnościowego i Zdrowia Zwierząt Komisja uzna, że zadania jednostki kryzysowej zostały zrealizowane ze względu na opanowanie sytuacji kryzysowej. Po rozwiązaniu sytuacji kryzysowej dokonywana jest całościowa ocena pokryzysowa. W celu ulepszenia, w świetle oceny pokryzysowej i na podstawie zdobytego doświadczenia, procedur działania w zakresie różnych narzędzi stosowanych do zarządzania kryzysem organizowane jest spotkanie koordynatorów ds. sytuacji kryzysowych³².

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, że EFSA odgrywa kluczową rolę jako instytucja mająca na celu zapewnienie bezpieczeństwa żywności, a przez to ochronę życia i zdrowia ludzkiego. Szczególne pole działalności Urzędu stanowi sieć w postaci systemu wczesnego ostrzeżenia. System ten ma na celu powiadomianie

29 Jednostka kryzysowa podejmuje następujące działania: działania związane z gromadzeniem istotnych danych naukowych i wszystkich informacji naukowych umożliwiających zarządzanie danym ryzykiem w sposób możliwie efektywny. W szczególności: udostępnianie informacji naukowych różnym członkom jednostki kryzysowej, jeżeli zaistnieje taka potrzeba, od członków wymagane będzie zebranie większej ilości informacji naukowych, jeżeli zaistnieje taka potrzeba, koordynacja działań podjętych w celu uzupełnienia luk naukowych, jeżeli zaistnieje taka potrzeba, od członków wymagane będzie kontaktowanie się z organizacjami międzynarodowymi, zaangażowanymi grupami zainteresowanymi i państwami trzecimi w celu zagwarantowania, że wszystkie istotne informacje zostały udostępnione, jeżeli zaistnieje taka potrzeba, jednostka kryzysowa może zwrócić się o pomoc do laboratoriów referencyjnych Wspólnoty – zob. pkt 5.3 załącznika do decyzji Komisji z dnia 29 kwietnia 2009 r. dotyczącej przyjęcia planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi.

30 Art. 56 i 57 r.p.ż. Zob. pkt. 5.1 i 5.2 załącznika do decyzji Komisji z dnia 29 kwietnia 2009 r. dotyczącej przyjęcia planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi.

31 Pkt 5.3 załącznika do decyzji Komisji z dnia 29 kwietnia 2009 r. dotyczącej przyjęcia planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi.

32 Pkt. 5.5 i 5.6. załącznika do decyzji Komisji z dnia 29 kwietnia 2009 r. dotyczącej przyjęcia planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi.

o bezpośrednim lub pośrednim niebezpieczeństwie grożącym zdrowiu ludzkiemu, pochodzącym z żywności lub pokarmu. Zapewnienie bezpieczeństwa żywności związane jest także z zapobieganiem i eliminowaniem zagrożeń oraz efektywnym zarządzaniem sytuacjami kryzysowymi.

BIBLIOGRAFIA:

1. Rozporządzenie (WE) NR 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności, Dz.Urz.U.E.L 2002 Nr 31, str. 1 ze zm.
2. Załącznik do decyzji Komisji z dnia 29 kwietnia 2009 r. dotyczącej przyjęcia planu ogólnego zarządzania kryzysami żywnościowymi/paszowymi, Dz.U.U.E.L.2004, Nr 160, str. 98.
3. Strona internetowa: <http://www.efsa.europa.eu/en/people/mbmembers>

Magdalena Grudziecka

Wydział Nauk Społecznych KUL

Jerzy Książek

Wydział Nauk Społecznych KUL
Lublin, Poland

Mediacje rodzinne i porozumienie rodzicielskie jako narzędzie wspierające rozstających się rodziców / *Family mediation and parental agreement as a tool supporting divorcing parents*

Abstract:

The main subject of this article are family mediations implemented into Code of Civil Procedures in December 2005, it gives possibility of conducting mediation with divorcing parents. The main goal of family mediation is to establish a common parents agreement in the field of being parents for their children after divorce. There is a description of family mediation rules and procedures and its supporting role for parents in such difficult period of their life as divorce and building new type of parenting relation after divorce. There is description of main roles of family in the society. There is analysis of questionnaire of parental agreement indicating elements which let parents to fulfil main family role also after divorce. And also the role of building cooperation after divorce. There is indicated that parental agreement is the tool which makes parents easier to go through divorce period, and also being in law frames.

Key words: family mediation; parental agreement; family roles; mediation rules; dispute.

1. INSTYTUCJA MEDIACJI W POLSKIM USTAWODAWSTWIE

Instytucja mediacji skodyfikowana w ustawach zaistniała w Polsce po raz pierwszy w zapisach Ustawy o Rozwiązywaniu Sporów Zbiorowych w 1991 roku, jako jedna z możliwości postępowania w przypadku sporów zbiorowych w zakładach pracy¹. Następnie wprowadzono tę instytucję do Kodeksu postępowania karnego w 1997², i dalej w 2001³ do Ustawy o Postępowaniu w Sprawach Nieletnich. Możliwość mediacji w postępowaniu cywilnym wprowadziła nowelizacja Kpc z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw⁴, która weszła w życie 10 grudnia 2005 r. Przepisy Kodeksu postępowania cywilnego dotyczące mediacji mają zastosowanie do ogółu spraw cywilnych, dotyczą bowiem sporów o charakterze prywatnoprawnym (Morek, 2006:35), tam gdzie dopuszczalne jest podpisanie ugody przez strony konfliktu. Szczególna regulacja mediacji dotyczy spraw rodzinnych, w tym zawężonym rozumieniu dotyczącym rozstawania się małżonków i rodziców, zarówno w sprawach rozpoznawanych w postępowaniu procesowym (o rozwód i separację), jak i w postępowaniu nieprocesowym (sprawy rodzinne i opiekuńcze dotyczące sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej). Mediacje w sprawach o rozwód i separację zostały uregulowane w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego w art. 436, art. 445², oraz w art. 183¹ – 183¹⁵. Kodeks rodzinny i opiekuńczy daje możliwość rozstającym się rodzicom ustalenie porozumienia się małżonków o sposobie realizowania władzy rodzicielskiej mówi o tym art. 58 § 1 krio. Zapisy te cedują na rozwodzących się małżonków obowiązek przygotowania wspólnego porozumienia rodzicielskiego w duchu realizacji potrzeb i dobra dzieci. Właśnie mediacja, jako jedna z metodą działania w sytuacji konfliktu, gdzie strony przeżywają gwałtowne emocje, które utrudniają im porozumienie, jest procedurą w najlepszy sposób służącą realizacji tych celów. Mediator jako osoba trzecia udrażnia komunikację między nimi i przy pomocy kwestionariusza porozumienia rodzicielskiego w bezpieczny sposób przeprowadza ich przez sytuację separacji czy rozwodu.

2. ZASADY MEDIACJI

Mediacja jedna z form rozwiązywania sporów i konfliktów jest bardzo wszechstronną procedurą. Procedura mediacji ma charakter regulacji uniwersalnej (Zegadło, 2005:1538) stosuje się więc ją z powodzeniem i efektywnie w sporach i konfliktach w sprawach cywilnych, rodzinnych, gospodarczych i pracowniczych. Jak również w sprawach karnych czy z nieletnim sprawcą czynu karalnego. Mediacja przede wszystkim pozwala rozwiązać problem, tak jak rozwiązuje się węzeł na sznurze – bez zrywania i przecinania go, bez palenia za sobą mostów – relacje stron konfliktu

1 Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych Dz. U. 1991, nr 55, poz. 236

2 Kodeks Postępowania Karnego art. 23 a, 40–42, 107, 492–494, 619 §2; Kodeksu karnego w art. 53, 59a, 66; Kodeksu wykroczeń w art. 45;

3 Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 35, poz. 228 z późn. zm. – zmiana z dnia 13 kwietnia 2018 r. (Dz.U. z 2018 r. poz. 969); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz.U. 2001 nr 56 poz. 591 z późn. zm.)

4 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r., Nr 16, poz. 93 z późn. zm.); Kodeks postępowania cywilnego – przepisy z zakresu mediacji w brzmieniu obowiązującym od 1 stycznia 2016 r.; Prawo o ustroju sądów powszechnych – przepisy z zakresu mediacji w brzmieniu obowiązującym od 1 stycznia 2016 r.

nie pozostają zerwane. Każde rozcięcie wężła konfliktu, czyli jego rozstrzygnięcie, narzucające punkt widzenia poprzez stronę czy osobę trzecią utrudnia działania po jego zakończeniu, gdyż później trzeba włożyć wiele wysiłku w naprawienie czy odbudowanie relacji, wszak jednak węzły pozostaną już na zawsze. Budowanie i naprawianie relacji jest szczególnie istotne w sprawach rodzinnych, tak aby utrzymać trwałość relacji rodzicielskiej nawet po rozstaniu małżonków, partnerów. Samo słowo „mediacja” pochodzi z języka łacińskiego i oznacza pośrednictwo – jest to dobrowolny i poufny proces, którego celem jest porozumienie osób będących w konflikcie, osiąganego przy pomocy bezstronnego i neutralnego mediatora, który wspiera strony w znalezieniu akceptowanego rozwiązania. Definicja mediacji jak i jej zasady zostały opisane w pierwszym w Polsce Kodeksie Etyki Mediatora wydanym w Polskim Centrum Mediacji w 1999 r., większość z nich znajduje swoje odzwierciedlenie w Kodeksie postępowania cywilnego.

- dobrowolność ⁵ mediacji – oznacza uczestnictwo w mediacji z własnej woli i w dobrej wierze, aby poszukiwać rozwiązań. Mediator nie może stosować żadnych form nacisku, ani wywierać jakiegokolwiek presji na którąkolwiek ze stron w celu skłonienia jej do udziału w mediacji.
- poufność ⁶ mediacji – obowiązuje zarówno mediatora jak i strony mediacji, co pozwala budować bezpieczną przestrzeń do szukania przez strony rozwiązań i wychodzenia sobie naprzeciw. Z punktu widzenia przepisów oznacza, to że zarówno mediator jak i strony nie mogą ujawnić informacji pozyskanych w trakcie mediacji, ani żadnych propozycji, ofert składanych sobie przez strony, o ile nie zostaną one zapisane w formie porozumienia czy ugody mediacyjnej.
- bezstronność ⁷ mediacji i mediatora – strony konfliktu mają równe prawa i są jednakowo traktowane przez mediatora, który szczególnie dba o zachowanie równorzędności stron.
- neutralność – mediator pozostaje neutralny wobec przedmiotu sporu, nie narzuca stronom własnych rozwiązań, nie dyktuje im scenariuszy nawet jeśli według niego byłyby one najkorzystniejsze dla nich lub dla rozwiązania konfliktu. W mediacjach rodzinnych mediator będąc „advokatem” dziecka nie narzuca rodzicom swoich norm i poglądów na jego wychowanie a jedynie poszerza wiedzę rodziców. Informuje o mechanizmach reagowania dzieci na sytuację rozwodową, elementach psychologii rozwojowej dzieci, rolę rodziców jest wybrać te najistotniejsze dla nich aspekty dla wychowania ich dziecka. Nowelizacja kpc z dnia 10 września 2015 wprowadziła w art. 183^{3a} możliwość proponowania stronom rozwiązania „na zgodny wniosek stron może wskazać sposoby rozwiązania sporu, które nie są dla stron wiążące”. Nie spotkało się to z akceptacją wielu środowisk mediatorów, wskazując na zbyt dużą ingerencję mediatora w konflikt stron i mylenie mediacji z koncyliacją, gdyż ta metoda daje właśnie możliwość wskazania rozwiązania.
- akceptowalność – strony wyrażają zgodę na zasady mediacji oraz na prowadzącego mediatora lub mediatorów⁸. Ważne jest, iż strony mają prawo do zmiany

⁵ Art. 183¹ § 1 kpc

⁶ Art. 183⁴ § 1 kpc – postępowanie mediacyjne nie jest jawne

⁷ Art. 183³. § 1. kpc

⁸ Zgodnie z rekomendacjami Polskiego Centrum Mediacji pożądane jest prowadzenie mediacji przez dwóch mediatorów, w szczególności para mediatorów – kobieta i mężczyzna.

mediatora jeśli uznają, że mediacja jest prowadzona zgodnie z zasadami i regułami. Zasada ta dotyczy również reguł mediacji ustalanych pomiędzy mediatorem i stronami, a których strażnikiem jest mediator.

Zasady te obowiązują w każdym rodzaju mediacji, w tym również mediacji rodzinnych.

3. MEDIACJE W SYTUACJI ROZSTAJĄCYCH SIĘ RODZICÓW

Mediacja w sytuacji rozstających się małżonków wydaje się procedurą, która w doskonały sposób ułatwi im ułożenie relacji po rozstaniu. Gdyż z jednej strony jest procedurą umocowaną w kpc i krio, czyli wypracowana ugoda – porozumienie rodzicielskie po zatwierdzeniu przez sąd ma moc postanowienia sądowego.⁹ Z drugiej strony jest procedurą odformalizowaną, dającą możliwość odreagowania emocji związanych z sytuacją rozpadu związku. Rozwód stanowi kryzys porównywalny do kryzysu związanego ze śmiercią współmałżonka (Wiseman, 1975:205–212). Dochodzi dodatkowa trauma, porzucenia lub odrzucenia osoby, z którą kiedyś było się tak blisko. Każda ze stron mediacji przechodzi przez ten kryzys indywidualnie i najczęściej znajdują się w innej fazie radzenia sobie z sytuacją trudną. Nie–inicjator rozstania może być na etapie pierwszym, czyli w fazie zaprzeczenia – kiedy jeszcze nie dopuszcza do siebie myśli, że związek może się rozpaść. Charakterystyczny dla tej fazy mechanizm wyparcia, powoduje, że mediacja jest postrzegana jako próba odbudowania związku, a nie jego zakończenia. Rodzi to kolejne pole konfliktu między małżonkami, gdyż druga strona chciałaby jak najszybciej zakończyć związek, z jej punktu widzenia wracane do przeszłości i naprawa jest niepotrzebną stratą czasu. W kolejnej fazie – żałoby może być zarówno inicjator jak i nie–inicjator rozstania, będą ją tylko w inny sposób przeżywali. Nie–inicjator często pogrąża się w cierpieniu i podporządkowaniu, byleby tylko zatrzymać drugą stronę – charakterystyczna wypowiedź jednego z uczestników mediacji „będę Twoim podnóżkiem, tylko bądź”. Inicjator często ma poczucie winy, że nie umiał utrzymać związku ale również straty, że tak wiele włożonego wysiłku w związek nic nie przyniosło. Etap – złości, gniewu, który charakteryzuje chęć zemsty na partnerze – na jednym za to, że odszedł – na drugim, że tak długo nie daje teraz odejść, że nie chce wszystkiego szybko zakończyć. W końcu rozstający się małżonkowie mają szansę dojść do fazy rekonstrukcji – czyli ostatecznym oderwaniu się do związku i budowaniu przyszłego życia. Na tym etapie mediacji podstawowa rola mediatora, to motywowanie stron do zamykania przeszłości i otwieranie ich na racjonalne negocjacje skoncentrowane na przyszłości. (Czayka–Chełmińska, Glegoła–Szczap, 2009:s273–277)

W mediacji rodzinnej mediator powinien zdawać sobie sprawę, że ma do czynienia nie tylko ze stronami, które przyszły na mediację, ale również z ich dziećmi, czyli rodziną – instytucją, posiadającą swoją wewnętrzną strukturę, tworzącą specyficzne dla siebie relacje interpersonalne, rządzącą się własnymi prawami. Ma ona swoją historię, mity i tabu, jest mniej lub bardziej otwarta na wpływ otoczenia. Również społeczeństwo przypisuje rodzinie określoną rolę i funkcje. Rodzina, zdaniem Zbigniewa Mysłakowskiego (Kawula et al.2004:58) jest instytucją i grupą społeczną, która pełni wiele rozmaitych funkcji społecznych. Porozumienie rodzicielskie – ugoda mediacyjna powinna również odpowiadać na te zapotrzebowania tak, aby małżonkowie

9 Art. 183¹⁴ § 1. i § 2. kpc

po rozstaniu utrzymali relacje rodzicielskie i mimo rozpadu ich relacji małżeńskiej/partnerskiej utrzymali ciągłość rodziny dla dzieci, które mają ze swojego związku. O funkcjach rodziny pisało wielu autorów. M. Ziemska (Ziemska 1986:236), wyróżnia: funkcję prokreacyjną – rodzina jako grupa społeczna dostarcza członków dla swojej (własnej) grupy i dla całego społeczeństwa, równocześnie są zaspokajane potrzeby seksualne męża i żony, funkcję produkcyjną – rodzina dostarcza społeczeństwu pracowników i przyczynia się do zwiększania twórczych i wytwórczych sił społeczeństwa, funkcję usługowo–opiekuńczą – zapewnia wszystkim członkom rodziny codzienne usługi oraz opiekę tym członkom, którzy nie są w pełni samodzielni. Rodzina zaspokaja zarówno potrzeby bytowe oraz opiekuńcze członków, potrzeby troszczenia się o innych i doznawania opieki, funkcję socjalizacyjną – stosowana jest w stosunku do dzieci, które dzięki życiu w rodzinie wrażliwość w społeczeństwo, ucząc się norm i zasad panujących w danej społeczności. Rodzice przekazują dzieciom podstawowe wzory zachowania obowiązujące w danym społeczeństwie, obyczaje, wprowadzają w świat wartości moralnych i w świat kultury kontrolując ich zachowania. Również poprzez tę funkcję małżonkowie przechodzą proces budowania trwałego związku, budując wspólne zasady i reguły związku i rodziny. Konsekwencją nierealizowania tej funkcji jest najczęściej rozpad związku i rodziny. Funkcję psychohigieniczną – dzięki stabilizacji, bezpieczeństwa, możliwości wymiany emocjonalnej i stworzenia warunków dla rozwoju osobowości przyczynia się do dojrzałości emocjonalnej i równowagi psychicznej członków rodziny. Rodzina przyczynia się do ugruntowania i kultywowania zdrowia psychicznego w społeczeństwie. Dzięki niej w rodzinie zaspokajane są potrzeby emocjonalne: miłości i przynależności, uznania i szacunku, poczucia bezpieczeństwa.

Zbigniew Tyszka wyróżnił następujące jej funkcje (Tyszka 1974:69):

- biopsychiczna: prokreacyjna – zaspokajająca potrzeby posiadania potomstwa, seksualna – zaspokajająca potrzeby seksualnych współmałżonków, nie musi być związana z prokreacją;
- ekonomiczna: materialno–ekonomiczna – zaspokajanie potrzeb materialnych, opiekuńczo-zabezpieczająca – zabezpieczająca opiekę nad dziećmi i osobami starszymi i chorymi,
- społeczno–wyznaczająca: klasowa – wstępnie określa pozycję społeczną członków w strukturze społeczeństwa, legalizacyjno-kontrolna – wzajemna kontrola współmałżonków, a także kontrola rodziców w stosunku do dzieci. Rodzina legalizuje zachowania związane ze współżyciem płciowym, wspólną egzystencję w jednym gospodarstwie domowym małżonków, posiadanie dzieci. Nadaje status prawny wspólnocie majątkowej rodziny;
- socjopsychologiczna: socjalizacyjna – dostosowanie zachowania do norm obowiązujących w społeczeństwie, przygotowuje do samodzielnego pełnienia ról społecznych, kulturalna – zapoznanie z dziedzictwem kultury, wprowadza dziecko w świat kultury danego społeczeństwa, rekreacyjno-towarzyska – umiejętności zachowania się w towarzystwie, spędzania czasu wolnego, spontaniczne kontakty towarzyskie, emocjonalno-ekspresyjna – poparcie, bezpieczeństwo, miłość, kształtowanie wspólnoty rodzinnej, emocjonalnej i intelektualnej.

Najbardziej ogólną i uniwersalną klasyfikację funkcji rodziny zaproponował S. Kowalski (Kawula 1998:57), przedstawiając trzy funkcje: prokreacyjną – zaspakajającą potrzeby seksualne i rodzicielskie, wychowawczą – jako ciągu zabiegów mających na celu zapewnienie optymalnych warunków do socjalizacji dziecka, gospodarczą – zaspakajającą potrzeby ekonomiczne rodziny i jednocześnie sprzyjać i decydować o realizacji aspiracji życiowych członkom rodziny. Wydaje się, że ten opis funkcji rodziny najlepiej wpisuje się w realizację porozumienia rodzicielskiego przygotowywanego przez rozstających się rodziców.

Warto zaznaczyć, iż rozpad związku nie powinien spowodować rozpadu rodziny. Zakończenie pełnienia ról małżeńskich czy partnerskich nie powoduje zakończenia pełnienia roli ojca i matki, czyli wypełnienia przez oboje rodziców w jak najlepiej możliwie wersji funkcji rodziny. Realizacja dbałość o interesy i potrzeby dzieci uwikłanych w spór rodzinny jest jedną z głównych funkcji mediacji rodzinnej i realizacji tych funkcji służy porozumienie rodzicielskie.

4. POROZUMIENIE RODZIELSKIE

Jednym z celów mediacji rodzinnej jest wypracowanie porozumienia rodzicielskiego regulującego stosunki pomiędzy rodzicami po rozwodzie, rozstaniu w celu wspólnego wychowywania dzieci. Na podstawie art. 58 §1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego małżonkowie w trakcie rozstania mogą zawrzeć porozumienie o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej nad ich małoletnimi dziećmi oraz nad utrzymaniem z nimi kontaktu a także obowiązku potrzeb finansowych dzieci. Aby wspierać rodziców w wypełnianiu ich funkcji rodzicielskich po rozwodzie mediatorzy stosują kwestionariusz porozumienia rodzicielskiego. Każdy z rodziców wypełnia oddzielnie kwestionariusz a w trakcie mediacji z dwóch różnych kwestionariuszy wypracowywany jest trzeci – wspólnych dla obojga rodziców.

Kwestionariusz porozumienia rodzicielskiego.¹⁰

Rozstanie, separacja, rozwód to decyzje małżonków, których skutki dotyczą bezpośrednio dzieci. Gdy małżonkowie/partnerzy podejmują taką decyzję dzieci czują się zagubione, złe, smutne, mogą mieć poczucie winy za zaistniałą sytuację. Świadomość stałej odpowiedzialności obu rodziców za wychowanie i odczucia dzieci pomogą im dzieciom znaleźć się w tej nowej dla wszystkich członków rodziny sytuacji. Dzieci powinny być otoczone miłością i troską w sposób stały i przewidywalny. (...) Oboje rodzice wspólnie nakreślają ramy wychowawcze dotyczące dzieci, podejmują wspólne decyzje o codziennym życiu dzieci. Istotny jest stały i regularny kontakt z obojgiem rodziców (...). Nie wywiązywanie się z ustalonych spotkań jest dla dziecka bardzo stresujące i może spowodować, iż będzie się czuło odrzucone, a przez to utraci poczucie bezpieczeństwa.

Ta część kwestionariusza służy przypomnieniu rodzicom celu porozumienia rodzicielskiego tuż przed przystąpieniem przez nich do jego wypełnienia. Mediator rozmawia na ten temat z każdą ze stron na posiedzeniach indywidualnych, odbywających się przed posiedzeniem wspólnym. W mediacjach rodzinnych mediatorzy

¹⁰ Opracowanie własne dla potrzeb mediacji rodzinnych i szkoleń realizowanych w Polskim Centrum Mediacji.

mają specyficzną rolę – „pomagają rodzicom określić, w jaki sposób najlepiej zadbać o potrzeby i interesy małoletnich dzieci. Starają się przedstawić rodzicom punkt widzenia dziecka w sytuacji okołorozwodowej. Uwrażliwiają ich na potrzeby dzieci, przedstawiając różne reakcje dzieci na rozwód rodziców.”¹¹

Kolejna część planu wychowawczego, to pytania które pomagają mediatorowi poznać wzajemne nastawienie rodziców. Czy potrafią spojrzeć na siebie w sposób pozytywny, czy umieją oddzielić relację małżeńską od rodzicielskiej, w jakiej są fazie radzenia sobie z sytuacją rozwodu. Pytania o potrzeby dzieci jak i wartości jakie chcą mu przekazać jest przydatne do stosowania w mediacji techniki uwspólniania i dowartościowania. Zwykle można uwspólnić wartości, pokazując rodzicom, że w ich relacji rodzicielskiej mają ze sobą wiele wspólnego i ich cele wychowawcze są zbieżne. Trudna sytuacja związana z rozstaniem powoduje, iż zachowują się ekstremalnie, często raniąc siebie wzajemnie. Spokojna rozmowa w trakcie mediacji i koncentracja na potrzebach i oczekiwaniach dziecka daje im przestrzeń do ponownej współpracy.

- Zastanów się jakie potrzeby ma Wasze dziecko na obecnym etapie rozwoju,
- Zastanów się w jaki sposób można je zaspokoić,
- Zastanów się na jakiego człowieka, chcecie wychować Wasze dziecko, jakie wartości chcecie mu przekazać,
- Zastanów się jakie są trzy najważniejsze pozytywne cechy ma Twoja małżonka/małżonek jako matka/ojciec.

Trzecia część planu, to już szczegółowe ustalenia dotyczące funkcji opiekuńczej realizowanej przez oboje rodziców. Ważne jest, aby ustalenia były spisane w sposób bardzo konkretny i czytelny. Wiele rodziców wskazuje, iż ta część planu pokazuje im, jak wiele zadań mają do wykonania, jak wiele miejsca trzeba poświęcić na organizację codziennego życia i dopiero po zapoznaniu się z tymi pytaniami widzą, że otwarta współpraca z drugim rodzicem jest koniecznym warunkiem do układania swojego życia po rozstaniu.

Gdzie i z kim dzieci będą mieszkać przez większą część czasu?

Jak będą realizowane spotkania dziecka/dzieci z rodzicem, z którym na co dzień nie mieszkają?

- w ciągu tygodnia (poniedziałek – piątek) i w jakich godzinach
- w ciągu weekendu – jak często, w jakie dni oraz w jakich godzinach
- długie weekendy (...)
- w wakacje, w święta, w święta rodzinne (imieniny/urodziny dziecka, imieniny/urodziny matki, imieniny/urodziny ojca, imieniny/urodziny pozostałych członków rodziny (dziadkowie, ciocie, wujkowie itp.)

Ustalenia dotyczące utrzymywania kontaktów z pozostałymi osobami z grona rodzinnego i przyjaciół, z którymi dziecko do tej pory utrzymywały kontakt.

W jaki sposób dzieci będą dowożone i odwożone na spotkania?

¹¹ Standardy prowadzenia mediacji rodzinnych Polskiego Centrum Mediacji (online) www.mediator.org.pl

Jeśli z jakiś przyczyn spotkanie musi zostać odłożone, to na ile dni wcześniej poinformujesz/chcesz być poinformowana/y o zmianie terminu spotkania, kto będzie miał obowiązek zapewnienia/sfinansowania opieki nad dzieckiem

W jaki sposób chcecie podzielić obowiązki wobec dziecka/dzieci między siebie:

- obowiązki związane ze szkołą: zebrania, spotkania z nauczycielami, pomoc w odrabianiu lekcji, przygotowywanie materiałów na zajęcia szkolne
- obowiązki związane z życiem pozaszkolnym (...) i życiem towarzyskim dziecka
- obowiązki związane z opieką lekarską (...)w jaki sposób będziecie się powiadamiać jeśli dziecko będzie potrzebowało pomocy np. nagła choroba, wypadek dziecka itp.

Rozwiązywanie różnych spraw związanych ze wspólnym wychowywaniem dziecka/dzieci:

- W jaki sposób będziecie decydować o edukacji dzieci (...)?
- Czy i jak zawiadomicie przedszkole/szkołę o zmienionej sytuacji?
- Czy wyrażasz zgodę na wyjazdy zagraniczne dziecka ?
- Jakie zasady codziennego życia chcecie wpoić dziecku/dzieciom (...)?
- Czy są sprawy, o których nie chcecie rozmawiać przy dziecku?
- Czy są kwestie, co do których trudno będzie Wam się zgodzić?

Porozumienie rodzicielskie jest narzędziem, które ma ułatwić rodzicom realizowanie ich zadań po rozwodzie. Przedstawione pytania pozwalają spisać porozumienie w sposób jak najbardziej jasny, zrozumiały i szczegółowy. Jest ono przewodnikiem wzajemnych relacji rodzicielskich w tym okresie największej eskalacji konfliktu. Ale jest również pomocne w sytuacji, kiedy znowu ta nić komunikacji załamie się między nimi, wtedy jest to wzór do którego można się odwołać, aby konflikt znowu się nie rozrósł poprzez wzajemnie niezrozumienie i inne oczekiwania. Z reguły porozumienie rodzicielskie w zakresie wspólnej opieki przygotowywane jest na jeden okres edukacji szkolnej dzieci następnie jest modyfikowany z reguły już przez samych rodziców, gdyż po mediacji są w stanie już sami się porozumieć.

Sprawy finansowe:

- W jaki sposób podzielicie wydatki na dzieci?
- Co będzie finansowane z alimentów?
- Czy będą jakieś dodatkowe wydatki (kieszonkowe, wakacje itp.) i kto je będzie ponosił?

O obowiązku zaspokajania potrzeb rodziny stanowi art. 27 Kro. Ustawodawca wprowadza możliwość zaspokajania potrzeb rodziny poprzez dostarczanie odpowiednich środków finansowych. Ale również poprzez osobiste staranie o wychowanie dzieci

i pracę w gospodarstwie domowym¹². Może on w całości lub części zastępować finansowy charakter obowiązku zaspokajania potrzeb rodziny. Obowiązek zaspokajania potrzeb dzieci dotyczy równomiernie obojga rodziców. Wcześniej omówione segmenty planu wychowawczego zaspakają obowiązek środków wychowania, ostatni segment poświęcony jest kwestiom finansowym. Ważne jest aby rodzice uświadomili sobie, że na nich obojgu ciąży obowiązek dbania o dzieci. I zwykle w mediacji ta część planu jest rozwiązywania w miarę szybko, warunkiem jest dobre przepracowanie jego wcześniejszych części i zobaczenie przez rodziców wzajemnego wysiłku włożonego we wspólne wychowywanie dzieci po rozstaniu.

5. ZAKOŃCZENIE

Mediacje są instytucją doskonale wpisującą się w trudną sytuację rozwodu. Możliwość jej stosowania daje rodzicom szansę w sposób jak najmniej bolesny przejść przez trudności rozwodu. Porozumienie rodzicielskie koncentruje uwagę rodziców na sytuację dziecka w rozwodzie, o czym często rodzice skoncentrowani na swojej relacji małżeńskiej/partnerskiej zapominają. Pozwalają rodzicom uniknąć konfrontacji sądowej, która jak każda konfrontacja eskaluje konflikt, co na pewno nie służy rozstającym się małżonkom, a tym bardziej ich dzieciom.

BIBLIOGRAFIA:

1. Adamski F. *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002
2. Burnett J. *Rodzicielstwo po rozwodzie*, Warszawa 2006
3. Czayka–Chełmińska K., Glegoła–Szczap M. *O specyfice mediacji rodzinnej. Kilka refleksji na marginesie rozwiązań regulujących w Polsce stosowanie mediacji*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Mediacja*, Warszawa 2009
4. Kawula S. Brągiel J., Janke A., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2004
5. Kawula S. *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, w: *Pedagogika rodziny*, red. S.Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Toruń 1998
6. Morek R, *Mediacja i arbitraż*, Warszawa 2006
7. Tyszka Z. *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974
8. Wiseman R.S., *Crisis Theory and the Process of Divorce*, „Social Casework” 1975
9. Wright M. *Przywracając szacunek sprawiedliwości*, Warszawa 2005
10. Zegadło R *Mediacja w toku postępowania cywilnego – uwagi na tle projektu Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, pod red. L. Ogiegły, W. Popiołka, M. Szpunara, Warszawa 2005
11. Ziemska M. *Rodzina a osobowość*, Warszawa 1979
12. Ziemska M. *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986
13. Standardy prowadzenia mediacji rodzinnych Polskiego Centrum Mediacji (online) www.mediator.org.pl

¹² Art. 27 Kro. Patrz też wyrok SN z 22 listopada 1968 roku, I CR 434/68, OSNC 1969, nr 11, poz. 203.

Paulina Mąkosa

Poland

Instagram. Wirtualny bazar / *Instagram. A virtual bazaar*

Abstract:

The reality of everyday life outside of its “here and now” also includes phenomena that are not available to us “here and now” (Berger, Luckmann 2010:36). This means, as P.L. Berger and T. Luckmann argue, that we experience everyday life in different degrees of closeness and remoteness, both spatially and temporally.

The contemporary reality of everyday life forces us to transfer a significant part of our life activities to the virtual space which is tangled with our “here and now” in a quantifiable way. Nowadays it is impossible to find a sphere of human life which has not been transferred to virtual space to any extent. Starting from acquiring information, managing our finances, through communication with others, to selling goods and services.

The purpose of this article is to discuss the phenomenon of consumption virtualization which can be undoubtedly observed through the communication platform under discussion. What is certainly one of the reasons for the transfer and satisfaction of consumer needs to the Internet, it is a noticeable shift in modern society towards image culture. Therefore, the article will characterize the specificity and principles of functioning of Instagram taking into account the content published there on selected profiles.

Key words: society; consumption; bazaar; virtual reality; image culture; Instagram.

1. WSTĘP

Kultura obrazu na stałe wpisała się we współczesną rzeczywistość człowieka, głównie za sprawą wszechogarniającej obecności i dostępności przekazów medialnych. Mass media, a dokładniej rzecz ujmując – wirtualna przestrzeń jaką jest Internet, niewątpliwie stanowi dziś miejsce codziennej aktywności człowieka. Ikonafera Internetu stała się dominującym i pożądanym sposobem wymiany informacji. Między innymi właśnie dzięki obrazom, komunikacja zapośredniczona stanowi dziś atrakcyjną formę interakcji międzyludzkiej. „Niestety jak słusznie uważa Giovanni Sartori, nadmiar widzenia zubaża nasze rozumowanie; preferujemy

obrazy, które nie wymagają myślenia, na rzecz słów, które wymagają większego zaangażowania intelektualnego” (Szpunar 2008:106). Tendencja ta wydaje się być szczególnie symptomatyczna w społeczeństwie nowoczesnym nastawionym na masową konsumpcję. Jak pisze Piotr Sztompka, „jedną z charakterystycznych cech społeczeństwa nowoczesnego jest jego masowość: fakt, że przeważnie działamy w otoczeniu wielkiej liczby innych ludzi, w ogromnych zbiorowościach” (Sztompka 2002:149). Jak zauważa autor ta masowość obecna jest na wszystkich poziomach życia społecznego. Począwszy od urbanizacji związanej z funkcjonowaniem ogromnych skupisk ludzkich w przestrzeni osiedli mieszkalnych, poprzez masową rozrywkę, zakupy, wypoczynek czy edukację. Wreszcie Sztompka konstatuje, iż „w społeczeństwie masowym aktywność zbiorowa staje się powszechną formą życia społecznego” (Sztompka 2002:149). Tę zależność doskonale rozumieją twórcy internetowych platform społecznościowych, którzy łącząc jej umiejętne wykorzystanie wraz z szybkim rozwojem technologii cyfrowej, dzięki której zdjęcie wykonane np. smartfonem może zostać udostępnione w dowolnej przestrzeni wirtualnej w ciągu kilku sekund, skupiają wokół nich coraz liczniejsze grupy ludzi. W rezultacie takie działanie tworzy masowe zbiorowości internetowe. Dzięki temu administratorzy danych platform społecznościowych uzyskują dostęp do ogromnej bazy danych o użytkownikach, ich zainteresowaniach, upodobaniach, preferencjach czy najogólniej rzecz ujmując – stylach życia.

Atrakcyjność korzystania z różnego rodzaju platform komunikacyjnych, które tworzą wirtualne sieci społecznościowe, związana jest między innymi z brakiem ograniczenia przestrzennego, łatwością pokonywania barier wynikających z różnicy czasu czy możliwością przybierania różnych tożsamości.

„W porównaniu z tradycyjnymi mediami, komunikowanie się metodą za pośrednictwem przez komputer, czyli CMC jest o wiele łatwiejsze, a przede wszystkim szybsze niż w rzeczywistości. Użytkownicy Internetu komunikują się ze sobą przy użyciu hipertekstu (...). Jego istotą jest to, że czytelnik sam wybiera kolejne odnośniki i tworzy własną <ścieżkę> połączeń między obrazami, tekstami, dźwiękami. (...) Taka hipertekstowa pajęczyna daje użytkownikom Internetu dużą dowolność w zakresie tworzenia jak i odbierania komunikatów. Proces kształtowania i rozpowszechniania Internetu oraz powiązanych z nim sieci CMC w ostatniej ćwierci XX wieku ukształtował na stałą strukturę tego nowego medium odciskając się w architekturze sieci, kulturze jej użytkowników i rzeczywistych wzorach komunikacji”.

(Castells 2013:384).

Inną cechą przemianującą za atrakcyjnością komunikacji za pośrednictwem jest możliwość przejścia ze sfery publicznej do sfery prywatnej, ponieważ większość naszych potrzeb może zostać zaspokojona zza ekranu komputera czy smartfona. Obecnie właściwie każdy, niezależnie od statusu społecznego posiada możliwość dostępu do Internetu, a co się z tym wiąże, funkcjonowania w przestrzeni wirtualnej. Dziś każdy z nas, właśnie dzięki tej możliwości, bez wychodzenia z domu, jest w stanie obserwować życie milionów ludzi na całym świecie. Jednak nasza rola nie musi ograniczać się jedynie do roli biernego obserwatora, możemy bowiem czynnie uczestniczyć w kreowaniu rzeczywistości wirtualnej, np. poprzez tworzenie kont na różnych platformach internetowych. Mogą to być m. in. platformy informacyjne, kulturowe, branżowe czy eksperckie. Z jednej strony taka inkluzywna dostępność daje nam

nieograniczone możliwości eksplorowania dziedzin naszych zainteresowań, zaspokajania potrzeb, wymiany doświadczeń, nawiązywania nowych kontaktów etc. Z drugiej strony stwarza całe spektrum nowych problemów i zagrożeń, którymi jednak nie będą się szczegółowo zajmować w tym artykule.

2. KULTURA OBRAZU W DOBIE MEDIÓW SPOŁECZNOŚCIOWYCH

Ostatnie dziesięciolecie XX wieku, jak i czasy współczesne w kulturze zachodu, to niezaprzeczalny rozwój i dominacja mediów wizualnych. Teraźniejszość jest kreowana, odbierana i przekształcana za pomocą obrazów. Ich produkcja i konsumpcja stała się jednym z nadrzędnych działań społeczeństw nowoczesnych. „Jak zauważa John Berger, w żadnym z typów wcześniejszych społeczeństw nie mieliśmy doczynienia z taką koncentracją obrazów i taką gęstością przekazów wizualnych” (Szpunar 2008:105). Giovanni Sartori w swojej książce pt. *Homo videns. Telewizja i postmyślenie* zaznacza wyraźnie różnicę między słowem, a obrazem pisząc:

„Słowo jest symbolem zawierającym się w tym, co oznacza i co możemy za jego pomocą pojąć. Słowo pozwala coś zrozumieć tylko wtedy, gdy jest zrozumiałe, to znaczy wtedy, gdy znamy język, do którego przynależy; w przeciwnym wypadku jest martwe, jest obojętnym dźwiękiem lub znakiem graficznym. Tymczasem obraz wystarczy oglądać – do czego wystarczy sam wzrok, zmysł widzenia. Obrazów nie ogląda się po chińsku, po arabsku ani po angielsku, po prostu – ogląda się je... i tyle” (Sartori 2007:21).

W swoich rozważaniach nad „wyższością” obrazu w stosunku do słowa Giovanni Sartori zwraca uwagę na ogromny wpływ cyberprzestrzeni i jej „wyznawców”. Autor konstatuje, iż większość użytkowników nowych mediów, w tym Internetu postrzega kulturę obrazu – „wiedzę obrazu”, jako kulturę demokratyczną – dostępną dla wszystkich, zaś kulturę słowa – „wiedzę konceptualną” jako tę należącą do kategorii elitarnych, do której dostęp warunkowany jest posiadaniem odpowiedniego kapitału społeczno-kulturowego. W przywołanej pracy jej autor nie ogranicza się jedynie do krytyki nowych środków wizualnej komunikacji. Omawiając rozwój Internetu stwierdza, iż jako narzędzie samo w sobie daje człowiekowi ogromne możliwości jego zastosowania, wśród nich wymienia trzy główne:

1. Praktyczne
2. Rozrywkowe
3. Edukacyjno-kulturalne.

W dalszych swoich rozważaniach Sartori stwierdza:

„Problem w tym czy Internet przyczyni się, czy też nie, do rozwoju kulturowego. Teoretycznie – powinien mieć wpływ pozytywny, ponieważ każdy, kto szuka w nim wiedzy znajdzie ją. Czy i przez jak wielu użytkowników zostanie wykorzystany jako narzędzie służące poznaniu?” (Sartori 2007:32).

W wirtualnej przestrzeni Internetu współczesny *homo videns* nastawiony na percepcję świata za pomocą obrazu staje się nie tylko użytkownikiem, aktywnie wykorzystującym wymienione wyżej zastosowania jakie umożliwia funkcjonowanie

w cyberprzestrzeni. Staje się również pożądanym celem, odbiorcą niezliczonych komunikatów obrazkowych. Dzieje się to za pośrednictwem różnego rodzaju platform komunikacyjnych czy serwisów społecznościowych.

Jednym z najbardziej popularnych w ostatnich latach serwisów społecznościowych jest internetowy serwis funkcjonujący pod nazwą Instagram. Jest to obecnie jedna z wiodących i najlepiej rozpoznawalnych w skali globalnej platform wirtualnych. Istota i pierwotne założenie Instagrama opiera się na umożliwieniu użytkownikom dodawania zdjęć oraz krótkich relacji (obrazów audiowizualnych). Sam sposób rozporządzania danym kontem na omawianej platformie zmieniał się nieznacznie w miarę jej rozwoju i wzrostu popularności, jednak cechą charakterystyczną wyróżniającą tą określoną przestrzeń wirtualną od początku, jest możliwość nadawania zamieszczanym w cyfrowej formie zdjęciom, kwadratowego kształtu. Z czasem twórcy platformy zdecydowali się na rozszerzenie opcji formatowania zdjęć również do innych formatów. Na przestrzeni kilku lat Instagram wyrósł na jednego z liderów wśród internetowych serwisów społecznościowych. Sukces ten niewątpliwie związany jest z ekspansją kultury obrazu czy też ponownym zwróceniem się społeczeństw nowoczesnych w stronę kultury obrazu. Dodatkowym czynnikiem warunkującym sukces platformy jest to, iż swoje profile zakładają tam m.in. ludzie znani ze świata sportu i popkultury. Instagramowe profile sportowców czy celebrytów obserwują miliony „zwykłych” użytkowników z całego świata.

Symptomatyczne w kontekście omawianej tu kultury obrazu, jest ograniczenie związane ze ściśle określonymi ramami dotyczącymi zamieszczanych na Instagramie komunikatów słownych. Pojedynczy wpis nie powinien przekraczać dwóch tysięcy dwustu znaków graficznych łącznie ze spacjami¹. Można zatem stwierdzić za Jerzym Bobrykiem, że:

„słowo elektroniczne pełni rolę służebną wobec obrazu, a sama forma – multimedialna – warunkuje ogniskowanie naszej uwagi właśnie na obrazie, a nie na tekście”
(Bobryk 2001:62).

Na taki stan rzeczy wpływ miał niewątpliwie rozwój nie tylko mass mediów, ale też technologii jako takiej. W miarę coraz szerzej dostępnego wytwarzania i rozpowszechniania obrazów, poprzez upowszechniającą się z biegiem lat dostępność aparatów fotograficznych, kamer i wreszcie telefonów komórkowych wyposażonych w możliwość robienia zdjęć i nagrywania filmów społeczeństwa nowoczesne kształtują swoją wiedzę o świecie na podstawie percepcji obrazu w znacznie większym stopniu niż ma się to w przypadku czytania (czego dowodzą coraz bardziej zatrważające badania czytelnictwa, m.in. wśród Polaków). Piotr Sztompka wskazuje na kilka kategorii zjawisk, które mają wpływ na rozwój i kształtowanie szeroko rozumianej kultury wizualnej. Autor w ramach tego pojęcia wyróżnia *ikonosferę* oraz *socjosferę*. Do kategorii *ikonosfery* zalicza on wszelkiego rodzaju obrazy, począwszy od nobilitowanych dzieł wielkich malarzy po masowo produkowane plakaty reklamowe, które codziennie mijamy na ulicach naszych miast. *Socjosferę* Sztompka charakteryzuje jako działania ludzkie związane z ich wizerunkiem, jak również „wytworzone przez nich cywilizacyjne otoczenie” (Boguni-Borowska, Sztompka 2012:13).

¹ <https://blog.instamarketing.pl/ograniczenia-i-limity-instagrama>, dostęp: 21.12.2018.

„To dwie zupełnie różne kategorie. Pierwsza obejmuje obrazy celowo wykonane przez jakiegoś twórcę w pewnym medium, z intencją przekazania jakiegoś komunikatu, przesłania, podkreślenia jakiegoś znaczenia, wywołania wrażenia estetycznego, wywarcia wpływu na decyzje konsumpcyjne czy wybory polityczne itp. Druga kategoria to cała dostępna wzrokowo warstwa życia społecznego: wygląd ludzi, przedmiotów, obiektów, który jest treścią wrażenia wzrokowego i który dopiero może się stać intencjonalnym obrazem (np. poprzez utrwalenie na fotografii)”

(Boguni-Borowska, Sztompka 2012:13).

Dalsze dwie kategorie kultury wizualnej wg. Sztompki to reżimy obrazowania i reżimy patrzenia. Mówiąc o reżimach obrazowania autor w celu ich wyjaśnienia zwraca się w kierunku terminu *scopic regimes* (Metz, 1982), jak pisze, są to: „reguły, wzory, style tworzenia obrazów, kształtowania wizerunku czy designu wytwarzanych przedmiotów albo obiektów <np. moda, styl malarski>” (Boguni-Borowska, Sztompka 2012:13 – 14). Reżimy patrzenia Sztompka wyjaśnia jako zbiór reguł funkcjonujących w danym społeczeństwie, grupie społecznej, które pozwalają lub też nie, na przyglądanie się, obserwację konkretnych osób czy przedmiotów oraz utrwalania ich wizerunków.

Zmiany rzeczywistości społecznej wywołane w następstwie rozwoju technologii teleinformatycznych, a przede wszystkim skala rozwoju Internetu, jego powszechnej dostępności i przypisywaniu mu coraz większej roli w życiu współczesnego człowieka wpłynęły na charakter kontaktów międzyludzkich. Dziś wielu użytkowników Internetu poza funkcją poznawczą, komunikacyjną czy rozrywkową, upatruje w nim możliwości osadzenia swojego życia na dwóch płaszczyznach: w rzeczywistości realnej oraz w rzeczywistości wirtualnej, w której dostrzegają oni możliwość rozbudowania swojej osobowości. Jednym z wirtualnych miejsc służących zaspokojeniu potrzeby rozbudowy osobowości, wzbogacenia życia, wejścia w interakcję za pośrednictwem ze swoim idolem, doznaniem uczucia przynależności do konkretnej zbiorowości wirtualnej jest właśnie Instagram. Obecnie platforma jest już nie tylko miejscem, w którym użytkownicy zamieszczają fotografie relacjonujące ich życie prywatne, podróże czy spotkania z przyjaciółmi. Dziś Instagram stanowi miejsce wirtualnych spotkań, miejsce w którym za pomocą obrazu wyznaczane są trendy i kreowane są nowe style życia.

Wśród wielu dziedzin i kategorii w jakie pogrupowane są poszczególne profile użytkowników omawianej platformy, dużym zainteresowaniem cieszą się te związane ze zdrowym stylem życia (zdrowe odżywianie, sport), jak również z modą. To właśnie w tych kategoriach obserwuje się rozkwit wirtualizacji konsumpcji. Pomimo tego, iż jest to stosunkowo nowe zjawisko społeczne, zdarzyły się już wykształcić mechanizmy jego sprawnego funkcjonowania w sieci. Poza oficjalnymi profilami globalnie rozpoznawalnych marek związanych z szeroko pojętą modą i stylem życia, istnieje znaczna liczba profili tzw. influencerek (ang. *influence* – wpływ), czyli osób mających wpływ na decyzje konsumenckie swoich odbiorców.

3. ZAWÓD – INFLUENCER

Jak zaznaczone zostało wyżej, profile związane z tematyką szeroko pojętej mody, stylów życia cieszą się na Instagramie zauważalnym zainteresowaniem odbiorców. Popularność danego profilu mierzona jest liczbą osób go obserwujących. Co to oznacza w praktyce? Popularny profil to taki, który obserwowany jest przez tysiące, dziesiątki i setki tysięcy, a nawet miliony użytkowników Instagrama. Coraz częstszą praktyką światowych koncernów czy to z branży odzieżowej, czy innej wywierającej wpływ na kształtowanie się określonych stylów życia, są działania marketingowe opierające się w dużej mierze na działalności instagramowej. Taka strategia okazuje się być obecnie bardziej korzystna niż budowanie od podstaw wielkich kampani reklamowych i podejmowanie całego szeregu działań z tym związanych, np. badaniem rynku celem ustalenia najbardziej dogodnego miejsca dla wywieszenia billboardu, po rozmowy z drukarnią. Kampania reklamowa skierowana do użytkowników Internetu okazuje się być znacznie mniej problematyczna w realizacji niż ta przeznaczona do prasy czy telewizyj. Wiąże się to z mniejszymi kosztami oraz krótszym czasem dotarcia do potencjalnego konsumenta. Jednak główną przyczyną przenoszenia działań marketingowych do przestrzeni wirtualnej są wspomniane już zasięgi. Prezentowanie produktu za pośrednictwem platform społecznościowych gwarantuje marce dotarcie do odbiorcy globalnego. Ponadto bez względu na miejsce zamieszkania odbiorcy komunikatu reklamowego, zarówno on jak i marka mogą pozostawać ze sobą w stałym kontakcie.

Coraz częściej jednak firmy związane z szeroko pojętą modą decydują się na współpracę z influencerami, którzy w ciągu ostatnich kilku lat przejęli dowodzenie w kreowaniu i wyznaczaniu ogólnosiwiatowych trendów w modzie. Taka strategia marketingowa okazuje się być niezwykle pomocna w monitorowaniu zainteresowania daną marką czy też konkretnym produktem lub usługą. Dzięki współpracy z influencerami marka w krótkim czasie jest w stanie oszacować skalę odbioru danego posta, reakcję odbiorców na prezentowany produkt lub usługę, zainteresowanie nią czy nawet gotowość jej zakupu. Jest to możliwe dzięki systematycznej interakcji, która zachodzi między obserwowanym influencerem, a osobami obserwującymi jego profil.

W związku z wyspecjalizowaniem m.in. takich zawodów jak projektant ubioru, stylistka, dietetyk, trener personalny, mówca motywacyjny etc. obserwujemy ogromne zainteresowanie współczesnego człowieka – *homo videns*, tematyką mody, kreowania i budowania swojego życia na nowo wg. określonych trendów, jakie ta moda wyznacza. Jednak moda jako zjawisko społeczne towarzyszy ludzkości od dawien dawna.

„Formy społeczne, strój, sądy estetyczne, cały styl ludzkiej ekspresji – wszystko to jest nieustannie zmieniane przez modę, ale w taki sposób, że moda – tj. najnowsza moda – we wszystkim oddziałuje tylko na klasy wyższe. Kiedy tylko klasy niższe zaczną naśladować ich styl, zarazem przekraczając linię demarkacyjną narysowaną przez klasy wyższe i niszcząc ich spójność, klasa wyższa odwraca się od danego stylu i obiera nowy, który z kolei również odróżnia ją od mas, i gra wesoło toczy się dalej”

(Magala 1980:185).

Dążenie do naśladownictwa klas wyższych przez klasy niższe nadal jest aktualne w społeczeństwach nowoczesnych, jednak zależność ta traci na ostrości w obliczu

powszechnego dostępu do Internetu, a także powstawania np. odzieżowych, koncertów sieciowych, które dostarczają swoje produkty masowemu odbiorcy w atrakcyjnych cenach zawłaszczając tym samym jakiś procent rynku markom trudniej dostępnym, uważanym za ekskluzywne. Przy tym, sieciowe marki z niższej lub średniej półki doskonale sprawdzają się również w roli kreatorów nadchodzących trendów, niejednokrotnie tworząc kolekcje, które znakomicie współgrać mogą z kolekcjami proponowanymi przez marki z wysokiej półki. Obecnie moda stanowi powszechnie dostępne dobro. Dzieje się tak nie tylko za sprawą szybkiego rozwoju technologii teleinformatycznych, ale przede wszystkim dzięki rozwiniętemu i wciąż rozwijającemu się w skali globalnej masowemu przemysłowi. Edward Sapir uważa, iż „współczesna moda dąży do ogarnięcia wszystkich klas społecznych” (Sapir 1978:243). Według niego w czasach dawniejszych klasy niższe w sposób mniej jawny przyjmowały modę od klas wyższych. Autor stwierdza, iż wynikało to z faktu, że społeczeństwo przywiązywało większą uwagę do podziałów klasowych. Jak pisze dalej, współcześnie arystokracja pieniądza wyparła arystokrację krwi, w której rękach niegdyś skupiała się władza stanowiąca zaplecze mody. Dalej autor stwierdza, że w społeczeństwie arystokracji pieniądza każdy ma prawo do nabycia „insygniów mody”, jeśli pozwalają mu na to jego warunki materialne (Sapir 1978: 243). Dziś dostęp do mody posiadają ludzie na wszystkich szczeblach hierarchii społecznej, pod każdą szerokością geograficzną. Przykładem może być zanik własnoręcznego wytwarzania okryć wśród plemion afrykańskich, powodowany niewspółmiernym wysiłkiem i czasem potrzebnym na wytworzenie ubioru w stosunku do łatwej dostępności odzieży wytwarzanej masowo.

Zarówno marki sieciowe, jak i marki bardziej ekskluzywne chętnie podejmują współpracę z influencerami. Może stać się nim każdy. Czy będzie to trener fitnessu, stylistka, czy też lekarz pediatra. Im bliżej influencerowi do przeciętnego masowego odbiorcy tym lepiej. Wynika to z naszej psychologicznej skłonności, według której, ludzi podobnych do nas samych szybciej akceptujemy, obdarzamy większym zaufaniem i sympatią. Z drugiej strony lepiej oceniamy osoby atrakcyjne fizycznie. Należy jednak pamiętać o tym, że pojęcie atrakcyjności fizycznej jest pojęciem wysoce relatywnym i w różnych kulturach atrakcyjność postrzegana jest inaczej.

„Jeśli uświadomimy sobie, jak bardzo istotny dla otoczenia jest wygląd człowieka, na podstawie którego zostaje on oceniany, nie powinno zaskakiwać, że osoby atrakcyjne fizycznie są postrzegane w sposób szczególny”

(Szpunar 2008:109).

Influencerzy to w większości osoby młode, w wieku dwudziestu – trzydziestu kilku lat, z którymi odbiorcy mogą identyfikować się w wielu aspektach. Jednak cechą różniącą influencera od jego odbiorcy jest to, że to on w pewnym sensie kreuje modę. Podaje swoim obserwatorom gotowe rozwiązania dotyczące tego, jakich kosmetyków używać, jaką aktywność fizyczną wybrać, na którą siłownię się zapisać, bądź też który sweter z wiosennej kolekcji danej marki kupić. Działalność influencera opiera się zatem na swobodnym kreowaniu własnego wizerunku, dobraniu odpowiedniej stylizacji na wakacyjny wyjazd lub wyjście na zakupy. Poprzez wykorzystanie w danej stylizacji ubrania konkretnej marki i oznaczenie jej nazwy przy zamieszczonym na Instagramie zdjęciu influencer informuje swoich odbiorców skąd pochodzi ta rzecz, inaczej mówiąc reklamuje produkt i otrzymuje za to wynagrodzenie.

Zdolność oddziaływania influencera na masowego odbiorcę, potencjalnego obserwatora jego profilu na Instagramie lub innej platformie społecznościowej związana jest m.in. z potrzebą przynależności do jakiejś grupy społecznej, a jednocześnie z potrzebą konstruowania swojego indywidualnego „Ja”. Dość mocnym przykładem obrazującym dążenie do zaspokajania potrzeby adaptacji, pomimo wątpliwości natury etycznej, jest silnie rozwinięty rynek odzieży podrabianej, występujący na szeroką skalę w państwach azjatyckich, głównie w Chinach.

„Moda to naśladownictwo danego przykładu, zaspokajające pragnienie adaptacji społecznej: wiedzie jednostkę drogą, którą podróżują wszyscy, dostarcza ogólnych przesłanek, sprawiających, że zachowanie każdej jednostki staje się kolejnym przykładem. Zarazem w nie mniejszym stopniu zaspokaja pragnienie różnicowania, tendencję ku odmienności, pragnienie zmiany i przeciwieństwa – z jednej strony poprzez stałą zmianę treści, nadającą dzisiejszej modzie piętno indywidualne w przeciwieństwie do mody dnia wczorajszego i jutrzejszego, a z drugiej strony poprzez zróżnicowanie mody w zależności od klas społecznych (...). Tak więc moda stanowi po prostu jedną z wielu form życia, za pomocą których staramy się połączyć w jednolitej sferze działalności tendencję ku społecznemu ujednoczeniu i pragnienie jednostkowego odróżniania się i zmiany”
(Magala 1980:182).

Przyjmując zatem simmlowską optykę patrzenia na zjawisko mody i przekładając ją na współczesne uwarunkowania omawiane w kontekście postępu technologiczno-przemysłowego, nie dziwi więc fakt stale rosnącego zainteresowania jakim cieszą się influencerzy modowi. Nie sposób przywołać większości najpopularniejszych w skali światowej nazwisk. Koncentrując się jedynie na ich polskich odpowiednikach, spośród wielu, wymienić należy te, które skupiają na swoich instagramowych profilach największą liczbę obserwujących, należą do nich m.in. Julia Kuczyńska – Maffashion, Jessica Mercedes Kirschner czy para miłośników zdrowego stylu życia i aktywności fizycznej, znana jako Fit Lovers. Przywołane osobowości medialne to tylko znikomy procent wśród stale powiększającej się grupy influencerów zarówno w Polsce, jak i na świecie. Zarówno oni, a także wielu innych im podobnych, nieustannie od kilku lat z powodzeniem funkcjonują w zbiorowej świadomości, przenikając z przestrzeni wirtualnej do rzeczywistości życia codziennego, wywierając realny wpływ na decyzje konsumpcyjne swoich odbiorców.

4. WIRTUALIZACJA KONSUMPCJI

Konsumpcja wirtualna stanowi jedną z wielu form współczesnej kultury konsumpcyjnej. Niewątpliwie jednak można stwierdzić, że na dzień dzisiejszy jest to forma najbardziej innowacyjna, pozwalająca konsumentom na docieranie do towarów i usług, do których nie mieliby możliwości dotarcia inną niż ta, drogą. Wirtualizacja konsumpcji nastąpiła więc w wyniku przeniesienia, w zasadzie większości już gałęzi światowego handlu do Internetu. Dzięki powszechnemu dostępowi do globalnej sieci komunikacji, potencjalni nabywcy towarów i usług mają możliwość zaspokajania swoich potrzeb konsumenckich bez względu na ograniczenia związane np. z miejscem zamieszkania czy brakiem czasu na dokonanie zakupów bezpośrednio. Innym czynnikiem warunkującym tak entuzjastyczne organizowanie życia jednostki wokół nabywania towarów i usług, jest rosnąca siła nabwczą współczesnych społeczeństw.

Według Jeana Baudrillarda kultura konsumpcyjna opiera się na znakach mających stosunek arbitralny w odniesieniu do tego, co oznaczają. Rozumie się przez to, iż znaki symulują własne odniesienia przedmiotowe. Baudrillard zjawisko konsumpcji odczytuje jako systematyczną manipulację, zaś znaki na których kultura konsumpcyjna opiera się nazywa symulakrami. Według niego manipulacja opiera się na kodach, które sprawiają, że konsument odbiera rzeczywistość jako dany model dzięki któremu, systemy znakowo – towarowe są interpretowane. Baudrillard określa towar jako rzecz – znak. Konsument nabywa towar z uwagi na jego wartość znakową, mówiąc inaczej towar nabywany jest w związku z jego zdolnością do wywoływania u innych ludzi konkretnego typu skojarzeń.

„Nasze społeczeństwo mówi o sobie jako o społeczeństwie konsumpcji. O ile cokolwiek konsumuje, to konsumuje samo siebie, jako społeczeństwo konsumpcji, jako ideę. Reklama stanowi triumfalny pean na cześć owej idei”

(Baudrillard 2006:271)

Zdaniem Baudrillarda ludzie konstruują swoje potrzeby konsumenckie, a reklama powoduje, iż zatracają zdolność odróżniania potrzeb wykreowanych od potrzeb rzeczywistych. W podobnym tonie wypowiada się Simmel mówiąc o tym, iż:

„moda to tylko wynik roszczeń społecznych, aczkolwiek przedmiot jednostkowy, który stwarza albo odtwarza, może reprezentować mniej lub bardziej jednostkową potrzebę”

(Magala 1980:185).

Widzimy zatem, że tendencja związana z modą o której Simmel mówi, iż niezwiązana jest ona z faktycznie istotnymi motywami działania ludzkiego czy przytoczona wyżej koncepcja Jeana Baudrillarda, mówiąca o zanikającej zdolności odróżniania przez społeczeństwa konsumpcyjne potrzeb rzeczywistych i nierzeczywistych, wykorzystywana jest przez światowe koncerty modowe, kosmetyczne czy związane z szeroko pojętym zdrowym stylem życia coraz bardziej zuchwale dzięki Internetowi i całej siatce powiązań między firmami, influencerami i ich odbiorcami.

O skuteczności kreowania trendów, zwiększania poziomów sprzedaży produktów i usług, a także o zadowoleniu marek wynikającemu ze współpracy z influencerami świadczyć mogą zarobki tych ostatnich. Koszt postu na Instagramie z zamieszczonych wskazaniem na daną markę przez influencera w Wielkiej Brytanii z ponad milionowym zasięgiem, to znaczy z ponad milionową liczbą obserwujących go użytkowników tej platformy społecznościowej, szacuje się w granicach sześćdziesięciu tysięcy funtów. Mikroinfluencerzy, którzy na swoim koncie na Instagramie obserwowani są przez nieprzekraczającą dziesięciu tysięcy liczbę użytkowników, inkasują średnio około tysiąca dwustu funtów za treść jednego posta reklamowego². W Polsce stawki pojedynczych postów reklamowych zamieszczanych na Instagramie również uzależnione są od liczby obserwujących dany profil użytkowników. Jedną z najbardziej rozpoznawalnych influencerów w naszym kraju – Julia Kuczyńska, znana jako Maffashion, obserwowana jest przez ponad milion sty tysięcy użytkowników. Wśród wielu marek z jakimi współpracuje, wymienić można takie jak: Dior, Balmain, Tommy Hilfiger, Tezenis, Adidas, Zara czy Stradivarius. Dodatkowo angażuje się we współpracę z markami kosmetycznymi, oznaczając na zdjęciach profile marek

² <https://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/rosna-stawki-w-influencer-marketingu-brytyjski-influencer-za-post-na-facebooku-75-tys-funtow>, dostęp: 21.12.2018.

zajmujących się makijażem czy stylizacją fryzur. Inną polską influencerką, której konto na Instagramie skupia dziewięćset pięćdziesiąt siedem tysięcy osób obserwujących jest Jessica Mercedes Kirschner. Współpracuje ona m.in. z takimi markami jak: Lancome, Chanel czy Venezia.

Kolejnym przykładem polskich influencerów działających za pośrednictwem serwisu Instagram jest para znana jako Fit Lovers. Pamela Stefanowicz i Mateusz Janusz propagując zdrowy styl życia i aktywność fizyczną zyskali w naszym kraju ogromną popularność. Ich profil obserwowany jest przez ponad milion dwieście tysięcy użytkowników. W miarę wzrostu rozpoznawalności, przywołane tu osobowości medialne wyszły poza sferę działalności stricte internetowej. Dziś pojawiają się one w telewizji czy prasie w roli ekspertów, biorą udział w różnego rodzaju akcjach charytatywnych, ich wizerunki, jak w przypadku pary Fit Lovers, zdobią opakowania zdrowych produktów żywnościowych. Popularność zdobytą za pośrednictwem Instagrama umiejętnie przekuwają na sukces komercyjny ich własnych działalności gospodarczych.

Wymienione przykłady influencerów funkcjonujących w zbiorowej świadomości za pośrednictwem platformy komunikacyjnej jaką jest Instagram, ich pole oddziaływania na ogromną liczbę ludzi i ich decyzje konsumenckie, a także firmy związane z nimi, jednoznacznie dowodzą tego, że wirtualizacja konsumpcji stała się faktem. Coraz więcej przedsiębiorst z powodzeniem odnajduje się w rzeczywistości wirtualnej zdając sobie sprawę ze zmian zachodzących w społeczeństwie. Te zaś firmy, które jeszcze nie rozszerzyły swojej aktywności o działalność internetową zostają wyparte z rynku, przez przedsiębiorców, którzy w odpowiednim momencie dostrzegli potencjał sprzedaży kanałami globalnej sieci komunikacyjnej.

5. WNIOSKI

Niewątpliwie omawiana internetowa platforma społecznościowa, jaką jest Instagram stała się dziś *wirtualnym bazarem*. Miejscem, gdzie każdy z nas posiada możliwość stworzenia własnego profilu i prezentowania na nim różnorodnych treści. Konsumpcja materialna została w dużej mierze zastąpiona przez konsumpcję wirtualną. Wyspecjalizowały się nowe sfery działalności ludzkiej, takie jak np. omawiani internetowi influencerzy.

Skupiają dziś oni wokół siebie ogromne społeczności, skutecznie kreując nowe style życia, trendy, przekazując i wymieniając informacje głównie za pomocą obrazu. Zdjęcie zamieszczone na Instagramie „potrafi” dziś sprzedać wszystko, jeśli tylko jego autor – influencer posiada odpowiednie zasięgi.

W miarę rozwoju nowych możliwości, jakie w skali globalnej stwarza nam Internet, obserwujemy, jak coraz więcej sfer naszego życia przenosi się z rzeczywistości realnej do rzeczywistości wirtualnej.

BIBLIOGRAFIA:

1. Baudrillard J., *Społeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*, przeł. S. Królak, Warszawa 2006.
2. Berger P.L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, przeł. J. Niżnik, Warszawa 2010.
3. Bobryk J., *Spadkobiercy Teuta. Ludzie i media*, Warszawa 2001.
4. Castells M., *Społeczeństwo sieci*, Warszawa 2013.
5. Magala S., *Simmel*, Warszawa 1980.
6. Sapir E., *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, przeł. B. Stanosz, R. Zimand, Warszawa 1978.
7. Sartori G., *Homo videns. Telewizja i postmyślenie*, przeł. J. Uszyński, Warszawa 2007.
8. Szpunar M., *Kultura obrazu a ikonosfera internetu*, „Studia Medioznawcze” nr 3(34), 2008, s.104–124.
9. Sztompka P., *Socjologia Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
10. Sztompka P., *Wyobrażenia wizualna i socjologia*, w: *Fotospołeczeństwo. Antologia tekstów z socjologii wizualnej*, red. M.Boguni–Borowska, P.Sztompka, Kraków 2012.
11. Strony internetowe:
12. www.blog.instamarketing.pl
13. www.whitepress.pl

Daniel Jakimiec

Poland

Stadia rozwoju rodziny z osobą uzależnioną od alkoholu i ich znaczenie dla czynności procesowych sądu opiekuńczego w postępowaniu wykonawczym / *Stages of the development of the family and their meaning for procedural activities of the guardianship court in the executory proceedings*

Abstract:

The family is community of persons connected with oneself with the marriage and parental relationship, and at the same time the social fundamental unit. Every of families in relations with the society surrounding her, as the larger community expects regarding and accepting the identity for her with everyone with customs adopted in it and the code of conduct. So that it is possible must fulfil the functions assigned by the society to her in accordance with his business. When he isn't performing these functions if this is the case a dysfunction is happening. The realization of these functions in the main measuring cup depends on conducts of marital and parental adult family members which through the virtue of its association created frameworks for her. These attitudes differ depending on the stage of the development of the family, it is early, centre and final. The dysfunction is creating bright prospects of the annihilation early stage, when spouses are associating their hopes and prospects with the development of the family. Remaining stages of her development require giving hope and the awareness of these prospects.

Key words: family, parental responsibility, dysfunction, parent, spouse, child.

Rodzina jest wspólnotą osób powiązanych ze sobą stosunkiem małżeńskim i rodzicielskim, a jednocześnie podstawową jednostką społeczną. Każda z rodzin w relacjach z otaczającym ją społeczeństwem, jako większą zbiorowością oczekuje uznania i akceptowania jej tożsamości ze wszystkimi przyjętymi w niej zwyczajami i regułami postępowania. Aby było to możliwe musi spełniać przypisywane jej przez społeczeństwo funkcje zgodne z jego interesem. Funkcje te służą przygotowaniu nowych członków społeczeństwa do samodzielnego funkcjonowania w nim¹. Rodzina, jako naturalne środowisko rozwoju człowieka oraz podstawowa jednostka społeczna spełnia rozliczne funkcje wśród, których jako zasadnicze można wymienić funkcję emocjonalno-ekspresyjną, gospodarczą, opiekuńczą i wychowawczo-socjalizacyjną. Określają one kształt stosunków między dorosłymi i małoletnimi członkami rodziny. Realizacja tych funkcji w głównej mierze zależy od postaw małżeńskich i rodzicielskich dorosłych członków rodziny, którzy przez swój związek stworzyli jej zręby. Prawidłowe funkcjonowanie rodziny opiera się na pełnieniu przez małżonków i rodziców właściwie pojmowanych przez nich przypisywanych im przez ustawodawcę i społeczeństwo ról. Przyczyną zakłóceń ich realizacji jest między innymi uzależnienie od alkoholu. Ustawodawca uznał w tym przypadku za uzasadnione udzielenie pomocy osobom uzależnionym jak i całej rodzinie w toku postępowania sądowego, a w tym stanowiącego punkt zainteresowania omawianej problematyki postępowania wykonawczego².

W literaturze spośród definicji „uzależnienia” w sposób syntetyczny została ona przedstawiona przez L. Cierpiątkowską i M. Ziarko. Wymienieni autorzy „uzależnienie” od alkoholu definiują, jako „całokształt zjawisk fizjologicznych, behawioralnych i poznawczych, w którym aspekty związane z przyjmowaniem środków psychoaktywnych dominują ponad innymi dążeniami i celami, niegdyś w przeszłości o istotnej wartości dla osoby dotkniętej nałogiem”. Wskazują też, że rozpoznanie uzależnienia jest możliwe wtedy, gdy zostaną stwierdzone takie objawy jak silne, niepoohamowane pragnienia przyjmowania alkoholu bądź poczucia przymusu jego przyjmowania, uporczywe przyjmowanie alkoholu, pomimo wyraźnych dowodów, że jest to szkodliwe, upośledzenia zdolności kontroli ilości przyjmowanego alkoholu, czasu i okoliczności rozpoczęcia i zakończenia jego spożywania, istnienie fizjologicznego zespołu abstynencyjnego, istnienie tolerancji charakteryzującej się zmniejszeniem doznań psychofizycznych po użyciu tej samej dawki, co uprzednio lub koniecznością dla uzyskania stanu podobnego zwiększenie ilości spożywanego alkoholu, zaniedbania i utraty ważnych dotychczas, alternatywnych wobec picia alkoholu, źródeł przyjemności i aktywności związanych z posiadanymi zainteresowaniami oraz wydłużenie czasu potrzebnego do uzyskania, przyjmowania i odwracania skutków użycia alkoholu, poalkoholowego obniżenia zdolności poznawczych.

Według L. Cierpiątkowskiej i M. Ziarko uzależnienie od alkoholu może przyjmować dwie formy, to jest ciągłego lub okresowego zwanego dipsomanią³. Uzależnienie sprowadzające się do ciągłego lub okresowego nadużywania alkoholu powoduje, że

¹ Na ten temat Ks. J. Majka, *Filozofia społeczna*, Warszawa 1982, s. 139 – 143, a także C. Strzeszewski, *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978, s. 297 – 301.

² T. Smyczyński, [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze* (t. XII), pod red. T. Smyczyńskiego, Warszawa 2011, s. 2 – 5.

³ L. Cierpiątkowska, M. Ziarko, *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Warszawa 2012, s. 89 na ten temat także A. Margasiński, *Rodzina alkoholowa z uzależnionym w leczeniu*, Kraków 2011, s. 14 – 19; W. Sztander, *Poza kontrolą*, Warszawa 2006, s. 9 – 16; B. Woronowicz, *Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Warszawa 2009, s. 139 – 146.

relacje wewnątrz rodziny jak i z otaczającym ją społeczeństwem zostają zdeterminowane przez występujący w niej problem alkoholowy, zaś ona sama staje się dysfunkcyjna przez to, że nie zaspokaja niezbędnych materialnych, psychicznych i społecznych potrzeb swoich członków.

Rodzina, w której występuje problem alkoholowy zazwyczaj zmagają się z wieloma zjawiskami, które w sposób niekorzystny oddziałują na jej funkcjonowanie. Należą do nich poza uzależnieniem od alkoholu, o ile nieposiadające wymiaru prawnego to faktyczne rozbitcie rodziny, konflikty między jej członkami, popełnianie przestępstw, choroby i zaburzenia psychiczne oraz złe warunki materialno-bytowe. Problemu uzależnienia od alkoholu i wymienionych związanych z nim zjawisk oddziałujących na funkcjonowanie rodziny nie można zawężać do środowisk patologicznych, ale występuje on również w środowiskach średnio i dobrze sytuowanych społecznie. Przy czym problem alkoholowy w rodzinach ze środowisk patologicznych niesie ze sobą znacznie gorsze konsekwencje i o wiele szerszym negatywnym zakresie oddziaływania na pozostałych członków rodziny, aniżeli ma to miejsce w przypadku rodzin ze środowisk średnio i dobrze sytuowanych. Wynika to z tego, że niski poziom wykształcenia oraz kultury rodziców łączy się z niskim statusem społecznym i ekonomicznym małoletnich członków rodziny.

Często w takich rodzinach występują zaburzenia kontaktów emocjonalnych nie tylko między samymi małżonkami, ale przekładają się na więzi między rodzicami i dziećmi. Więzy te są przeważnie osłabione, zaś dzieci w relacjach z rodzicami odczuwają wyobcowanie i odrzucenie uczuciowe. Rodziny takie stwarzają znaczne zagrożenie dla dziecka. Z nich jak pokazuje obserwacja praktyki orzeczniczej najczęściej wywodzą się nieletni i młodociani przestępcy. Ponadto sytuacja w tych rodzinach staje się przyczyną stymulującą proces alkoholizowania dzieci oraz absorbowania i przyjmowania przez nie wzorów zachowań nacechowanych agresją. W świetle tych uwag można stwierdzić, że alkohol w sposób degradujący wpływa na funkcjonowanie rodziny i kształtowanie osobowości dziecka⁴.

Uzależnieni rodzice nadmiernie spożywający alkohol dezorganizują swoim postępowaniem życie rodzinne, jednocześnie wprowadzają atmosferę niepokoju, bowiem ich zachowania pozostają nieprzewidywalne. Zachowanie uzależnionego rodzica powoduje, że rodzina pozbawiona jest stabilizacji i tym samym nie jest w stanie planować, ani zabezpieczyć należycie swojej przyszłości. Alkoholizm zwłaszcza w rodzinach ze środowisk patologicznych bardzo często idzie w parze z takimi zjawiskami jak wielodzietność, brak zainteresowania rozwojem intelektualnym i fizycznym dzieci, przemoc oraz hulawczy tryb życia. Zjawiska tego rodzaju powodują, że rodzina nie jest w stanie spełniać przypisywanych jej niezbędnych funkcji to jest socjalizacyjnej, wychowawczej, opiekuńczej czy gospodarczej negatywnie oddziałując w ten sposób na rozwój swoich członków. Zakłócenia w realizacji przez rodzinę jej podstawowych funkcji uwidaczniają się w różnego rodzaju zaburzeniach zachowania i funkcjonowania rodzinnego oraz społecznego dzieci i młodzieży. Stąd dysfunkcjonalność przyjmuje dwa wymiary. Pierwszy gdy rodzina nie wypełniania zadań na rzecz społeczeństwa, a więc w relacjach rodzina – społeczeństwo. Drugi, gdy nie wypełniania zadań na rzecz swoich członków, a więc w relacjach rodzina – członkowie. W tym

⁴ Na ten temat D. Senator, *Bliskość w rodzinie. Więzy w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości*, pod red. D. Senator Warszawa 2012, s. 43, 53 – 55.

przypadku dysfunkcyjny dom rodzinny staje się źródłem udręki, podłożem napięć i frustracji osób tworzących rodzinę⁵.

Dysfunkcyjność rodziny alkoholowej może przybierać różne zakresy. Poczynając od częściowej nieumiejętności w realizacji podstawowych funkcji i zadań do sytuacji kompletnego niepowodzenia w ich realizacji, gdy muszą ją w tym zastąpić wyspecjalizowane rodziny. Nieumiejętność wynikająca z dysfunkcji może sprowadzać się przykładowo do niepowodzeń wychowawczych, bądź też przybierać inne formy bezradności chociażby w walce z kryzysem małżeńskim czy w zaspakajaniu potrzeb dziecka. Życie dziecka w dysfunkcyjnej rodzinie stwarza dla niego pewne niebezpieczeństwa, gdyż rodzice na ogół nie dbają o zaspokojenie jego potrzeb materialnych, intelektualnych i emocjonalnych. Dlatego sposób traktowania małoletniego przez rodziców często może prowadzić do deformacji jego dalszego rozwoju, a także negatywnych skutków emocjonalnych, zaniżonych osiągnięć edukacyjnych, aspiracji, kariery zawodowej i braków sukcesów osobistych⁶.

Poczynione w toku badań obserwacje potwierdzają, że dzieci z rodzin dysfunkcyjnych, zdeorganizowanych, patologicznych, wykazują szereg trudności wychowawczych oraz edukacyjnych, z którymi spotykają się w swojej pracy wychowawcy, nauczyciele, pracownicy socjalni i sami rodzice. Trudności wychowawcze to wyraz braku przystosowania się przez małoletnich do reguł otaczającego środowiska. Dzieci z takich rodzin często przyjmują negatywne formy zachowań, czyli niezgodne z ideałem wychowawczym oraz celem i kierunkiem wychowania. Ujmując rzecz inaczej chodzi tu o problemy, jakie dziecko stwarza rodzicom, nauczycielom i wychowawcom wynikające z negatywnych oddziaływań środowiska rodzinnego i niezrealizowanych przez nie funkcji wyznaczonych przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Przenosząc te uwagi na grunt rozważanej tematyki można stwierdzić, że w konsekwencji istnienia problemu alkoholowego rodzina nie dostarcza małoletniemu warunków prawidłowego rozwoju socjokulturalnego. Braki w tym zakresie mogą stać się źródłem zaburzeń w zachowaniu dzieci ujawniając się lekceważącym stosunkiem do szkoły, nauki czy rodziny. Wnioski powyższe znajdują potwierdzenie w stanowiskach prezentowanych przez takich przedstawicieli literatury jak A. Pacewicz i P. Żak⁷. Zatem nie wypełnianie przez rodziców uzależnionych od alkoholu swoich funkcji socjalizacyjnych, wychowawczych, opiekuńczych względem dziecka powoduje zagrożenie wzrastania kolejnego pokolenia dziedziczącego tego same negatywne formy zachowania.

Znaczna część współczesnych przedstawicieli doktryny analizujących dysfunkcjonowanie rodziny alkoholowej i sytuację dziecka rozwijającego się w takiej rodzinie opiera swoje analizy na koncepcji systemów rodzinnych. W tym miejscu warto nawiązać do poglądów M. Prajsner według której, zgodnie z tą teorią „na system składa się zestaw elementów, związki pomiędzy nimi oraz związki pomiędzy ich właściwościami lub cechami. System rodzinny to system społeczny, trwający i otwarty. Rodzina, jako system stanowi całość, który jest czymś więcej niż tylko sumą części. Kiedy mówimy o rodzinie, jako systemie społecznym myślimy przede wszystkim o procesie komunikowania się, działania i współdziałania poszczególnych elementów, a nie

5 Na ten temat I. Grzegorzewska, *Dorastanie w rodzinach z problemem alkoholowym*, Warszawa 2011, s. 77 – 91.

6 Na ten temat I. Grzegorzewska, *Dorastanie w rodzinach...*, s. 77 – 91.

7 Na ten temat A. Pacewicz, *Dzieci alkoholików jak je rozumieć, jak im pomagać*, Warszawa 1994, s. 146 oraz P. Żak, *Gdzie się podziało moje dzieciństwo o dorosłych dzieciach alkoholików*, Kielce 2003, s. 115.

o strukturalnych cechach układu. Tak więc rodzina, jeśli rozpatrywać ją w perspektywie systemowej, to grupa współzależnych od siebie osób, które łączy poczucie historii, więzi emocjonalne oraz strategie działania w celu zaspokojenia potrzeb zarówno całej rodziny jak i jej członków⁸.

Prezentowane przez M. Prajsner ujęcie rodziny, jako systemu nawiązuje do popularyzowanego i upowszechnianego w literaturze przez takich autorów jak M. Ryś, K. Kurza i B. Józefik kierunku analizowania rozwoju człowieka i jego zachowania w kontekście rodziny i społeczności na płaszczyźnie wzorców społecznych i instytucji kulturalnych. Kierunek ten wynika z koncepcji zgodnie, z którą człowiek nie żyje i nie rozwija się w izolacji od innych osób, ale współdziała z nimi i pozostaje pod ich wpływem. Pełne zrozumienie funkcjonowania rodziny można osiągnąć jedynie poprzez zbadanie struktury rodziny jej dynamiki oraz całego kontekstu, w którym jest osadzona⁹.

Analiza rodziny, jako systemu wiąże się ze zrozumieniem całej złożoności problemów rodzin alkoholików i doboru odpowiednich form pomocy osobom uzależnionym oraz małoletnim dzieciom, które w swoim codziennym życiu trwają w atmosferze niepokoju i sytuacji pełnej obaw stworzonej im przez rodziców nadużywający alkoholu. M. Prajsner zauważa, że alkoholizm w takich rodzinach jest integralną, nieodłączną częścią składową życia i na nim opiera się specyficzna pozycja społeczna rodziny. Istniejący problem uzależnienia w takich przypadkach wpływa na dynamikę rodziny i oddziałuje na jej funkcjonowanie¹⁰. Dlatego w pracy z rodzinami, w których występuje problem alkoholowy, niezbędne jest skoncentrowanie się nie tylko na samej osobie uzależnianej, ale także na całym kontekście środowiskowym. Zrozumienie tego kontekstu daje szansę na wypracowanie najbardziej adekwatnej strategii pomocy.

Działania w kierunku przezwyciężenia nałogu mogą być podejmowane, gdy uzależniony wykaże taką wolę i inicjatywę przez instytucje pozasądowe, bądź w przypadku braku dobrowolnego poddania się leczeniu na podstawie orzeczenia sądu. Pomoc udzielana w trakcie terapii, gdy uzależniony uczestniczy w niej dobrowolnie jak i w toku postępowania sądowego a w szczególności wykonawczego, dąży do restytuowania wartości o zasadniczym znaczeniu powszechnie uznawanych przez jednostkę, rodzinę i społeczeństwo a zdominowanych przez problem alkoholowy. W walce z uzależnieniem przezwyciężenie nałogu nierozłącznie wiąże się z przywróceniem prawidłowego funkcjonowania rodziny.

Funkcjonalna, zdrowa rodzina jest fundamentem, na którym opiera się rozwój jej członków bowiem zabezpiecza przetrwanie i rozwój zaspokajają potrzeby emocjonalne znajdując równowagę pomiędzy autonomią i zależnością oraz nauką zachowań społecznych, zapewnia rozwój i wzrastanie każdej z osób wchodzących w jej skład, w tym także rodziców jest miejscem, gdzie rozwija się poczucie własnej wartości, stwarza warunki socjalizacji i posiada decydujące znaczenie dla przetrwania społeczeństwa¹¹.

8 Na ten temat M. Prajsner, *Rodzina dysfunkcyjna*, Remedium 2002, nr 5, s. 18.

9 Na ten temat M. Ryś, *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, Warszawa 2001, s. 89; K. Kurza, *Współzależnienie a strategie radzenia sobie ze stresem. Terapia uzależnienia i współzależnienia*, Warszawa 2003, s. 16 – 18; L. Górniak, B. Józefik, *Ewolucja myślenia systemowego w terapii rodzin*, Kraków 2003, s. 46 – 48.

10 Na ten temat M. Prajsner, *Rodzina...*, s. 18.

11 Na ten temat M. Prajsner, *Rodzina...*, s. 18.

Wymienione cechy prowadzą do stwierdzenia, że kondycja rodziny posiada zasadnicze znaczenie dla rozwoju poszczególnych osób, które ją tworzą jak i całego społeczeństwa. Przy czym jej prawidłowe funkcjonowanie zależy w zasadniczej mierze od głównego elementu tej podstawowej jednostki społecznej to jest związku małżeńskiego. Prezentowane przez rodziców prawidłowe postawy i wzorce zachowań stają się zrębem do kształtowania takich postaw i wzorców u dzieci. O ich prawidłowości decydują normy prawne i interes społeczny. Gdy prezentowanym postawom i wzorcom brak cechy prawidłowych wówczas rodzina staje dysfunkcyjna. Według J. Bradshawa: „rodzina dysfunkcyjna jest stworzona przez dysfunkcyjne małżeństwo, takie małżeństwa zaś tworzą dysfunkcyjne osoby, które odnajdują się wzajemnie i żenią ze sobą”. Jak podkreśla dalej cytowany autor „jednym z tragicznych faktów jest to, że osoby dysfunkcyjne prawie zawsze znajdują inną osobę, która działa albo na tym samym, albo na większym poziomie dysfunkcji”. Rodzina dysfunkcyjna jest w wielu przypadkach fragmentem wielopokoleniowego procesu, którego nie jest w stanie samodzielnie przerwać. Rodzinę dysfunkcyjną zdaniem J. Bradshawa cechują brak intymności, mianowicie jest zakorzeniona we wstydzie, bowiem dzieci często wstydzą się swojej rodziny, utrwalone, zamrożone i sztywne role, zachowanie przez jej członków niejasnych granic pomiędzy sobą, to jest czują się tak, jak czują się inne osoby w rodzinie, a przy tym nie mogą zaspokoić swoich indywidualnych potrzeb¹².

Potrzeby poszczególnych osób są odkładane, aby umożliwić zaspokojenie potrzeb systemu. Dlatego w takiej rodzinie prawie zawsze istnieje jakiś chociażby niewielki poziom złości i depresji, system komunikacji polega na otwartym konflikcie, albo na zgodzie na to, żeby nie było zgody. W takiej rodzinie rzadko dochodzi do prawdziwego kontaktu, indywidualne różnice są poświęcane dla potrzeb systemu. Jednostka istnieje dla rodziny. Taką rodzinę trudno jest opuścić gdyż, zasady przez nią uznawane są sztywne i nie zmieniają się. Zasadami tymi są na ogół kontrola i oskarżanie, zaprzeczanie konfliktom i frustracji tworzące sytuację, w której każdy chce osiągnąć swoje cele siłą woli. Daje to iluzję radzenia sobie z problemem, odrzucanie granic własnej osoby dla podtrzymania systemu rodziny co jest równoznaczne z odrzuceniem własnej tożsamości¹³.

W powyższy sposób J. Bradshaw opisuje cechy rodziny z problemem alkoholowym. Zachowanie alkoholika zakłóca ustalony w rodzinie porządek i powoduje dezorganizację pełnionych ról. Podstawowa specyfika rodziny alkoholowej polega na tym, że osobą uzależnioną jest z reguły człowiek dorosły, a substancją uzależniającą alkohol. Stawanie się rodziną alkoholową, jak zauważa Z. Gaś, „to proces w trakcie, którego do życia rodzinnego zostaje wprowadzony alkohol. W wyniku tego procesu wokół alkoholu zaczyna się organizować i kształtować życie rodziny. W efekcie, któregoś dnia rodzina zauważa, że całe jej życie determinuje alkohol”¹⁴.

Na tle dotychczasowych rozważań można uznać, że alkoholizm jest chorobą rodzinną. Zrozumienie sytuacji osób tworzących taką rodzinę wymaga uwzględnienia ich powiązań z innymi członkami systemu rodzinnego. Analiza sytuacji poszczególnych członków tej podstawowej grupy społecznej wymaga zrozumienia wewnętrznych współzależności w całym układzie rodzinnym. Rodziny alkoholowe zmieniają swój

12 J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę...*, s. 59 – 61.

13 J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę...*, s. 59 – 61.

14 Z. Gaś, *Rodzina wobec uzależnień*, Warszawa 1993, s. 30 – 31.

sposób funkcjonowania usiłując się przystosować do postaw i zachowań przyjmowanych przez alkoholika. W miarę jak stan uzależnienia pogłębia się, coraz bardziej utrwała się pozycja osoby dotkniętej nałogiem, to z kolei oddziałuje negatywnie na pozostałych członków rodziny. Życie rodzinne koncentruje się na osobie uzależnionej, której zachowanie decyduje o relacjach pozostałych członków rodziny ze światem zewnętrznym. Każdy z nich przyswaja wzorce zachowań charakteryzujące się jak najmniejszym stresem. Alkoholizm rodziny stanowi wówczas swoistą tajemnicę zarówno wewnątrz rodziny jak i poza nią. W konsekwencji dzieci w relacjach ze światem zewnętrznym zazwyczaj negują fakt uzależnienia rodziców. Specyfika rodziny alkoholowej a ściślej przypisywane jej przez J. Bradshawa zasady funkcjonowania są źródłem zakłóceń w rozwoju małoletnich dzieci. Poza zasadami, które kierują życiem takiej rodziny negatywnie oddziałują na dziecko także role, jakie pełnią poszczególni członkowie rodziny, a raczej nieprawidłowości w pełnieniu tych ról. Konsekwencje tych zasad i reguł uwidaczniają się u dziecka zarówno w okresie, gdy przebywa ono w domu rodzinnym jak i następnie w dorosłym życiu.

W doktrynie Z. Gaś wskazuje na trzy najistotniejsze zasady, na których opiera się funkcjonowanie opisywanej rodziny. Według pierwszej z nich rodzina zachowuje bezwzględne milczenia na temat tego, czego dziecko doświadcza w niej. Dorośli członkowie rodziny oczekują, że dziecko będzie ukrywało swoje przeżycia zarówno wewnątrz rodziny jak i poza nią. Z kolei druga, wymaga od dziecka, aby nie obdarzało zaufaniem ani członków swojej rodziny, ani nikogo obcego, gdyż ufając naraża się na doznanie krzywdy. Tym samym dziecko nie może uzyskać poczucia bezpieczeństwa, natomiast stale doświadcza poczucia zagrożenia w związku z czym czuje się słabe i niepewne. Natomiast trzecia nakazuje dziecku, aby nie zagłębiało się w swoje emocje, nie zastanawiało na tym co odczuwa oraz jakie są tego przyczyny i skutki.

Kierowanie się tymi zasadami jak zauważa autor oraz wzrastanie w zdeorganizowanym środowisku to droga do psychopatyzacji dziecka. Ponieważ uczy się ono, że więzy z rodzicami były zafalszowane, oparte na zależności, manipulacji, winie, krzywdzie i wykalkulowanej bezzadności¹⁵.

Małoletni w trakcie swojego rozwoju psychofizycznego przyjmuje wzorce prezentowane przez rodziców, które następnie po osiągnięciu stanu dojrzałości realizuje we własnej rodzinie. Wadliwe zachowanie rodziców w tym przypadku nabiera dziedzicznego charakteru. Życie zgodne z powyższymi zasadami powoduje, że dziecko staje się elementem i podmiotem wadliwie funkcjonującego systemu rodzinnego. Ważne jest zatem udzielenie odpowiedniej pomocy rodzinie, aby przerwać ciąg pokoleniowej dysfunkcjonalności. Stwierdzenie o dziedzicznej dysfunkcjonalności rodziny alkoholowej nie może być uznawane za bezwzględną regułę, jednak pozytywne wyjątki od niej jak wynika z obserwacji należy uznać za incydentalne.

Według A. Margasińskiego rodziny prawidłowo funkcjonujące określane, jako normatywne jak i rodziny z problemem alkoholowym przechodzą te same trzy stadia rozwoju to jest wczesne, środkowe i późne. Stadium wczesne polega na kształtowaniu tożsamości rodziny, środkowe to zaangażowanie małżonków w zapewnienie stabilności rodzinie. Natomiast stadium późne to z kolei ustalenie dziedzictwa rodziny¹⁶. Stadium rozwoju w którym rodzina się znajduje posiada znaczenie dla motywacji

¹⁵ Na ten temat Z. Gaś, *Rodzina wobec...*, s. 13, 41 – 43.

¹⁶ A. Margasiński, *Rodzina alkoholowa...*, s. 58 – 65.

i zaangażowanie jej członków w proces przezwyciężenia problemu alkoholowego. Stąd warto nieco miejsca poświęcić poszczególnym stadiom rozwoju rodziny alkoholowej, bowiem ich specyfika nie pozostaje bez znaczenia dla wydawanych przez sąd opiekuńczy zarządzeń.

W zależności od stadiów rozwoju w którym znajduje się rodzina inaczej prezentują się relacje między jej członkami a osobą uzależnioną oraz w różny sposób jest postrzegana przez nich potrzeba uporania się z problemem nałogowego spożywania alkoholu. Różnice te powinny znaleźć wyraz w zarządzeniach sądu opiekuńczego, bowiem ich uwzględnienie posiada ważne znaczenie dla powodzenia działań pomocowych realizowanych w postępowaniu wykonawczym.

Najlepszą perspektywę przezwyciężenia uzależnienia od alkoholu daje wczesne stadium rozwoju, gdzie założenie rodziny wiąże się z nowymi nadziejami i oczekiwaniami. Więzy emocjonalne między małżonkami oraz chęć zagwarantowania bezpieczeństwa i oparcia drugiemu z nich stanowią istotną motywację w procesie leczenia wpływając tym samym na jego skuteczność. Przede wszystkim stadium to stanowi najbardziej dynamiczną i ekscytującą fazę w życiu rodziny, bowiem wiąże się z poczuciem nadejścia czegoś nowego. Zazwyczaj jest to również okres intensywnego działania i szybkich zmian. Większość rodzin wchodzi w tę fazę z optymizmem, co do przyszłości oraz zdolności przezwyciężenia mogących pojawiać się problemów. Stadium to wiąże się z nowymi perspektywami i nadziejami. Stadium wczesne jest najbardziej optymalnym czasem na przyjęcie pożądanej z punktu widzenia interesu społecznego tożsamości rodzinnej oraz rozliczenia się z obawami powrotu spuścizny po rodzinie alkoholowej. Z relacji psychologów i psychiatrów wynika, że coraz więcej osób uświadamia sobie znaczenie dziedziczenia alkoholizmu w rodzinie i są oni coraz bardziej otwarci na wczesną interwencję w kłopotliwych sytuacjach małżeńskich. Dlatego realizowane w postępowaniu wykonawczym terapie i programy naprawcze posiadają znaczną szansę osiągnięcia pozytywnych rezultatów¹⁷.

Przedstawione argumenty utwierdzają w przekonaniu, że stadium wczesne rozwoju rodziny jest zdecydowanie najlepszym okresem na przekierowanie procesu kształtowania tożsamości rodzinnej z dala od skłonności alkoholowych. Dlatego sąd opiekuńczy w tym stadium powinien poprzez swoją działalność zadbać o dynamiczny przebieg postępowania wykonawczego, chodzi tu głównie o objęcie rodziny różnego rodzaju terapiami i programami naprawczymi. Działalność ta powinna być realizowana w drodze zarządzeń wydawanych na podstawie już uprzednio wskazanych generalnych norm kompetencyjnych wyrażonych treścią art. 23 ust. 1 i ust. 2 PAU w zw. z art. 569 § 2 KPC i art. 100 § 1 i § 2 KRO.

Drugie stadium to jest środkowe, a w szczególności charakterystyczne dla niego – jak podkreśla A. Margasiński – cyklicznie występujące po osobie okresy odurzenia alkoholowego i abstynencji powodują, że proces zdrowienia realizowany w toku postępowania wykonawczego jest niezwykle trudny dla rodziny i obarczony ryzykiem powrotu osoby uzależnionej do nałogu¹⁸. Dlatego, aby leczenie przeprowadzone w toku postępowania wykonawczego zwiększyło szansę powodzenia procesu zdrowienia,

¹⁷ Na ten temat B. Hołyst, *Wiktymologia*. Warszawa 1997, s. 278 – 282; A. Margasiński, *Rodzina alkoholowa...*, s. 58 – 65; na ten temat także I. Grzegorzewska, *Dorastanie w...*, *passim*; T. Cermak, J. Rutzky, *Czas na wyleczenie. Podręcznik. Stopnie wyzdrowienia dla dorosłych dzieci alkoholików*, Kielce 2011, s. 73 – 77.

¹⁸ Na ten temat A. Margasiński, *Rodzina alkoholowa...*, s. 58 – 65.

niezbędna jest zmiana nawyków, przyzwyczajeń i relacji wewnętrznych środowiska rodzinnego osoby uzależnionej. Przede wszystkim chodzi tu o zastąpienie wzajemnych antagonistycznych postaw relacjami wspierającymi. Pomoc świadczona w drodze czynności procesowych a w szczególności zarządzeń wydawanych na podstawie art. 23 ust. 1 i ust. 2 PAU w zw. z art. 569 § 2 KPC i art. 100 § 1 i § 2 KRO powinna być ukierunkowana na wdrażanie tego rodzaju relacji.

W stadium późnym rozwoju rodziny powodzenie leczenia zależy od okresu obecności alkoholu w jej funkcjonowaniu i świadomości małżonków, że może stać się on elementem dziedzictwa przenosząc problem z nim związany na kolejne pokolenia. Aspekt ten powinien znaleźć swoje odzwierciedlenie w zarządzeniach sądu opiekuńczego wydawanych w postępowaniu wykonawczy. Stadium to w rozwoju rodziny cechuje stagnacja i utrwalone pod wpływem alkoholu specyficzne relacje, dlatego oddziaływanie sądu opiekuńczego powinno poza intensywnością, być ukierunkowane na uświadamianie negatywnych skutków dziedziczenia istniejącego stanu rzeczy. Przy czym warto zaznaczyć, że w zdecydowanie gorszej sytuacji są rodziny, w których nadużywają alkoholu oboje małżonkowie. W rodzinach takich bowiem często brak osób, które są zdolne zadbać o dziedzictwo wolne od alkoholu¹⁹.

W trakcie leczenia w postępowaniu wykonawczym wzajemne relacje osoby dotkniętej nałogiem i pozostałych członków rodziny nieuzależnionych od alkoholu powinny ulec zmianie. Pożądane jest dla utrwalenia efektów terapii nawiązanie między nimi pozytywnych relacji i wspieranie osoby uzależnionej w abstynencji. Wsparcie rodziny w trakcie terapii przyczynia się do utrwalenia jej rezultatów i wytrwania w abstynencji po zakończonym leczeniu. Przebyta terapia powinna też spowodować poprawę efektywnej komunikacji z najbliższymi i ogólnego zadowolenia z życia rodzinnego. Osoby kończące terapię, bowiem zazwyczaj pozostają jednocześnie niepewne o przyszłość i zdolność radzenia sobie z ewentualnym kryzysem trzeźwości²⁰.

Ewaluowanie relacji wewnątrzrodzinnych poczynając od okresu poprzedzającego leczenie, poprzez proces zdrowienia do okresu adolescencji po zakończonym postępowaniu wykonawczym wiąże się ze zmianą systemu wartości uznawanego przez uzależnionych rodziców. Jednocześnie warto zauważyć, że problemu uzależnienia rodziców nie można zawężać wyłącznie do uzależnienia ojców. W ostatnich latach można, bowiem dostrzec znaczny wzrost ujawnionych przypadków uzależnienia kobiet od alkoholu, przy czym jak stwierdza B. Woronowicz problem ten dotyka je zdecydowanie rzadziej, aniżeli mężczyzn²¹. Generalnie można stwierdzić, że zwiększenie liczby ujawnionych przypadków uzależnienia kobiet wynika przede wszystkim z odejścia od stereotypów dotyczących ich miejsca w rodzinie i społeczeństwie ku nowoczesnemu stylowi życia oraz coraz większej świadomości problemu. Funkcjonujące w przeszłości poczucie wstydu związane z problemem alkoholowym kobiet zostało zdominowane przez aspekty zdrowotne.

Powyższe rozważania potwierdzają, że uzależnienie chociażby jednego z członków rodziny oddziałuje na życie pozostałych osób, pozostających z nią we wspólnocie domowej. Wynika to z tego, że jak stwierdza B. Hołyst i W. Sztander rodzinę stanowi grupa osób zależnych od siebie w zaspokajaniu swoich potrzeb uczuciowych,

19 Na ten temat B. Hołyst, *Kryminologia*. Warszawa 2000, s. 526.

20 Podobnie na temat efektów terapii odwykowej M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2010, s. 131 – 138; A. Margasiński, *Rodzina alkoholowa...*, s. 236 – 237.

21 Na ten temat B. Woronowicz, *Uzależnienia...*, s. 194 – 200.

społecznych i duchowych. Jedna osoba nadużywająca alkoholu w rodzinie w sposób destrukcyjny dostarcza wszystkim innym wielu problemów życiowych, finansowych i uczuciowych. W ten sposób cała rodzina styka się z problemem alkoholowym, który powoduje, że jej członkowie żyją w lęku, bezradności i niepokoju o pozostałych²². Osoby tworzące rodzinę z problemem alkoholowym w związku z nałogiem jednej z nich rezygnują ze swoich pragnień, dążeń, zamierzonych celów to jest z własnej samorealizacji. Wszystkie te osoby stają się współuzależnione, czyli ujmując inaczej zaabsorbowane postępowaniem alkoholika i zależne od niego. Rodzina w ten sposób staje się dysfunkcyjna, a relacje, jakie w niej panują negatywnie oddziałują na osobowość dorosłych członków rodziny jak i wzrastających w niej małoletnich dzieci. Wobec powyższego pomoc organów państwowych w tym sądu opiekuńczego powinna obejmować nie tylko osobę uzależnioną, ale całą jej rodzinę. Ujmując inaczej zarządzenia tego organu ze względu na współuzależnienie muszą obejmować procesem zdrowienia całe środowisko rodzinne osoby uzależnionej. Obowiązki sądu opiekuńczego w tym zakresie wyznaczają przedstawione w toku rozważań generalne normy kompetencyjne to jest art. 569 § 2 KPC w zw. z art. 23 ust. 1 i ust. 2 PAU oraz art. 100 § 1 KRO.

W kontekście rozważań poświęconych leczeniu osób uzależnionych od alkoholu można stwierdzić, że zadaniem postępowania wykonawczego prowadzonego w tej kategorii spraw jest urzeczywistnienie założeń aksjologicznych regulacji zawartych w ustawie o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z dnia 26 października 1982 roku. Ustawodawca uwzględniając fakt, że alkohol niesie ze sobą wiele negatywnych konsekwencji zdrowotnych, rodzinnych oraz społecznych upoważnił sąd opiekuńczy do skierowania osoby uzależnionej na przymusową terapię odwykową i powierzył temu organowi nadzór nad procesem jej zdrowienia. Nadzór sprawowany w toku postępowania wykonawczego nad przebiegiem leczenia stanowi wyraz realizacji zadań opiekuńczych państwa. Celem postępowania wykonawczego w tym przypadku jest udzielenie pomocy osobie uzależnionej od alkoholu, a co za tym idzie także jej rodzinie dotkniętej problemem alkoholowym. Terapia odwykowa prowadzona w trakcie postępowania wykonawczego zmierza do zmiany reguł kierujących życiem tej rodziny przez odejście od zachowań skoncentrowanych wokół problemu alkoholowego ku zachowaniom opartym na priorytetowych wartościach rodzicielskich i małżeńskich.

Przesłanką zakończenia postępowania wykonawczego w sprawach dotyczących osób uzależnionych od alkoholu są zaistniałe w jego toku zdarzenia prawne, które można usystematyzować w dwóch grupach to jest zależne od woli osoby poddanej leczeniu odwykowemu jak wykonanie obowiązku ustalonego orzeczeniem sądu opiekuńczego oraz na takie, których istnienie znajduje się poza zakresem jej woli, wśród nich można wymienić śmierć tej osoby, a także prawomocne zakończenie postępowania o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu.

Niezależnie od przyczyn zaliczonych do pierwszej lub drugiej grupy obowiązków poddania się leczeniu odwykowemu stosowanie do treści art. 34 ust. 1 PAU ustaje zawsze w przypadku upływu okresu dwóch lat od dnia uprawomocnienia się postanowienia w tym przedmiocie. Stąd można stwierdzić, że postępowanie wykonawcze

²² Szerzej na ten temat B. Hołyst, *Wiktymologia...*, s. 279 – 281; W. Sztander, *Poza kontrolą...*, s. 35 – 36.

w sprawach osób uzależnionych jest zawsze prowadzone maksymalnie przez okres dwóch lat. Ponadto *a contrario* zgodnie z tym przepisem może ulec wcześniejszemu zakończeniu, gdy cel leczenia zostanie osiągnięty przed tym terminem. W praktyce orzeczniczej dominują przypadki zakończenia postępowania wykonawczego w konsekwencji wykonania przez osobę uzależnioną nałożonego obowiązku. Wynika to o ile nie z motywacji uczestników tego postępowania to z form przymusu, którymi dysponuje sąd opiekuńczy. Uprawnienia sądu opiekuńczego zapewniające realizację tego obowiązku to poza art. 34 ust. 2 PAU, który przewiduje możliwość zmiany rodzaju zakładu leczniczego z niestacjonarnego na stacjonarny, także regulacja art. 32 ust. 3 PAU stanowiąca podstawę wydania zarządzenia o doprowadzeniu osoby uzależnionej do takiego zakładu.

Podmiotami uprawnionymi do złożenia wniosku o stwierdzenie przez sąd opiekuńczy ustania obowiązku leczenia odwykowego, gdy cel terapii został osiągnięty przed upływem dwóch lat zgodnie z art. 34 ust. 4 PAU są osoba zobowiązana, zakład leczący, kurator, jeżeli taki nadzór został ustanowiony oraz prokurator. Ponadto orzeczenie o ustaniu tego obowiązku sąd opiekuńczy może wydać także z urzędu. W takim przypadku sąd zasięga opinii zakładu leczącego, co do przebiegu i efektów terapii odwykowej. O wcześniejszym ustaniu obowiązku leczenia odwykowego sąd będzie mógł zdecydować, jeżeli zakład leczący uzna, że cel leczenia został osiągnięty. W doktrynie G. Zalas zauważa, że sąd opiekuńczy nie tylko decyduje o zakończeniu postępowania wykonawczego w konsekwencji orzeczenia o ustaniu nałożonego obowiązku, ale również może w rzeczywistości wydłużać okres leczenia ponad dwa lata zmieniając rodzaj zakładu leczenia odwykowego²³. Stanowisko prezentowane w literaturze przez G. Zalas znajduje potwierdzenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego²⁴.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bradshaw J., Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie, Warszawa 1994.
2. Cermak T., Rutzky J., Czas na wyleczenie. Podręcznik. Stopnie wyzdrowienia dla dorosłych dzieci alkoholików, Kielce 2011.
3. Cierpiałkowska L., Ziarko M., Psychologia uzależnień – alkoholizm, Warszawa 2012.
4. Gaś Z., Rodzina wobec uzależnień, Warszawa 1993.
5. Górniak L., B. Józefik, Ewolucja myślenia systemowego w terapii rodzin, Kraków 2003.
6. Grzegorzewska I., Dorastanie w rodzinach z problemem alkoholowym, Warszawa 2011.
7. Hołyst B., Kryminologia, Warszawa 2000.
8. Hołyst B., Wiktymologia, Warszawa 2000.
9. Kuć M., Kryminologia, Warszawa 2010.
10. Kurza K., Współuzależnienie a strategie radzenia sobie ze stresem. Terapia uzależnienia i współuzależnienia, Warszawa 2003.
11. Majka J., Filozofia społeczna, Warszawa 1982.
12. Margasiński A., Rodzina alkoholowa z uzależnionym w leczeniu, Kraków 2011.
13. Pacewicz A., Dzieci alkoholików jak je rozumieć, jak im pomagać, Warszawa 1994.
14. Praisner M, Rodzina dysfunkcyjna, Remedium 2002, nr 5.

23 Na ten temat G. Zalas, *Komentarz do art. 34 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z dnia 26 października 1982r.*, Warszawa 2002, LexOmega.

24 Tak SN w orz. z dnia 26 marca 1986 r., III CZP 722/85, OSNC 1986, nr 12, s. 191.

15. Prawo rodzinne i opiekuńcze, red. T. Smoczyński, Warszawa 2014, (System prawa prywatnego, t. XII).
16. Ryś M, Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej, Warszawa 2001.
17. Senator D., Bliskość w rodzinie. Więzy w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości, Warszawa 2012.
18. Strzeszewski C., Ewolucja katolickiej nauki społecznej, Warszawa 1978
19. Sztander W., Poza kontrolą, Warszawa 2006.
20. Woronowicz B., Geneza, terapia, powrót do zdrowia, Warszawa 2009.
21. Żak P., Gdzie się podziało moje dzieciństwo o dorosłych dzieciach alkoholików, Kielce 2003.

Małgorzata Szreniawska

Poland

Właściwość organów oraz współpraca w zakresie bezpieczeństwa żywności / *Authority and cooperation in the field of food safety*

Abstract:

The article refers to the issues of food security. However, cooperation is required to achieve the effectiveness of actions undertaken within the food safety framework, due to which it is possible to respond more quickly and effectively to threats.

The supervision over compliance with food regulations and the performance of official food inspections in the statutory scope has been entrusted to the Minister competent in the area of health. Due to the specificity of food safety and its importance to ensure the safety of citizens, supervision is carried out at a ministerial level.

Key words: food safety, cooperation, supervision.

Bezpieczeństwo żywności stanowi dziedzinę bezpieczeństwa wewnętrznego i jak każda dziedzina wywodząca się z tego obszaru dla skuteczności działań wykonywanych w jej ramach wymaga współpracy. Jako bezpieczeństwo żywności ustawodawca rozumie ogół warunków, które muszą być spełniane, a które dotyczą w szczególności: 1) stosowanych substancji dodatkowych i aromatów; 2) poziomów substancji zanieczyszczających; 3) pozostałości pestycydów; 4) warunków napromieniania żywności; 5) cech organoleptycznych, a także ogół działań, które muszą być podejmowane na wszystkich etapach produkcji lub obrotu żywnością – w celu zapewnienia zdrowia i życia człowieka¹. W tych właśnie obszarach będzie następowała współpraca organów

¹ Art. 3 ust. 3 pkt 5 ustawy dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 149), dalej u.b.ż. W przedmiocie bezpieczeństwa wewnętrznego oraz żywnościowego zob. A. Hadzik, *Straż Graniczna – misja dla bezpieczeństwa*, (w:) S. Mazur, M. Ostrowska, M. Zawartka (red.), *Rola i zadania instytucji bezpieczeństwa wewnętrznego*, Katowice 2016, s. 312–313; M. Karpiuk, N. Szczęch, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. I, Olszyna 2017, s. 158–160. M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Olszyna 2016, s. 17–19; M. Karpiuk, *Prawne podstawy bezpieczeństwa*, (w:) A. Żukowski, M. Hartliński, W.T. Modzelewski, J. Więclawski (red.), *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, Olsztyn 2015, s. 64–70; M. Czuryk, *Prawne podstawy bezpieczeństwa narodowego*, (w:) J. Pawłowski (red.), *Podstawy bezpieczeństwa współczesnego państwa (podmiotu). Implikacje*, Warszawa 2015, s. 533–536.

Ustawodawca wskazując organy właściwe w zakresie bezpieczeństwa żywności dokonuje zasadniczego podziału odnoszącego się do organów nadzorczych oraz organów pełniących inne funkcje w zakresie bezpieczeństwa żywności. Pośród grupy organów stojących na straży bezpieczeństwa żywności wyróżnić możemy organy naczelne i organy centralne. Wskazany w ustawie podział zadań nadzorczych wynika z właściwości rzeczowej organu sprawującego nadzór. W tym zakresie nadzór nad przestrzeganiem przepisów prawa żywnościowego oraz nad wykonywaniem urzędowych kontroli żywności sprawuje minister właściwy do spraw zdrowia, który działa w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw rolnictwa oraz ministrem właściwym do spraw rynków rolnych. Nadzór nad przestrzeganiem przepisów prawa żywnościowego oraz nad wykonywaniem urzędowych kontroli żywności, w zakresie określonym przepisami ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. o Inspekcji Weterynaryjnej², sprawują minister właściwy do spraw rolnictwa oraz minister właściwy do spraw rynków rolnych, działając w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw zdrowia.

Zakres zadań powierzonych właściwym ministrom obejmuje zarządzanie ryzykiem oraz informowanie o ryzyku w zakresie dotyczącym bezpieczeństwa żywności, przy udziale organów urzędowej kontroli żywności.

Najbardziej rozbudowane kompetencje związane z bezpieczeństwem żywności powierzone zostały ministrowi właściwemu do spraw zdrowia. Do zadań ministra właściwego do spraw zdrowia należy koordynacja spraw z zakresu zapewnienia bezpieczeństwa żywności, w tym działań dotyczących analizy ryzyka. Ponadto minister współpracuje z Europejskim Urzędem do Spraw Bezpieczeństwa Żywności w zakresie wyznaczania przedstawiciela do Forum Doradczego Urzędu, składanie do Urzędu wniosków o wydanie opinii naukowych w sprawach objętych zakresem działania Urzędu, przekazywanie Urzędowi zgromadzonych danych naukowych dotyczących bezpieczeństwa żywności, przekazywanie, na żądanie Urzędu, dodatkowych danych niezbędnych do oceny ryzyka, wyznaczanie jednostek naukowych, które mogą uczestniczyć w wypełnianiu zadań Urzędu, w szczególności przez wydawanie opinii naukowych, a także w zakresie realizacji zadań dotyczących wskazywania właściwych organów krajowych do koordynacji współpracy z Komisją, Urzędem, innymi Państwami Członkowskimi, wytwórcami, producentami i hodowcami w sprawie najwyższych dopuszczalnych poziomów pozostałości pestycydów w żywności i paszy pochodzenia roślinnego i zwierzęcego oraz na ich powierzchni, zmieniające dyrektywę Rady 91/414/EWG³ oraz w sprawie wniosku o zezwolenie w celu włączenia produktu początkowego do wykazu produktów początkowych dozwolonych. Ponadto minister właściwy do spraw zdrowia, działając we współpracy z ministrem właściwym do spraw rolnictwa, ministrem właściwym do spraw rynków rolnych oraz Prezesem Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, koordynuje działania mające na celu opracowanie zintegrowanego wieloletniego krajowego planu urzędowych kontroli żywności i pasz, a także współpracuje w tym zakresie z państwami członkowskimi Unii Europejskiej i Komisją Europejską

Organem centralnym do którego należy szereg zadań związanych z bezpieczeństwem żywności jest Główny Inspektor Sanitarny (zwany dalej: GIS). Zadania i zakres działania GIS określa ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej.⁴

2 Tj. Dz. U. z 2016 r. poz. 1077 ze zm.

3 Dz.U.UE L z dnia 16 marca 2005 r.

4 Tj. Dz.U. z 2017 r., poz. 1261

Stosownie do art. 7 ust. 2 ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej Państwową Inspekcją Sanitarną kieruje *Główny Inspektor Sanitarny* jako centralny organ administracji rządowej. Zadania GIS są ściśle skorelowane z zadaniami ministra zdrowia. W tym zakresie minister właściwy do spraw zdrowia jest organem, któremu podlega GIS. Główny Inspektor Sanitarny powoływany jest przez Prezesa Rady Ministrów, spośród osób wyłonionych w drodze otwartego i konkurencyjnego naboru, na wniosek ministra właściwego do spraw zdrowia.

W zakresie bezpieczeństwa żywności GIS jest organem właściwym do zapewnienia przeprowadzenia postępowania dotyczącego wstępnej oceny naukowej oraz sporządzenia wstępnego sprawozdania odnośnie do nowej żywności wprowadzanej do obrotu oraz do przyjmowania od Komisji Europejskiej wstępnych sprawozdań przygotowanych w innych państwach członkowskich Unii Europejskiej, a także do zgłaszania uwag i uzasadnionych sprzeciwów do takich sprawozdań. Do zadań GIS należy również wykonywanie czynności dotyczących żywności genetycznie zmodyfikowanej oraz organizmów genetycznie zmodyfikowanych przeznaczonych do wykorzystania jako żywność.

Ponadto Główny Inspektor Sanitarny, we współpracy z Głównym Lekarzem Weterynarii będącym koordynatorem zadań inspekcji oraz Prezesem Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów są organami właściwymi do zadań związanych z opracowaniem i realizacją wieloletniego krajowego planu.

Wieloletnie plany krajowe opracowywane są w oparciu o przepisy rozporządzenia (WE) nr 882/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie kontroli urzędowych przeprowadzanych w celu sprawdzenia zgodności z prawem paszowym i żywnościowym oraz regułami dotyczącymi zdrowia zwierząt i dobrostanu zwierząt.⁵ Plan wieloletni ma na celu skonsolidowanie planów kontroli opracowywanych na poziomie lokalnym i ponadlokalnym w odniesieniu do wszystkim sektorów objętych prawem paszowym, żywnościowym, zdrowia i dobrostanu zwierząt oraz roślin.⁶

Kolejnym organem centralnym właściwym do spraw bezpieczeństwa żywności jest Główny Lekarz Weterynarii. Do zadań Głównego Lekarza Weterynarii należy koordynowanie opracowania planów urzędowych kontroli w części dotyczącej kompetencji Inspekcji Weterynaryjnej, Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa oraz Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, realizacji planów urzędowych kontroli oraz przygotowywania rocznych sprawozdań z realizacji planów.

Reasumując powyższe rozważania zwrócić należy uwagę, że nadzór nad urzędową kontrolą żywności prowadzi co do zasady minister właściwy do spraw zdrowia, zaś w odniesieniu do kontroli żywności pochodzenia zwierzęcego nadzór ten sprawuje minister właściwy do spraw rolnictwa oraz minister właściwy do spraw rynków rolnych.⁷

Współpraca organów w zakresie bezpieczeństwa żywności regulowana jest przez szereg rozporządzeń, z których na szczególną uwagę zasługuje rozporządzenie Ministra Zdrowia, Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Ministra Obrony Narodowej z dnia

⁵ Dz.U.UE.L.2004.165.1

⁶ https://gis.gov.pl/images/bz/mancp_pl_2015_2019.pdf (dostęp: 17.11.2017 r.)

⁷ P. Wojciechowski, (w:) *Bezpieczeństwo żywności i żywienia. Komentarz*, LEX 2017, [dostęp: 17.11.2017]

15 kwietnia 2011 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu współdziałania organów Państwowej Inspekcji Sanitarnej z organami Inspekcji Weterynaryjnej, Wojskowej Inspekcji Sanitarnej oraz Wojskowej Inspekcji Weterynaryjnej w zakresie sprawowania nadzoru nad przestrzeganiem bezpieczeństwa żywności i żywienia⁸ oraz rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 10 marca 2017 r. w sprawie współpracy organów Państwowej Inspekcji Sanitarnej z organami celnymi w zakresie granicznych kontroli sanitarnych⁹. W świetle rozporządzenia regulującego współpracę organów zespolonej administracji rządowej współpraca organów Państwowej Inspekcji Sanitarnej i organów Inspekcji Weterynaryjnej polega na przekazywaniu wzajemnie informacji i materiałów o uchybieniach stwierdzonych w związku z dokonywaniem urzędowej kontroli żywności, stwarzających zagrożenie dla zdrowia lub życia człowieka i bezpieczeństwa żywności i żywienia, w tym o przypadkach stwarzających zagrożenie chorób odzwierzęcych, stanowiących naruszenie przepisów prawa żywnościowego, organizowaniu jednoczesnych kontroli wraz z udzielaniem sobie pomocy dotyczącej jej przeprowadzania i wykonywaniu badań laboratoryjnych oraz określaniu każdorazowo szczegółowego zakresu i sposobu realizacji kontroli, organizowaniu stosownie do potrzeb okresowych spotkań w sprawach dotyczących realizacji zadań z zakresu nadzoru nad bezpieczeństwem żywności i żywienia na terenie właściwości tych organów, organizacji wspólnych szkoleń dotyczących systemów mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa żywności i żywienia, w tym systemu analizy zagrożeń i krytycznych punktów kontroli HACCP. Ponadto wskazane organy przekazują sobie niezwłocznie informacje o przypadkach chorób odzwierzęcych i zatruc pokarmowych mających związek ze spożyciem środków spożywczych pochodzenia zwierzęcego stwarzających zagrożenia sanitarno-epidemiczne, a także uzgadniają plany urzędowych kontroli, uwzględniając sytuację epidemiczną i epizootyczną na terenie właściwości tych organów oraz wymieniają dane niezbędne do analizy ryzyka w zakresie ochrony zdrowia lub życia człowieka oraz bezpieczeństwa żywności i żywienia. W sytuacji wystąpienia zatrucia pokarmowego środkami spożywczymi wyprodukowanymi w zakładzie objętym nadzorem Inspekcji Weterynaryjnej oraz Państwowej Inspekcji Sanitarnej mogą dokonywać jednoczesnych kontroli i poboru próbek do badań.

Z kolei rozporządzenie Ministra Zdrowia dotyczące współpracy organów Państwowej Inspekcji Sanitarnej z organami celnymi w zakresie granicznych kontroli sanitarnych określa sposób współpracy organów Państwowej Inspekcji Sanitarnej z organami celnymi w zakresie granicznych kontroli sanitarnych, w tym w zakresie trybu postępowania tych organów w podejmowaniu działań określonych w art. 27–29 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 765/2008 z dnia 9 lipca 2008 r. ustanawiającego wymagania w zakresie akredytacji i nadzoru rynku odnoszącego się do warunków wprowadzania produktów do obrotu i uchylającego rozporządzenie (EWG) nr 339/93 (Dz. Urz. UE L 218 z 13.08.2008, str. 30). Procedura współpracy obejmuje w tym zakresie wszelkie związane z niezwłocznym powiadomieniem właściwego państwowego granicznego inspektora sanitarnego lub państwowego powiatowego inspektora sanitarnego o niepoddaniu towaru granicznej kontroli sanitarnej. Ponadto ww. rozporządzenie nakłada na organy kontroli granicznej obowiązek powiadamiania organów kontroli sanitarnej o stwierdzonych niezgodnościach towaru podlegającego granicznej kontroli sanitarnej.

⁸ Dz.U. z 2011 r., Nr 88, poz.504

⁹ Dz.U. z 2017 r., poz.567

Z analizy przeprowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli¹⁰ wynika, że współpraca pomiędzy organami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo żywności dotyczyła przede wszystkim działań podejmowanych wobec mięsa drobiowego i produktów z mięsa drobiowego, mięsa i produktów z mięsa innego niż drób, ryb i produktów rybołówstwa, mleka i produktów mlecznych. Jak wynika raportu przeprowadzonej kontroli współpraca polega na przekazywanie informacji o zagrożeniach dla zdrowia lub życia człowieka oraz bezpieczeństwa żywności i żywienia, poprzez korzystanie z funkcjonującego systemu RASFF. Za pośrednictwem tego systemu właściwe organy zgłosiły łącznie 301 powiadomień pierwotnych, w tym 251 dotyczących żywności.¹¹

Oprócz działań wskazanych w ww. rozporządzeniu organy podejmowały również inne czynności polegające na realizacji programów mających na celu zwiększenie bezpieczeństwa żywności.¹² Przeprowadzane przez pracowników Głównego Lekarza Weterynarii oraz pracowników Głównego Inspektora Sanitarnego w ramach jednego z programów kontrole doprowadziły w efekcie do zmian ustawowych w zakresie zwiększenia nadzoru nad rozbiorem mięsa w sklepach wielkopowierzchniowych i na targowiskach, sprzedażą bezpośrednią produktów pochodzenia zwierzęcego oraz sprzedażą produktów pochodzenia zwierzęcego wytworzonych w gospodarstwach w ramach działalności marginalnej, lokalnej i ograniczonej.¹³

Dodać również należy, że podejmowana przez organy współpraca ma istotne znaczenie z punktu widzenia opiniowania aktów prawnych. Z tego względu na uwagę zasługuje fakt, że organy odpowiedzialne za bezpieczeństwo żywności podejmują działania mające znaczenie nie tylko w wymiarze praktycznym, a zatem w zakresie realizacji zadań wskazanych im przez ustawodawcę, ale również w zakresie propozycji zmian prawnym mających na celu zwiększenie ochrony konsumentów. Ponadto, współpraca tych organów na szczeblu wojewódzkim i powiatowym polega na zawieraniu porozumień, których celem jest wymiana informacji o podmiotach zajmujących się działaniami związanymi z przetwórstwem żywności.

BIBLIOGRAFIA:

1. Czuryk M., *Prawne podstawy bezpieczeństwa narodowego*, (w:) J. Pawłowski (red.), *Podstawy bezpieczeństwa współczesnego państwa (podmiotu). Implikacje*, Warszawa 2015.
2. Czuryk M., Dunaj K., Karpiuk M., Prokop K., *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Olszyn 2016.
3. Hadzik A., *Straż Graniczna – misja dla bezpieczeństwa*, (w:) S. Mazur, M. Ostrowska, M. Zawartka (red.), *Rola i zadania instytucji bezpieczeństwa wewnętrznego*, Katowice 2016.
4. Karpiuk M., *Prawne podstawy bezpieczeństwa*, (w:) A. Żukowski, M. Hartliński, W.T. Modzelewski, J. Więclawski (red.), *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, Olsztyń 2015.
5. Karpiuk M., Szczęch N., *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*, (w:) M. Karpiuk (red.), *System Bezpieczeństwa Narodowego*, t. I, Olszyn 2017
6. Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 149).
7. Wojciechowski P., (w:) *Bezpieczeństwo żywności i żywienia. Komentarz*, LEX 2017.

10 Działania organów administracji rządowej na rzecz bezpieczeństwa żywności, nr ewid. 46/2016/15/050/KRR

11 Tamże, s. 85.

12 M.in. program „Zero tolerancji” mający na celu ujawnianie miejsc nielegalnego przetwarzania żywności, przede wszystkim żywności pochodzenia zwierzęcego.

13 Tamże, s. 85.

Tomasz Demendecki

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Poland

Prawidłowość doręczenia pisma w postępowaniu cywilnym a kryterium czasu. Właściwa chwila (pora) doręczenia / *Correctness of the letter's delivery in civil proceedings and the time criterion. The right moment (time of delivery)*

Abstract:

The validity of acts of service in Polish civil procedure law depends on the moment at which it is carried out. Unfortunately, the current statutory regulation does not seem to be a holistic regulation. The structure of acts of service adopted in the aforementioned regulation refers only to the character of daily rhythm of life of a natural person who is an addressee or recipient of a document. It certainly does not take into account the specificity of functioning of some groups of legal entities with a more complicated organizational and functional structure, in particular those having the status of an entrepreneur (including natural persons) and conducting their activity in other time of day than those specified by law or within the framework of continuous movement. Moreover, aforementioned legal solution referring only to the conventional procedure of service of documents has not been adopted at all for the purposes of electronic delivery trading.

The current code regulation pertaining to the appropriate moment of service seems, by virtue of its function, to be in all measure necessary, protecting the important sphere of privacy of entities engaged in the field of service as addressees of documents. However, it should be comprehensive in nature. In the context of the procedural law, with a few exceptions, delivery cannot be successfully made on public holidays and at night. Due to the flexibility of creating a work schedule at individual employers, the current solution does not seem to be optimal.

The addressee's consent to service on a public holiday or during night time – in the absence of a prior order of the president of the court – it does not invalidate such action, it remains ineffective. The effectiveness of service, preceded by a relevant order of the president of the court, is independent of the addressee's consent to receive the letter in the indicated time frames.

De lege ferenda, one should consider either separating the structure of the determination of the appropriate moment of service of documents from the existing system of working time distribution adopted on the basis of substantive labor law regulation (which selectively and unjustifiably predestines only one group of addressees of letters – natural persons being employees), or adapting it in a systemic way to the existing solutions in the field of labor law.

Key words: procedural act, validity of procedural act, service of documents in civil proceedings, moment (time of day) of delivery, public holiday, night time.

Każda czynność procesowa, a więc taka z której dokonaniem ustawa procesowa wiąże określone skutki prawne w danym postępowaniu cywilnym, powinna odpowiadać warunkom przez tą ustawę określonym. Wówczas pozostaje czynnością prawidłową.

Prawidłowość czynności doręczenia została w polskim prawie procesowym cywilnym uzależniona także od tego w jakim momencie jest dokonywana. W świetle art. 134 § 1 k.p.c.¹, w dni ustawowo uznane za wolne od pracy, jak też w porze nocnej, pisma doręczać można tylko w wyjątkowych wypadkach za uprzednim zarządzeniem prezesa sądu. *A contrario*, zasadą obrotu doręczeniowego jest więc dokonywanie przedmiotowej czynności w dni robocze, w porze dziennej.

Niestety, aktualnie obowiązująca regulacja ustawowa wydaje się nie mieć charakteru zupełnego. Konstrukcja czynności doręczenia w niej przyjęta uwzględnia wyłącznie specyfikę dobowego rytmu życia adresata lub odbiorcy pisma - będących osobą fizyczną. Uwalnia przy tym wskazane podmioty od nadmiernej ingerencji organów realizujących powierzone im zadania w ramach obrotu doręczeniowego, respektując zarazem ich prawo do niezakłóconego do wypoczynku (por. art. 14 k.p.² w zw. z art. 66 ust. 2 Konstytucji RP³). Nie uwzględnia natomiast swoistego modelu funkcjonowania niektórych podmiotów prawa o specyficznej strukturze, w szczególności posiadających status przedsiębiorcy (w tym również osób fizycznych) i prowadzących swą działalność w innych pasmach czasowych w ciągu doby, niż określone ustawowo lub w ramach ruchu ciągłego.⁴ Także filozofia kultu pracy stanowiąca podwaliny przyjętej konstrukcji na gruncie obowiązującej regulacji nie wydaje się być współcześnie atrakcyjną. Obejmuje ona konkretny krąg podmiotów należących do kategorii pracowników. Nie uwzględnia zaś specyfiki pracodawców, także tych tworzących jednoosobowe zakłady pracy. Ambivalentnie traktuje również osoby pozostające bez pracy, których rytm dobowy życia nie pozostaje związany z dziennym i tygodniowym rozkładem czasu pracy. Ponadto wskazane rozwiązanie prawne odnosząc się wyłącznie do konwencjonalnej czynności doręczenia pism nie zostało w pełni

1 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r., Kodeks postępowania cywilnego, (t. jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1360 ze zm.) – dalej jako k.p.c.

2 Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r., Kodeks pracy, (t. jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 917 ze zm.) – dalej jako k.p.

3 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) – dalej jako Konstytucja RP.

4 W związku z powyższym należy zaaprobować stanowisko prezentowane w orzecznictwie, iż nie można uznać bezskuteczności doręczenia, gdy jest ono dokonane po godzinach urzędowania jednostki organizacyjnej będącej adresatem pisma (nie tylko państwowej osoby prawnej), o ile pismo będące przedmiotem doręczenia zostanie odebrane przez upoważnionego do odbioru pism pracownika w paśmie czasowym określonym ustawowo za właściwe do dokonywania doręczeń. Natomiast należy uznać za wadliwą praktykę, uznawania wszelkich pism doręczonych po godzinach urzędowania jednostki za doręczone następnego dnia. Zob. postanowienie SN z dnia 4 lutego 1970 r. II PZ 55/69, LEX nr 6669.

zaadoptowane dla potrzeb elektronicznego obrotu doręczeniowego. Skoro regulacja zawarta w art. 134 § 1 k.p.c. stanowi *lex specialis* i jako taka nie może podlegać wykładni rozszerzającej, a zakaz w niej zawarty dotyczący niedopuszczalności (poza ściśle określonymi wyjątkami) doręczania pism w dni ustawowo uznane za wolne od pracy, jak też w porze nocnej nie może być uchylony z woli samego adresata pisma lecz na podstawie zarządzenia prezesa sądu i tylko w wypadkach wyjątkowych, nie może ona znaleźć zastosowania w sposób prawidłowy do doręczeń elektronicznych. Brak zaś innej regulacji kodeksowej o charakterze szczególnym znajdującej zastosowanie wprost do elektronicznego postępowania upominawczego wskazuje na konieczność objęcia również doręczenia dokonywanego w przedmiotowym postępowaniu (ewentualnie w każdym innym postępowaniu zrywającym z konwencjonalnym modelem czynności doręczenia) regulacją zawartą w art. 134 § 1 k.p.c. stosowaną *a contrario*. Należy także zauważyć, że przepisy wykonawcze wydane w drodze delegacji ustawowej, a znajdujące zastosowanie do doręczenia elektronicznego nie określają szczegółowych wymogów technicznych, pozwalających na dostosowanie przedmiotowego sposobu doręczenia do ogólnych zasad określonych w regulacji kodeksowej.⁵ O ile jednak realne wydaje się ewentualne zapewnienie przez podmiot doręczający technicznej możliwości zamieszczenia treści pisma w postaci elektronicznej w systemie teleinformatycznym w odpowiednim paśmie czasowym⁶, wskazanym przez kodeks postępowania cywilnego w celu zapewnienia prawidłowości czynności doręczenia, o tyle odbiór korespondencji (równoznaczny w skutkach procesowych z doręczeniem) jest czynnością całkowicie uzależnioną – jeśli chodzi o chwilę jej dokonania – od woli adresata pisma – użytkownika systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe. Skuteczność doręczenia elektronicznego uzależniona została od odbioru pisma lub w przypadku nieodebrania pisma od upływu 14 dni od daty umieszczenia pisma w systemie teleinformatycznym. Zgodnie z brzmieniem § 2 pkt. 4 rozp.t.s.d.d.e., odbiór korespondencji oznacza pierwsze uwierzytelnienie użytkownika, do którego pismo jest skierowane, na koncie po umieszczeniu doręczanego pisma w systemie teleinformatycznym, obsługującym postępowanie sądowe, chyba że zapoznanie się z treścią pisma nie było możliwe ze względów związanych bezpośrednio z funkcjonowaniem tego systemu. Przy tym należy podkreślić, iż całkowicie bez znaczenia dla skuteczności odbioru korespondencji i jej doręczenia pozostaje kwestia czy użytkownik zapoznał się z treścią zamieszczonego w systemie pisma (ewentualnie treścią wielu pism zamieszczonych w takim systemie), wykonywał inne czynności w ramach konta, czy też w ogóle odstąpił od jakichkolwiek czynności w ramach konta. Cała korespondencja, która do momentu odbioru korespondencji była umieszczona w systemie teleinformatycznym, zostaje użytkownikowi doręczona z chwilą jego uwierzytelnienia na koncie. Niedokonanie odbioru korespondencji wiązać się może wyłącznie z niemożnością zapoznania się z treścią pism ze względów związanych bezpośrednio z nieprawidłowym funkcjonowaniem systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe. Wadliwe funkcjonowanie innych

5 Zob. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 października 2015 r. w sprawie trybu i sposobu dokonywania doręczeń elektronicznych, Dz. U. z 2015 r., poz. 1776 ze zm. – dalej jako rozp.t.s.d.d.e.

6 Wiązać by to się musiało z automatycznym określeniem momentu (również opóźnionego względem wydania stosownego aktu prawnego organu o doręczeniu) zamieszczenia dokumentu elektronicznego w systemie elektronicznego postępowania upominawczego użytkownika. O ile w godzinach urzędowania sądu nie nastęczałoby to trudności, o tyle poza wskazanym pasmem czasowym oraz w dni, w których sąd nie urządzuje (w tym dni ustawowo uznane za wolne od pracy) dokonanie wskazanej czynności byłoby utrudnione lub wręcz niemożliwe.

systemów informatycznych (własnych systemów użytkownika) czy wadliwości systemu teleinformatycznego niezwiązane z możliwością zapoznania się z treścią doręczanego pisma nie wpływają na skuteczność doręczenia elektronicznego.

Jedynie doręczenie powiązane z kontem użytkownika w systemie teleinformatycznym obsługującym postępowanie sądowe wywiera właściwe skutki procesowe. Brak jest więc możliwości dokonywania w sposób skuteczny jakichkolwiek czynności procesowych za pośrednictwem prywatnego konta poczty elektronicznej danego użytkownika.

Na podstawie § 5 rozp.t.s.d.d.e., przed uwierzytelnieniem użytkownik jest pouczany o sposobie i skutkach dokonywania doręczeń elektronicznych.

Obowiązująca regulacja kodeksowa odnosząca się do określenia właściwego momentu doręczenia, wydaje się ze względu na swą funkcję ze wszech miar potrzebna, chroniąc istotną sferę prywatności podmiotów występujących w obrocie doręczeniowym w roli adresatów pism; jednakże powinna uzyskać kompleksowy charakter. Zgodnie z nią, czynność doręczenia nie może być co do zasady dokonywana w dni ustawowo uznane za wolne od pracy oraz w porze nocnej. Określenie „dzień” jako wieloznaczne, zazwyczaj w języku prawnym i prawniczym oznacza „dobę, dzień kalendarzowy”, bądź „określony, wyznaczony termin, datę oznaczoną ze względu na szczególne zajścia, czynności, uroczystości, obchody.”⁷ Przeprowadzenie językowej wykładni pojęcia „dzień ustawowo uznany za wolny od pracy” prowadzi do wskazania w obowiązującym systemie prawnym regulacji prawnej rangi ustawy, uznającej konkretny dzień – określony datą lub jako dzień tygodnia albo w inny sposób – jako dzień „wolny od pracy”. Dni wolne od pracy to takie, które za takie uznane zostały na podstawie art. 1 ustawy z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy⁸ oraz art. 9 ust. 1 Konkordatu z dnia 28 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską⁹. Są nimi: niedziele, 1 stycznia - Nowy Rok, 6 stycznia – Święto Trzech Króli, pierwszy i drugi dzień Wielkiej Nocy, 1 maja – Święto Państwowe, 3 maja – Święto Narodowe Trzeciego Maja, pierwszy dzień Zielonych Świątek, dzień Bożego Ciała, 15 sierpnia - Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, 1 listopada – Wszystkich Świętych, 11 listopada – Narodowe Święto Niepodległości, 25 i 26 grudnia – pierwszy i drugi dzień Bożego Narodzenia.¹⁰ Należy przy tym podkreślić, iż wskazany katalog dni wolnych od pracy ma z całą pewnością charakter zamknięty, a jego ewentualna zmiana pociągnąć musiałaby za sobą nowelizację wskazanej ustawy. Sobota, jako dzień tygodnia niewskazany w powyżej prezentowanym katalogu, nie jest więc dniem uznanym ustawowo za wolny od pracy. Jak wynika z powszechnie akceptowanego stanowiska judykatury, o dniu ustawowo wolnym od pracy można mówić jedynie w odniesieniu do takich dni, które zostały uznane za wolne przepisem ustawy, a uregulowanie to ma walor powszechności, a nie ogranicza się do określonych zakładów pracy lub oznaczonych grup pracowników. Soboty nie charakteryzują się takimi cechami, gdyż jako dni

7 „Dzień” (hasło), [w:] M. Szymczak red., Słownik języka polskiego, T. I, Warszawa 1988, s. 501-502.

8 T. jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 90.

9 Dz. U. Nr 51, poz. 318.

10 Por. także ustawa z dnia 26 kwietnia 1950 r. o ustanowieniu dnia 1 maja świętem państwowym, Dz. U. Nr 19, poz. 157 ze zm.; ustawa z dnia 15 lutego 1989 r. o ustanowieniu Narodowego Święta Niepodległości, Dz. U. Nr 6, poz. 34; ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o przywróceniu Święta Narodowego Trzeciego Maja, Dz. U. Nr 28, poz. 160.

wolne nie mają charakteru powszechnego.¹¹ Warto nadmienić, że soboty, jako dnia wolnego od pracy, nie ustanawiają także ustawy dotyczące wolności sumienia i wyznania oraz stosunku Państwa do kościołów. W szczególności art. 42 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania¹² stanowi, że osoby należące do kościołów i innych związków wyznaniowych, których święta religijne nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy, mogą na własną prośbę uzyskać zwolnienie od pracy lub nauki na czas niezbędny do obchodzenia tych świąt, zgodnie z wymogami wyznawanej przez siebie religii. Zwolnienie od pracy może być udzielone pod warunkiem odpracowania czasu zwolnienia, bez prawa do dodatkowego wynagrodzenia za pracę w dni ustawowo wolne od pracy lub pracę w godzinach nadliczbowych, przy czym osoby niepełnoletnie mogą korzystać z prawa do zwolnienia od pracy lub nauki na wniosek swych rodziców bądź opiekunów prawnych. Na podstawie upoważnienia przewidzianego w art. 42 ust. 4 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania wydane zostało rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy¹³. Zgodnie z treścią tegoż aktu wykonawczego, pracownik należący do kościoła lub innego związku wyznaniowego, którego święta religijne nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy, prośbę o udzielenie zwolnienia od pracy, o którym mowa w art. 42 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, powinien zgłosić pracodawcy co najmniej siedem dni przed dniem zwolnienia. Pracodawca zawiadamia pracownika o warunkach odpracowania zwolnienia nie później niż trzy dni przed dniem zwolnienia. Nie dotyczy to świąt religijnych przypadających w określonym dniu każdego tygodnia. W celu umożliwienia pracownikowi obchodzenia tych świąt pracodawca, na prośbę pracownika, ustala dla niego indywidualny rozkład czasu pracy. Podobne w brzmieniu są regulacje zawarte w art. 14 ustawy z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego¹⁴, w art. 11 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵, w art. 14 ustawy z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶, w art. 12 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁷, w art. 14 ustawy z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸, w art. 9 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁹, w art. 9 ustawy z dnia 20 lutego

11 Por. postanowienie SN z dnia 27 kwietnia 2001 r., III CZ 3/01, nie publ.; postanowienie SN z dnia 20 maja 2002 r., I PKN 502/01, OSNP – wkł. 2002, nr 17, poz. 4; uchwała sądu siedmiu sędziów SN - zasada prawna z dnia 25 kwietnia 2003 r., III CZP 8/03, OSNC 2004, nr 1, poz. 1; postanowienie SN z dnia 12 czerwca 2003 r., IV CZ 12/03, nie publ.; postanowienie SN z dnia 30 lipca 2003 r., II CZ 90/02, nie publ.; postanowienie SN z dnia 20 stycznia 2005 r., II CZ 157/04, nie publ.; postanowienie SN z dnia 11 sierpnia 2005 r., V CZ 89/05, nie publ.; wyrok NSA z dnia 4 października 2006 r., II GSK 153/06, LEX nr 276715; wyrok NSA z dnia 19 kwietnia 2007 r., I OSK 1505/06, LEX nr 327763; postanowienie SN z dnia 24 maja 2007 r., V CZ 43/07, nie publ.; postanowienie SN z dnia 11 lutego 2009 r., V CZ 5/09, LEX nr 746189.

12 T. jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1153.

13 Dz. U. Nr 26, poz. 235.

14 T. jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1726.

15 T. jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 169.

16 T. jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 43.

17 T. jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1712.

18 T. jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 483.

19 T. jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 44.

1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej²⁰, w art. 12 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej²¹, w art. 11 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej²², w art. 11 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej²³, w art. 27 ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁴ oraz w art. 34 ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁵. W żadnej z powyżej wskazanych ustaw ustawodawca nie uznaje soboty za dzień wolny od pracy, także w przypadku tych wyznań, w których sobota jest świętem religijnym. Powołane akty normatywne przewidują natomiast wyłącznie prawo do zwolnień od pracy i nauki na czas obejmujący święta religijne. Ponadto w przywołanych regulacjach prawnych wyraźnie odróżnia się dni świąt religijnych, w których przysługuje prawo do zwolnienia od pracy, od dni ustawowo wolnych od pracy.

Aktem prawnym dotyczącym także problematyki dni wolnych od pracy jest kodeks pracy, a zwłaszcza jego przepisy dotyczące czasu pracy. W tym zakresie niewątpliwie przepisem uznającym określone dni za wolne od pracy jest art. 151⁹ § 1 k.p. Stanowi on, że niedziele oraz święta określone przepisami o dniach wolnych od pracy są dniami wolnymi od pracy. Przepis ten odsyła więc do właściwych przepisów prawnych, a co do uznania niedzieli za dzień wolny od pracy – powtarza ich brzmienie; nie wprowadza innych dni wolnych od pracy, w szczególności nie uznaje soboty za dzień wolny od pracy.

W obowiązującym stanie prawnym dni wolnych od pracy dotyczy też art. 129 § 1 k.p., który wprawdzie nie stanowi wprost o dniach wolnych od pracy (dodatkowo), ale ustanawia dobową i tygodniową normę czasu pracy w pięciodniowym tygodniu pracy w przyjętym okresie rozliczeniowym. Nie może więc budzić zastrzeżeń stwierdzenie, że wprowadza on pięciodniowy tydzień pracy, a więc drugi dzień w tygodniu (poza niedzielą) wolny od pracy. Nie ma jednak wątpliwości, że ten przepis nie stanowi, iż tym drugim dniem w tygodniu wolnym od pracy ma być sobota.

Pojęcie dnia wolnego w kontekście przepisów o rozliczaniu czasu pracy należy interpretować w zestawieniu z ustawową definicją doby pracowniczej. Jeżeli bowiem doba pracownicza obejmuje 24 godziny, licząc od momentu rozpoczęcia pracy zgodnie z rozkładem czasu pracy obowiązującym pracownika, dzień wolny może rozpocząć się dopiero po jej zakończeniu. W rezultacie jako dzień wolny traktować należy 24 godziny przypadające po zakończeniu poprzedniej doby pracowniczej.

Należy przy tym podkreślić, że kształtowanie czasowych ram świadczenia pracownika mieści się w sferze uprawnień kierowniczych podmiotu zatrudniającego, gdyż pracownik zobowiązuje się wykonywać pracę w czasie wyznaczonym przez pracodawcę (art. 22 § 1 k.p.).²⁶ Sposób ustalania rozkładu czasu pracy²⁷ określonego w art.

20 T. jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 14.

21 T. jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 13.

22 T. jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1889.

23 T. jedn. Dz. U. 2014 r., poz. 1798.

24 Dz. U. Nr 30, poz. 241 ze zm.

25 Dz. U. Nr 30, poz. 240 ze zm.

26 Por. wyrok SN z dnia 25 marca 1977 r., I PZP 60/76, LEX nr 14372.

27 Pod pojęciem rozkładu czasu pracy należy rozumieć sposób rozplanowania czasu, w

129 k.p., a więc także ustalania, który dzień jako drugi jest w tygodniu wolny od pracy, następuje w układzie zbiorowym pracy (zakładowym albo ponadzakładowym), w regulaminie pracy lub w obwieszczeniu, jeżeli pracodawca nie jest objęty układem zbiorowym pracy lub nie jest obowiązany do ustalenia regulaminu pracy, bądź w umowie o pracę (art. 150 § 1 i 4 k.p.). O tym, który dzień jest drugim w tygodniu dniem wolnym od pracy, decyduje więc układ zbiorowy pracy, regulamin pracy, obwieszczenie pracodawcy bądź umowa stron. Przy tym hierarchia wymienionych regulacji nie może być jednocie określona, gdyż obowiązuje zasada uprzywilejowania pracownika. Umowa o pracę korzystniejsza dla pracownika będzie wyprzedzać przepisy prawa pracy (art. 18 k.p.), a poszczególne przepisy (źródła) prawa pracy będą regulować prawa i obowiązki stron według reguł określonych w art. 9 k.p. Ocena, jaka jest podstawa prawna określająca drugi w tygodniu dzień wolny od pracy, jest więc zależna od okoliczności konkretnego przypadku. Określenie drugiego, wolnego od pracy dnia w tygodniu na ustalonej już podstawie prawnej może być dowolne w tym znaczeniu, że może to być dowolny dzień tygodnia. Mogą to być różne dni w poszczególnych tygodniach lub różna liczba dni wolnych w okresie rozliczeniowym.

Za utrwalony uznaje się pogląd prezentowany w orzecznictwie, zgodnie z którym czas pracy nie może przekraczać w przyjętym okresie rozliczeniowym norm określonych w art. 129 § 1 k.p. w przeciętnie pięciodniowym tygodniu pracy, a wystąpienie święta będącego dniem wolnym od pracy (art. 151⁹ § 1 k.p.) w innym niż niedziela dniu tygodnia powoduje w okresie rozliczeniowym odpowiednie zmniejszenie liczby dni, a tym samym godzin pracy. W szczególności przyjęć więc należy, że pięciodniowy tydzień pracy jest tygodniem przeciętnym w okresie rozliczeniowym.²⁸ Elastyczność w ustalaniu czasu trwania tygodnia pracy jest zarazem ograniczona w ten sposób, że tydzień pracy w okresie rozliczeniowym nie może być dłuższy niż pięć dni. Wykładnia przepisów powinna być dokonana w duchu odpowiadającym potrzebom współczesnego rynku dóbr i usług oraz rynku pracy. Zasada pięciodniowego tygodnia pracy odnosi się do wszystkich rodzajów (systemów) czasu pracy.

Należy więc stwierdzić, że ustawodawca nie wskazał, który dzień tygodnia (poza niedzielą) ma być dniem wolnym od pracy. W szczególności nie ustanowił reguły, według której praca miałaby być wykonywana przez pięć dni w tygodniu od poniedziałku do piątku. Nie wprowadził zatem powszechnie wolnych sobót jako drugiego - obok niedzieli - dnia wolnego od pracy w każdym kolejnym tygodniu pracy.²⁹ Drugim - poza niedzielą - dniem wolnym od pracy może być każdy dzień tygodnia od poniedziałku do soboty. Nie musi być to również dzień stały w poszczególnych tygodniach okresu rozliczeniowego. W odróżnieniu od niedziel i świąt, które są ustanowione dniami wolnymi od pracy jednocie dla wszystkich pracowników i określane mianem „dni ustawowo wolnych od pracy”, dni wolne od pracy wynikające z pięciodniowego tygodnia pracy oraz z bilansowania przeciętnej tygodniowej normy czasu pracy, mogą być różne dla pracowników zatrudnionych u różnych

którym pracownik jest zobowiązany pozostawać w dyspozycji pracodawcy w poszczególnych dniach i tygodniach okresu rozliczeniowego z uwzględnieniem ograniczeń właściwych dla organizacji czasu pracy, w ramach której pracownik jest zatrudniony. Zob. K. Rączka, [w:] M. Gersdorf, K. Rączka, M. Rączkowski, Kodeks pracy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 661.

28 Zob. uchwała składu siedmiu sędziów SN z dnia 14 listopada 2001 r., III ZP 20/01, OSNP 2003, nr 6, poz. 141.

29 Zob. ustawa z dnia 1 marca 2001 r. o zmianie Kodeksu pracy, Dz. U. Nr 28, poz. 301.

pracodawców, a nawet dla poszczególnych grup pracowników zatrudnionych u tego samego pracodawcy. Mogą też być różne w poszczególnych tygodniach okresu rozliczeniowego. W związku z tym sobota nie jest dniem wolnym od pracy w ramach pięciodniowego tygodnia pracy. Trzeba dodać, że nawet jeżeli dla konkretnej osoby sobota (jako koniec terminu) byłaby ustalona jako drugi dzień w tygodniu wolny od pracy, to nie byłoby to „uznanie ustawowe”. Poszukując w systemie prawnym przepisów ustawowych uznających sobotę za dzień wolny od pracy, można sięgnąć do regulacji prawnych dotyczących określonych grup zawodowych. Nie ma jednak żadnego przepisu ustawowego, który uznawałby dla określonej grupy zawodowej (branżowej) sobotę za dzień wolny od pracy. Takimi przepisami nie są w szczególności: art. 29 i 30 ustawy z dnia 16 września 1982 r. o pracownikach urzędów państwowych³⁰ oraz art. 97 ustawy z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej³¹. Dotyczy to również przepisów rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 2007 r. w sprawie czasu pracy pracowników urzędów administracji rządowej³², które nie są przepisami ustawowymi. Jako szczególne wyłączają one zasady ustalania rozkładu czasu pracy wynikające z unormowań zawartych w kodeksie pracy. Zgodnie z § 2 tego rozporządzenia, zasadą jest, że w urzędach administracji rządowej, obowiązuje 8-godzinny dzień pracy od poniedziałku do piątku. Przepis ten, co do zasady, ustala więc, że drugim dniem w tygodniu wolnym od pracy jest sobota. Biorąc jednak pod uwagę odstępstwa przewidziane w omawianym akcie normatywnym (§ 2a), nie można uznać, że rozporządzenie ustala soboty (zawsze, dla każdego pracownika) za dni wolne od pracy, a więc, że uznaje sobotę za dzień wolny od pracy.

W obowiązującym stanie prawnym żaden przepis ustawowy nie uznaje więc soboty za dzień wolny od pracy.

W świetle regulacji ustawowych za obowiązującą należy uznać więc zasadę, że w dni ustawowo wolne od pracy, którymi są święta (religijne, państwowe), człowiek ma prawo świętować. W europejskim kręgu kulturowym i cywilizacyjnym nie można więc od niego wymagać, aby w dniu świątecznym podejmował jakiejkolwiek czynności prawne (nawet na zasadzie biernego w nich uczestnictwa). Jednakże jak podkreśla się w orzecznictwie, inna jest funkcja niedziel oraz dni świątecznych, a inna pozostałych dni wolnych w tygodniu od pracy. Niedziela jako dzień wolny od pracy stanowi ustawową gwarancję prawa do wypoczynku. Dni świąteczne wolne od pracy służą obchodzeniu świąt państwowych lub religijnych. Jest to w przypadku świąt państwowych czas na udział w uroczystościach, celebrowaniu rocznic, a w przypadku świąt kościelnych - czas na udział w obrzędach religijnych.³³ Należy uznać, że obecnie takiej funkcji nie spełniają jeszcze dni dodatkowo wolne od pracy. Mogą one wprawdzie służyć wypoczynkowi, ale nie muszą (w każdym razie nie służą świętowaniu), nie ma więc zakazu wymagania przez prawo dokonywania w takich dniach czynności prawnych, a wręcz przeciwnie, powszechnie dni te są wykorzystywane na załatwianie różnych spraw, na które osoba zatrudniona nie ma czasu w dni pracy. O ile więc od nikogo nie można wymagać podejmowania czynności w dni ustawowo wolne od pracy (święta), o tyle dni dodatkowo wolne od pracy dotyczą tylko pracowników. Przyłożenie tej samej miary do wszystkich podmiotów prowadziłoby do paradoksalnego rozwiązania,

30 T. jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1915.

31 T. jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1559.

32 Dz. U. Nr 76, poz. 505 ze zm.

33 Zob. uzasadnienie uchwały składu siedmiu sędziów SN z dnia 14 listopada 2001 r., III ZP 20/01, OSNP 2003, nr 6, poz. 141.

że osoby niepracujące mają wszystkie dni wolne od pracy. Ponadto dzień dodatkowo w tygodniu wolny od pracy dotyczy pracowników, a nie pracodawców, nie ma więc żadnego prawnego związku między ustaleniem soboty jako dnia wolnego od pracy dla pracowników a funkcjonowaniem danej instytucji.

W ostatnim czasie, w krajach o rozwiniętej gospodarce staje się coraz bardziej widoczna rozbieżność między czasem pracy indywidualnych pracowników a czasem funkcjonowania zakładu pracy. Indywidualny czas pracy staje się coraz krótszy, a funkcjonowanie zakładów pracy wydłuża się. Tendencja ta sprzyja przedsiębiorcom i ich przedsiębiorstwom w osiągnięciu większej efektywności, większego wykorzystania zdolności produkcyjnych, w łatwiejszym dostosowaniu się do nowych okoliczności i potrzeb rynku, a przez to w osiąganiu wyższych zysków z produkcji i zwiększeniu konkurencyjności własnych towarów i usług. Odpowiada ona aspiracjom pracowników do udanego i zadowalającego łączenia obowiązków zawodowych z rodzinnymi oraz lepszej organizacji własnego czasu z odpowiednim podziałem na czas poświęcony pracy zawodowej i czas służący realizacji innych osobistych potrzeb. Wreszcie, co najważniejsze z punktu widzenia wszelkich starań o zmniejszenie bezrobocia, elastyczność rozwiązań w zakresie czasu pracy pozwala włączyć większą liczbę osób w rynek pracy i zwiększa tym samym możliwości zatrudnienia.

Co do zasady, ustawodawca za niedopuszczalne uznaje również na gruncie kodeksu postępowania cywilnego dokonywanie doręczeń w porze nocnej w inne dni niż dni ustawowo uznane za wolne od pracy (dni robocze). Mimo dość niefortunnego brzmienia art. 134 § 1 k.p.c. przyjęć należy bowiem, iż reguła nedoręczania pism adresatom w dni ustawowo uznane za wolne od pracy odnosi się do wszystkich pór (dziennej i nocnej) wymienionych dni, na co bezpośrednio wskazuje samo określenie użyte w przepisie „w dni”. Natomiast dalsza część przytoczonego przepisu przewidująca wyłączenie czynności doręczenia dokonywanego w porze nocnej *a contrario* odnosi się do innych dni niż te, uznane przez ustawodawcę za ustawowo uznane za wolne od pracy. Należy więc przyjąć, że są to dni w ramach których powinna być przez adresata pisma wykonywana praca.

Za porę nocną zgodnie z art. 134 § 2 k.p.c. ustawodawca uznaje czas w ciągu doby od godziny dwudziestej pierwszej do godziny siódmej. Wskazane pojęcie przynajmniej częściowo nie jest kompatybilne z określeniem doby pracowniczej, stanowiącej podstawową podwalinę obowiązującego rozkładu czasu pracy, bowiem jej okres trwania może przypadać w paśmie czasowym zaliczanym już do doby pracowniczej. W obecnym stanie prawnym rozliczanie czasu pracy następuje bowiem, co do zasady w skali doby pracowniczej.

Zgodnie z art. 128 § 3 pkt 1 k.p., przez dobę należy rozumieć dwadzieścia cztery kolejne godziny, poczynając od godziny, w której pracownik rozpoczyna pracę zgodnie z obowiązującym go rozkładem czasu pracy. Pojęcie doby pracowniczej częściowo odpowiada dobie kalendarzowej, jako że liczy ona dwadzieścia cztery godziny, częściowo zaś jest odmienne – bo nie zaczyna się ona o godzinie 0.00, lecz o godzinie, w której pracownik rozpoczyna pracę zgodnie z obowiązującym go rozkładem czasu pracy. Rozkład czasu pracy u danego pracodawcy może być zróżnicowany dla poszczególnych grup pracowniczych, dlatego dla nich doba rozpoczyna się o różnych godzinach. Doba odpoczynku niedzielnego (art. 133 § 3 k.p.) oraz doba pracy w niedzielę lub święto (art. 151⁹ § 2 k.p.) rozpoczynają się o godzinie 6.00 w tych dniach,

chyba że u danego pracodawcy została ustalona inna godzina. Doba służy do określenia, ile godzin w jej czasie pracownik powinien pracować (osiem godzin w podstawowym czasie pracy; co do innych czasów pracy zob. art. 135–148 k.p.), a ile odpoczywać (art. 132 k.p.). Pracodawca tworząc w sposób komplementarny konstrukcję wewnętrzną omawianego przepisu odniósł się do rytmu dobowego rozkładu czasu pracy pracownika. Zgodnie z art. 151⁷ § 1 k.p. pora nocna obejmuje osiem godzin między godzinami dwudziestą pierwszą a siódmą. Przepis ten nie narusza zarazem regulacji zawartej w art. 2 pkt 3 dyrektywy nr 2003/88/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 4 listopada 2003 r. dotyczącej niektórych aspektów organizacji czasu pracy³⁴, która pod pojęciem pory nocnej³⁵ ujmuje każdy okres nie krótszy niż siedem godzin, określony w przepisach krajowych, który musi obejmować, w każdym przypadku, okres między północą i godziną piątą rano, jednakże o czym należy pamiętać ma charakter normy prawnej dyspozytywnej. Przedział czasowy pory nocnej określa bowiem pracodawca. Pozwala to uwzględnić specyfikę procesu pracy w danej jednostce organizacyjnej. Powinność określenia pory nocnej dotyczy wszystkich pracodawców, nawet jeżeli typowy rozkład czasu pracy nie obejmuje godzin nocnych. Konkretnie ustalenie godziny rozpoczęcia i zakończenia pory nocnej u danego pracodawcy powinno być dokonane w układzie zbiorowym pracy lub w regulaminie pracy albo w obwieszczeniu. W przypadku braku określenia pory nocnej, obejmuje ona wymiar czasu określony ustawowo. Pora nocna może być określona w sposób niejednolity dla poszczególnych kategorii pracowników u danego pracodawcy.

Pojęcie to w prawodawstwie krajowym nie jest jednak unormowane jednolicie. Por. w szczególności treść przepisów: art. 203 § 1¹ k.p.³⁵ oraz art. 221 § 1 k.p.k.³⁶

Zakaz dokonywania doręczeń pism w dni ustawowo uznane za wolne od pracy oraz w porze nocnej ma charakter względny; może zostać bowiem wyłączony tylko w wyjątkowych wypadkach, na mocy uprzednio wydanego zarządzenia prezesa sądu. Jeśli chodzi o stwierdzenie wystąpienia przesłanki „wyjątkowych wypadków” uzasadniającej doręczenie w szczególnych pasmach czasowych, to nie ulega wątpliwości, że ustawodawca posłużył się pojęciem nieostrym, którego doprecyzowanie w każdym rozpoznawanym przypadku pozostawione jest właściwemu organowi. Wypełnienia treści tego pojęcia organ dokonuje w oparciu o ustalone fakty, które odnoszą się do okoliczności faktycznych konkretnej sprawy, w sposób pozwalający ocenić, czy w danej sprawie zachodzi taka właśnie konieczna potrzeba. Jak podkreśla się w literaturze, wyjątkowym wypadkiem może być konieczność podjęcia niezbędnych czynności procesowych zmierzających do przyspieszenia rozpoznania sprawy, wymagająca jednakże każdorazowo rozważenia skuteczności doręczenia.³⁷ Natomiast wbrew wyrażanemu w doktrynie stanowisku, nie można uznać iż uprawnienie do wydania stosownego zarządzenia w przedmiocie doręczenia pisma w dzień ustawowo uznany za wolny od pracy oraz w porze nocnej, może zostać zrealizowane również

34 Dz. Urz. UE z dnia 18 listopada 2003 r., L 299, s. 9-19.

35 Pora nocna dla młodocianych obejmuje osiem godzin między dwudziestą drugą a szóstą. Dla młodocianych, którzy nie ukończyli gimnazjum, oraz osób niemających szesnastu lat, została ustalona dłuższa pora nocna, między dwudziestą a szóstą (zob. art. 191 § 5 k.p.). Prezentowane rozwiązanie stanowi przejaw szczególnej troski o stan zdrowia młodocianych i ich szczególnej ochrony. Por. także art. 9 i 10 dyrektywy Rady nr 94/33/WE z dnia 22 czerwca 1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych, Dz. Urz. UE z dnia 20 sierpnia 1994 r., L 216, s. 12-20.

36 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, t. jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 1987 ze zm. – dalej jako k.p.k.

37 Por. T. Żyźnowski, [w:] H. Dolecki, T. Wiśniewski red., Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, T. I, Warszawa 2011, s. 492.

przez przewodniczącego wydziału³⁸. Pogląd taki nie znajduje oparcia w aktualnie obowiązującym stanie prawnym. Ze względu na wyjątkowość prezentowanej regulacji art. 134 § 1 k.p.c. należy przyjąć, że nie podlega ona wykładni rozszerzającej, w szczególności w kwestii określenia organu uprawnionego do wydania takiego zarządzenia. Brak jest również w tym względzie regulacji szczególnej przenoszącej uprawnienia prezesa sądu także na przewodniczącego wydziału.

Natomiast sama zgoda adresata na dokonanie czynności doręczenia w dzień ustawowo uznany za wolny od pracy lub w porze nocnej – w braku uprzednio wydanego zarządzenia prezesa sądu – nie konwaliduje takiej czynności, pozostaje ona bezskuteczną. Skuteczność doręczenia, poprzedzonego wydaniem stosownego zarządzenia prezesa sądu jest zaś niezależna od zgody adresata na odbiór pisma we wskazanych pasmach czasowych.³⁹

Generalnie niedopuszczalność doręczenia pisma obejmuje więc czas przypadający na dzień ustawowo uznany za wolny od pracy oraz porę nocną. Ze względu na elastyczność kreowania u poszczególnych pracodawców rozkładu czasu pracy, aktualne rozwiązanie nie wydaje się być optymalnym, w szczególności gdy rozpoczęcie doby pracowniczej po upływie dnia wolnego przypadać będzie na godzinę w przedziale między godziną dwudziestą czwartą a godziną siódmą. Wydaje się, że w takim przypadku zakres zastosowania zasady niedoręczania pisma w porze nocnej będzie częściowo przynajmniej pokrywał się z zasadą niedoręczania pism w dni ustawowo uznane za wolne od pracy, gdy doba pracownicza po dniu wolnym rozpocznie się przedziale czasowym pomiędzy dwudziestą czwartą a siódmą.

De lege ferenda należałoby rozważyć bądź oderwanie konstrukcji określenia właściwej chwili doręczenia pism od istniejącego systemu rozkładu czasu pracy przyjętego w oparciu o regulację materialnoprawną z zakresu prawa pracy, który wybiórczo i w sposób nieusprawiedliwiony predestynuje obecnie wyłącznie jedną grupę adresatów pism – osoby fizyczne będące pracownikami, bądź też dostosowanie jej w sposób systemowy do istniejących rozwiązań z zakresu prawa pracy.

38 Pogląd taki nie znajduje oparcia w aktualnie obowiązującym stanie prawnym. Zob. J. Bodio, [w:] A. Jakubecki red., Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, wyd. 4, Warszawa 2010, s. 197. Por. K. Kołakowski, [w:] K. Piasecki red., Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do artykułów 1-505¹⁴, T. I, wyd. 4, Warszawa 2006, s. 611.

39 Por. odmiennie K. Kołakowski, [w:] K. Piasecki red., Kodeks postępowania ..., T. I, op. cit., s. 611; J. Bodio, [w:] A. Jakubecki red., Kodeks postępowania ..., op. cit., s. 197; M. Jędrzejewska, K. Weitz, [w:] T. Ereciński red., Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze, t. 1, wyd. 3, Warszawa 2009, s. 431.

Informacja dla Autorów

Redakcja „Humanum” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wycień itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetyczny. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy „Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdatem na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „łżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Texty prosimy przysyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org.pl/czasopisma/humanum/o-czasopismie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

